БІБЛІОТЕКА
НАУК ЗОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.
II 3092/43.

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНИ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. 3092/43

06 Нац. Львів. ім.

Літературный додатокъ „Дѣла“

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ ПОВѢСТЕЙ
пôдъ редакцією И. Белея
Томъ XLIII.

ДЕВАЙТІСЪ

СУЧАСНА ПОВѢСТЬ

МАРІИ РОДЗЄВИЧѢВНЫ.

(Перекладъ зъ польского.)

БІБЛІОТЕКА Наукового товариства ім. ШЕВЧЕНКА
3092/XLIII.
Ст. 616/1912 г.

ЛЬВÔВЪ.
Накладомъ редакціи „Дѣла“

Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зар. К. Беднарского.
1892.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 23900

I.

Сонце заходѣло за дѣброву, щó втулила ся въ стоки Дубіссы та й Ейнѣ, въ старинному тихому краю святыхъ дубóвъ, вужѣвъ и янтаря. Ховало ся за сиву хмару й останньою жмóтною золотыхъ блесняóвъ пращало стару жмудску шляхотску слободу, приперту до берега потока й окутану сотнею небосяглыхъ липъ, вишень и рябины.

Бувъ то суббóтній вечѣръ роскóшный для роботящого люду й товару. Зъ пóль вертались на нóчлѣгъ робучí волы зъ тяжкими старóсвѣтскими сохами, невеличні але жвавѣ конята зъ драбенистыми возами; сходили ся струнні парубки зъ косами на плечахъ и опалені золоторусі дѣвчата зъ пѣснею на устахъ, а дѣтвора заганяла пóдъ стрѣхи стада товару й овець.

Нанонець затихла слобода, зосередило ся житье по хатахъ и подвóрнхъ, денекуды вóдзывали ся тоны скрипокъ и сопѣлокъ, регóтъ молодѣжи, гамóръ, поклики, а бузьки пóдносили ся на гнѣздахъ и неначе проповѣдники промовляли щось до тои людскои товпы.

Найтихѣйше було въ загородѣ старого Петра Войната, щó выróзняла ся въ-помѣжь инчихъ достатнóмъ и богатствомъ. Четверо осóбъ обсѣло стóлъ, на котрому парувала вечеря въ великихъ поливаныхъ блюдахъ и розстелявъ ся запахъ цибулѣ на цѣлу свѣтлицю. Госпо-

дарь сидѣвъ на пóнутѣ мѣжь двома вóкнами въ сивóй напотѣ, сухій, въ дугу зóгнутый старець. Нѣсъ помалу ложку до рота й помалу, воркóтливымъ тономъ балакавъ изъ сусѣдомъ, щó сидѣвъ бѣля него по правóй руцѣ.

Бувъ се темноволосый парубокъ середнього росту, марный, одѣтый такъ якъ и Войнатъ, въ слобóдскій убóръ, на-пóвъ мужицкій, на-пóвъ шляхотскій.

Вóнъ розказувавъ щось мѣжь перерѣвами ѣды смутнымъ тихимъ голосомъ; выглядавъ якійсь залянканый,-прибитый, тóльки очи разъ-у-разъ пóдносивъ и позиравъ не знати чи въ вóкно, чи на тыхъ, щó сидѣли напроти него.

А тѣ не вóдзывали ся зовсѣмъ. Золоторуса румяна дѣвчина звертала профіль до свѣтла й перехиляючи ся за одчиняне нóкно, зрывала збытошливо запалевѣлый овочь изъ вишнѣ, щó росла пóдъ самою стрѣхою. На колѣнахъ у неи бувъ капелюхъ мужчины, а на мѣсце тасьмы насилляла на него вѣночокъ изъ вешень, усмѣхаючись до своеи пустоты.

Молодый чоловѣкъ, пó сидѣвъ биля неи, позиравъ на ѣи опалений але спритки руки, инколи окинувъ поглядомъ ѣи голову й гарну постать и мовчавъ. Бувъ великаньского росту, одѣтый въ паньска, въ убóръ зъ тонного, темного сукна; сидѣвъ у сутѣни пригорблены, а довге падуче на чоло волосье заслоняло его лице до половины.

Въ ряды-годы дѣвчина, знуджена тою мовчазною нагляданкою, кидала ему спѣлый овочь. Тогдѣ зъ-пóдъ яснои гривы стрѣляло щось наче искра въ ѣи голубѣ очи й опять гасло. Вóнъ бравъ вишню въ опалений долонь, та не ѣвъ ѣи, неначе жалкувавъ.

Пожива зникала зó стола. Наконецъ стара слуга

зобрала останки, мужчины выняли люльки, а хозяинъ у перше обозвавъ ся до мовчазного гостя.

— А чи не привезъ часомъ заграничного тютюну, гостинця для дядька?

— За границею курять горшій! — вдповѣвъ запытаный, а проте добувъ зъ кишенѣ оздобный шкіряный гаманець.

Старый засунувъ у него свои костлявѣ пальцѣ й накладаючи люльку, бурмотѣвъ:

— Родинна скупость Чертванівъ. Волить собѣ радше дати зубъ вырвати, нѣжь абы мавъ выкинути грошь! Ехъ!

Дѣвчина жалобливо закопилила губы.

— Гадаете, дѣдусю, що вонъ про мене тямивъ? Боже борони!

Виновникъ мовчавъ, за те смутный парубокъ узявъ ся его боронити.

— Не свій же крамъ продававъ; волы зъ посвѣтскихъ горалень; тому й не було за що купувати дарунки; ледви на прожитокъ выстало те, що вызначивъ панъ Чертванъ.

— Якій старый, такій и молодый. Зорвались изъ однои голѣ. Старый дурень зо своимъ великимъ розумомъ а вонъ тани зовсѣмъ безглуздый. Орють немъ, якъ воломъ.

— Швидко-жь и перестануть, якъ оженить ся тай прийде въ нашѣ Сандвілѣ до васъ, — назавъ дальше оборонець, усмѣхаючи ся смутно, якъ за часъ бенкету.

Дѣвчина спалепѣла, якъ вишнѣ на капелюсѣ, а старый погладивъ лисину й трохи задобреный глянувъ на мовчуна.

— Ага! Ну, щожь! Я ратую его, ратую якъ можу. Сестрѣнця-сироту хотѣвъ колись за свого взяти, такъ

батько не давъ. Га, щожь дѣяти, не давъ, такъ вонъ и прийшовъ самъ до мене.

Дѣвчина зробила ґримасу, котрою ясно казала „що й казати! не побачивъ бы ты его безъ мене!“ — але старый не помѣчавъ.

— Ого-го! На все знайдеть ся рада, тольки абы не братись поспѣхомъ! „Поспѣхъ то злодѣй“ мовляли батьки! На осѣнь нехай Чертванъ шукае собѣ иншого економа до Скомонтовъ, або самъ нехай возьметь ся до дѣла, бо Марко пойде на свое. Єму вже пора. Колько маешь лѣтъ?

— Двацять восѣмь минуло на весну.

— Страхъ! Що то теперь не дѣеть ся! Я вже въ тому вѣку мавъ четверо дѣтей, тольки що вмирали менѣ янъ на команду, поки не зостало нѣ одного! Ну, розумѣеть ся само собою, я мавъ розумъ у головѣ, не боявъ ся мачохи та й не кожного слухавъ. Тымъ то й выйшовъ на чоловѣка.

— И Марко выйде, дѣдусю! — упомнула ся дѣвчина, вонъ такій кремѣзный!

— Дурна ты! — воркнувъ старый и зморщивъ грозно брови.

Дѣвчина залила ся збытошнымъ реготомъ.

— Дѣдусьо що день божій сусѣдамъ каже: нехайно менѣ лишень на осѣнь Марко обойме хозяйство, такъ побачите, що зумѣе молода голова й крѣпкій руки. Панъ Ґраль свѣдокъ.

Глянула на молодого парубка, а вонъ подъ тымъ поглядомъ спустивъ очи й зотхнувъ незамѣтно.

— Дурна ты! — повторивъ ще разъ Войнатъ, встаючи зъ мѣсця.

Подняли ся всѣ. Дѣвчина перша выбѣгла зо свѣт-

лицѣ, а черезъ хвилю зъ городця долетѣвъ ѣи нѣжный голосочокъ словами пѣснѣ:

За лѣсами
За полями
Надъ брѣдочкомъ стоть хатка,
Тамъ дѣвчина
Живе мила,
Якъ у раю ангелятко.

Марко пѣднявъ ся лѣниво зъ ослона.

— Хиба треба йти! — сказавъ.

— Затуживъ за мачохою! — заворкотѣвъ Войнатъ.

— Мы змарнували три днѣ. Батько десь певне турбують ся.

— Анѣ крыхты. Кажуть, приѣхавъ на вакаціи Витовтъ, а й дѣчина либонь вернула ся зъ Раґи.

— Вже була до мого вѣдъѣзду.

— Отожь бачишь. Доволѣ ихъ тамки й безъ тебе! Завтра й такъ недѣля. Вѣдѣтхни зѣ своими.

— Спасибѣ', дядьку!

Въ ту хвилю; якъ они сѣдали впять пѣдъ вѣкномъ, скрипнули ворота вѣдъ улицѣ, а на подвѣрю давъ ся чути чужій голосъ.

— Tegul bas pagarbientas Jezus Chrystus!

— At amžiu amžius! — вѣдповѣла дѣвчина зъ городця й заразъ запытала:

— Чи не Марка шукаете тутки, пане Раґіce?

— А дежь бы вѣнъ инде бувъ! — сказавъ новый приходець.

Марко зѣрвавъ ся зъ ослона й выйшовъ на подвѣрье. Гѣсть шукавъ ѣго очима коло дѣвчины, котра сперши ся на плѣтъ городця, розмовляла зъ нимъ плетучи вѣнокъ изъ вязанки мальвъ и нечуй-вѣтру. Бувъ то

маленькій чоловѣкъ, тонкій, налѣка зъ кулею на нозѣ, одѣтый въ синю сурдутыну жовнярского крою й таку саму полинялу шапку. Лице въ него було округле, румяне, повне морщинъ и выразкôвъ; наче два шила стирчали зъ него сивѣ вусики и блыщали збытошнѣ прищуленѣ чорнѣ очецѣ.

— Добрый вечеръ, Римку Ратісе! — повитавъ его Марко зъ порога.

— А, вернувъ наконець! Го-го! Думали, що ты чмурнувъ у свѣтъ, янъ Казимиръ.

— Мали карантану. На граници згинувъ вôлъ Граля.

— Ага! шкода парубка! Давно вернули?

— Буде двѣ годинѣ.

— Я въ самъ часъ прийшовъ. Ходѣмо!

Ратісъ обернувъ ся й подыбавъ за ворота, кивнувши головою дѣвчинѣ. Коли оббзрѣвъ ся по дорозѣ, молодѣ йшли за нимъ помалу; якъ минувъ роздороже, намѣчене каплычкою й хрестомъ, ова лишила ся пôдъ хрестомъ, прибираючи его въ цвѣты, а вôнъ прискорывъ хôду й швидко порôвнявъ ся зъ налѣкою.

Они лишили головный шляхъ на право, пôйшли стежкою черезъ луги надъ рѣкою въ напрямку до дôбровы й довгу хвилю мовчали, якъ тѣ, щó розлучили ся вчора.

А однакъ минало три тижнѣ, якъ Марко Чертканъ пôйшовъ до Прусъ изъ партіею спашеныхъ волôвъ на продажъ, и тôлько що вернувъ.

Жмудинъ не любить починати розмову, не є цѣкавый, — вôнъ помѣчае, слухае й... мовчить.

Зъ-далена дôброва неначе вытягала до нихъ свои рамена, забѣгаючи довгою тѣнею дорогу; по нѣй ходили рôзнѣ шепоты й таемничѣ шелесты.

Зъ лугу увôйшли оба въ гущавину ожинъ, приземковатыхъ ясенѣвъ та шепшины, опбсля окружили ихъ великанськй дубы; йшли по мняхкому мохови й папоротяхъ, коли старый оббзвавъ ся наконець першій смутнымъ, пригнѣченымъ голосомъ.

— Недоброю звѣсткою стрѣчаю тебе, Марку.

Молодець не зжахнувъ ся, навѣть не пôднѣсъ очей. Доперва по хвили намыслу запытавъ спокôйно своимъ глухимъ голосомъ:

— Якоюжь-то, Римку Раїсе?

— Твôй батько вмирае...

И на те не було нѣякого выбуху. Марко Чертванъ опять хвильку подумавъ, заки сказавъ слово:

— Давно захорѣвъ?

— Тыждень тому. Зъ Посвѣтя прибхавъ на свято, три днѣ боровъ ся зъ хоробою, поки перемогла его, й облѣгъ. Не звычайна се хороба, але та стара куля, що ви тôлько рокôвъ при боцѣ носить. Дôбрала ся наконець до серця! Старый не хотѣвъ лѣкаря; на-вô що жовнярови здали ся лѣки? Прийшла пора на кличь, до товаришѣвъ, они тамки — то й ôнъ туды пôйде!

Твердый, щирый жаль гомонѣвъ у голосѣ старця. Утеръ рукавомъ очи, зôтхнувъ и черезъ хвилю впять почавъ:

— За тобою допытуеть ся що хвилѣ, а сьогоднѣ передъ вечеромъ просивъ по ля, та й Язвигла спровадили зъ Ковна. Здаеть ся, хоче свôй послѣдній заповѣтъ передати вамъ устно и квапить ся. Ждуть на тебе, коли мене щось наумило пôйти до Войнатôвъ довѣдатись. Горе горемъ, а тымъ, що лишають ся, треба жити й думати про себе. Острахъ бере, абы тебе мачоха зъ дѣтьми та не скривдили. Они боять ся тебе й не люблять!

Тямъ же собѣ, скажи свое хочь разъ у житю, коли батько запытае.

Замовкъ и вирнувъ на товариша, але лице Марковe було одною невыясненою загадкою. Хто знае, чи навѣть чувъ ту добру пораду.

— Ну, щожъ? — запытавъ Раѓісъ изъ крыхтсю нетерпячки.

— Дасть ся бачити! — вѣдповѣвъ той урывисто.

Старый здвигнувъ раменами. Нѣ-що було говорити зъ тымъ чоловѣкомъ.

Ще довгу хвилю шумѣли одвѣ святѣ дубы й шелостѣли пѣдъ ногами папороти, поки калѣка опять не оббзвавъ ся:

— Вже я знаю, що то буде: те, що бувае зъ тобою за-одно. Кривда та й годѣ! Мачоха зробить, що захоче. Пѣйде нѣворотомъ батьковщина въ рукахъ пестуна маминого сына Витовта, змарнуеть ся й вонъ и Ганка й ты! Знаю я того, що вѣдходить, и тыхъ, що лишають ся!

— И мене? — запытавъ Марко зъ натискомъ.

— И тебе! — потвердивъ рѣшучо старець. — Може нѣ?

— Хто знае! — вѣдповѣвъ, здвигаючи плечима.

— Ось послухай! Бувъ бы зъ тебе чоловѣкъ, якъ бы була въ тебе своя земля, своя жѣнка та свѣй братъ. У кого сего не мае, той, братину, упаде якъ листъ осѣнній, покрыеть ся безхосенный мохомъ, якъ диній камѣнь. Танъ и зъ тобою буде!

Марко мусѣвъ се наконець почути, бо вперше пѣднѣсъ на товариша свои очи, синѣ якъ сталь и спокѣйнѣ, якъ глубины бездонныхъ водъ.

— А тожь про-що? — запытавъ.

— Бо не твои Сномонты, де ты пряцювавъ десять

що найкрасшихъ рокôвъ, анѣ не жѣнка для тебе — Марта Войнатôвна, анѣ не братъ — Луна Граль.

— А у васъ щó було свого, Римку?

— Въ мене? — старый задумавъ ся... у мене въ твоему вѣку була хоругва надъ головою, просторый свѣтъ и велика гадка. Я кинувъ усе, а хочь принѣсъ до дому тôльки отсей кусень дерева й выразки, то все-жь не помѣнявъ ся бы своєю долею зъ тобою... зъ вами теперь!

— Огожь Казимиръ гараздъ учинивъ, що втѣкъ.

— Не гараздъ, але либонь чи не найрозумнѣйше!

— Дасть ся бачити! — повторивъ своє Марко.

Они выйшли зъ лѣса на широку, справлену долину. Въ далечи чорнѣвъ ся двôръ надъ Дубіссою; туды они оба звернули очи и въ одною гадкою либонь прискорили ходу. Тамки ждали на нихъ изъ нетерпеливостію.

Не говорили до себе бôльшь нѣчого. Спокойнѣчна брама зъ дашкомъ и въ якоюсь латинською приповою, вырѣзаною на почорнѣлôй блясѣ, зъ иконою Божои Матери у верху, вôдчинила ся пôдъ рукою Марка.

Въ домѣ свѣтило ся тôльно въ одному широко вôдчиняному причôлковому вôкнѣ. Коли зблизились, долетѣвъ до нихъ грубый голосъ, вôдчитуючій передсмертный молебенъ, а кôлька инчихъ голосôвъ, перерываныхъ хлипаньемъ, вôдповѣдало хоромъ.

Они здôймили капелюхи й увôйшли въ середину темныхъ сѣней, вдучи въ напрямку свѣчки й шепоту молитвы.

Лѣтня нôчь, повна звѣздъ и запаху рожь, заглядала въ ту нôмнату въ розѣ дому й дивувала ся жовтому полумячкови присмертной восковои свѣчки, щó палала, шкварчучи на столѣ биля постелѣ... Она кидала бôльше

копоту й рухливыхъ тѣней, анѣжъ свѣтла на лици того, щó лежавъ тамки й догаравъ.

Бувъ то старець сухій и збиялый, змѣненый першою й останньою хоробою, а одначе мимо терпѣвя спокійный и дуже погóдный.

Лежавъ горѣлиць и слухавъ молитовъ, шевелячи вóдъ часу до часу губами; очи въ него на-половину приплющенí, ще живí й притомнí; вóнъ не зводивъ ихъ зó стѣны, де блищали портреты прадѣдóвъ, двѣ шаблѣ й де середъ свяченого зѣля й шутокъ сіявъ хрестикъ на споловѣлóй стяжочцѣ.

Въ рукахъ схрещеныхъ на грудяхъ стиснавъ судорожно кóнець ланцюшка, щó ему опоясувавъ шию — либонь святый медаликъ.

А пóпъ безъ упину моливъ ся. Деркачѣ въ надвору заглушували его молитвы й перерывавъ ихъ часто плачь, а хорый инколи пóдносивъ повѣки й обводивъ мутнымъ поглядомъ стоючихъ довкола, неначе шукавъ когось, та — надаремне.

Тодѣ погасáли зѣницѣ й судорога перерывала супокóй на лици, а долонѣ ще сильнѣйше притискали до грудей кóнцѣ ланцюшка.

— Боже милостивъ буди... — заспѣвавъ пóпъ.

Хорый тричи вдаривъ ся въ груди, обернувъ ся зъ великою натугою бокомъ и запытавъ:

— Чи ще нема Марна въ дороги?

— Є! — вóдповѣвъ сумный голосъ изъ кута.

Усѣ оглянулись, а зъ-помѣжь клячучои товпы пóднявъ ся й приступивъ до батьна найстаршій зъ сѣмьѣ, а на батьна найбóльшь похожій ясноволосый великанъ.

Станувъ напроти старого и ждавъ, янъ слуга, на приказъ. Єго сухе, гостре, тверде якъ бронза й якъ бронза, опалене лице зарисовувало ся понуро въ миг-

ливому сьяєвѣ свѣчки. Очи выглядали глубоко въ-пѣдъ чола й густыхъ бровъ, вузкій уста затискавъ ще сильнѣйше той страшный жаль, щó нѣколи не выбухае на зверхъ.

Старець змѣривъ его очима й запытавъ спокóйно:

— Возы добре спродавъ?

— По сто талярóвъ за штуку.

Сягнувъ до кишенѣ швидко по грошѣ, але хорый похитавъ головою:

— Лиши. То не наше. Вложишь у посвѣтску касу. То грошѣ Орвідóвъ! Гараздъ, що вернувъ! Я боявъ ся, що тебе не дóжду ся, але Богъ милувавъ.

Замовкъ, неначе збиравъ гадки й зачавъ поволи:

— Мои батьки не писали нѣколи заповѣту — та й на-вó що? Честный пошануе батьківске слово, а злый и письмо знѣвечить! По старому звычаю й я хочу васъ за жúтя подѣлити устною волею. Є шматъ святои землѣ й трохи гроша. Щобъ не жалувались коли на мене, що я кого скривдивъ, то скажѣть самí, щó хто хоче зъ батьківщины? Я розсуджу. Говорѣть дѣти!

Запавувала мовчанка. Марко спустивъ очи, надумувавъ ся по звычаю надъ кождымъ словомъ и ждавъ на тамтыхъ, що ихъ трое збило ся близше до постелѣ: мачоха и двое пасынкóвъ. Вóнъ стоявъ самъ подальше.

— Говорѣть дѣти, менѣ пильно кóнчити дѣло! — сказавъ еще равъ хорый.

Тогдѣ назполѣшни присунула ся до его рукъ тонка постать дѣвчинки, може вóсѣмнацятьлѣтньои, дуже блѣдои й марнои. Пóднесла свои чудовí чорнí очи зъ выразомъ великои й благороднои гадки й вышептала:

— Татусю! чи й менѣ вóльно прохати о що?

— А вжежь, Ганно, можна! Кажи смѣло!

— Татусю! Я не хочу анѣ земляѣ, анѣ гроша, — нѣчого, — нѣчого, тѣлькы вашого слова, щобы менѣ не заборонили вчитись! Я вѣддамъ имъ усе за свободу, котру люблю! Усе!...

— Ганко! — упѣмнула ѣи мати зъ тиха.

Дѣвчина здрѣгнула ся й набираючи вѣдваги, говорила що-разъ палкійше:

— Знаю, мамо, се не годить ся, се не одвѣтне; мама хоче мене затримати дома, а я не можу. Татусю! Клену ся Богомъ, що не злоужию свободы, тѣлькы дайте менѣ ѣи, бо... бо...

Забракло ѣй вѣддыху.

— Докѣнчи! — сказавъ хорый.

— Бо не вмѣю жити безъ науки й свободы! та й не допустѣть, татусю, щобъ я те крала, такъ якъ голодный краде хлѣбъ.

Суха рука старця упала на розпалену голову, неначе бажавъ ѣи успокоити, але нѣчого не вѣдповѣвъ на просьбу, тѣлько засягаючи поглядомъ дальше, пытавъ:

— На тебе черга, Витовте! Приступи блызше!

Зъ сутѣни выйшовъ хлопець двацятьлѣтный, незвычайно гарный, струнѣй, одѣтый зъ небуденною чепурностю, й несмѣло приступивъ блызше.

— Я, тату, самъ не знаю, — загомотѣвъ — може, дасть Бѣгъ, тату, подужаешь.

— Ты не лѣкарь, а менѣ розрады нѣ-на-що здали ся. Чого хочешь на свою пайку?

Хлопець глянувъ на матѣрь, на попа й заохоченый приязною споглядкою, сказавъ уже смѣлѣйше:

— Я радъ бы господарювати зъ мамою въ Скомонтахъ, коли батькова ласка.

— Такъ?... забурмотѣвъ старый. И вѣдносячи поглядъ, запытавъ:

— А ты, Марку?

Великанъ видко вже намысливъ ся, бо вôдповѣвъ заразъ:

— Дайте менѣ, батьку, загороду небôщки матери въ Сандвіляхъ та й Девайту.

— Хочешь ити на свôй хлѣбъ и женитись такожь? — запытавъ батько понуро.

— Вже пора менѣ! — вôдповѣвъ коротко сынъ.

Старый посоловѣвъ, скрививъ ся, наче его що заболѣло, и ждавъ хвилю, чи ще хто не вôдôзветь ся.

— А ты? — запытавъ, звертаючись до жѣнки.

Захлипала зъ нестерпимого жалю.

— Менѣ нѣчого не треба, якъ тебе не стане. Кутокъ у Скомонтахъ до смерти при Витовтѣ. Що вдовѣ миле? Оденъ грôбъ!

Старець знову помовчавъ хвилю й опять зôтхнувъ.

— Вы всѣ забули, — зачавъ смутнымъ голосомъ — що мѣжь вами нема одного, що въ тебе було трое дѣтей.

Жѣнка зôрвала ся зъ клячання й перервала ему силомôць:

— Ты заборонивъ его згадувати. Ты проклявъ!

— Нѣ, не проклявъ, а зъ очей ему нѣбы посыпались искры, — хочь проклятый коженъ, хто рôдну землю покидавъ, коли ему тяжко. Памятуйте: Проклятый! Соромъ та ганьбу вчинивъ вôнъ менѣ, але то моя дытына! Я зберѣгъ для него ту землю й память у серци, хочь и сумну. Може вôнъ вернеть ся — дожидайте! И простѣть, коли вернеть ся до васъ, танъ якъ я прощаю.

Замовкъ опять, неначе збиравъ гадки, задивившись въ поломя свѣчки.

— Подай сюды пляны, Марку! — сказавъ.

Сынъ выйшовъ, по хвили вернувъ ся й розгорнувъ передъ нимъ жаданый предметъ. Хорый пôднѣсъ ся тро-

хи й водячи худымъ пальцемъ по паперѣ, показувавъ щось и говорывъ:

— Скомонты я взявъ по батькови й по старому звычаю вôддаю наймолодшому. За рôкъ изъ днемъ повнолѣтности обôйме ихъ Витовтъ, а до того часу заряджувати ме нима мати й жити ме при ньому до смерти.

Хлопець оглянувъ ся впять на матѣрь и запытавъ тихо:

— Отожь Марко тутки вже не господарювати ме?

— Коли кажу, що мати, то не Марко. Я чувъ, що маешь довги — се ганьба й сорома! Чувъ, що не вчишь ся, — то нѣкчемность, и що гуляешь, гайвуючи часъ и здоровлье, — то пôдлота. Якъ будешь такимъ и на будуще, то вôдступить вôдъ тебе благословенье Боже й мое! Тямуй собѣ!

Витовтъ спустивъ очи, почервонѣвъ и мовчавъ, а хорый показувавъ дальше й говорывъ:

— А другій хутôръ, Ейники, то спадщина Казева, якъ верне. И се тобѣ, жѣнко, вôддаю въ опѣку. Нехай знайде свôй кутокъ чистый и ту землю, що ѣи покинувъ, а котра працюе для него! Памятуй, не скривди его й вôддай мое благословенье, хиба що вѣру й мову рôдну забувъ бы... Тогдѣ... нѣ, нѣ, не благослови!...

— Богъ захоронить и его святый заступникъ! — втрутивъ пôпъ.

И впять Чертванъ щось пальцемъ вôдмѣтивъ и звертаючись до жѣнки, сказавъ:

— А се, Будрайты, твое вѣно, то Ганчине придане. Она не така, якъ инчй дѣвчата, але ту рôзницю треба въ нѣй шанувати, бо въ дуба не выгнешь обôддя, а тôльно поломишь. Пальнуй ѣи, але дай волю въ тôмъ, що годить ся, щобъ не хибло ѣй хлѣба й выгодъ, та й не-

хай иде дорогою, котру выбрала. Хоче науки, а наука не грѣхъ нѣкому!

Зъ рыданьемъ кинулась дѣвчинка до батьковскихъ рукъ.

Вонъ назначивъ ѣй хрестикъ на чолѣ й казавъ лагодно:

— Пáмятуй, дитинко; вѣру збережи, памятуй! Радше вченою не будь, але розумною! Розумѣешь? Щобъ я не пожалкувавъ у гробѣ, що вволивъ тобѣ волю!

Дѣвчина схрестила руки на груди й повторяла до дна зворушена:

— Нѣ, нѣ, нѣ!

Марко все ще тримавъ плянъ и дививъ ся спокойно, якъ кусень за куснемъ зникала батьковщина, и все ще дививъ ся, коли уже нѣчого не лишало ся на его пайку, нѣчого зъ тои земль, котру черезъ десять лѣтъ у потѣ чола оброблявъ за батька!

Коженъ отримавъ свою пайку: й розтратникъ и втѣкачь — тольки для него не було анѣ стопы земль середъ тыхъ лановъ и луговъ и лѣсовъ! И справедливо: вонъ только просивъ за придане матери, шляхтянки зо слободы й кусень лѣса въ обоймахъ брода и Дубіссы! Батько й до его просьбы прихиливъ ся, якъ и до инчихъ!

— Зложи пляны, Марку, я роздавъ усе, — сказавъ наконець старець. — Ты просивъ за свой кусень земль й самостойность. Пора тобѣ й про свое кубло подумати. Правда! Они всѣ вдойшли зъ тымъ, що хотѣли, й тобѣ те саме належить ся! Може навѣть еще больше, бо ты запрацювавъ.

Вонъ примкнувъ очи й лежавъ якусь хвилю задуманый, безъ руху. Нагле порушивъ ся наспѣлу й зачавъ говорити горяче, прошиваючи сына поглядомъ:

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 23900

— А хтожь мене заступить? Хто? Я немавъ нѣколи тои свободы й бувъ гостемъ пôдъ своихъ дахомъ! Чужй руки справляли мою рôлю, поки ты дорôсъ. Я черезъ цѣле житье бувъ слугою й економомъ, а теперь хто обôйме по мнѣ ту службу?...

Замовкъ. Мовчавъ и Марко, тôлько зморщивъ брови и пригрызъ губы: щось буквовало ся въ его нутрѣ!

Старець дививъ ся на него: вôдгадавъ бурю, що росла въ скрытôй душѣ й зачавъ говорити помалу й тихѣйше вѣбы объ чôмъ святôмъ и таємничôмъ:

— Мивуло багацько рокôвъ вôдъ часу моєи молодости. Кажe дехто, що теперь инчій свѣтъ, инчй люди, инче житье Неправда! Свѣтъ той самъ и люди ти самй, тôлько грещербились, такъ явъ ось моя шаблюка пôдъ невинного рубаня до намѣня. Щербы не соромъ, абы тôлькы ржѣ не було, бо ржа зѣсть найлѣпшу сталь, а щербу въ потребѣ вôдточишь!

— Въ ти давнй часы бушували по свѣтѣ великй бурѣ й оловянй хмары, а то були роки посушй; отожь народъ ждавъ вôдъ тыхъ хмаръ дошу й росы, але Богъ хотѣвъ инакше. Не дощь прийшовъ, але грады и громы на людей та на ихъ статки. И все скôнчилось!...

— Петро Орвідъ бувъ мевѣ братомъ: въ его милости я, убоге хлопя, ходивъ до шкôлъ, опôсля мы служили еще бôльшому панови, нѣжь мы всѣ*)! Та грôмъ влучивъ его при моєму боцѣ далеко въ-вôдсѣля. Я вервувъ сакъ одевъ надъ нашу Дубіссу, заставъ згарища

---

*) Чертванъ натякае въ сёй своєй рѣчи про польскй повстання въ 30-тыхъ и 60-тыхъ рокôвъ противъ уряду россійского. Той панъ великій, котрому вôнъ служивъ въ Орвідомъ — то вôтчина. — *Пр. пер.*

въ Скомонтахъ, а въ Посвѣтю у него дитину сирôтку! И такъ якъ присягъ ему въ хвили смерти, я станувъ дитинѣ за батька, вдовѣ за слугу, опѣкуномъ ихъ добра!

— Трицять рокôвъ минуло. Раны позагоювались бôль зайшовъ у глубину й порѣсъ твердою лущою. Я выховавъ хлопця на чоловѣка, самъ оженивъ ся, вôдбудувавъ по цеглѣ звалища. Памятаете, паностче добродѣю, тѝ часы й Казиміра Орвіда? Такихъ нема вже теперь! Га, щербы, ржа!... Вѣстиме дѣло! Вôнъ бувъ для мене милѣйшій рôднои дитины, и мавъ женити ся; коли знову надôйшли бурѣ, кара Божа! И такъ якъ и перше принесли згубу для багатьохъ а мѣжь ними й для него! — Чудесна Заступнице наша! Кôлько слѣзъ, кôлько недолѣ! Двѣчи за житя я перетерпѣвъ те саме горе! И вôнъ пôйшовъ та вернувъ ся! Тôлько разъ я взрѣвъ его на дорозѣ: впавъ менѣ на груди и заклявъ на батькову память, щобъ я памятувавъ про него. Наречена пôйшла за нимъ. Покинули менѣ майно, достатки й землю, якъ святый депозитъ сирôтъ, и ось уже рокôвъ тôлько а про нихъ нема нѣ чутки...

Старцеви не стало голосу, вôнъ упавъ, докôнчивъ шептомъ въ проймаючимъ жалемъ:

— ...и не побачуть ихъ уже мои очи, не зверну имъ того, що зберѣгъ такою працею, о, вже нѣ! Може тамъ ждуть на мôй докладъ?... Тôлько лѣтъ!

Вôнъ урвавъ, знесиленый до краю й замкнувъ очи, а по его лицю снувались жалôбни тѣни.

Марко звѣсивъ голову й усѣ задумали ся сумно, опрôчь Витовта, котрый сидѣвъ оподалѣкъ на фотели й позѣхавъ.

Панѣ Чертванова обôзвала ся перша:

— Якъ бы жили, — сказала, — то дали бы знати про себе — а бачучи, що не рушае ся, глянула на него зъ перестрахомъ.

Груди хорого пôдносивъ тяжкій вôддыхъ, гудячи якъ у порожнечи. Она похилила ся надъ нимъ, поправила подушки, влила до устъ трохи вина. Вôнъ выпивъ, але очей не розплющивъ; мусêвъ его сêпати бôль, бо хвилями кривили ся его уста й морщилось чоло.

Малый чоловêчокъ, не въ мêру жирный, въ очкахъ на малесенькôмъ носику выхиливъ ся изъ кута й сопучи та жмурячи очи проголосивъ:

— Судова давнêшность минула! Треба завôзвати черезъ *губернскія вѣдомости* наслѣдниковъ, а коли не зголосять ся,...

Чертвана неначе хто вдаривъ по лици. Вôнъ затремтêвъ, остання кровь набêгла на лице й на чоло; змêрнвъ мовлючого страшливымъ поглядомъ...

— Для совêсти нема давнêшности, пане Язвигле! менê правничихъ выкрутôвъ не треба, у мене право тутки — ударивъ ся въ груди — тôлько тяжкихъ лêтъ не для чужихъ, а для него чи для его дêтей!

Юристъ зморщивъ брови, погладивъ монументальну лысину, прищуливъ ще бôльше свои сверлуючи очиці.

— Ну, а якъ вони до-цêла пропали? Й они й ихъ дêти? Ге?..

— Якъ ихъ не буде, — сказавъ хорый изъ намысломъ, — то за десять лêтъ вôдъ моеи смерти той, щó мене заступить, роздасть землю людямъ, щó на нêй працювали, мужикамъ трьохъ сусêдныхъ селъ по рôвнôй части, а капiталы, щó я зложивъ, вôддасть на добру справу й зложать фондъ на службу божу за покôйниковъ. Але такъ не буде; они вернуть ся, може й хутко, побачите!

Пôднѣсъ очи на мовчалнвого Марка й сказавъ:

— Возьмешь собѣ, сыну, матерну загороду й Девайту, ты заслуживъ вхъ собѣ; але не пôйдешь на свою рôлю пôдъ свою стрѣху, не будешь на себе працювати. Не на те я ховавъ тебе. Пôйдешь у Посвѣтье, возьмешь по мнѣ ту святу спадщину, и якъ я чинивъ и живъ, такъ и тобѣ приказую.

Великанъ не вôдповѣвъ нѣчого, а батько видко привычный до его мовчазности, не пытавъ, чи вôнъ годить ся, тôлько знявъ тремтючими руками зъ себе той ланцюшокъ, розвязавъ шовковый мѣшочокъ, щó висѣвъ на ньому, й добувъ невеличкій ключикъ и половину старого перстеня зъ на-пôвъ вытертымъ гербомъ.

— Се ключь вôдъ бюра, а се знакъ, памятка. Другу половину перстеня узявъ зъ собою Казимiръ Орвiдъ при вôдходѣ. Въ бюрку знайдешь повномочье на свое имя й усякй указки, остальне доповѣсть тобѣ панъ Язвигло, бо я не маю часу й силъ. Возьма се, Марку, нехай умру спокôйный!

Молодець стоявъ ще, якъ вкопаный. Его жилавй опалень рунн, на котрыхъ дивно вôдбивала ся золóта обручка, стискали судорожно поручье постелѣ. Бувъ блѣдый якъ стѣна, крôзь зубы блищали стиснутй зубы.

Було чути, що вулканъ клекотѣвъ у его вутрѣ, такъ що ввъ бы, якъ бы бувъ промовивъ.

Мачоха порушила ся нетерпеливо.

— Идежь, коли батько каже! — закликала, але старый глявувъ на неи суворо.

— Лишн его. Не все той додержить, хто годить ся безъ намыслу. Слухай, Марку! менѣ пильно нôвчити дѣло, а лишилась мнѣ ся остання турбота, якъ камѣнь на душѣ. Здôйми ви менѣ, а се принесе тобѣ щастье. Ходи!

Марко приступивъ зъ вагуваньемъ. Батько заложивъ ёму ланцюшокъ на шию и вже спокойный, говоривъ повнымъ голосомъ:

— Будешь вѣрный, якъ песъ, а чуткій, якъ пѣвень, и не дасъ нѣкому загорвути добро. Орвідовъ, хиба що хто принесе тобѣ другу половину сего перстеня. Така була зъ ними умова. Затямишь? Я присягъ, а ты збережешь!

Злożивъ руки на ёго головѣ й додавъ урочисто:

— Воддаю тобѣ мою душу, святу гадку й вѣру! Говоришь мало й нѣхто тебе не знае; може ты злый, то нехай тебе змѣнить мое благословенье, а може добрый, то нехай справдить твои бажаня! Ты зъ нихъ усѣхъ найстаршій и найрозумнѣйшій, а они тебе боять ся! Не кривдуй же ихъ и не думай про себе. Твоя пайка въ Посвѣтю за рѣкою. Памятуй! дай слово!..

Черезъ хвилю не хотѣвъ голосъ выйти зъ горла бѣдолашнього Марка, потомъ вырвало ся невыразно:

— Казали, то й додержу...

Хорый водотхнувъ, якъ выслобоненый, пригорнувъ голову сына до грудей; на половый волосъ молодця упало кольна слезъ.

— Нехай тебе Богъ нагородить! — вышептавъ старець и заразъ потомъ, неначе пертый невидимою рукою до поспѣху, сказавъ:

— Марку, подай панотцеви шкатулу.

По хвили подавъ сынъ парохови въ руки важку, зелѣзомъ кована скринку. Витовтъ уставъ зъ фотелю й на пальцяхъ подойшовъ близше за захистливй плечѣ матери й сестры. Хорый изъ подъ подушки вынявъ ключь водъ скарбоны й говоривъ до попа щоразъ помалѣйше:

— Тамъ є сѣмъ частей, панотче, по пять тысячь

рублѣвъ у кожнôй. Пять для четверо дѣтей и для жѣнки, шесту роздѣлѣть межи нашихъ слугъ, а сему вôддайте до Уґіянъ, чудотворнôй Богородици, котрôй въ опѣку я вôддавъ ся ще за молоду. Нехай прийме жертву зъ моєи працѣ, бо она мене нѣколи не опустила.

Парохъ числивъ и по черзѣ вручавъ имъ спадщину. Казимірову часть узяла мати, послѣдній дôставъ свое Марко й поклавъ на бôкъ пусту скринку. Не вôнъ уже наповнити ме ей, якъ досѣ!

Поглядъ хорого перебѣгавъ по нихъ щоразъ блѣдшій.

— Отожь и все! — повторявъ вôнъ, — я скôнчивъ, скôнчивъ!...

И пôдвѣсъ руки, щобы поблагословити.

— Дай вамъ Боже добру долю, спокôй и свободу, бо то цѣле щастье на земли! Жийте у згодѣ й разомъ — то й будете сильнй!

Уклякли всѣ, а вôнъ зробивъ хрестъ надъ похилеными головами, й тяжко впавъ на постѣль.

Черезъ хвилю спочивавъ непорушный, страшне блѣдый, а потôмъ тронутый своєю найбôльшою турботою, влѣпивъ очи въ стоючого напротивъ Марка.

— Памятуй, що ты слуга Орвідôвъ, памятуй! — выпештавъ.

— Казали, то й буду! — повторивъ свое великанъ.

Коли въ сутѣнку высунувъ ся Римко Раґісъ и спертый на костурѣ, станувъ биля Марка.

— А мене хто въ пайцѣ возьме, Чертване? — сказавъ на-пôвъ насмѣшливо — запишѣть кому въ инвентари, щобъ не побилисъ изъ за мене!

На тй слова въ-перше оживило ся хмарливе лице Марка, и вôнъ швидко, неначе лякаючи ся, що его можуть выпередити, сказавъ:

— Вы пôйдете зо мною, Римку Раґісе!

— Справдѣ, — сказавъ хорый, — идѣть изъ нимъ, товарышу, въ его загороду, щобъ не турбувавъ ся своимъ. А ты, Витовте, утрымуй до смерти тѣтку Ганну й не выганяй старыхъ слугъ! Старый слуга — то приятель!

Хотѣвъ ще щось говорити, але вже не здужавъ, поклавъ ся горѣлиць, сплющивъ очи й притискавъ руками болючѣ груди.

Хвилями бувъ янъ мертвый, безъ голосу, безъ вѣддыху й руху, поки не вхопивъ его бѣль: тогдѣ стогнавъ, зойкавъ, хрипѣвъ; то опять, немовь хотячи заглушити бѣль молитвою, шептавъ невыразно все одинъ и той самъ псаломъ, урываючи разъ-по-разъ: *Суди ми Боже и разсуди прю мою.*

Пѣпъ давъ ему въ руки свѣчку и монотоннымъ грубымъ голосомъ зачавъ вѣдчитувати псальмы. Витовтъ вернувъ ся на свѣй фотель, знесилена до краю жѣнка оперла ся лѣктемъ на край лѣжка, дѣвчина хлыпала, припавши до землѣ.

Одинъ Марко стоявъ нерухомый зъ морщиною на чолѣ и зъ затисненымъ устами глядѣвъ на лице батька.

А те лице що-разъ бѣльше выдовжувало ся, жовкло, зъ грудей добувало ся важке дыханье, въ котрѣмъ чутке ухо могло дочути щоразъ невыразнѣйше: *Суди ми Боже и разсуди прю мою.*

Торжественна тиша заповнила кѣмнату... Була то аґонія, вхѣдъ до вѣчности.

У вѣкнѣ побѣлѣли звѣзды й почувъ ся запахъ ранньои росы, щó падала перлами на цвѣтучѣ рожѣ на подвѣрю. Кѣнчила ся коротка лѣтня нѣч.

Наконець, коли проспѣвали третѣ пѣвнѣ, Чертванъ розтворивъ широко очи, пѣднѣсъ вхъ на портреты батькѣвъ и зѣтхнувъ. Свѣчка выпала ему зъ руки и згасла; зробивъ ся гамѣръ и рухъ великій.

Зборвались усѣ. У старця були очи отвертѣ, повнѣ смертельныхъ слѣзъ, а рисы лиця дивно погбднѣ.

— Якъ живъ, такъ и умеръ! — забурмотѣвъ Рагісъ, утираючи вусы й рѣсницѣ.

— Ахъ Боже, Господи! — кричала жѣнна, товчучи чоломъ до краю постелѣ.

— Свѣтла, Осипе! — кинувъ свбй першій приказъ молодый панъ Скомонтбвъ.

Марко вбдсунувъ ся трохи на ббкъ и глянувъ у вбкно.

Свитавъ ранѣшный досвѣтокъ, заглядаючи въ кбмнату рожевыми смугами, и благословилось на день.

Будило ся птаство по галузяхъ, вставали люде, звѣрѣ, найдрббнѣйша комашня до житя, до руху, до працѣ, — тбльки вбнъ, старець, роботящій якъ пчола, ранній якъ жайворонокъ, чуйный якъ пѣвень, — не встававъ.

Вбнъ уже здавъ свою працю й роботу, — теперь вбдпочивавъ. Се бувъ для него день великого свята й великого спокою!

II.

Въ тыждень по смерти Чертвана оріґінальный почотъ переходивъ здовжь улицѣ слободы Сандвілѣвъ. На передѣ йшовъ Рамко Рагісъ изъ дубельтбвною перевѣшеною черезъ плечѣ и зъ борсучою торбою зъ боку, окруженый громадою собакъ рбзной породы. Вѣвъ на шнурѣ освоєного лиса, а зъ за пазухи синьои капоты выглядали морды пестрыхъ крбликбвъ. Та вандрбвна менажерія йшла попереду драбинистого воза, котрый ескортувавъ рябый парубокъ, а на возѣ вершили ся двѣ

зелєнй скринѣ, кôлька столикôвъ, якйсь сѣтки, вязанки выправленыхъ и невыправленыхъ сикôръ, заступы, горщки, а на самôмъ верху въ величезнôй плѣтцѣ ѣхавъ сивый журавель и кôльканацять штукъ менчого птаства, котре кричало и сяготало зъ цѣлои силы.

За тымъ возомъ ишла пара худыхъ волôвъ, мйршава коровиця, кôлькоро телятъ, а на останку Марко Чертванъ вѣвъ на уздѣ старенезну бѣлу кобылу, котрою возили въ Скомонтахъ воду й дрова. Обозъ замыкавъ бурый песъ, щó недовѣрливо розглядавъ ся довкола.

Мимо роббтнои днины й жмудскои рôвнодушности, хто тôльки бувъ у слободѣ, выбѣгъ на улицю, витаючи привѣтливо приѣзжихъ и мôцно дивуючись.

— Отожь се все, що дали Маркови зô Скомонтôвъ? — шептавъ мѣжь собою народъ.

Єго самого не смѣвъ нѣхто запытати. Вôнъ ишовъ понурый и темный, якъ нôчь; мовчки здôймавъ передъ знакомыми бриль.

Старый Войнатъ стоявъ на воротахъ своєи загороды, приложивъ долоню до очей, поглянувъ, а зъ-за єго плечей выглядала цѣкава Марта.

— Во имя Отца й сына... А се що? — закричавъ.

— Погорѣльцѣ! — вôдгукнувъ насмѣшливо Раïсъ, не зупиняючись.

— Марку, що се значить? показуешь театръ? ходи-но сюды!

Молодець потрясъ головою.

— Незабаромъ прийду до васъ, — вôдповѣвъ.

Бôля загороды Войната лежала друга, вôддѣлена плотомъ, котра вже межувала зъ полями. Она була зъ огляду на порядокъ и достатокъ противоположностію до сусѣдньои. Замѣсть паркану кôлька каменѣвъ вôддѣляло ои вôдъ улицѣ, заслонюючи лихо нужденй загоны греч-

ки й вôвса, засѣяныхъ у пустôмъ городци. Не було тамки вишень анѣ уліѣвъ, въ-далека впадали въ очи обôдранй будынки, хата безъ шибъ и подвôрѣчко заросле хо ітою.

Була се Маркова пайка, материна загорода. Обозъ заѣхавъ на подвѣрье, на засуненôй приспѣ сѣвъ Раґісъ и щобы розважити серце, зачавъ крôзь зубы посвистувати. Марко зъ парубкомъ выбрали усю знадобу зъ воза, загнали жалôбно помунуючу худобу въ пусту обору и спрятали вôзъ изъ дороги.

Дѣтвора придивляла ся имъ зъ улицѣ здивована й цѣкава. Ѳа зацѣкавивъ особливо шпакъ у клѣтцѣ, котрый що хвилѣ пôдлѣтавъ и кричавъ:

— На здоровлье, на здоровлье!

— Тихо, блазне! Нѣхто не чихае! — пригадувавъ ему Раґісъ на велику втѣху дѣтворы.

— Можешь вертати Ґренісе! — сказавъ наконець Марко до парôбка, втискаючи ему въ руку грошевый датокъ.

Хлопъ поступивъ ся назадъ, неначе подали ему горячій вуголь, и замѣсть ити до двора, стоявъ мовчки, обертаючи батôгъ въ руцѣ.

— Чого хочешь? — запытавъ єго Раґісъ.

— Я тамки лишу ся, де мои конѣ, — вôдповѣвъ по жмудски.

— Панѣ казала тобѣ вертатись, отже вертай ся! — ворknувъ Марко.

Жмудинъ оглянувъ ся довкола, на дорогу, на небо, на рѣку, поглянувъ на кривобоку стаєнку, пôдôйшовъ до неи, заглянувъ и положивъ ся пôдъ стѣною.

— Надумаєть ся, то вернеть ся, — сказавъ Раґісъ. — Мѣжь-тымъ я зôвью собѣ кубельце. Бѣдни мои звѣрятка вôдхорують ѣзду!

*

Марко подумавъ хвилю, завагувавъ ся й пôйшовъ до Войнатôвъ. Треба було вôичити, бо въ вечêръ ждали на него въ Посвêтю.

Вôнъ увôйшовъ. Марта шила при вôкнê, старый дрôботêвъ по кôмнатê. На видъ Марка замовкли обое.

— Ну, наконець зволивъ прийти! — выбухнувъ Войнатъ. — цêлый тыждень не було въ тебе часу дати знати, шó дêеть ся. Ну, нажи-жь теперь!

— Видно не було коли, коли не прийшовъ. Я зрôсъ мêжь вами и привыкъ, але батько дитинê першій. Передъ кôлькома днями мы его похоронили.

— Бачивъ, бувъ на похоронê. Пытаю ся, щó теперь зъ собою зробишь?

— Зроблю, такъ якъ казавъ батько — вôдказавъ понуро.

— Ну, такъ говоришь! Що се за комедія, зъ тою здохлятиною, що ты привêзъ?

— А вже-жь те, щó дали, забравъ!

— Якъ се, дали? Кôлька штукъ, тобê, зô Скомонтôвъ? Батько не лишивъ волê?

— Лишивъ. Попаювавъ землю.

— Ну, якъ же. Щó дôставъ?

— Загороду й Девайту.

— А Скомонты?.. Ейники?... капіталы...

— Скомонты Витовтовй й маминй, Ейники Казевй, зъ капіталôвъ припало кожному по 5.000 рублêвъ!

— Чомъ же ты не доходивъ своеи части добутку? Выправили тебе, немовь жебрака. Чей же є право!

— Я сварôвъ не хочу. Не дали, такъ силомôць не возьму — сказавъ Марко, здвигаючи плечима.

— Нездаро! — воркнувъ старый и замовкъ.

Якусь хвилю ходивъ по хатѣ й сопѣвъ; опѣсля зачавъ говорити що-разъ сердитѣйше.

— Шахраѣ, обманцѣ! Злайшли дурна й обдерли! Скривдили мою кровь, менѣ на злѣсть. Стрѣвайте-жь! Побачимо, хто зъ насъ мудрый! Выпхали зъ торбами й смѣють ся зъ старого Войната! Я имъ покажу! Буде вонъ панъ, а вы голодранцѣ. Прийдете насъ просити! Дулю!

Зупинивъ ся передъ Маркомъ и зъ радостю гладючи на его атлетичну поставу, сказавъ:

— Твои руки, а моя голова докажуть чудесъ! Загороды злучимо въ одно й будемо працювати! Не вмру, поки ты ихъ усѣхъ не сплатишь, и не загорнешь батьковщину въ одній руки. Въ сени возьмете тихій слюбъ зъ Мартою, разомъ житимемо й будемо дивитись, якъ они шалѣтимуть. Розумѣешь? на пайку не годи ся, й сплачуй имъ помалу. Житье довге, дождешь ся добра!

Марко мовчавъ, звѣсивъ голову й слухавъ. Такъ, се була его мрѣя. Марта, праця й земля, кохана земля! Може жаль и кривда шептали щось тамъ про пѣмсту, а старый и те розпорпувавъ, розжарювавъ. Машинально, може за тихою покусою, молодець засунувъ руку за пазуху й притисъ мѣшочокъ изъ сигнетомъ зъ такою силою до грудей, що аж его заболѣло, й довго не мѣгъ выдобути зъ себе слова.

— А що? — запытавъ Войнатъ. — Додавъ тобѣ заги? Не лякаешь ся вже пустки?

Се бувъ вызовъ. Марко пѣднѣсъ очи на Марту й сказавъ крѣзь зубы:

— Чи лякаю ся чи нѣ, а въ нѣй не лишу ся тѣльки до вечера.

Старый поблѣдъ, нажахавъ ся.

— Дячого-жь тѣльки до вечера?...

— Бо батько казавъ менѣ пильнувати Посвѣтье. Тамки вже на мене чекають.

Се бувъ грѣмъ. Дѣвчина опустила руки въ роботою й ажь побѣлѣла, а старому заперло вѣддыхъ у груди. Розявивъ ротъ, выбалушивъ очи, занѣмѣвъ.

Забули про вѣрность старого Чертвана, про ту кулю при ногѣ, котру волѣкъ цѣле житье, про те, якъ казали, божевольство! Вонъ здавъ его сынови, може заразивъ его своєю слабостю, якъ родинною хоробою!

Але по хвили роковои тишѣ Войнатъ выбухнувъ:

— Ты, ты? До Посвѣтя? Опять за безплатного економа? Ты, ты?

— Пойду! — сказавъ коротко Марко, перебиваючи старому.

— Пойдешь? За чимъ? Щобы ждати на вмерцѣвъ, якъ ждавъ Чертванъ? Роздумай!..

— По-що роздумувати, дядьку? Батько въ могилѣ, я давъ слово! Пойду!

— А твоя земля! а я, а Марта? Погадай ты объ тѣмъ!..

— Що тутъ гадати! Землю догляне Рагісъ, а вы й Марта... Божа воля!

— Якъ се? Що такe?

— Може пождете на мене, коли ласка. Може Орвіды вернуть ся скорше, нѣжь сподѣватись? Чи-жь я знаю? Батько казавъ — мушу!

Старый затиснувъ руки за поясъ, и переходячи въ гнѣву въ спокойне завзятье, зачавъ цѣдити слово за словомъ:

— А, такъ жди собѣ на нихъ, на тыхъ своихъ Орвідовъ! И наврядъ! Выслугуй емеритуру! Але насъ не мѣшай въ свои пляны! Мене наганяє смерть, ждати не

маю права, силъ нема! Треба менѣ заразъ рукъ молодыхъ и помочи! Або лишай ся тутки сегоднѣ, або йди разъ на все...

Марко потрясъ головою.

— Вы знаете, що не можу лишитись! Ваша воля — пôйду!

Молодець пôднѣсъ очи, шукавъ нареченои, але мѣсце бôля вôкна було пусте, робота лежала покинута, дѣвчина выслизнула ся незамѣтно. Вôнъ поклонивъ ся дядькови й выйшовъ. На подвôрю Марты не було; оббôйшовъ довкола городець и вже бравъ за клямку вôдъ сворхъ дверей, коли долєтѣло до него легке хлыпанье пôдъ плотомъ.

Вôнъ задрожавъ, розхиливъ вишневу гущавину сусѣдньои загороды й заглянувъ.

Дѣвчина сидѣла скулена на земли, закрыла запаскою лице й плакала зъ роспуки.

Вôнъ довго стоявъ и дививъ ся на ѳи бôль, заки змôгъ ся на слово.

— Марто! не плачь, сказавъ тихо — щó то поможе? Я хотѣвъ зъ тобою попращатись...

Она зôрвала ся нагле зъ землѣ, зачервонѣла вôдъ слѣзъ и зворушеня.

— Не слухай дядька! — заклинала — ѳму однаково; чи ты, чи ничій, абы тôлько здоровъ и молодый! Нехай шукає рукъ и помочи, але не чоловѣка для мене! Ты мусишь ити, ахъ Боже мôй!... Лячно подумати! Але чи вернешь за рôкъ, чи за два, чи за сто, я буду твоя, поки житиму! На що хочешь, присягну тобѣ!

— Не присягай, але додержи слово! — вôдповѣвъ поважно. — Богъ чуе! Я все однаній! Ты знаешь!

— Побачишь! — шепнула зъ натискомъ — що й я така! Ты, або нѣхто!

Они тримали ся за руки й стояли-бъ такъ довго, заслонені гущавиною, коли-бъ не рухъ у руині й голосъ Parîca за вôкномъ. Вôнъ пôсля свого звычаю балакавъ зъ менажерією.

Марко стиснувъ дѣвчину за руки й подавъ ся назадъ. Вѣти вернули ся въ свое звычайне положенье, вôддѣлили опять зеленымъ муромъ два городы, не зôстало ся нѣ щѣлины нѣ знаку, тôлько въ молодыхъ серцяхъ на днѣ трохи гôркои розрады.

Parîcъ не дармувавъ. Марко не пôзнавъ своеи пустыни. Старый выпрятавъ ви, выкадивъ, по голыхъ стѣнахъ порозвѣшувавъ зброю, ловецкі трофеѣ й „житье святои Геновефы“ въ кôльканацятьохъ яркихъ картинахъ; меблѣ заповнили пустій куты, а въ двохъ рогахъ умѣстивъ два тапчаны на постѣль.

Звѣрята оглядали нову осселю, пискотѣли й снавулѣли. Хозяинъ розпаковувавъ скринѣ, высказуючи до нихъ моральні примовы.

— А що? Зъѣвъ гарбуза? — запытавъ у вхôдячого.

— Вôдъ кого?

— А вже жь вôдъ старого й вôдъ дѣвчины!

— Старый не за едно зъ дѣвчиною! — вôдбурknувъ Марко, отвираючи свôй клунокъ.

— А знаешь, що Ґренісъ утѣкъ зъ кôньми?

— Утѣкъ?

— Я бачивъ крôзь вôкно, якъ ихъ вывѣвъ, сѣвъ та й выѣхавъ. Я хотѣвъ ловити, але вôдсля пôрвала мене злôсть! Забрали тôлько, нехай удавлять ся й тою рештою!

— Добре зробили! Звайдемо й парубка й конѣ за грошѣ!

Похиливъ ся надъ скринею й замовкъ.

Раґісъ похитавъ головою, сѣвъ на дзиглину й заґуривъ люльку.

— Ось и стало ся, що́ пророкувавъ тобѣ! — зачавъ сумно. — Кривда та й годѣ! По що було тóлько лѣтъ працювати! Що стало ся! Наче зъ розбитого човна навалокъ спорохнѣлов дошки. И зновъ вóдходишь!...

Марко мовчавъ уперто. Выймавъ помалу зо скринѣ свои богатства й розмѣщувавъ ихъ по стѣнахъ и на столѣ. Закрывъ посѣль. Хотѣвъ забути, що вóнъ тутъ гóсть тóлько до сумерку.

— Чого то люде не зроблять? — говоривъ дальше старый. — Чертванъ бувъ справедливый и твердый, але й его присѣли й водили на мотузку! Огъ, лѣпше бути на свѣтѣ злымъ, нѣжь добрымъ!

— Не кажѣть нѣчого на батька! — вóдповѣвъ Марко. — Зробивъ, якъ хотѣвъ. Они думали зле, а вóнъ зробивъ добре!

— Або що? — запытавъ Раґко цѣкаво.

Молодый выпрямивъ ся й, якъ звычайно, надумувавъ ся хвилю надъ вóдповѣдью.

Се бувъ налóгъ характеру.

Черезъ хвилю вдивлявъ ся очима на стѣну, надъ своимъ тапчаномъ.

Тамъ пóдъ святою картиною висѣвъ выгятый зъ чорнои бляхи лицарь на кони зъ подвóйнымъ хрестомъ на щитѣ, зъ пóднесенымъ въ правóй руцѣ мечемъ. Марко дививъ ся на него й сказавъ поволи:

— Не для себе я працювавъ, и терпѣвъ и мовчавъ.

— Такъ для кого-жь? Для Войнатóвъ, чи для Ватовта?

— Для сего! — забурмотѣвъ, показуючи головою на стѣну.

Раґісови засвѣтили ся синѣ очицѣ, вóнъ пóдкрутивъ

вусы, але вчинивъ ся, що не розумѣе й говорѣвъ дальше:

— Сисмонты перейдуть гарбкъ къ чужй руки. Витовтъ зъѣсть батьковщину, янъ бенаса! Въ него молодй й ласй зубы. Казимиръ не вернеть ся, а коли й верне ся, то продасть Ейники. Ганна змарнуѣть ся наукою й утратить Будрайты. Пропаде все!

Марко пбднѣсъ голову. Вбдгорнувъ зъ чола волосье й хопивъ ся руксю за груди, неначе тамъ у глубинѣ заболѣло его щось страшенно, и знову по намыслѣ сказавъ, та вже не тихо, але повнымъ голосомъ и зъ диксю енергіею:

— Пропаде? пропаде, кажете? — Ехъ, батеньку, хиба що въ той день згубы не стане на земли мене й мого Девайтіса!

Калѣна дививъ ся й слухавъ. Вбнъ зъ малечку знавъ сего чоловѣка, жили разомъ, а нѣколи не бачивъ его такимъ. Его голосъ понурый загремѣвъ, наче боева сурма, громы выстрѣлили зъ его звмныхъ очей.

Сонце завирнуло въ малй кбмнатки а оденъ промѣнчикъ позолотивъ чорного лицаря на стѣнѣ й ясноволосого жмудина. И вперше Рагісъ замѣтивъ, що въ его похрестника були такй самй суворй й зазятй черты, неначе чорный ѣздецъ бувъ ёму братомъ чи батькомъ и неначе мали вти разомъ на ббй.

Якась небувала почесть обгорнула его й мовчавъ довго, вдививши ся въ нихъ обохъ, и самъ не знавъ, котрый бувъ для него ббльшій въ тбй хвили.

Марко схамевувъ ся першій, зжахвувъ ся выбуху, почервонѣвъ, оббарѣвъ ся й зачавъ майструвати коло своеи рушницѣ. Промѣнчикъ погасъ.

— И щожь ты имъ порадишь? Въ тебе нема нѣ

часу нѣ права йти зъ помогою, — зачавъ розмову старый воякъ.

— Такъ они прийдуть до мене! почула ся невыразна вѣдповѣдь.

— Прийдуть, щобъ ты пѣдписавъ ся на пайцѣ, и мусишь пѣдписатись!

— Не мушу, коли не схочу!

— Хыба що такъ! Добре кажешь!

Молодый скѣнчивъ свою роботу, сѣвъ пѣдъ вѣкномъ, вынявъ зъ кишенѣ старый пігуляресъ и зачавъ на скравку паперу рахувати. Инколи пѣдносивъ очи й сумно позиравъ на сонце. Пѣшло вже зъ полудня, ему слѣдъ було выбиратись.

Зачали оба розмову про свѣй недостатокъ. Недоставало всего, навѣть хлѣба. Будынки просили стрѣхъ, земля плуга, городъ плотѣвъ, хата шибъ и основнои направы. По скѣнченѣмъ обрахунку зъ капіталу лишила ся ледви половина: марна сума, котру Марко сховавъ назадъ у кишеню, щобы колись сплатити примхи Витовта й обняти зновь цѣлу батькѣвщину.

Раїсъ згорнувъ грошѣ, усмѣхаючи ся жартливо.

— Ну теперь не я неначе панъ. Контролювати суворо не будешь?

— Може разъ за чверть року загляну до васъ!

— Гаразд! Покажу тобѣ, що вмѣю! Побачишь!

Молодый кивнувъ головою. Нѣщо не могло ему вернути свободы й охоты. Згорбивъ ся, згорнувъ руки й мовчки вызиравъ вѣконцемъ на бѣлаву гречку и дрѣбный овесъ у городѣ. Вже мѣгъ ити въ Посвѣтье, але не квапивъ ся — думавъ, що не швидко вѣдпочине въ себе, у власнѣй хатѣ.

Раїсъ клопотавъ ся, постукуючи деревяною ногою, выходивъ и вертавъ ся назадъ —[чувъ, що не пора дра-

тувати нарѣканьемъ бѣдолаху, тому давъ ёму спокой. И нѣхто не навѣдувавъ ся до нихъ зо слободы. Приятеля Ґраля не було дома, а Войнатъ не жартувавъ у гнѣвѣ. Було то сумне хозяйство.

Зближавъ ся вечѣръ; небелька скосныхъ смугъ червоного промѣня заглянуло Маркови въ очи, а вонъ неначе зрозумѣвъ той знакъ — вставъ закинувъ рушницю на плече, и взявъ капелюхъ.

— Треба йти! будьте здоровй! — сказавъ до приятеля.

Втисъ капелюхъ на очи й вышовъ на подворье.

— Ходи, Марґасе! — закликавъ на бурого пса.

— Стрѣвай; подведу тебе до рѣки! — крикнувъ за нимъ Ратісъ. — А се що? — додавъ позираючи на улицю.

Дорогою ѣхавъ на кони Ґренісъ, ведучи другого коня на поводѣ й завернувъ на подворье.

— А ты зъ водпбля? — запытавъ Марко.

— А зъ пашѣ — подповѣвъ парубокъ.

— Такъ ты не бувъ у Скомонтахъ?

— А вжежь не бувъ! Та й чогожь? Сидѣвъ коло коней, бо сегодня нѣбы свято. А завтра дасте намъ роботу.

— Та чейже ты служишь у дворѣ?

— Я служивъ коло коней. Не на тежь я ихъ пасъ, абы ними другій поневѣрькував. Чи дасте оброку пане?

— Дамь, якъ верну! — водповѣвъ Ратісъ. — А поки пильнуй загороды!

— А вжежь. Щожь бы инчого робити? Коньѣ паничевй та й я!

Ратісъ усмѣхнувъ ся зъ задоволеньемъ.

— Отсе менѣ драбъ доперва! Слухняный и дурный!

Марко зъ подъ ока позиравъ у вокна Войнатовъ

и мовчавъ. Межи вишнями мигнула червона хустка Марты, оббзрѣвъ ся за нею разъ и другій и прискоривъ ходу. Се було его остатне прощанье.

Они минули слободу й зникли въ сумерку. Йшли въ напрямку до дѣбровы, такъ якъ тыждень тому, та вже не до Скомонтовъ, але на право, на гукъ рѣки.

Римко Ратісъ зачавъ повголосомъ вѣдмовляти молитвы; вечѣръ настававъ що-разъ тихійшій и спокійнѣйшій Середъ тои тишѣ Марко шукавъ чогось поднося чи часто голову и пристаючи. Щоразъ близше, и щоразъ выразнѣйше обгортала йдучихъ глуха, таємнича мелодія природы темного бору!

Молодый слухавъ такъ якъ слухаеть ся коханого голосу по рокахъ небачена, якъ пѣдхоплюють ся жаждённо чудну пѣсню про великихъ героѣвъ.

Щось тягло его до тыхъ шептовъ бору, до тои чорнои гущавины.

— Чуете, якъ шумить Девайтісъ? — вѣдозвавъ ся тихо до налѣки.

— Ехъ, дурне твое, — здвигъ старый плечима. — Якъ вонъ може инакше шумѣти, нѣжь усѣ инчі? Се навѣть не дубъ, а посвѣтскій млывъ гуде на Дубіссѣ.

— Нѣ, се вонъ говорить на полянѣ. Послухайте!

— Ахъ, ты закаменѣлый поганине! Чижь не соромъ тобѣ наклинати лихо такою рѣчью? Забувъ на хрестъ чи що, черезъ свою богомольность до дерева?

На те напомненье Марко замовкъ. Они доходили до дѣбровы. Великаны закрывали передъ ними небо, заступали дорогу, неначе въ привѣтомъ простягали до нихъ руки. Приняла ихъ пуща въ заздростнй обймы.

Крутою безслѣдною стежкою йшовъ напередъ Чертванъ и разъ-у-разъ наслухавъ, неначе выробнявъ оденъ

зъ тыхъ шумбвъ, неначе йшовъ на чийсь зазывъ, що разъ глубше й глубше.

Ажь несподѣвано розвиднѣлось имъ надъ головами, мигнувъ кусень неба, а передъ идучими закронила ся широка поляна. Земля пбдносила ся пбдъ ногами, — се були останки старинныхъ окопбвъ; на боцѣ чорнѣла контура на пбвъ звалений башты, а передъ ними на серединѣ поляны стоявъ прабатько дуббвъ, старый, якъ жмудсвй боги, и здавалось, витавъ прибуваючого глухимъ, протяжнымъ шелестомъ.

— Марко зупиннвъ ся.

— Ну, чого ставшь? — закинувъ Раѓісъ, — уже пбзно, а пбдъ посвѣтскимъ городомъ рвуча быстрина. Ще може лучитась яка пригода зъ човномъ.

— Вбдпочиньмо хвилечку, батьку! Зараз вбдплыву.

— Нехай, коли такъ, то садьмо. Моя Милица упрама, не любить стояти. Маешь тютюнъ?

Они закурили люльки й довгу хвилю оденъ синій дымъ пбдносивъ ся густыми колѣсцями.

— Зле, — казавъ Раѓісъ, охъ зле! Огъ що тобѣ припало! Другихъ десять рокбвъ мине марно, а потбмъ старбсть та й тбльно! Нѣчого не придбаешь и не приспоришь, а стратишь и те, що маешь! И на-що се? Тамтѣ не вернуть ся...

— Хто знае? — забурмотѣвъ Марко.

— Кождый знае. Зъ-вбдкбля взялись бы по тблько рокахъ? Спадщина, якъ той мѣдъ; заразъ ви черезъ стѣну муха почуе. Они померли!

— Може й такъ. Треба ждати.

— Ехъ дурень ты! — сплюнувъ старый, — черезъ ту дожиданку втратишь Скомонты, Марту, долю, здоровлье й молодѣ лѣта. Що ты доброго мавъ коли въ жи-

тю? На-вб-що здала ся тобѣ та праця й турбота зъ малечку, ще вбдъ дитины? Нѣчого не маешь, выгнали тебе прбчь, якъ зайду, и навѣть жалуватись не вмѣешь.

— Не вмѣю! — потвердивъ Марко, встаючи — та й на вб-що придасть ся жалуватись?

Замовкъ, подумавъ хвильку, обгорнувъ поглядомъ дубовѣ конары, й додавъ по жмудски старинну, типову приповѣдку:

— Чи стане ся, щб маѣ статись, чи нѣ, Жемайтісъ завсѣгды зостане.

Раґісъ пбднявъ ся такожь и похитавъ головою.

— По втѣкачеви слѣдъ зъ нбгъ, по тбмъ, щб лишивъ ся слѣдъ крови, — забурмотѣвъ понуро.

По тбй вымѣнѣ приповѣдокъ не говорили зъ собою нѣчого ббльше. Перейшли на-вскбсъ поляну, стрбмкою стежечкою збйшли на берегъ рѣки. Човенъ ждавъ, привязаный до пня вбльшины, перевбзникъ дрѣмавъ у ньому.

— Будьте здоровѣ, батьку Римку! — сказавъ Марко, похиляючись до руки старого, спаси бб' вамъ за все добре.

— Зъ Богомъ, сынку, щасливо! — шепнувъ глухо Раґісъ.

Молодый вбдвязавъ човенъ, не будячи хлопа й узявъ весло въ руки. За хвилю Дубісса пбрвала дрббный човенъ и вбдкинула его на кбльна сяжнѣвъ вбдъ берега. Старый сперъ ся на костурѣ й дививъ ся за нимъ.

Величезна постава керманича чорнѣла на водѣ. Вбнъ стоявъ зъ вбдкрытою головою й позиравъ понадъ голову Римка на верхи дббровы.

Пращавъ ёи остатною гадкою й поглядомъ.

Потбмъ малѣшавъ, чорнѣшавъ якъ невыразна точка, поки не потонувъ у сукеркахъ и не зникъ.

Калѣка ждавъ кôлика хвиль, наконець здôймивъ зъ плечей рушницю й выстрѣливъ у воздухъ.

Минуло кôльна хвиль — а за водою засвѣтило ся щось и розлѣгъ ся гукъ, а потôмъ давъ ся чути, заглушеный шумомъ рѣки брехôтъ собаки. Се бувъ Марʼасъ на другôмъ березѣ въ посвѣтскôмъ парку.

Вигнанникъ ставувъ безъ пригоды на мѣсци призначеня.

Раʼісъ зôтхнувъ и вернувъ ся до дому.

— Дай Боже, щобъ вернувъ ся на своє, бо добрый и терпѣливый! — вышептавъ.

Дôброва шумѣла, але Раʼісъ не вôдчувавъ ёи шуму й не зрозумѣвъ, що старый дубъ изъ поляны вôдповѣдавъ ему:

— Поверне, поверне! тôльки пождѣть! Все минає! Поверне, поверне!

III.

Дôброва въ стокахъ Дубіссы й Ейнѣ була вôдъ ненамятныхъ часôвъ власнôсть Чертванôвъ.

Въ давнину, въ сѣрôй минувшинѣ вѣкôвъ стояла тамъ святиня, а берѣгъ ёи замокъ. Въ святини почитали богиню Алексоту, замокъ боронили завзятѣ лицарѣ, одѣтѣ въ шкôру, зъ топоромъ у жменяхъ а зъ фанатизмомъ у серцяхъ.

Сегодня зъ замку зôстали ледви слѣды окопôвъ и валôвъ, спорохнавѣла башта пôдъ сѣткою хмелю, бездонна высохла криниця, могила въ котрôй спочили оборонцы, и переказы. А зô святинѣ на полянѣ зôстали

два каменѣ, порытѝ якимись знаками въ выжолобкомъ по серединѣ — й Девайтісъ.

Минули вѣки, выгинули хрестоборцѣ апостолы, затихъ Перкунъ, погасли святѝ огнѣ, переминали державы, люди, йшли вôйны за вôйнами, руины за руинами, змѣнялись права и звычаѣ — Девайтісъ стоявъ.

Стоявъ середъ поляны, побôчь святыхъ камѣнѣвъ; дубы-внуки въ далека окружали его д'вкола; великаньскій, доси крѣпкій дубъ въ коронѣ зъ зеленого листя, вытягавъ у гору могучѝ конары, неначе рамена, якъ Кріве Крівейте, й завзывавъ, здаеть ся, до боротьбы елементы й говорявъ: „Не вы, люди, мене тутъ кинули, и не вы, вихры й бурѣ, мене зъ вôдсѣля возьмете. Засадивъ мене тутка Богъ и я зôстану, зôстану, зôстану!...“

Засланявъ собою поляну, камѣнье, руины замчища...

Инколи тихо прислухувавъ ся вѣстямъ, котрѝ приносила ему рѣка, инколи зъ баштою згадувавъ старѝ боѣ й шумѣвъ маестатично; то опять, коли приходили до него люди, по его конарахъ переходивъ могучій подыхъ: „Витайте, витайте! одна земля насъ народила й выгодувала. Я затисъ ѐи въ обôймы корѣньемъ, а вы руками й душею! Хтожь матиме силу вырвати насъ изъ вôдсѣля?“

Тôлько що осени Девайтісъ згадувавъ героѣвъ, щó полягли, славу що минула, огонь, що погасъ, и жалемъ перенятый, роздиравъ шаты и плакавъ. Чужинецкѝ люди мовляли: дубъ тратить листье; жмудины шептали: Девайтісъ оплакуе старинны часы.

И черезъ довгѝ мѣсяцѣ стоявъ великанъ притрушеный инеемъ, понурый и мовчавъ у тяжнôй жалобѣ, поки змилувалась надъ нимъ богиня, котрои камѣня пильнувавъ тôлько вѣкôвъ, и навѣдувала его.

Выступила на жертвенний каменѣ, стрясала кона-

ры, пестила галузни, будила, а зъ пôдъ ѣи рукъ и зъ бѣлыхъ шатъ летѣли по полянѣ теплй подыхи, ясній промѣня та цвѣты.

А Девайтісъ стрясавъ изъ себе жаль, и якъ герой, пôдносивъ голову; тутъ витала єго рѣка, а тамъ опять стара башта.

Таній казки ходили зъ устъ до устъ по слободахъ и селахъ и тыми казками присипляла мати Марка, коли вырбсъ изъ пеленъ.

Була се проста, ретроґрадна женщина, дитина шляхотскои хаты; она нѣколи не освоила ся зъ становищемъ панѣ двору й городянки. За широко було для нея въ сальонѣ, за зимно и за чужо!

Чоловѣкъ добивавъ ся маетку, працювавъ шалено, вбиравъ, щадивъ, рбсъ у богатство й силу; она сохла, якъ польова квѣтка въ теплици.

Була тиха, залякана, бояла ся свѣта, въ котрый увôйшла, часами плакала жалбсно, а танъ скрыт', якъ лѣсній дзбинки въ гущавинѣ, щобы не докучити мужеви, котрого боготворила якоюсь невольничою почестію.

Жила въ нѣй гордбсть и ангельска лагôдноеть. Коли вôдзѣдувала брата въ Сандвиляхъ, скрѣпляла ся й веселѣйшала: охотно тамки лишилась бы, на порозѣ батькôвскои хаты зъ сыномъ на рукахъ; не маила ѣи свѣтла доля, котрои завидували люде, але не говорила нѣколи нѣчого сумного, вертала въ Скомонты, приспѣвуючи дитинѣ, й дальше терпѣла богатство, якъ Божій допустъ.

Не знала богато, але що могла, тому навчала сына. Єи реліґія складала ся зъ горячои вѣры й тысячѣвъ забобонôвъ. Огожь учила єго молитовъ и великои силы замовъ при чарахъ, врокахъ и чортбвскихъ штукахъ. Єи исторія, то бувъ довгій рядъ льеґендъ про смокôвъ и ге-

роѣвъ, а про Татаръ и Шведовъ оповѣдала ему, що затямила. Колысала его жмудскою пѣснею про Бірута й Кейстута; коли подросъ, забавляла его льегендами зъ казочныхъ подѣй батьковщины.

По слободскому звычаю пряла довгими зимовыми вечерами й ткала узорнй домашнй полотна, садила въ городци настурціи й ноготки, радо вбирала ся въ яркy сподницю й кольоровый очѣповъ, въ свята по водправѣ любила балакати зъ слободянками на кладовищу й охочо вертала бы пѣшки, а не порядною брычкою зъ чоловѣкомъ.

Для нея розрывкою було пойти на грабы, чи на ягоды самой зъ дитиною въ темный боръ, де не турбуравъ бы ей нѣхто новинами, полігикою, модами й сплетнями.

Она сѣдала собѣ на мосѣ або на пни й слухала, що гаморить лѣсъ. А хлопець зъ бѣлымъ, якъ ленъ, волосьемъ, и смутнымъ лицемъ сидѣвъ боля нея й тежь мовчки слухавъ тои поважнои й таємничои мовы.

Зъ тыхъ давныхъ молодечихъ лѣтъ набравъ якоись идолопоклонной почести для того дуба на полянѣ.

Мати навчила его, що се бувъ ватажко тыхъ борцѣвъ, що полягали въ оборонѣ святынѣ й замку. Алексота плакала по нѣмъ, отже бога закляли его въ дерево щобы живъ на вѣрну славу тои боротьбы, на невмирущу памятку до конця свѣта.

Межь тымъ богацтва Чертвановй росли, Скомонты стали ся першимъ въ околици дворомъ, славнымъ зъ добробыту й просторости. Зъ кождымъ днемъ ставало що разъ яснѣйше въ головѣ покорливои Войнатовны, що она тымъ добрамъ не панѣ, не жѣнка для такого вельможѣ, що она одна въ его свѣтлой доли сѣрою плямою, завадою, дисонансомъ! Она чула се й усувала ся, по-

ни однои весны вмерла тихенько, такъ якъ тихенько жила.

Марко вже мавъ тогдѣ вôсѣмъ рóкôвъ и цѣлый спарбъ материныхъ вѣдомостей, яко заснову характеру. На похоронѣ закôнчивъ добу свого дѣтвачого вѣку: зъ тои поры втративъ опѣкунну й любяче серце, вернувъ ся до дому, обôйшовъ усѣ закутки, и нá-пруго зробилось и ему въ тôмъ гарнôмъ дворѣ й зимно, й одиноко й за пó-широко.

На завтра втѣкъ на слободу до дядька: хотѣвъ тамки лишитись. Войнатъ самъ радый бувъ сиротѣ, але того самого вечера приѣхавъ Чертванъ и по рѣзкôй перепалцѣ зô шваґромъ забравъ сына. Та не бувъ се сынъ, а невôльникъ, такъ явъ покôйница була невôльницею.

И потекли лѣта. Въ Сномонты прибула нова панѣ, новый ладъ, инче житье. Внесла тонъ и панъскôсть, привела Чертванови трое дѣтей, нѣжныхъ паненятокъ, породнила єго зъ высокими родами.

Усе змѣнило ся. Марковѣ спомины затерли ся въ памяти й образъ матери зблѣдъ, тôлько дубъ на полянѣ лишивъ ся для него незмѣненый, зъ-першу явъ заклятый герой, вôдтакъ повѣрникъ, приятель, а наконець якъ воплоченье великои думки.

Дванадцять лѣтъ минуло вôдъ хвилѣ єго сирôтства, кусень часу, щó волочивъ ся поволи, тяжко, мозолисто, нагинаючи єго душу въ тверду незмѣнну форму, поки не застигла зовсѣмъ.

Три золотѣ искорки мавъ у житю, а завсѣгды дубъ бувъ ихъ свѣдкомъ, ослонювавъ ихъ тѣнею своихъ захистливыхъ галузей.

Першій разъ взяли єго зъ росняньскихъ шкôлъ на ферiи — вôдпочати дома.

Тогдѣ одного прегарного лѣтного ранку пôйшовъ повитати дуба, та нажахавъ ся.

Єго самотину вôдкрыли инчѝ, наполохали гаморомъ спѣвуче птаство й польовѝ коники.

Було се двоѥ дѣтей. Хлопчикъ-ґімназіястъ сидѣвъ у травѣ зъ книжкою на колѣнахъ, а передъ нимъ на жертвеннôмъ камени стояла молодша дѣвчинка, цѣла въ бѣлôй одежи, въ вѣнку зъ сосонокъ на чорноволосôй головцѣ й деклямувала по жмудски старинный гимнъ!

Марко знавъ ихъ обоѥ! Пôпъ зô Скомонтôвъ мавъ брата професоромъ у Ковнѣ, — се були ѥго дѣти; они инколи вôдвѣдували стрыя на приходствѣ.

Обоѥ они потонули въ поезіи. Вôнъ выбивавъ рукою тактъ, и пôддававъ инколи выразы, ѣй вытиснувъ опалъ румянцѣ на блѣдыхъ лицяхъ и розъяснивъ запалѝ чорнѝ очицѣ. Не помѣчали прохожого, щó оподалѣкъ залѣгъ у травѣ й наслухувавъ.

Наконецъ гимнъ скôнчивъ ся. Останнѝ стихи вымовляла тихше-тихѣйше. Спѣвало ся въ нихъ, що геройвъ складено на кóстеръ, котрый пожеръ тѣла й збрую, пожиравъ и себе самого, — поки згасъ!

— Чому знизила голосъ, Улянко? — запытавъ задыхаючись братъ, коли замовила.

— Бо они померли, а огонь погасъ! Смутный твôй гимнъ!

— Неправда! Таній кóстеръ зъ великихъ воєвинôвъ, то не конецъ и не смутокъ. Тѝ, щó зостались, беруть вѕъ него по искорцѣ, запалюють новѝ походнѣ й идуть на дальшѝ боѣ! Се гасло до инчихъ вчинкôвъ, то ясный приладъ! Ты сего не розумѣешь, бо ты мала й женщена.

— Дуже добре розумѣю! Позвольте менѣ тôлько

звяти искру, а пôйду! Але хто бы тамъ за тобою дотиснувъ ся!

Урвала й шепнула тихѣйше:

— Бачишь, Олесьну, тямъ насъ хтось пôделухує.

Гімназіястъ оббзрѣвъ ся й Марко вставъ зъ землѣ. Поздоровкались.

— Вы на вакаціи? и мы такожь! Ось зайшли тутъ трохи почитати. Та й гарна жь отся дôброва!

Сговаришувались. Вôдъ тогдѣ щодня усѣ трое сходили ся пôдъ дубами.

Олесько, великій ентузіястъ, оповѣдавъ геройскій дѣла, деклямувавъ тысячѣ стихôвъ; Уляпка шукала за гнѣздами по чагарѣ, зазирала въ лисячій норы, входила въ розщѣлины руинъ; Марко слухавъ и мрѣвъ у глубинѣ душѣ. Провели пôдъ Девайтісомъ цѣлій вакаціи, котрій нѣколи не вывѣтрѣли зъ памяти повурого хлопця.

На другій рôкъ заставъ жалобу у пароха. Олесько приѣхавъ скорше й тыждень тому купаючи ся въ Дубіссѣ, втонувъ. Не знайшли навѣть его тѣла, рѣка понесла его въ Нѣманъ и въ море.

На ту звѣстку Марко втѣкъ изъ дому, прилѣгъ у споду дуба й довго не встававъ.

Лѣсовій мохи бачили, що планавъ першими слѣзми розпуки, а вôдтакъ пересидѣвъ и передумавъ цѣлу нôчь на скелі. Въ розжаленôй его головѣ мерехтѣло, що Олеська спалили на кострѣ, котрый погасавъ що разъ бôльше, а вôнъ зъ того костра взявъ искру щобъ розпалити смолоскипу на новій боѣ й на дальшу боротьбу.

По тôй ночи перележавъ кôлька тыжднѣвъ у горячцѣ; спасли его зела тѣтки й молодій силы. Зъ постелѣ вставъ инчимъ чоловѣкомъ: нѣколи вже вôдъ тогдѣ не засмѣявъ ся й довгій часъ сминавъ дôброву.

По тыхъ смутныхъ ферiяхъ не вернувъ уже до Россенъ.

Батько переселивъ ся въ Посвѣтье, браты були ще малыми дѣтьми — нестало въ Скомонтахъ крѣпкои руки й тверезои а практичнои головы; до рѣзносторонныхъ интересѣвъ и господарки заставлено Марка.

И впять вѣдтанъ по кѣлькохъ лѣтахъ переслѣдования и сварѣвъ мачохи та невпинного клопоту й труду опинивъ ся пѣдъ Девайтісомъ, змученый, ослабленый зъ роспукою травленои звѣрюки.

И лучилось якъ разъ, що Раїсъ зайшовъ на поляву, шукаючи куны въ тенетахъ, поглянувъ на него й припочивъ побѣчь него.

— Закурѣмо собѣ люльочку! — запропонувавъ.

— Спасибѣ. Я, вже мѣсяць, якъ не курю.

— О-го-го! А сежь задля чого?

— Отъ, задля святого спокою.

— Ага! Вѣстиме дѣло! Носикъ мачохи не терпить злого тютюну, а ты крѣзь стѣну мешкаешь! Любе сусѣдство, ты не годенъ розлучитись! Вѣстиме дѣло!

— А дежь менѣ пѣйти?

— А до мене жь не ласка? Хробачокъ тобѣ смердить, чи ѣжакъ. Чи може чого тобѣ треба? Сѣлькѣсь! Великій панъ! Зъ палаты анѣ рушь не выйде.

Молодый мовчавъ, задививши ся въ муравлѣ на травѣ.

— Завсѣгды свѣй повиненъ тримати ся своихъ. Кавалеръ зъ кавалеромъ! Отсе ледарство, тѣ звѣрята, инколи доскулять, але бодай не говорять — то й выйдешь изъ ними завсѣгды на свое! Побачишь, якъ я те все выедукувавъ. Ну щожь, чи згода на пожитье въ моѣй кватирѣ?

— Спасибѣ, Римку Раїсе!

— Ну, такъ на початокъ иди, прилагодь менѣ кульбаки. Моя спина нехай вôдпочине собѣ!

Вôдъ тои поры заключили щирый союзъ зъ калѣкою.

Рымко спродавъ бувъ давно тому кусень землѣ Чертвановои зъ вымѣною доживотя въ Скомонтахъ, и вôдъ непамятныхъ часôвъ мешкавъ у станціи при стайни, полюючи, ловлючи рыбы, лѣчучи коней й товаръ. Не залежавъ нѣ-вôдъ кого, опрôчь вôдъ своеи фантазіи. Товаришувавъ зô своею обласкавленою чередою. Марко дôставъ пôвъ станційни и право слухати, коли-небудь хотѣвъ, науки моральнѣ, котрѣ удѣлявъ старець своимъ годованкамъ. Зъ ходомъ часу дôйшло до того, що не могли вже й жити безъ себе.

Й опять у третье знайшовъ ся Марко въ тяжкôй боротьбѣ пôдъ дубомъ. Одного дня принесла ему почта зъ далека вôдъ Казимира письмо.

Казимиръ любивъ брата; хочь мало знали ся, вôдзывавъ ся до него вперше. Скôнчивъ у Ризѣ курсъ торговельный, дôставъ знамениту посаду й заклинáвъ до себе кождого, кому було дома пó-тѣсно й тяжко.

Зъ листомъ тымъ довго носивъ ся Марко й — пôсля домагання пашучого — нѣкому не выявивъ тайны. Рѣшивъ ся бувъ зробити такъ якъ Казимиръ, бо тутъ було й пó-тѣсно й тяжко, а нѣ ъ-вôдки не було видко хочь бы найменчого промѣнячка лѣпшои будущины.

Зъ року на рôкъ доля пригнѣтала людей, стискала немовь клѣщами, забороняла всего, щó святе, добре й старе, а приневоляла до нового — чужого.

Марко пôйшовъ на Девайту, щобы попрощати товариша.

Була слотлява й брудна осѣнь. Дубъ жалôсливо дививъ ся на прихожого й здавалось чоловѣкови, що по конарахъ пробѣгавъ людскій зойкôтъ и дрожавъ на ли-

стю. Марко неначе чувъ той плачливый сумный стогонъ: „за чимъ, куды вôдходите, молодй люде? Охъ, горе, горе! Покидаете мене, гадаете вернути ся, — але нѣ, не вертайте ся вже назадъ. Не застанете мене! Одными вами я й живу! Уже мене безъ васъ згорне леда туманъ, леда пастухъ пôдложить огонь и спалить на попôлъ!...“

Якъ сльозы летѣло зъ него золоте й багряне листье, устеляло собою землю й обсыпало стоючого Марка, котрый похнюпивъ голову, якъ виновникъ и шептавъ несмѣло: „годѣ опертись, не стае силъ до нерôвной боротьбы“.

И немовь вôдповѣдаючи, заколыхавъ ся старенезный дѣдъ, затихъ зойкôтъ, а галузье шумѣло вже инакше: „силы мусять бути й усе можливе! Йди въ глубину, до мого корѣня: тамъ пôдъ чорноземомъ и пôдъ рѣкою була скеля, а я ей обнявъ, вѣвъ ся въ неи, почетвертувавъ, скрушивъ на попôлъ и на урожайну землю! Йди! Подивись! На насилуйте божихъ засудôвъ, не вôдходѣть, бо змарнуете ся, такъ якъ змарнувавъ ся бы я, коли-бъ мене зъ вôдусѣль взяли!“

Марко лишивъ ся въ своему краю й завсѣгды соромомъ була для него та хвиля слабодушности, але була она й остання! Вôдписавъ на листъ, тымъ що закликáвъ Казимира, щобы вернувъ ся въ вôтчину. Изъ дня на день величезнѣла ему душа: якъ дубъ крушила скелю на урожайну почву...

Въ осени по смерти Чертвана вперше побачили его люде по сей-бôкъ рѣки. Досвѣта пѣшки вôдвѣдавъ Рагіса, сѣвъ на старезну бѣлу кобылу й почвалавъ въ напрямку до Скомонтôвъ. Поля були вже пустй, заснованй сѣткою павутиня, на знакомыхъ ему добре ланахъ ходили якись модняй плуги, й краяли рôлю пôдъ озимину, а

на узгорю сидѣвъ дворомъ новый управитель Витовта подъ голубымъ парасолемъ, зъ люлькою въ зубахъ и читавъ якусь книжку.

Марко мимоходъ зупинивъ ся. Давно вже, якъ не бачивъ своєи землѣ, розширнувъ ся по нѣй изъ роскошью. Здавало ся ему, що птаство й трава й кожда скиба кличе до него:

„Здоровъ бувъ, господарю, здоровъ! Куды дѣвавъ ся, якъ мы выдавала плоды твоєи працѣ? Чому чужинець править замѣсть тебе? Верни ся!“

Була се одна омана, але вонъ чувъ щось завсѣгды. Може черезъ те розумѣвъ природу, що мало пристававъ изъ людьми.

Вонъ стоявъ такъ задуманый. Коли зъ нечевя его поздоровивъ хтось.

— Добрый день, пане Чертване!

Озирнувъ ся. Зъ боковои стежки входила на дорогу молода женщина, чорно убрана, въ великомъ соломяномъ капелюсѣ, на кругломъ, гебановомъ волосю.

Лице у неи було смагляве, зъ выразомъ щирости, гадумы, легкои глузливости на острыхъ делікатныхъ чертахъ. Въ руцѣ у неи була книжка. Се була давна Уляпка — товаришка забавъ.

— Не впізнали мене? — запытала, коли не квапивъ ся зъ вѣдповѣдью.

Зскочивъ зъ коня на землю й подавъ ѣй опалену руку. По его зимныхъ чертахъ перебѣгъ выразъ радости.

— Я мавъ бы й право забути, бо чотири роки, якъ вы, панѣ, не були у стрыя на приходствѣ. Добрый день, панно Уляно!

— Оно справдѣ такъ, чимало часу! Я пріѣхала тыждень тому неждано зъ Парижа. Та застала я далеко бѣльше гробовъ и, коли-бъ не стрѣча зъ вами, то я вер

нулась бы дуже смутна... Вы пригадали менѣ молодость и Олеська!...

На ту згадку замовкли обоє. По хвили зачала опять:

— Тямите нашѣ ватаціе, старый дубъ и той костеръ въ балляды?... Я взяла въ него искру й пойшла въ свѣтъ воювати... Страхъ якъ було менѣ тяжко, але оно вже минуло, а искра не згасла, я зберегла ей, може не такъ ясну, але теплу! А вы?

Здвигнувъ плечима!

— Нѣ-що й розказувати. Не дорбвную вамъ.

— Ей, нѣ. Стрый менѣ вже все розказавъ. Куды ѣдете?

— Въ Сюмонты. Мачоха покликала.

— Добре, що я васъ стрѣтила. Саме й я хотѣла васъ до насъ просити. У мене дѣло.

Марко склонивъ ся мовчки.

— Вы знаете, що мы приятелюемо зъ Ганною. То ей справа. Справдѣ не можу розумѣти, чого они всѣ такъ васъ боять ся? Бо що-до мене, то я зовсѣмъ нѣ.

— Въ васъ, панѣ, видко нема нѣчого на совѣсти проти мене.

— А въ нихъ же що? Ну, може й такъ, та тольки-жь не Ганна.

— Хто мовчить, той потакує.

— Певна рѣчь, але вы, маломовнѣ самѣ, повинни бути выразумѣлѣ для тыхъ, що мовчать. Ганчинъ грѣхъ — то недостача свѣтлости въ вдвази, се фактъ, але вы про те даруєте ѣй те й пом жете.

— Чого-жь ѣй недостае?

— Адже жь усего! Вы давно ей не бачили?

— Вбдъ смерти батька.

— Якъ же се, три мѣсяцѣ? Нѣгде, навѣть у церквѣ нѣ?

— Посвѣтскій прехѳдъ за рѣкою. Въ мене не було коли приѣхати до себе.

— Ну, то не впознаєте ви. Одна тѣнь лишила ся зъ неи! Мимо позволу батька мати навѣть чути не хоче про ви науки. Загорнула ви грошѣ, управляє хуторомъ сама, велить ѣй працювати въ коморѣ и въ сборѣ. Не можучи собѣ сама порадити, Ганна покликала мене на ратунокъ.

— И щожь вы вдѣяли?

— Я пѳдбунтувала стрыя, котрый вѳдъ тои поры, якъ вылѣчила его зъ ревматизму, порывав ся моею медициною. Тымчасомъ и его представленя не помогли, панѣ Чертванова не хоче дати позволу.

— А грошѣ вѳддала?

— Сохрани Господи!

— Гмъ... певне мусить мати причину — забурмотѣвъ.

— Яку?

— Бо ихъ певно сама немає.

— Ну, такъ щожь? — запытала неспокойно.

Вѳнъ по своему звычаю здвигнувъ плечима.

— А де Ганна? — запытавъ по хвили намыслу.

— Дома. Пане Чертване, прошу васъ сердечно о помѳчь; знаю, що, коли хочете, то зробите!

— Треба менѣ Ганчиного довѣря. Нехай выбирав межи ними а мною.

— Она вже давно выбрала, казала менѣ! А я думаю, що не она одна мѣркувала черезъ те лѣто!

— Поговорю зъ Ганкою! — сказавъ Марко Чертванъ.

— Спасибѳ вамъ и будьте здоровѳ. Побачивши васъ,

я гадала, що вы здрѣмали ся, такъ стояли непорушнѣ! — сказала съ усмѣхомъ.

— Я дививъ ся на нѣмця! — выяснивъ.

— А що? гарно ёму съ тою книжкою?

— Цѣкаво знати, що вонъ таке читае?

— Такъ я вамъ скажу, бо й мене оно заняло, й я почала съ нимъ розмову. Вертуе Гайного!

Обое здвигнула плечима, а Марко похмурився.

— Ну, я васъ не затримую. Щаславои дороги! Може васъ вѣдвѣдаете?

— Спасибѣ. Приѣду за кѣлька годинъ.

Розпростились. Вонъ нагнавъ коня й хутко минувъ управителя съ синимъ парасолемъ.

Що крокъ зустрѣчавъ змѣны. Поля почетвертовано плодозмѣномъ въ шаховницю, въ садѣ стято багато старыхъ деревъ для ширшого овиду, розвалено стару выслужену браму. На ои мѣсци станула нова, чепурна, бѣло помальована, оздоблена великимъ гербомъ на блясѣ; нюну Богородицѣ усунено та й ту старинну латиньску промову, котру сплябізував Марко яко першу пробу штуки читаня, а котру ёму опбсля приходникъ пояснивъ!

„*Пбдъ твбй покровъ прибѣгаемъ пресвятая Богородице!*“

И старои стайнѣ не стало, й оселя Раїся лежала въ звалищахъ. На тбмъ мѣсци юрба роббтниквъ Лотишѣвъ ставила нову мурована будбвлю.

Перша особа, котру побачивъ Марко, була стара бабуся; суха и трохи згорблена, котра шукала чогось пильно на муравѣ передъ домомъ.

Она выпростувала ся хутко и йшла ёму на зустрѣчь, киваючи съ далека головою.

Вôнъ привязавъ кобылу и зъ вôдкрытою головою зблизивъ ся до нея.

— Чи здоровѣй, тѣточко? — запытавъ и хотѣвъ поцѣлувати въ руку, але не дала поцѣлуватись, сховала руку перелякана, спозираючи трѣвожно у вôкна дому.

— Спасибô', Марку, спасибô'! А тобѣ якъ тамъ веде ся? Мешкаешь за рѣкою, а менѣ здаеть ся, що въ Игалiи чи Патаґонiи. Анѣ слыху...

— Бо тѣтка не була цѣкава.

— Ехъ, якъ такъ? Та що на те порадити? Пѣшки не зайду, а коней не дадуть. Отъ, старый грибъ взъ мене! Треба сидѣти тихо, щобъ хто ногою не трутивъ. Разъ я була въ твоѣй дôбровѣ за зелами въ день св. Якова. Далеко, я ледви вернула. Може ты не радый, що тамъ ходжу? Бо то, бачь, такого бедрича якъ тамъ, нема вѣгде, та й брунелька красно цвите, бо нѣхто не нѣвечить косою!

Говорила тихо, якось залякана. Ѳи старѣ очи були червонѣ й засльоженѣ, либонь зô старости й шитя по почахъ.

Змѣнила ся дуже. Марко не затямивъ ѳи молодою, але за житя батька ввихала ся ще жваво, займала ся городомъ, пѣклувала ся коло пчôлъ, була опѣкункою хорыхъ у вбогихъ, не закаламутила нѣкому нѣколи воды, а кожну вину готова була приняти на себе, абы тôлько не карали Ганку анѣ Витовта. Бувъ то скарбъ хозяйскихъ приписôвъ: не було рѣчи въ кухни чи въ коморѣ, котру бы не вмѣла зробати; завсѣгды знайшло ся въ нея часу, щобы выручити того, хто не мавъ коли що зробити. Теперки выглядала геть-то старша, пригорблена й мимо вродженои солодости й нѣжности въ харантерѣ можна було помѣтити на ѳи поморщенôмъ лицu выразъ жалю.

— Вы, тѣтко, слабй лябонь на очи? — запытавъ Марко мимохбть въ чутьемъ.

— Огъ, старбсть! Слѣзми якось часто заплывають; стѣбъ уже нербвный. Але прикладаю зѣлье; оно перейде, перейде. Що й казать!

— Нехай тѣтна не шкють.

— Якъ же такъ? Ты знаешь нашу приповѣдку: хлѣбъ плаче, коли его дармо ѣдять! Не доведи, Господи, щобы нам за мене планавъ хто.

Бабуся силувалась усмѣхнути, але скривилась тбльки и похилила ся до-землѣ по якусь былину. Коли пбднесла голову, очи въ нея були ще червонѣйшй, а сльозы текли по морщинахъ на лицѣ.

Тогдѣ зробило ся Маркови страшне жалко на серцѣ. Пригхавъ зб смертельною уразою до нихъ усѣхъ за кривду одныхъ, а байдужнбсть другихъ; але видъ слѣзъ старовины, рбдньои сестры батька, нерембгъ навѣть его намѣнну вдачу.

— Може, тѣтко, зле вамъ тутки, боронн Боже? — запытавъ.

Заперечила головою, але вбнъ говоривъ дальше:

— Я не розпытую, тѣтко; знаю, що вамъ завсѣгды добре, тбльки прошу тямити, що въ моѣй хатѣ въ Сандвіляхъ найдеть ся завсѣгды для васъ мѣсце! Сегодня выпрячу станцію — воно, правда, не палата, але все спокбйна пора, для васъ готове стояти ме! Вы ось знаете, що я говорити не вмѣю, але не плачте, бо мене въ неба батько проклене, що я допустивъ...

— Що ты говоришь? — шептала крбзь сльозы. — Боже тебе благослови! Ты Рагіса взявъ, а вбнъ не плаче! А менѣ добре. Се тблькн такъ. Ты менѣ батька пригадавъ, бо въ лицѣ ты до крихты на него похожій, отожь

мене й жаль обгорнувъ. Они добрй всѣ. Дай имъ, Боже, добру долю!

Замовкли. Старовина обзрѣла ся трѣвожно й сказала:

— Якъ бы не прогнѣвавъ ся, скажу тобѣ, що я крадькома у тебе була. До старого Довнара мене завезли, бо вонъ бувъ хорый на вѣтрóвку. Раїсъ изъ Ґренісомъ на лузѣ були, тымъ то й насмѣлилась и обойшла твою оселю. Якъ тамъ гарно! Кобы ще городець та пчолы!

Єи лице розъяснило ся, вагливо глянула въ гору на похмурого велыкана.

— Ты не жартуешь про ту станційну? Менѣ абы яній куточокъ! Але може Раїсъ не буде радый, та й тобѣ непотрѣбный тягаръ! Кобы такъ кóлька спокóйныхъ рокóвъ, то ще бы на-що и здала ся, але по тóмъ...

— Коли велите прислати конѣ, тѣтко? — запытавъ перерываючи.

— Сама не знаю. Братъ назавъ лишити ся въ Скомонтахъ, але мене тутки не потребують. Коли твоя ласка...

— Завтра велю Ґренісови приѣхати. Знаю, що вы пóдъ моимъ дахомъ — для мене скарбъ и за те вамъ спасибó!

— Е, що тамъ. Пчóлки тобѣ нагодую, они мене люблять, за лѣки трохи леву зберу, въ городци пóдъ осѣнь скородити буду — ось и все. Коли твоя воля й охота, то забери зъ собою й стару мебѣль.

— Спасибó тѣтко!

Старовина утерла послѣдній сльозы й затримала его за руку.

— Ты бачивъ Ганку? — запытала квапливо.

— Ще нѣ. Я радъ бы зъ нею поговорити, заки пôйду до мачохи.

— Добре, добре! Бôгъ тебе до насъ наславъ! Бо то бачь... Але що й казати! Пришлю ей — тôльки не дивись на неи суворо, бо бѣдолаха дуже тебе боить ся.

— Нема чого! — вôдповѣвъ.

Панна Анета Чертвавôвна пошкандыбла въ середину, а вôнъ розвôльнивъ попруги кобылѣ и ждавъ, бачучи, що візита тревае за довго.

Небавомъ зъ городовои фôртки выйшла блѣда дѣвчина. Чимъ бôльше наближала ся до старшого вôдъ себе брата, тымъ помалѣйше йшла. Зблизивъ ся й вôнъ на кôлька кроковъ и зъ небувалою сердечностю обнявъ ей за станъ и поцѣлувавъ.

Доперва тогдѣ пôднесла на него свои чудовй чорнй очи й сказала сумно:

— Я внаю, що ты ремствуешь на насъ и справедливо.

— Не въ тôмъ рѣчь! Я не обвиняю, а ты не оправдуй ся. На те буде часъ. Менѣ пора вертати тай не люблю баланати! Я стрѣтивъ панну Улану Нерпалісôвну и знаю, чого тобѣ треба. Чи годишь ся на мою опѣку?

— На все, Марку! Вôддаю тобѣ Будройты й грошѣ! роби зъ ними, щó хочешь, тôльки поможи менѣ выѣхати. Я вѣрю тобѣ безграннично!

— Гаразд! Пôйду до матери й коли що вдѣю, такъ поѣду звôдсѣля просто на приходство. Будешь тамки на мене ждати?

— Буду. Сотнье спасибô'!

— Ще нема за що. Де мати?

— На ґанку передъ огородомъ. Чула, що ты приѣхавъ, и жде.

Панѣ Чертванова вôдъ часу якъ выправила до пасынка пôсланця въ письмомъ, була вѣчно несупокôйна. Роздумувала, чи прийде чи нѣ, щó ёму сказати, та й яку почуе вôдповѣдь — обдумувала дзвôнкі фразы, мала навѣть у запасѣ прощенье й ласкавый поворотъ на ёи сальоны.

На щастье того дня не було въ неи гостей, могла проте спокôйно фантазувати.

На голосъ ёго крокôвъ встала швидко й выйшла на зустрѣчь.

Марко бувъ звычайно въ вытертôй куртѣ, юхтовыхъ чоботахъ, и безъ рукавичокъ; а проте повитала ёго якъ наймилѣйшого гостя.

— Сѣдай, будь ласкавъ! Добре выглядаешь! Сусѣды не можуть нахвалитись порядку въ Посвѣтю!

— Уся моя заслуга, що якъ разъ не змѣняю нѣчого зъ давныхъ уладжень батькôвскихъ — сказавъ, сѣдаючи напротивъ нен.

— А въ насъ лихій выдатокъ зô збору. Половина сподѣваного зерна, недостача готôвки, якъ ще нѣколи.

— Мусять бути бôльшй розходы.

— Сама рѣчь! Хороба небôщика, похоронъ, подорожъ Витовта, жалоба! До того давнѣйше легко було утримувати на цѣлости резидентôвъ, а теперь годѣ! А тутки ихъ безъ лѣку: Дирґайтесъ, Юхно, слѣпа каварка, панна Анета.

— Тѣтка завтра выѣзджае до мене.

— Справдѣ? Певне нарозказувала тобѣ про насъ страшнй рѣчи! Витовтъ любить ёи дратувати, а я завдамъ ёй инколи яку роботу.

— Нѣчого менѣ не говорила. У мене нема господинѣ, тымъ я ѣи й прозивъ.

— Мало хбсна — скривила ся панѣ Чертванова.

— Чи у васъ якій приказъ до мэне, мамо? — запытавъ.

— Але жь нѣ, дорогій сыну! Я хотѣла поговорити зъ тобою, прохати порады въ декотрыхъ рѣчахъ. Я маю велике выображенье о твоѣмъ розсудку.

— Рада рѣчь не легка, — забурмотѣвъ.

— Не въ родинѣ, любый. Рада межи нами й легка й пожиточна.

— Отожь слухаю...

— Ахъ тяжкій, тяженькій хрестъ завдавъ на мене вашь отець. Кожде зъ васъ узяло готове а я мушу дбати про всѣхъ. Интересы я застала въ невбдрадибмъ станѣ, майже безъ капіталу та й значнѣ тягары...

— Якѣ? закинувъ коротко.

— Конечнѣ довги Вятовта. Давали ѣму танъ мало, що не мбгъ утримати ся въ Ризѣ.

— Бравъ по сорокъ рублѣвъ мѣсячно..

— Що жь оно значить при тамошныхъ вымогахъ? Мы розббрали ту справу обое, й я доповнила ся, по докладнбмъ обчисленю, що безъ сотнѣ карбованцѣвъ на мѣсяць ѣму годѣ вчитись.

— Дорога наука! — замѣтивъ.

— Що-жь дѣяти? Не можу жь я ѣму збавити карієры изъ за такихъ марныхъ причинъ.

— Богато жь було довгбвъ?

— Ахъ багацько? Трицять тысячь карб ванцѣвъ — шепнула несмѣло.

— И вы, мамо, заплатали? — запытавъ, не показуючи нѣякого вражѣня на собѣ.

— Ледви въ части. Увесь мбй засббъ стопивъ ся.

Теперь я безъ гроша. Але се тôлько пôвспособы, а тутки треба рѣшучого лѣку. Витовтъ мусить учитись, треба такожь вести дôмъ, хозяйство поправляти. Коротко кажучи, треба менѣ заразъ десять тысячь карбованцѣвъ.

Зупинила ся й вôдôтхнула глубоко. Глянула на свого слухача. Сидѣвъ похиленый якъ звычайно, дивлячи ся въ землю. Той его холодъ, повный тихои критики, доводивъ ей перше звычайно до выбуху. Але теперь чула, що его потребуе, вôнъ репрезентувавъ ѣй посвѣтскй капіталы.

— Отожь удаю ся теперь до тебе, якъ до головы родины, за радою й пôдмогою...

Вôнъ пôднѣсъ очи.

— За пôдмогою? — повторивъ зъ натиском.

— Такъ, любый сыну! Се твôй святый обовязокъ. Зморщивъ брови.

— А якiжь вымѣнки позички? — запытавъ.

— Якъ тобѣ оно здаеть ся? Спродати той кусень землѣ особный вôдъ Сандвілівъ.

— Жвірблѣ? Они не вартй десять тысячь — найбôльше два...

— Бôй ся Бога! Такъ мало?

— Нѣхто бôльше не дасть. Чи маете, мамо, повномôчнôсть вôдъ Витовта на продажу?..

— Маю. Дорогій сынъ, вôнъ вѣрить, що для его добра я душу дала бы!

— На коли потрѣбнй грошѣ?

— Хочь бы й сейчасъ!

Вôнъ подумавъ хвилю.

— Грошѣ будуть завтра, коли згодите ся, мамо, на мои вымѣнки. Жадаю переказу тои землѣ на мое имя, квіту зъ выплаченои сумы — и...

— Розумѣеть ся, розумѣеть ся! — потакувала.

— И, зъ порученя Ганки, домагаю ся звороту ей капіталу й позволу на выѣздъ за границю. Така воля батькова була!

Панѣ Чертванова пôдскочила зъ крѣсла. Зъ рожевой усмѣхнутой стала ся кармазинова й скривлена. Очи въ неи зачали бѣгати довкола.

— А щожь воно мае одно до другого? Ганка моя донька, и ей долею розпоряджаю я одна! — закликала змѣненымъ голосомъ.

— Якъ хочете мамо. Я инакше грошей не дамъ! — сказавъ байдужно.

— За таку цѣну кождый Жвірблѣ купить:

— Нѣколи безъ моеи згоды!

— Змусимо тебе до подѣлу, — кликала що разъ грôмкѣйше.

— На те треба ждати повнолѣтности Ганки. И добре. Єсть часъ.

— Є способы на опôръ. Побачишь!

— Не перечу, але грошей завтра не дамъ!

— Здужаю позичити безъ тебе.

— Чомъ бы нѣ! Лихва есть усюды.

— Не позволю, щобы зъ моеи доньки выросла полетюха! Перевернуло ся ѣй у головѣ, але те я спиню, бо оно менѣ не пôнутру!

Засапала ся, трясла ся зъ гнѣву, не могла перемогти себе.

— Коли вамъ, мамо, забранне ей капіталу, я заложу своими грôшми. Будрайта возьму въ свôй зарядъ и платити вамъ буду рôчно зъ нихъ пятьсотъ рублѣвъ, якъ ваше придане и власнôсть. Тôлько вашого слова менѣ треба!

Успокоила ся сейчасъ; слухала хвилю, не вѣрючи своимъ вухамъ.

Той чоловѣкъ бувъ якійсь чорнокнижникъ — вычитавъ у ѣи душѣ найважнѣйшу причину вѣдмовы, мавъ раду на все.

— Належить ся менѣ тыхъ пару сотъ карбованцѣвъ. Я вѣддала дѣтямъ усе! — зачала вже инчимъ тономъ.

— Дуже добре розумѣю. Дайте менѣ картку на тыхъ пять тысячь карбованцѣвъ и метрыку Ганки до паспорту. Завтра въ пароха буду въ грѣшми за Жвірблѣ. Першу рату за Будрайты можу й зразъ выплатити.

Отворивъ гаманець и поклавъ на столѣ пять радуговыхъ білетѣвъ. Сей розумѣвъ интересъ — знавъ людей.

За пѣвъ годины, коли вѣдъѣзджавъ, мавъ те, щó хотѣвъ, у кармавѣ. Пѣйшовъ просто на приходство, обмѣнявши ся зъ тѣткою ледви кѣлькома словами.

Обѣ панны сидѣли бѣля брамы й выглядали его давно...

— Вы певно витязь! Я заложила ся зъ Ганкою. Чи я выграла? — повитала его сестра Олеська.

— Зробивъ, щó мѣгъ. Капіталъ Ганки перенявъ на себе. Треба тобѣ всѣхъ грошей?

— Ехъ нѣ! Кѣлька сотъ карбованцѣвъ на дорогу! Остальнѣ лиши у себе. О, яка-жь я щаслива!

— Вы й розстараѣте паспортъ для неи й до границѣ насъ вѣдвезете? Не правда-жь?

— Дуже радо! Зроблю все до кѣнця!

Блѣда дѣвчина зложила руки, якъ до молитвы и вдивляючи ся заслюженымъ зоромъ у его очи, вымовила сердечно:

— Якій ты добрый, якій добрый!... Чимъ я тобѣ вѣддячу ся?

— Абы тôлько не медициною въ будучности — зажартувала Уляна.

Поглянувъ на нея поважно й довго.

— Вôддячишь ся, коли свою науку за край не вывезешь, але тутъ у нѣмъ и для него будешь працювати, не такъ славно, якъ радше въ цѣлои силы!

— Верну, Марну, й працюватиму. О, спасибб' тобѣ ще разъ!...

— Може вступите на приходство? Стрыя нема, выѣхавъ до хорого. Розповѣмо вамъ нашй проекты! — просила весело панна Уляна.

Давъ намовитись. Голодну бѣланю взявъ у свою опѣку наймитъ поповый, а старый титарь подавъ имъ скромный сбѣдъ. Кôлька годинъ збйшло незамѣтно, заки зважили ся розлучитись.

Панны пѣшки побѣгли до Скомонтôвъ, а вôнъ вернувъ на свою оселю повôльно, якъ чоловѣкъ, котрый думае або марить.

Вôнъ ступивъ першимъ крокомъ на тернисту стежку, котру обравъ собѣ за дорогу й мету. До него прийшли зб Скомонтôвъ скорше, чимъ сподѣвавъ ся, й будуть уже що-разъ частѣйше пукати. Потреба имъ грошей а вôнъ мусить ихъ мати, й буде давати! Се бувъ для него першій радôстный день.

У него въ головѣ ронли ся пляны, цифры, даты. Часами, якъ свавольный духъ, поважный той натовпъ мѣшала й розстроювала горяча хвиля молодои крови.

Черезъ три мѣсяцѣ вôнъ не бачивъ Марты. Приневоливъ себе до того, щобы зацитькати свою тугу й нудьгу, щб обгорнула его въ Посвѣтю; сегодня рано не бачивъ ен, але теперь побачить. Крбзь гущавину вишняку въ сумерку стиснуть собѣ руки й побалакають. Мавъ

право догодити собѣ хочь одинъ разъ, хочь кôлька хвилинъ!

Проте не квапивъ ся. Ждавъ до вечера, заѣхавъ у Жвірблѣ, оббзрѣвъ пусте поле й кусень лугу, обчисливъ дохôдъ и вартôсть, й манôвцями черезъ полѣ поѣхавъ на выгôнъ слобôдскій.

Тамъ уже бувъ Ґренісъ, заѣдавъ смачно кусень сыра й залюбки дививъ ся на свои конята, щó пасли ся недалечко. Зсадивъ пана зъ бѣланѣ, бурмотячи по жмудски й критикуючи довгу ѣзду. Марко пѣшки городами дôйшовъ до оселѣ.

Смеркало ся й було холодно, хочь погôдно. Осѣнь пострясала вже трохи листье зъ садôвъ, але вишнѣ, хочь звялений на пôвъ онутували ще густо Войнатову оселю.

Зъ-далека донѣсъ ся до уха Маркового мужескій голосъ, спѣваючій тужливу пѣсеньку и вторуючій ѣй зъ тиха скрипковій тоны.

Вôнъ зупинивъ ся здивованый, а въ ту саму хвилю утихли спѣвъ и музика, а замѣсть того почувъ голосъ Марты:

— Чому вы, пане Луко, усе такій сумній пѣснѣ граєте, що ажь хочеть ся плакати?

— Така моя доля, панно Марто! вѣкому я немилый, и нѣкого свого нема въ мене на свѣтѣ! Вôдъ малку гнете мене смутокъ. Така Божа кара! Не люблять мене люде, въ хатѣ нема до кого промовити слово, а до чого не возьму ся, то усе йде менѣ якъ зъ каменя. Спѣваю смутно, то менѣ трохи лекше; хочь вѣтрамъ пожалую ся на мою турботу!

— Бѣдный вы, пане Луко! — зôтхнула дѣвчина жалôснымъ голосомъ.

Марко нагле кинувъ ся, вôдскочивъ вôдъ огорожѣ и увôйшовъ у свою хату.

На комині палахкотѣвъ веселый огонь, при котрѣмъ *хухмарив* вечерю Рагіся, посвистуючи крѣзь зубы.

Звѣрята повитали радѣстно знакомого, калѣка обѣзрѣвъ ся.

— Бога ради, ты чого такій блѣдый? чи смерть де стрѣнувъ, чи опира? — закликавъ, выпускаючи ложку зъ рукъ.

Марко не вѣдповѣвъ нѣчого. По-правдѣ выглядавъ страшно. Блѣдый, якъ трупъ, зъ посинѣлыми губами й дивымъ поглядомъ у очахъ.

— Я втомивъ ся й перемерзъ! — вымовивъ на послѣдокъ, сѣдаючи зъ вагою за стѣлъ.

— Ось напий ся горѣлки! Заразъ буде й вечеря! Ты певно зѣ Скомонтѣвъ вертаешь ся? Чого вѣдъ тебе хотѣли?

— Грѣшей...

— Ага, ага! Розумѣеть ся, Витовтъ шумить! А ты давъ?

— Купивъ Жвірблѣ!

— Выпий другу чарку! Маешь розумъ! Го-го, заразъ знати, що я тебе до хресту тримавъ. Посѣемо тамки трошки жатця! Буде хлѣбъ! А ось и вечеря: покоштуй бараболѣ изъ солониною. Ѣвъ коли такій? Хробакъ, не заглядати менѣ въ горшки. Послухъ, голото!

Але Марко не ѣвъ нѣчого. Напивъ ся разъ и въдруге горѣлки, пѣдперъ ся лѣктями на стѣлъ, и мовчавъ, якъ могила.

— Що-жь? Не вкусишь нѣчого? — турбувавъ ся Рагісъ.

— Го-го, *мусить* въ Посвѣтю на пульпетахъ*) пасешь ся! Треба се буде сконтролювати.

---

*) Сѣканина зъ телятины, яловичины, свинины, мяса

— Я не голоденъ, бувъ на приходствѣ.

— Бувъ? А бачивъ чорву Уляну? Отсе тобѣ ковирь-дѣвка!

Марко кивнувъ головою й запытавъ знечева:

— У Войнатєвъ добре зародило?

— Не знаю! Старый холерникъ! Чѣпляѣть ся чоловѣка й кусае, янъ муха въ вересни. Разъ-у-разъ тамъ перемовки и ирини, бо й дѣвчина не змовчить! Того ледащого Граля мучать вôдъ ранку до ночи.

— А вôнъ що тамъ робить? — сказавъ Марко байдужно. Раїсъ заморгавъ збитошливо очицами.

Не було вôдповѣди. Молодый вôдвернувъ ся до вôкна й уперто вдивлявъ ся въ чорну нôчь. Калѣка спрятавъ вечерю, нагодувавъ свою череду й полагодивши велику силу дрôбнѣйшихъ хозяйскихъ справъ, засвѣтивъ малу лямпку й забравъ ся латати стару упряжь.

Зъ очкáми на носѣ й наѣжеными вусами коловъ шиломъ, засилювавъ дратву й завсѣгды въ добрôмъ гуморѣ баланавъ въ мовчазнымъ товаришемъ.

— Янъ бы ты знавъ, що я бѣдный не мавъ зъ тою упертою шляхтою! Душенька Войнатъ збунтувавъ слободу, завзяли ся мене выгнати, янъ лисицю зъ норы. Спасали вôбже, грабили добутокъ, разъ янось навѣть обили танъ Раїса, що сдухъ, янъ бочка й вô страху попавъ у пропасницю. Погодѣть, думаю я собѣ! Зôбравъ я ихъ разъ передъ коршмою, та й кажу: Любеньки братцѣ! Ось мавте вôзъ и перевôзъ! Або будьте чемни христіяне, то вамъ вôддячу ся; єбо будете янъ ти поганцѣ, то васъ покараю! Выбирайте!

въ каплунз, лою крухого й бѣлого хлѣба. Додають такожь яєць и роблять мэлй кульки. — *Пр. пер.*

Марко пôднѣсъ голову. Те оповѣданье занѣло его, заглушило на хвилю той голосъ, щó скреготавъ ему въ ухахъ: „бѣдный вы, пане Луко!“

— Зачали смѣятись, а молодѣжь кепкувати й дратувати; я показавъ имъ дулю; сказавъ: „пождѣть на новины“ й пôйшовъ собѣ. Се застановило ихъ трохи, зробились бôльше покôрными, але для мене було сего за мало.

Въ третій вечеръ на нови я зробивъ имъ грище. Взявъ на себе чорну опанчу, взявъ горщокъ зъ вугльемъ, выпустивъ свои звѣрятка до одного й не оглядаючись анѣ на право анѣ на лѣво, пôйшовъ собѣ улицею, граючи на флетѣ.

Моя команда старый карный воякъ! На музыку вылѣзло усе зъ хаты: и Хробакъ и Журавликъ и Живуся й Бѣловушокъ, и Гризя й подрôбонѣли за мною. Лѣнивый Иголко бѣгъ на кôнци, явъ колючій клубочокъ, а Шпачокъ сѣвъ менѣ на головѣ й кричавъ на стрѣвогу: „добранôчь! добранôчь!“

Рагісъ зъ подиву для того тріюмфального походу ажь очи стративъ и роботу кинувъ. Его цѣле лице смѣяло ся.

— Знявъ ся трѣвожный галасъ. Хто бувъ живый, выйшовъ дивитись; кричали, смѣяли ся, а вôдтакъ обгорнувъ ихъ страхъ. Жѣнки поховали дѣтей, старй зачали раду радати й выслали за мною найсмѣливѣйшихъ. А я вандрувавъ собѣ спокôйно ажь на Девайту й ажь на полянѣ розпочавъ рôзный досвѣды.

Махнувъ трачѣ руками, зачеркнувъ кіемъ коло, накидавъ на вугле листя й травы й говорывъ якоюсь мовою, котрои нѣхто не зрозумѣвъ, бо ей нема на свѣтѣ! А вôдтакъ набравъ у горщокъ жолуди и въ такôмъ самôмъ порядку вернувъ ся до дому. Шпіоны мертвѣли

зб страху, але йшли зъ-дáлека. Усѣ хаты були позамыканѣ, а на подвóряхъ не було анѣ однои живои душѣ! усѣ поховали ся въ перыны и въ сѣно!

Ну жь я тогдѣ вбдъ дверей до дверей разъ-у разъ бурмотячи й пбдъ кождымъ порогомъ передъ дверми понасыпувавъ по жмени жóлуди та й пбйшовъ спати!

— Ну, и щожь стало ся? — запытавъ Марко, проти волѣ слухаючи залюбки.

— Стало ся чудо, сынку! Шпіоны розповѣли усе, але жóлуди взяти не хотѣли й на завтра рано замѣсць нихъ найдено пбдъ порогомъ бббъ!

Старый пбдвѣвъ руку зъ шапкомъ у гору й зробивъ таємничій перестанокъ.

— А що? Може зъ мене не чарбвникъ? Тодѣ повѣрили всѣ. Треба було такого случаю, що рбвночасно зъ нимъ зачали ся язвы... У Щасного вродило ся тела зъ пятьма ногами, у Йвана Армінаса убивъ грбмъ вола, а на послѣдокъ умеръ старый Довнаръ. Єиу й такъ мало належало ся; мавъ уже сто лѣтъ и хорѣвъ на тифъ, але зробивъ менѣ прислугу. Шляхта почала охати та плакати, а найвбдважнѣйшѣ бабы прибѣгли до мене; та я вдавъ, що нѣчого не знаю, й заперъ хату.

Они пбйшли до панотця, щобы мене выгнавъ зъ церкви, але вбнъ ихъ выгнавъ зъ приходства; отожь за тыждень вбддали менѣ візиту цѣлою громадою, перепросили, присягли миръ, такъ що въ кбнци я змилосердивъ ся, позбиравъ бббъ, котрого нѣхто навѣть не смѣвъ рушити, помахавъ троха руками, розбивъ глечикъ и обѣцявъ имъ помбчь и опѣку. Хибажь не чарбвникъ зъ мене?

Дбйшовъ свого Раґісъ и вчинивъ справжнье чудо: Марко усмѣхнувъ ся.

— Ого, го! Що жь бы я робивъ зъ моею мили-

ціею и зъ болями въ костяхъ, коли-бъ не вмѣвъ чарувати. Теперь, коли треба менѣ пóмочи, такъ тóлько гукну въ улицю, а гуртомъ летять хлопцѣ й дѣвчата зъ серпами та косами. А Гревісъ трохи-не выскочить зó шкóры, такъ увихаѣть ся; а коли не квапить ся, такъ я тóлько за плечивъ на полицію сягну, а паробóкъ уже дилькотить и прискомъ робить! А думаѣшь, що до мене за любисткомъ тихцемъ не заходять?

— И вы даѣте?

Старый збитошникъ прижмурывъ очицѣ.

— Ага, любистокъ? Якій цѣкавый! Либонь шо й ты на него ласый? Що? Та я не дамь тобѣ, не стóить! Плюнь на мару!

Марко зжахвувъ ся.

— Не дуже я кохливый! — забурмотѣвъ и додавъ по хвили: — я бачивъ сегодня нашу цáрину й ажь зумѣвъ ся, такъ гарно справлева!

— Оно чарами, сыну, чарами! Що? Гарна? Правда? Ого-го! знаю я, що ты вже мѣркуешь справити менѣ на коляду сивій парасоль и красну люльку! Го-го! Зъ мене чепурувъ, одинъ зъ першихъ! Ось тóлько огляну ся, пора менѣ подумати про дружи́ну та про сѣмью! Справлю весѣлье, бо въ насъ славити Бога вже и статки, а хозяйки дасть-Бóгъ!

— Тѣтка Анна завтра пріѣде. Приладимо для нея покойчокъ рано, стой зъ вóкномъ на подвóрье.

— Панна Анета! То-то-то! Дай, нехай тебе пригорну! Яка разъ дóбрана пара! Ты десь зó свѣчкою шукавъ!

Усмѣхувъ ся жартливо й тихенько заспѣвавъ:

Сѣмья згóдлива и тиха хата:
Мужикъ кулявый, жѣнка горбата!

Покинувъ жартувати, а киваючи головою, завважавъ:

— Поневѣряли мого хлопця, поневѣряла! Але трафила коса на камѣнь. Сердешна панна Анета! Не гаразд змусивъ ей покинути любимця Витовта! Та нѣкому я такій не радый, якъ ѣй! Ажь теперь мы тобѣ наспоримо въ спѣлку. Ну, коли такъ, то ще стримаю ся зъ жениханьемъ зъ якій рѣвъ. По-що квапитись?

Взявъ ся пильно до роботы, але не змігъ мовчати.

— Ты бачивъ ту заграничну худоребру конину, що купивъ Витовтъ за тысячу карбованцѣвъ? Ставлять стайню, розводять конѣ для перегонівъ. Нѣмець краде, млыны попсувала вода и стоять, гостѣ не переводять ся въ дома. Судный день! А хто тамъ?

Крізь легко розхиленій дверѣ показала ся розчепірхана голова Ґреніса.

Шаноба для глена й чарівника не дозволяла ему наражуватись бѣльше.

— Де скажуть панъ напраль завтра орати? — запытавъ, сплющуючи очи а роззявлюючи широко ротъ, лѣвонь щобы лѣпше чути.

— Въ Жвірбляхъ, рекруте! — закомандувавъ Раґісъ.

— У васъ новый титулъ! — замѣтивъ Чертванъ, коли зачинились дверѣ.

— А щожь? Най знає субординацію! Капраль — то не що-нѣбудь! Хе-хе!

Для рѣзнородности Раґісъ почавъ посвистувати, коли Марко поднѣсъ очи й сказавъ:

— Выарендую млыны у панѣ Яншевскои.

— А на-щожь они тобѣ здадуть ся?

— Приймy комісъ доставы муки для вѣйска.

Старый помѣркувавъ и пригрызъ губы.

— А Посвѣтье? — запытавъ.

— Дамъ собѣ раду! — вѣдповѣвъ спокѣйно Марко.

И похилившись надъ столомъ, зачавъ кѣнцемъ ножа щось на ньому черкати.

— Зароблю три тысячѣ карбованцѣвъ для Витовта! — забурмотѣвъ наконець, встаючи зъ мѣсця.

Минувъ вечеръ, слобода спала. Небавомъ и въ останнѣй загородѣ згасло свѣтло; тѣльно собаки брехали й осѣнній вихоръ гудѣвъ понуро.

Коло пѣвночи збудивъ ся Раґісъ и почувъ, що Марко не спить.

— Чи тобѣ млыны гуркотять въ головѣ? — запытавъ на пѣвъ сонный.

— Егежь! — забурмотѣвъ запытаный.

И старый заснувъ опять, але Чертванъ даремне замыкавъ очи, трѣбувавъ лежати тихо. Собаки гавкали й вѣтеръ гудѣвъ жалѣбно; не млыны его займали, але не мѣгъ позбути ся зъ вуха невытерпного звуку, наче якои зморы: „Бѣдный вы, пане Луко!“

Ледви трохи засѣрѣло на день, зѣрвавъ ся зъ постелѣ й выйшовъ тихо на подвѣрье.

Иней покрывавъ землю, дерева й крѣвлѣ будѣвель; зимно було не-абы якъ.

Въ дверехъ стайнѣ поравъ ся коло якоись роботы Раґісъ и вѣдмовлявъ молитвы, а вѣдъ улицѣ на камѣню сидѣвъ якійсь чоловѣга, зверненый плечима до хаты.

Ґренісе! впряжи коньѣ до воза й сейчасъ поѣдешь у Скомонты! Скажешь тамъ паннѣ Анетѣ що ты по неи приѣхавъ. Розумѣешь?

— Розумѣю, пане капраль! — вѣдновѣвъ вымуштрованый слуга Раґіса и вчинивъ на лѣво такій нещасливый зворотъ, що пошпотавъ ся и впавъ.

Марко не завважавъ того. Саме тогдѣ вставъ незнакомый чоловѣкъ и приблизивъ ся.

— Бувъ се Лука Ґраль.

— Ты прибувъ нежданo? сказавъ привитавшись до Чертвана — я давно выбиравъ ся въ Посвѣтье тебе вѣдвѣдати, та не було якось коли.

Стояли противъ себе. Одинъ спокойный, холодный, невмолимый, зъ горы дививъ ся на другого; а той, залякaный, торгавъ за рогъ вѣдъ сурдута, переступавъ зъ ноги на ногу, харкавъ и ледви мавъ силу промовити.

— Въ тебе дѣло до мене? — сказавъ Марко?

— Маю просьбу.

— Ну, такъ говори-жь.

— Чи не маешь нѣчого противъ того, що я приставъ до Войнатовъ?

— Приставъ? янъ? за наймита?

Ґраль спахнувъ полумямъ подразненый.

— У мене самого славити Бога доволѣ хлѣба.

— Ну, такъ за-що у нихъ служишь? Зъ ласки?

Шляхтичь вытягнувъ пальцѣ зъ суставовъ, спустивъ очи й запинаючи ся сказавъ:

— Войнатъ... о-о-обѣцявъ менѣ... Марту!

— Га, есть рація до выслуги. И она тобѣ обѣцяля?

— Она тебе боить ся, — шепнувъ Лука.

— Боить ся? А менѣ на-що ей боя. Бридня! Она не боить ся, але ты честный, тому й пайшовъ. Вчера я гадавъ, що ты злодѣй.

— Ты чувъ? — запаленѣвъ хлопець.

— Марко кивнувъ головою.

— Я ей такъ горяче полюбивъ! — жалѣвъ ся смутный молодець — але якъ бы ты сказавъ що, такъ я пбйшовъ бы за горы, за рѣки! Ще зъ малку ношу те коханье въ серци!

Чертванъ мовчавъ. Може й вонъ такъ само давно и такъ само палко кохавъ, але не вмѣвъ говорити до речи, не вмѣвъ пожалѣтись.

Потеръ рукою по очахъ и загрызъ губы.

— Не гнѣваешь ся на мене? Позволяешь? — пытавъ благаючи Ґраль.

— Ты правый, Луко! Иди зъ Богомъ! — забурмотѣвъ великанъ.

— Вонконце хаты вдчинилось, на свѣтъ выглянуло усмѣшливе лице Parîca. Выставивъ на воздухъ клѣтку зъ птахами, взрѣвъ розмовляючихъ и заспѣвавъ:

Ажь бѣжить тамъ панна, панна, товаришу мой!
Пусти хорта, най тровить,
Та най панну изловить,
Товаришу мой! товаришу мой!

Слобода прочнула ся — вставала до житя. Ґраль простягнувъ до суперника руку, стиснувъ подаву долоню й выйшовъ згорбленый, покорный.

Коли Марко вернувъ ся, нѣхто не бувъ бы въ силѣ познати, що передъ хвилею стративъ те однимъ-одно добро, котре въ жатю посѣдавъ лично, выключно тольки для себе.

IV.

Настала дуже лагодна зима. Падавъ снѣгъ и були дощѣ, потворились калужѣ й болота, але до Рождва не стяли ся леды. Дубісса збурена й набренѣла шумѣла зъ усеи силы, а млыны гурготѣли й мололи на щастье Маркови й давали ему такъ дуже бажаный прихбдъ. Его самого нѣхто по томъ боцѣ не бачивъ. Сѣмъ посвѣтскихъ хуторовъ, три горальнѣ, доставы збожа й му-

ни забрали єму увесь день, а навѣть по ночахъ доводилось неразъ потурбуватись.

А впрочбмъ и пощо-жь бы вбнъ тамъ ѣхавъ? Войнаты заходились коло весѣля, дожидаючи тбльки кбнця пилипбвки; Раїсъ изъ тѣткою працювали, якъ пчолы, а въ Скомонтахъ не було й душѣ живои. Де-кбльки разбвъ мачоха, приневолена потребою, вбдбувала прощу до „Каноссы", до посвѣтскои офіцины зъ усмѣшкою на устахъ, солоденька, тблько-бъ до раны приложити. Брала грошѣ, давала одвѣтну запоруку й хутко вбдъѣзджала. На свята затужила за Витовтомъ, котрый нѣ трохи не квапивъ ся до дому й выѣхала въ Ригу, мало журячись, якъ Нѣмець уживатиме часу єи небутности.

Для Марка за Дубіссою не було нѣчого: анѣ Марты, анѣ роботы, анѣ приятеля. Девайтісъ стоявъ жалббный и мовчавъ пбдъ покрываломъ йнею, люде зъ деббльшого забули про него, земля спочивала пбдъ ледяною шкорубою.

Посвѣтье мало богацько сусѣдства, николи сей або той зъ молодѣжи заѣзджавъ за интересомъ. Запрошувано єго на ловы, втягано въ товариство.

Але Марко бувавъ рѣдко коли, хиба зъ конечности, и тогдѣ пересиджувавъ зб старыми хозяинами; оминавъ веселй товариствэ, вымовляючись жалобою. Не любивъ балакати, а шаленѣти зъ молодѣжю не вмѣвъ.

За те частенько у вбльну пору сѣдавъ на коня й ѣхавъ у Юргішки. Тамъ стареньна панѣ Яншевска доживала вѣку, невидюща й безпорадна. Унука-пбдростокъ доглядала єи, а старый Чертванъ господаривъ на хуторѣ. Коли вмеръ, бабуся покликала Марка, вбддала єму ключѣ, книги й довѣрье, яке покладала въ батькови.

Нѣичемный бувъ се маєточокъ, повно було на ньому пѣскбвъ та моклаковатыхъ болонь. Три млыны були

усѣмъ богатствомъ, давали хлѣбъ обомъ женщинамъ. Поволи, незамѣтно, самъ не знаючи, якъ оно склало ся, Марко привыкъ засиджуватись въ ихъ чистомъ сальонику довгими осѣнными вечерами, перечитувати голосно часописи й книжки, прислухуватись до оповѣдань старои про колишнй бурливй часы, й наслухати жалобнй, тихенько выгравань на старомъ пянінo мельодіи унуки. Старый годинникъ выдзвонювавъ куранты, огонь трѣскотавъ — ему було любо, спокойно. Дѣвчина була хоровита, бабуся трохи не глуха, недовѣрлива до людей. Убогость вызирала зъ усѣхъ закутковъ, тымъ то й нѣхто не навѣдувавъ ся до нихъ и его одного витали они зъ смутною радостю. Вонъ привозивъ имъ грошѣ, инколи вѣдомость яку, вносивъ у ти похмурй стѣны наче подыхъ свѣжого, здорового воздуха. Коли пізно въ ночи вздъѣзджавъ, панѣ Яништевска зітхала смутно, Ядвіся задумувала ся довго, наслухуючи шумъ понурого вѣтру.

А мѣжь тымъ про Орвідовъ не було анѣ чутки. Старый Язвигло розписавъ водозвы по газетахъ; Ганка пбсля порученя Марка вчинила те саме въ Парижѣ; вонъ самъ писавъ до Казимира, просячи его, щобъ засягнувъ вѣстей на Всходѣ — все дарма! По золоте руно въ закутинѣ Жмуди не зголошувавъ ся нѣхто.

Для безталанного управителя тыхъ безпаньскихъ скарбовъ волокъ ся часъ помалу. Инколи, коли позиравъ на повнй оборы товару, на клунѣ та стоги збожа, на золото, що буйною хвилею сплывало въ его бюро, обгортала его душу роспука. Для кого оно тай на що?

То опять, коли глянувъ на самотну палату, повну дорогоцѣнныхъ забытковъ, готову въ кождій хвили принятн тыхъ, котрй може вже й не истнували, усмѣхавъ ся горко.

*

Иногдѣ знова, коли одинокій вертавъ ся въ офіцину змученый, передроглый и голодный зъ довгои контролѣ хуторбвъ, обгортала его шалена апатія и снаженбсть. И пытавъ себе въ сотнье: для кого оно тай на щó?

Тысяча менче чи бóльше для тыхъ мерцѣвъ, що оно значить?

По що ждати ще девять рокбвъ безъ нѣякого успѣху, по що мучитись?

Тогдѣ звычайно выѣзджавъ у Сандвілі, щобъ дати собѣ пóльгу, вóдпочити у власнбй загородѣ.. И ѣхавъ, накладаючи багацько дороги, на поромъ за Юрґішками.

Але нѣколи до нея не доѣхавъ. По дорозѣ задумувавъ ся, згадувавъ батька, кусень сиґнету на грудяхъ, и ту напись на ньому трохи не четку:

Суди ми Боже и разсуди прю мою..

Вертавъ ся назадъ и по хвилѣ сидѣвъ уже проти невидющои, вслухуючись у мотивъ мельодіи, повтаряючи въ души: „Суди ми Боже и розсуди прю мою".

Ватра палала, музика бренѣла а зъ сумерку вбдъ пяніна дивились на него смутнѣ очи блѣдои дитины благаючѣ а заразомъ зъ тымъ спѣсивѣ...

Вбнъ ихъ не бачивъ, не помѣчавъ, але люде зачали шукати й одного вечера зъявивъ ся въ Посвѣтю Ґішсъ. Було се сáме передъ Рбздвомъ.

— Мбй сынку! такъ не годить ся! — закликавъ на порозѣ. — Ты вырѣвъ ся насъ, що? Го-го го! То погано! Сего я тебе не вчивъ при хрестинахъ!

— Нема коли! — вбдповѣвъ Марко пбсля сердешного привѣту.

— Не бреши, оно тобѣ не до лица! Розумѣють ся, удасть ся збрехати, але не передъ чарбвникомъ. Еге-жъ!

а ось я тобѣ скажу, черезъ що не приѣзджаешь у Сандвілѣ! Тобѣ совѣстно передо мною!

— Передъ вами? А се-жь за-що?

— Бо ты вкравъ щось у мене!

— Я?

— Ато-жь; сама рѣчь! А я приѣхавъ вѣдобрати.

— Багацько-жь у мене чужого — та не вашого, Римку.

— Є й мов! Ты вкравъ менѣ любистокъ, що сушивъ ся на коминѣ — покрикнувъ старець, погрожуючи пальцемъ. — А що, може нѣ?

Молодый покивавъ головою.

— Коли я мавъ его, то й свбй лишивъ у Сандвілахъ. На-що вбнъ менѣ теперь здавъ ся?

— Ага! Чи й справдѣ? Такъ нема коли вбдвѣдати насъ старыхъ, а въ Юргішкахъ сидѣти то знайдеть ся коли? Го-го-го!

— Ну, адже жь любисткомъ не надѣляю паню Яншевску!

Parісъ очи замкнувъ и згорнувъ руки.

— Охъ-охъ-охъ! Чи изъ за того жь то людямъ по сему боцѣ зубы ростуть? Ачь его! панею Яншевскою голову менѣ завертае! И що-жь тобѣ бачить ся? А чи-жь то панна Анета не вмѣя класти кабалу? Вчора сказала менѣ: Маркови готовить ся весѣлье черезъ чиюсь смерть, а на умѣ ему шатинка! Ага, теперь паленѣешь? Ажь теперь почувъ, а на те, що цѣлый свѣтъ плете, ты глухій и слѣпый. Гадаешь, що якъ ты куропатка, то оно выстане для безпечности сховати голову!

Марко направду спаленѣвъ легко и мовчавъ якусь хвилю, роздумуючи. Вбдтакъ здвигнувъ байдужно плечима.

— Людскій языкъ — якъ пытель у млынѣ! — заворкавъ.

— А я не радый зъ того, коли й тебе обертають! Ну, скажи-жь безъ крутарства: любишь панну Яништевску? Думаешь ей взяти?

Чертванъ похиливъ голову й вѣдказавъ глухо:

— Одну любивъ я и хотѣвъ побратись! Другои вже нѣколи не схочу! Нехай радша тѣтка выложать кабалу, чи Орвіды повернуть — те одно менѣ на умѣ! А бѣльшь нѣчого!

— То зле! Соромъ менѣ за тебе, бо по-перше, ты робивъ злый выбѣръ, а ще чудачнѣйшу маешь натуру, що за тымъ смѣтьемъ жалуешь. Ну, танъ я и справдѣ не потанцюю на твоему весѣлю? и ты не покажешь до насъ свого носа?

— Приѣду завтра.

— Знаешь що, лѣпше бы вже сегодня пѣдъ моєю ескортою! Бо завтра ты готовъ еще загрузнути коло порома й недоѣхати! Мѣркую по собѣ. Парубокъ парубка розумѣе!

Еге! Люди плели дива про вѣдносины межи ними, а они одни объ тѣмъ нѣчого не знали. Марко обзрѣвъ ся, задумавъ ся, й цѣлый тыждень не навѣдавъ ся до самотинниць.

На прадѣдѣвску рѣздвяну вечерю панна Анета зладила для него сяженного щупака зъ шафраномъ и старинну кутю на зимно — а вѣнъ обѣцявъ ся приѣхати!

Пѣдъ вечѣръ выбравъ ся туды першою санною, на скрутѣ до Юргішкѣвъ пѣдгнавъ коня. Чувъ гризку совѣсти, за те що оминувъ те сирбтство, покинуте всѣма.

Коли нечайне зъ хутора верховый парубокъ выскочивъ на шляхъ, глянувъ и зупиннивъ его задыханымъ голосомъ:

— Стара панѣ просить на мінутку.

Завернувъ, не мовлючи нѣ слова.

Бабуся зъ внукою були, якъ звычайно, самѣ при столѣ, застеленôмъ сѣномъ.

Повитали єго перепрошуючи.

— Вы занятѣ, вамъ пильно до своихъ. Мы хотѣли подѣлитись изъ ваму оплаткомъ.

Поцѣлувавъ старовину въ руки — она поблагословила єго. Унуцѣ глубоко вклонивъ ся — въ єи очахъ блыщали сльозы.

У насъ нема нѣкого! — сказала панѣ Яништевска — рôдня невелика, а одиноій приятель — вы! Длятого вамъ мы нанинулись. Вы вечеряєте въ Посвѣтю?

— Коли позволяте, панѣ, такъ у васъ — вôдказавъ по свому звычаю коротко.

И лишивъ ся. Забувъ про Parîca, про щупака, про людскѣ языки. Пôдъ корявою скорубою дзвенѣло въ єго души щире золото. Близько пôвночи, коли сидѣвъ мовчки и слухавъ коляды, що єи спѣвала Ядвіга, нечайно слуга зъявила ся на порозѣ.

— Приѣхавъ по пана приказчикъ изъ Посвѣтя — звѣстила.

Попращавъ ся й выйшовъ. Приказчикъ изъ двора дѣйстно ждавъ на него въ сѣняхъ.

— Що стало ся?

— Самъ не знаю пане! Хтось приѣхавъ почтою и притьмомъ велено по васъ ѣхати!

— Орвідъ! — заблысло, якъ звѣзда спасеня, въ говѣ Чертвана. Не тямивъ, щобы ему коли такъ тѣпало ся серце.

Взявъ приказчика на санки и, — диво дивне — розбалакавъ ся!...

— Чи бачивъ того пана?

— А вжежь! Цѣлый двôръ бачивъ. Молодый, тонкій, низького росту, зъ борôдкою. *Мусить* то россійскій купець. Яюсь такъ убраный, нѣбы въ спôдничцѣ по колѣна й по россійски балакавъ зъ паномъ Савґардомъ.

— Орвідъ! — гомонѣло що-разъ радôснѣйше въ Марковôй душѣ. Наганявъ конѣ, летѣвъ немовь до любки!

Въѣхавъ на подвôрье, позирнувъ у вôкна палаты. Були темнѣ; тôлько въ мешканю свѣтилось.

— Чомъ вы не ввели тамъ пана? — закликавъ сердито.

— Або жь я знаю? — вôдповѣвъ приказчикъ, *мусить* такъ хотѣвъ.

Зупинились передъ ґанкомъ. Марко выскочивъ, и зъ поспѣхомъ вôдчинивъ дверѣ.

Гôсть стоявъ коло стола, на котрôмъ кипѣвъ самоваръ, и крутивъ циґаро, посвистуючи безъ женады.

— *Душа моя*, а дежь тотъ вашъ *управляющій?* — запытавъ не обзыраючись.

Марко на той голосъ опустивъ руки, трохи не роспука выразилась на єго лици.

— Казимиръ! — крикнувъ.

Молодый чоловѣкъ кинувъ цвґаро, пôдбѣгъ, обнявъ єго за шию, зачавъ стискати й цѣлувати.

— Витай, братъ милый! Витай! — кликавъ зô сльозами въ очахъ. — Ось и я приѣхавъ на родиву. Що? ты мене не пôзнавъ? Га? вырôсъ я?

Марко обглянувъ брата уважнѣйше.

Правда, вырôсъ, алежь якъ дуже змѣнивъ ся! Зъ гарного молодого хлопця зробивъ ся чоловѣкъ худый, марный, набресклый, уже трохи лисый, зъ очками на запалыхъ очехъ. Чути було вôдъ него юхтъ, дивно змѣ-

шаный зъ солодкавымъ дымомъ тютюну. Якъ разъ атмосфера клюбовои картярнѣ.

— Я пбзнавъ по голосѣ — сказавъ старшій братъ, зберѣгаючи помѣтки про себе. — Може ты голоденъ, змученый? Зъ далека пріѣхавъ?

— Зъ Рыги, братъ милый! Шельма Витовтъ — у него ладна коханка! Просто душка! Вже я вбдъ лѣта збираю ся ѣхати до васъ, заразъ пбсля твоего листу, але мѣжь тымъ выйшло дѣло! Не було нагоды!

— Тѣшу ся, що ты вернувъ наконець! Сѣдай, будь ласка. Не чувъ чого про Орвідбвъ?

— Анѣ слыху! Я збиравъ звѣстки найдетайлічнѣйше, але безъ успѣху!

Садбвникъ, ще молодый хлопець, що разомъ зъ тымъ бувъ Марковымъ локаемъ, принѣсъ вечерю. Засѣли до неи въ двохъ. Гбсть забагъ горѣвки и пивъ чарку за чаркою, базѣкаючи безупинно. Хозяинъ сперъ голову на лбкти й слухавъ, щоразъ хмарнѣйшій.

Пригадавъ ся ему тей осѣнный вечбръ, коли пбсля листу вбдъ Казимира пбйшовъ на Девайгу. Шумъ дуба недаремне остерѣгавъ его, щобъ не вбдъѣзджавъ!

— Моя ѣзда справдѣшня „епопея“ — балакавъ Казиміръ роскошуючись власною рѣчію. — Цѣлый тыждень мы прощяла ся зъ друзями. Въ недѣлю запросивъ мене старшій совѣтникъ, въ понедѣлокъ давъ вечерю прокураторъ, у вбвторокъ я бувъ у купця Ц., въ середу на блыны занликавъ до себе пресвѣтлѣйшій отець Никаноръ, въ четверъ я вбдвѣдавъ свою приятельку вдову Пелагію Покбвну, а въ пятницю на дворци я давъ вечерю своимъ товаришамъ. Нѣ оденъ зъ нихъ не бувъ тверезый, *шампетеръ* лывъ ся якъ вода, *ачищонои* не стало въ буфетѣ. Я заплативъ 600 рублѣвъ даромъ, бо ихъ выбубнивъ у *стукулку* й поѣхавъ зъ плачемъ. Охъ, ми-

лый братъ! Якъ менѣ тяжко прийшло ся розлучатись изъ добрыми людьми! Спавъ я спокійно до Калымны, ажь тамъ коли выгляну — на платформѣ сотня циганокъ и циганôвъ. Хтось давъ имъ знати, що я ѣду; прийшли зъ привѣтомъ и пѣснею. А ты чувъ коли циганьску пѣсню? Якъ *поютъ!* Душа моя! Нѣчого крашого нема на божому *мірѣ!* На рукахъ мене вынесли й три днѣ тримали й гостили. Танъ бенкетувати — я не бенкетувавъ нѣколи! А кôлько тыхъ перинъ настелили! Ха-ха-ха!

— Зъ матѣрью бачивъ ся? — запытавъ Марко, байдужный на тѣ успѣхи.

— А вжежь, бачивъ ся! Ты писавъ, що отець — спаси єго Боже — лишивъ и для мене майно и капіталъ. Ну, а дежь они?

— У матери пôдъ зарядомъ.

— Якъ же такъ? А она жь мовила, що у тебе знайду!

— То зле мовила, бо я нѣчого объ тôмъ не знаю. Батько тобѣ, такъ якъ и кожному зъ насъ, лишивъ 5.000 карбованцѣвъ, до того Ейники й благословенье, коли повернешь! Менѣ велѣвъ пѣклуватись коло Посвѣтя, й не мѣшатись у вашѣ справы.

— То *плохо,* братъ милый, бо ты одна голова. Они мене готовѣ *надути!* — сказавъ Казимиръ журливо.

На розраду выхиливъ чарку.

— Нѣчого! — кликнувъ зъ фантазією. — *Положьтьмъ* навѣть, що нѣчого не дадуть, менѣ теперь не страшно! *Жалобы* не внесу. *Получаю* тысячу карбованцѣвъ *жалованя.* Можна жити! Коли-бъ хотѣвъ, то й мôгъ бы бувъ оженитись, бувъ бы богатый! Ага, правда! Аджежь я й тебе сегодня сполошивъ вôдъ панны...

Марко здвигъ байдужно плечима. Казимиръ бôльше

не пытавъ ся, сонъ змогъ его, щоразъ помалѣйше обертавъ языкомъ, клѣпавъ очима, розкидавъ ся выгоднѣйше въ фотели, наконець захропъ. Господарь поручивъ его опѣцѣ садовничка, а самъ выйшовъ на ґанокъ. Атмосфера покою пригнѣтала его грудь. Зъ годину стоявъ такъ на ґанку, рознодушный на морозъ. Гадки его були далеко, на гробѣ батька. Якій вонъ бувъ щасливый, що вмеръ, що не дождавъ ся сего дня!

На завтрѣ хто живъ у дворѣ, подъ проводомъ управителя перебувъ ранокъ у церквѣ.

Гость спавъ, вотанъ зъѣвъ обѣдъ и зновъ спавъ. Марко велѣвъ окульбачити коня й поѣхавъ у Сандвілѣ. Першій разъ почувъ потребу подѣлити ся зъ кимсь своєю новою турботою. Вчасный зимовый сумеркъ западавъ, коли въѣхавъ у село.

Зъ усѣхъ вконъ блимало свѣтло, бренѣли й гудѣли зъ усюды скрипки й бубны, громады выстроеныхъ хлопцѣвъ ходили зъ колядою, у Войнатовъ жваво йшли танцѣ, товпа окружала загороду, только въ его хатѣ було тихо й майже темно.

Великій чаровникъ и панна Анеґа грали собѣ въ маріяша при коминѣ. Запевне жалували свѣчки.

Марко увойшовъ повитаный скаженымъ гавкотомъ и вискомъ менажеріи.

— Марко! — покликнула рядостно тѣтка — отсе тобѣ мила несподѣванна!

— Цить, голото! — закричавъ Раґісъ, роблючи ладъ деревляною ногою. — Ага, несподѣванка! Чому то тои милои несподѣванки не було вчора? Не зъѣвъ бы я бувъ цѣлого щупака и не хорувавъ сегодня! Вѣстиме дѣло Нашь панъ кормивъ ся рученьками панянки й забувъ ся о-свѣтѣ!...

— Не пристыджуйте его паноньку! — вмѣшала ся

панна Анета. — Хвала Богу, що й єго сердешного дéщо тѣшить! Сядь собѣ, коханенькій, при коминку. Загрѣй ся! Не турбуй ся! Заразъ прийму тебе, чимъ хата богата.

Въ пóдбитóмъ теплымъ кожухомъ футрѣ зъ усмѣхомъ на лици сердешна бабуся выглядала зъ якій десятокъ лѣтъ молодша. Спокóй и згода вырóвняла тѝ рóвцѣ на лици, щó лишились пóсля давныхъ слѣзъ. Увихала ся ще, якъ за добрыхъ часóвъ. А Раґісъ буркотѣвъ:

— Панна Анета усему свѣтови рада. Убійника такожь бы угостила. Ажь злóсть бере слухати. Хлопець єще до крыхты розпустить ся черезъ тѝ пестощѣ. Го-го-го! У мене оно инакше! Жовняръ у рядѣ — то гараздъ, а якъ дезертиръ — такъ кулею въ лобъ. Вѣстяме дѣло!

— Не слухай, Марочку, не слухай! — кликала сердешна бабуся, зносячи на стóлъ рóзнѝ ласощѣ.

Осторога була гайва. Марко знавъ Раґіса, позволявъ єму выговоритись. Сѣвъ коло ватры, и мовчки зачавъ грѣти скостенѣлѝ руки. Зъ улицѣ долинала ажь сюды коляда, то опять музика и тупóтъ у Войнатóвъ.

Въ ту хвилю вóдъ сѣней отворили ся дверѣ й показало ся дзюбате, перелякане лице Ґреніса. По припису очи у него були зажмуренѝ.

— Прошу пана капраля! Нещастье! — зойкнувъ.

— Рапортувати коротко а ясно! — кликнувъ звычно Раґісъ встаючи.

— Та якійсь чужій кóнь стоить межи нашими. Може злодѣѣ пóдкинули, а може, Боже борони, зъявило ся лихо! — вылебонѣвъ парубокъ.

— Гуска ты, ось що! — зверещавъ єму надъ ухомъ екснапраль, не можучи повздержатись вóдъ смѣху, такъ грóмко, що хлопъ розплющивъ очи, глипнувъ и зъ соромомъ чкурнувъ мерщѣй.

— Добряга Ґренісъ! — усмѣхнула ся панна Анета.

— Якій тамъ добряга? — обурився ся калѣка, — снажѣть радше, дурень! Але хто тамъ переспорить панну Анету?... Ось що то значить покинути своихъ! За злодѣя тебе вважають, за злого духа. Такъ тобѣ й треба!

— Вчора я не мôгъ бути, — вôдôзвавъ ся вконець Марко.

— Чому?

— Бо Казимиръ привѣхавъ ..

Старѝ занѣмѣли въ задиву й радощѣвъ. Доперва по хвили зняли ся окликн.

— Привѣхавъ — повторивъ понуро Марко — добиваеть ся землѣ та й грошей. А якій, самѝ побачите. Я не впôзнавъ.

— Чомъ ты не привѣзъ его? — запытали обоє разомъ.

— Годѣ було, вôнъ спавъ. За богацько выпивъ. Вы не второпали бъ, що таке плете.

Замовкли всѣ трое; настала та тяжка мовчанка, щó скрывае грызоту, бôль а часто й гôркѝ сльозы. Ѣжа стояла непочата, до огня нѣхто не докинувъ полѣна.

— Бѣдна дитина! — шепнула старовѝна й додала щось невыразно, нѣби молитву.

Рагісъ сперъ бороду на кулакъ и грызъ вусы, наконець цѣлый стрепенувъ ся.

— Щожь теперь изъ нимъ буде? — запытавъ глухо. — Тутки лишить ся чи назадъ поѣде?

— Богъ его знае, — забуркотавъ Марко.

Панна Анета склала руки, и вдивилась очима въ образокъ остробрамскои Богородицѣ, щó висѣвъ надъ ѣи постѣлью. Сльозы не давали ѣй прийти до слова.

— Матѣнко пречиста! Промовь ему рôдною мовою до душѣ! Дай ему отямитись, абы не вôдходивъ уже вôдъ насъ. Учини чудо!

Старый воякъ уставъ и стукаючи милицею, перейшовъ ся кôлька разôвъ по кôмнатцѣ.

— Не пустити єго та й годѣ! — присудивъ по вôйсковому.

Вôдтакъ зупинивъ ся передъ панною Анетою и сказавъ.

— А що? Не кричала панна Анета — „не слухай, не слухай!“ А правда була по моєй сторонѣ! За вчечу кулею въ лобъ. Але хто тамъ панну Анету пересвѣдчить. Она готова й сего угостити.

— Та й якъ же оно не пожалѣти єго, сердешного? Вôнъ теперь такъ, янъ бы хорый!.. — оправдувала ся.

— Ехъ! — махнувъ старый руками. — Паннѣ Анетѣ треба було вродитись духовникомъ у криміналістôвъ! Очевидячки, дали бы имъ гуртомъ розрѣшенье. Ну, и щожь ты зъ нимъ зробишь, Марку? — запытавъ.

— Побачимо! — вôдказавъ по своему Жмудинъ.

— Засватати за него панну й мерщѣй оженити, — дорадживавъ Раґісъ. — Ахъ, нема чорнои Уляны, якъ разъ для него дружина!

— Затримай єго, Марку, — шепнула панна Анета, — може забуде! Не турбуй ся надто; дае Богъ журу, дае и утѣху!

Єи рука, замозолена працею, спинилась лагôдно на єго похиленôй головѣ, а вôнъ узявъ ту руку й мовчки притисъ до устъ.

— Нема тои втѣхи для мене! — сказавъ по хвили — Орвідôвъ нема!

— Приѣдуть! — промовила зъ якоюсь певностю — незабаромъ приѣдуть!

Марко пôдвѣвъ голову, искра надѣѣ й заинтересованя заблыщала въ єго очахъ.

— Хто то говоривъ тѣтцѣ? — запытавъ.

— У снѣ я ихъ бачила! Недалечко були, а йшли швидко. Самъ побачишь. Не мине року, а вызволять тебе.

— То-то-то. Сонъ мара! — засмѣявъ ся Раїсъ. — Ось радше ходи на обору, покажу тобѣ при свѣтлѣ якій намъ Богъ телята давъ на рождвяну коляду. Кобыла також принесла намъ несподѣванку. Лоша якъ мальоване. Ходи!

Старый неначе справдѣ знавъ ся на чарахъ. Своєю рѣчью розбгнавъ смутній мысли. Въ кождій закутинѣ видко було ладъ и достатокъ, въ хаты панна Анета вчинила чисте, чепурне мешканечко, въ коморѣ и въ клуняхъ було повно засобовъ, товаръ удержуваный въ чистотѣ якъ на показъ, а шкапы Ґреніса весело порскали надъ повнымъ жолобомъ.

Вѣщуванье тѣтки й видъ доброго ладу въ загородѣ наповнили Марка надѣею. За сей рокъ потрутивъ мачосѣ й Витовтови спору сумку, докупивъ землѣ, не жалувавъ грошей, що ихъ на те выдавъ; грошѣ для него не були цѣлью — були только всемогучимъ серединкомъ. Называли его хитрымъ и скупаремъ, а вонъ бувъ только скрытый и вытревалый. Вождъ дитины у него була одна гадка й бажанье: задержати въ своихъ рукахъ родну землю; оденъ страхъ: дати ей собѣ выдерти. Зъ разъ выбранои дороги не сходивъ анѣ на крокъ, не перестававъ працювати анѣ на хвилю.

Мѣжь тымъ Казимиръ розгостивъ ся въ Посвѣтю. Багато спавъ, ѣвъ чимало, въ перервахъ читавъ часописи, розказувавъ свои подвиги, або пытавсь у брата:

— Душа моя, щожь буде зъ моимъ *дѣломъ*?

Такъ называвъ справу батьковскои спадщины.

— Треба дождатись матери зъ Риґи... — вождповѣдавъ Марко.

Въ кôльна тыжднѣвъ пôсля рôздва рознесла ся чутка, що панѣ Чертванова вернулась; привѣхавъ таножь и Витовтъ хорый, стративши надѣю на науки въ сѣмъ роцѣ.

Казимиръ зажадавъ коней и поѣхавъ, узутый въ посвятнй чоботы, величезну, якъ бузькове гнѣздо, шапку й футро ватоване й морщене на поясници, що его посвѣтсвій приказчикъ назвавъ спôдничкою. Зъ усѣхъ вôконъ зглядали ся люди на той выѣздъ, роблючи рôзнй замѣтки й понепкуючи зъ тиха.

Старый приказчикъ Савґардъ, плювавъ и поскубувавъ вуса.

— Нашъ старшій — такъ называли Марка — то й чорта не злякавъ ся бы, коли мôгъ на ту личину дивитись и навѣть не скрививъ ся — говоривъ, коли санки зникли за брамою.

Въ посьвѣтскôй сфіцинѣ запанувала давня тиша; управитель почавъ спять обѣздяти хутôры, рахувавъ, токмáнивъ ся зъ купцями, збиравъ грошѣ й мовчавъ.

Але уважне око могло було помѣтити, що мучивъ его явійсь невѣдóмый неспокôй. Частенько выглядавъ на дорогу, прислухувавъ ся увáжно до кождого шелесту, ждавъ на поворотъ брата.

Въ тыждень опôсля поѣхавъ за рѣку. Дубіссу сцѣпивъ уже мôцный лѣдъ, млыны замовкли, поромъ вытягнено на берѣгъ. Легкй залубнѣ шпарко помчались, по прудкôй недавно ще тому быстринѣ, санна дорога йшла попôдъ самй Скомонты. Марко наганявъ коня; для него буѣъ немилый видъ давнього батькôвского майна.

Коли ъъ дéбрекси улицѣ протьмомъ выпавъ проти него брязкучій повôзъ Витовта.

— *Постой, постой!* — зачавъ кричати. — А куды то, душечко?

— Въ Сандвілѣ! — вôдповѣвъ Марко, зупиняючись.

— Такъ и я зъ тобою... Ось добре силало ся, що тебе стрѣнувъ.

Вôнъ поквапно перенѣсъ свою особу на однокôнну, сиромôць ратуючи повсти зô снѣгу. Рушили въ сторону слободы.

Марко по своєму звычаю, нѣ про що не пытавъ ся, хочь може першій разъ у житю бувъ якось цѣкавый.

— А я до тебе ѣхавъ, — зачавъ Казимиръ — пора вертатись. Засидѣвъ ся не въ мѣру. Гостили й пили, але не стôить сидѣти безъ потребы. *Маменька* дала пудъ вудженины та й яблочного сыра. Бѣдна она. Тяжко ѣй...

— Адже жь в Витовтъ... — вмѣшавъ ся Марко.

— Що вôнъ? *Недоросль.* Пиво ще шумить! А на неи спадае увесь клопôтъ — сказавъ добродушно Казимиръ и зôтхнувъ.

— Якъ же я розглянувъ ся, то й нѣщо не говоривъ про ту спадщину. На-вô-що туряти въ могилу безталанну женщину? А она, душечка, сама зачала зô слôзми въ очахъ: „Батько лишивъ тобѣ Ейники, то й возьми собѣ миленькій. А грошей нема. Я хорѣла, взяла антина". Свята женщина! Выняла зъ куфра свои дорогоцѣнности й вôддавала менѣ въ заставъ свои остатки. Ажь мене щось въ серце кольнуло. Ледви я впрохавъ ей, щобы приняла те вôдъ мене въ подарунку. Бо и щожь, милый братъ? Чи то вже цѣле житье для мене тыхъ пять тысячѣвъ карбованцѣвъ, або й тѣ материй сафіры тай перлы? Жѣнки въ мене нема, а циганцѣ

дати якось не гарно. Ось, вудженину я принявъ, бо се рѣзка закуска. Буде чимъ другóвъ потрактувати, коли верну ся.

— А Ейники? — запытавъ Марко по хвили мовчанки.

— Ейники вóддали. Я оглядавъ ихъ зъ Витовтомъ, але намъ трохи голова крутилась, тому й не багацько бачили. У нашого брата є конякъ, що *просто душка!*

Облизавъ ся смакуючи й запытавъ:

— А буде тамъ чимъ закусити?

Марко кивнувъ головою и знову выпытувавъ:

— Що-жь буде зъ хуторомъ?

— Радять вóддати въ аренду. Навѣть жида нагалили. Дававъ шѣстьсотъ наркованцѣвъ: але я вперъ ся на сѣмсотъ.

— Я тобѣ дамъ за него сѣмсотъ — забурмотѣвъ великанъ.

— Даси? То й *дѣло* скóнчене. Ты хозяинъ славный. Загосподаруєшь, танъ буде що выбсля й спродати!

— Хочешь продати? Не лишишь ся на земли?

— Ха-ха ха! Якій ты смѣшный! На земли лишу ся, бо до неба высоко!

— Одна тóлько є своя земля, а тамта остальна то выгнанье. Я пытавъ ся, чи знову втѣчешь?

— Мушу, милый братъ. Яке менѣ *дѣло* землю тутъ шпортати, коли тамъ ждуть міліоны, тóлькн гарбай! Ось я собѣ скажу секретъ: мы въ трьохъ оснували товариство торговлѣ зъ кіргізами! Мы провадимо въ степы перкалѣ, а беремо товаръ и шерсть зъ верблюдя. Ну, що-жь?

— Коли хочешь продати, такъ дай менѣ першень-

ство, — сказавъ поволи Марко. — Теперь не можу, але за кôльна лѣтъ заплачу.

— Дуже радо, душечка! Гу, *крепкій* моровъ. Слава Богу, що доѣздимо! *Тьотушка* наказувала, щобъ я до неи заѣхавъ.

Залубнѣ вбѣгли въ слобôдску улицю и станули.

Передъ ними увесь простôръ зайнявъ нарôдъ и конѣ. Кôльнанацять инструментôвъ складало ся на пекольный галасъ, кôлькадесять голосôвъ спѣвало хоромъ.

— Що се? вôдпустъ? — запытавъ Казимиръ.

Марко нѣчого не вôдповѣвъ. Скрутивъ у бôкъ, зупинивъ коня й дививъ ся.

На передѣ на саняхъ ѣхала капеля, гамбрлява й пестра, вôдтакъ другій санѣ повнѣ прибраныхъ дѣвчатъ и женщинъ, за ними кôлькохъ молодцѣвъ верхомъ, наконець за ними пароконный санѣ, выстелений гарно тканымъ килимкомъ, а на саняхъ ладна, ясноволоса дѣвчина й чорнявый парôбокъ, обое радôстно усмѣхаючись.

Дальше зновъ санѣ й верховѣ, а наконець дѣтвора йшла пѣшки, кричучи й вымахуючи шапками.

Той похôдъ проѣхавъ поузъ Чертвака, а Марґасъ розгнѣваный галасомъ, завывъ жалôсно.

Усе те переминуло чваломъ и зникло, поки Марко здобувъ ся на вôдповѣдь братови:

— Весѣлье!

— Та вже впôзнавъ я й самъ... Навѣть нѣчого собѣ панна молода! Знаешь ихъ?

— Знаю.

— Такъ ты на *свадьбу* ѣхавъ:

— Нѣ.

— А чомъ нѣ?

Вôдповѣди не було. Марко затявъ конемъ. Вахромъ

пронесли ся черезъ слободу, и въѣхали въ загороду. Тамъ не було й гадки про весѣлье.

Гренісъ въ величезнôмъ кожусѣ напувавъ зъ вѣдра стару бѣлу кобылу й примовлявъ щось до пустого лошака; Раґісъ изъ жидомъ токманились за цѣну якогось збôжа на продажъ, а панна Анета зъ наймичкою стояли въ дверехъ вôдъ хлѣва, нараджуючись надъ тымъ, въ яній способѣ заострити апетитъ товстобрюхимъ безрогамъ, котрî вже власными силами не могли звестись на ноги.

— Слава Богу! — повитавъ Марко.

— На вѣки! — вôдповѣли радôстно.

— Ось вамъ и гостя привѣзъ!... — обвѣстивъ, всѣдаючи.

Гренісъ утеръ рукавомъ нôсъ и завѣвъ коня въ стайню, панна Анета роздôймила рамена, а Раґісъ очевидно не довольный подаваною цѣною, показавъ жидови дулю й ворота легко понятнымъ рухомъ.

Наконець мôгъ Марко мовчати. Старî обпали Казимира, якъ неповинну жертву.

Великанъ увôйшовъ останній у кôмнатку, сѣвъ на куфрѣ Анеты й звѣсивши голову, задумавъ ся. Не мѣшавъ ся до розмовы.

Наче крôзь сонъ дзвенѣла въ его ухахъ мова: лагôдный голосъ тѣтки, ломана рѣчь брата, оклики Раґіса.

Нагле калѣка скочивъ, наче кипяткомъ облитый.

— Що? вôдъѣзджаешь назадъ? — закликавъ грôмкимъ голосомъ, стаючи передъ Казимиромъ.

— А що-жь? — сказавъ сей, вытрѣщивши очи й дивуючи ся, що его ще можуть про се пытати.

Запанувала тиха мовчанка.

— Такъ по·що ты сюды ѣхавъ? — вôдôзвавъ ся напослѣдокъ старый повуро.

— Якъ по-що? Марко писавъ, що батько вмеръ.

— Ну, такъ що? Уже майже рôкъ, якъ его поховали...

— Що-жь! Часъ летить якъ депеша по дротѣ, — зôтхнувъ Казимиръ.

— А на гробѣ его ты бувъ? — докинула делікатно панна Анета.

— Не було коли, мила *тьотушка!* Буду якъ вдруге привѣду.

Раїсъ обкрутивъ ся на каблуцѣ и змѣривъ очима свого похрестника.

— Марку! — закликавъ суворо.

Запытаный пôдвѣвъ голову й понурый поглядъ.

— Чого вамъ? — запытавъ байдужно.

— Такъ ты не бувъ хиба при смерти батька? Не чувъ, що говорывъ?

Молодый схаменувъ ся, глянувъ по присутныхъ, догадавъ ся, въ чôмъ дѣло, и сказавъ:

— Що говоривъ до мене, те я чувъ и вчинивъ.

— А що про него говоривъ, не тямишь? — Го-го, розумѣють ся, не тобѣ вручили депозитъ и припоруку, але онтымъ, та все-жь ты повиненъ тямити.

— А все я! — забурмотѣвъ нерадо.

— А вже-жь! — потакнувъ Раїсъ палко. — Тобѣ треба було ему сказати: батько зберѣгъ для тебе землю и лишивъ свое благословенье, коли ты не забувъ мовы и вѣры. Мова велика мôць, а вѣра велике добро! Чи такъ, Казимире? Розумѣешь ты мене?

Казимиръ глянувъ на бесѣдника крôзь очки трохи мутно. Пôсля морозу пôдъ вилывомъ тѣтчиной варенухи робилось ему жалôсно на серцѣ, збиралось на плачь.

— Такъ! такъ! — зачавъ зôтхаючи — вы ладно кажете. Я знаю! Батько бувъ святый чоловѣкъ, що про

мене нѣкчемного тямивъ. Я все збиравъ ся вернути, упасти въ ноги, але чортъ не пускавъ. Та всежь я тамъ не кравъ и не дармувавъ. Тôльки всего, що гулявъ трохи. Я не забувавъ про васъ.

— Такъ лишай ся, дитинко, при насъ — шепнула панна Анета, зближаючись до стола й наливаючи до краю чарку, котру вôнъ захланно вхопивъ.

— Не можу, *тьотушка*, голубонька! не можу, ей Богу! — зачавъ, выжлоктавши напитокъ. — Мы шерсть изъ верблюда купувати будемо, лôй топити, рублѣ згортати будемо. Коли верну ся, буду богатый, якъ самъ Ротшільдъ, а й вамъ подарую, кôлько захочете!

— Се значить, батькôвске благословенье не для тебе! — сказавъ Раґісъ, сѣдаючи зъ вагою на дзигликъ.

Зрозумѣвъ, що съ тымъ чоловѣкомъ не було що й перечитись. Зновъ тѣтка долила настоянки, ажь Марко моргнувъ на нея значущо.

Казимиръ пивъ, крививъ ся, спльовувавъ и що разъ бôльше плутавъ ся въ мовѣ.

— Въ Петербурзѣ не пивъ такои; золото не горѣвка! Чому батькôвъ хрестъ не для мене? Я *честный* чоловѣкъ. Я ему золотый памятникъ поставлю, сто службъ божихъ найму! Не забувъ же я про своихъ! Але щось менѣ *дурно!*

Зачала душити его щúкавка; та й дуже зблѣдъ, неначе мавъ томлѣти. Збрвались усѣ.

— Ось тобѣ й на! Єще захорѣв! — кликнувъ Раґісъ.

— Нѣчого, нѣчого! — шепнула таємничо панна Анета. — Занесѣть его въ покойчокъ Маркôвъ и положѣть на постели. Оно такъ треба...

— Щó треба? — допытувавъ ся старый, але пан-

на Анета поклала палець на устахъ и обозрѣвши ся навколо, докинула тихцемъ:

— Останній разъ мавъ вонъ чарку въ устахъ. Задала я ему лѣковъ!

— Чи такъ? — розъяснило ся лице у Раґіса, — вѣстиме дѣло! Коли такъ, то згода!

Казимиръ зойкавъ страшенно, потъ выступивъ у него на лобъ. Марко взявъ его, якъ дитину, на руки й вынѣсъ изъ комнатки. Калѣка пойшовъ за нимъ.

Вернулись оба по якомсь часѣ, хитаючи головами.

— Та чи не за богацько на одну особу того бедрича? — запытавъ Римко.

— Ехъ, та нѣ. Саме по мѣрѣ! — сказала рѣшучо.

— Ну-ну, спаси Господи христіянина водъ такои мѣры та й такого напитку. Панна Анета угостила его, якъ слѣдъ.

— Довго мене совѣсть мучила: дати чи нѣ? Але сегодня присинивъ ся братъ и зборонивъ. Сувора се хороба!

— Якъ бы ще задати ему настою на ту шерсть въ верблюда, — замѣтивъ Раґісъ, — оно такожь сувора хороба!

— Найдеть ся рада на все — шепнула бабуся, ховаючи лѣчничій напитокъ у куферъ.

Марко въ ту хвилю выглянувъ крозь воконце. Видко було зъ далека, якъ вертавъ ся весѣльный почотъ, ще бильше гамбрливый и спѣвучій. Було вже по слюбѣ.

Старый Войнатъ приймавъ хлѣбомъ и сольо, желано молодой парѣ довгого вѣку й доброи долѣ, капеля заграла танець...

На Марковому подворѣ вдруге завывъ Марґасъ, що ажь трясъ ся зъ зимна; на его голосъ водгукнула ся свора Римкова. И въ Марковой душѣ такожь щось за-

было. Зъ малечку думавъ вôнъ про такій день и наконець — дождавъ ся. Штука була та сама, а й сцена знакома, тôлько змѣнились акторы. Для него тамки не було мѣсця!

V.

Высоко въ небо пôдлетѣли жайворонки й притьмомъ закликали людей до роботы.

Зъ дворôвъ та селъ якъ зъ муравлищь высыпала ся сѣра громада роботниковъ, розбѣшла ся по поляхъ, загомонѣла земля гаморомъ, задудонѣла рухомъ.

Перꞑрубія, жмудска богиня весны, йшла левадами, рѣками й лѣсами, вчила птахôвъ спѣвамъ, квѣтки розцвѣтаню, зъодягала сиве небо бланитомъ, поля́ зеленью, поки наконець зупинилась на збуреныхъ хвиляхъ Дубіссы й гнала въ море останки зимнои криги.

Чабаны, що́ выганяли стадо надъ рѣку, бачили иногдѣ ту чародѣйницю. Зъ чагарôвъ пôднимала ся она уся бѣла, на имлу похожа, й стелила ся по проваллю, лишаючи чудовый слѣдъ за собою, бриляпты зъ росы; вôдтакъ брало ѳи зъ собою сонце й несло геть далеко, въ передъ очей хлопячихъ у чорну дôброву, котра найдовше засыпляла й не давала збудитись...

Надлетѣли довгимъ ключемъ бузьки, змучені далекою дорогою, сѣдали на клуняхъ, впôзнавали старі оселѣ.

Разъ вечеромъ пара бузькôвъ довго колувала надъ Савдвілями; она то спускала ся то опять пôдносила ся въ гору, поки наконець спустилась маестатично на Маркову загороду й голосно заклекотала.

Давнѣйше бузьки лякались дѣравыхъ стрѣхъ и нѣхто ихъ не заманювавъ; теперь на верху будовлѣ ждало на ихъ прилетъ старе возове колесо, зрозумѣли, що люди бажали собѣ ихньои гостины, й дякували за приняттье клекотомъ.

Раґісъ зъ усмѣхомъ на лици витавъ ихъ зъ цѣлымъ жмудскимъ порывомъ и традицією; панна Анета выглядала розъяснена зъ городця, де працювала цѣлыми днями; навѣть рябый Ґревісъ, вернувши ся зъ сохою зъ поля, забувъ про послухъ и кликавъ на всю губу до капраля: Pone! Pone! gużutis! gużutis! — себъ то: бузько! Гостѣ поселились разъ на все, Римко затиравъ руки, выглядавъ, чи не навѣдаеть ся Марко. Отодѣ-жь то розрадуе его гнѣздо!...

Але Марко не показувавъ ся вôдъ часу тои останньои візиты зъ Казимиромъ. Вôнъ якъ король, правивъ зъ Посвѣтя, обнявъ управу Ейникôвъ, господарювавъ у Будрайтахъ, але самъ не приѣзджавъ.

Стара прислуга зô Сваментôвъ тихцемъ помалу перейшла до него; не могла зжита ся зъ нѣмцемъ и молодымъ паномъ...

Марко розмѣщувавъ ей по своихъ державахъ, вôддаючи пôдъ наглядъ Раґісови, самъ не мѣшавъ ся нѣ до чого того, що тôлько було его власнымъ дѣломъ; до млынôвъ тôлько доѣзджавъ; они почали зъ весною наново турнотати й сыпати разомъ изъ мукою й грошѣ.

Щоразъ голоснѣйше зачали про него говорити въ околици. Покладали, що въ праци й запопадности перейде батька, вѣщували ему міліоны, батька ставили его за прикладъ своимъ сынамъ, жѣнки просили Бога, щобъ давъ такого мужа ихъ донькамъ, усѣ завидували старôй Янишевскôй и зъ цѣкавости зачали заглядати въ Юрґі-

шки, щобы пізнати Ядвісю, той мабутный идеалъ бурмила.

Тай Скомонты не сходили зъ людскихъ языкôвъ. Витовтъ вернувъ ся въ Ригу, де гравъ ролю „золотого хлопця“ й афішувавъ ся зъ якоюсь нѣмецкою авторкою, людиною зъ невеликими способностями, але непоганою зъ лица. Розтрачувавъ задля неи казочнй сумы, повдинкувавъ ся тричи на тыждень и наконець поперечивъ ся зъ матѣрью.

Мабуть круто було коло панѣ Чертвановои, коли вѣжливо запросила Марка письменно на великодни свята зъ тысячными скаргами й нарѣканями.

Марко зô своеи оселѣ вôдмовивъ. На свята закликавъ его Язвигло въ Ковно въ якôйсь справѣ. Се бувъ щорôчный терминъ покôнченя посвѣтскихъ рахункôвъ и выготовленя білянсу.

У Войнатôвъ господарювало молоде подружье. Марта сьяла красою, були достатки, а проте чогось не ставало. Частенько конли ся свары. Войнатъ спохмурнѣвъ и клявъ за-що небудь, Марта не вмѣла змовчати, а Лука завжды заляканый и влюбленый потакувавъ жѣнцѣ.

Старый що тыждня выганявъ ихъ зъ хаты, служба не знала, кого слухати, а молодй середъ тои невпиннои непевности тратили охоту до працѣ.

Якъ на додатокъ привязались и хоробы. Молода женщина заглядала частенько за зѣльемъ до панны Анеты и хочь смѣяла ся зъ жартôвъ Paŕica, але чути було въ ои душѣ ростуче горе. Вѣчно зôтхаючій Лука нудивъ ои.

Онодѣ прийшла пôдъ вечѣръ до старои бабусѣ. Слѣды слѣзъ були у неи на очахъ, хочь розмовляла свôбôдно.

— Я прийшла до васъ, панѣ, по узоры на килимки. Такихъ мистецкихъ нѣхто въ насъ не має... Охъ, якъ тутъ у васъ гарно! — додала, заглядаючи въ городець крізь новѣсенькій штахеты.

— Спасибі' моя крале, спасибі' за похвалу! — відказала бабуся... — Узоры є въ мене й дамъ тобѣ радненько... А якъ тамъ у васъ изъ пропáсницею?

— Спасибі'. Трохи лѣпше, сегодня вже Лука пійшовъ у поле до себе, бо мабуть мы выпровадимось відъ дѣда...

Засмѣяла ся проти волѣ й додала:

— Хлѣбъ, краяный чужимъ ножемъ, не смакує. Пана Раґіса нема дома?

— Нема. Поѣхавъ у Жвірблѣ, а що взявъ изъ собою й рушницю, то й пійде певно на качки.

Сѣли на лавцѣ підъ хатою. Вечѣръ бувъ чудóвый, повный запаху березовыхъ пуплѣшкóвъ; комашня жужжала въ повѣтрѣ й замовнало птаство.

Бабуся згорнула втомленій роботою руки, а Марта розглядала ся по чистóмъ подвóречку.

Домашнье птаство приходило ажь до рукъ своєи годовальниці, зъ далека надходила череда товару и кóлькоро овечокъ. Загорода вызначала ся спокоємъ и ладомъ.

— Щаслива у васъ рука! — замѣтила молода жѣнка — недаромъ панъ Раґісъ чарóвникъ. Пóдъ вашими руками усе множить ся и росте!

— Найбóльшій чарóвникъ Богъ и Пречиста Дѣва въ Уґіянъ. Не наше се щастье, а Маркове... Сирота вóнъ, усѣ вóдчахнулись вóдъ него и скривдили. Такого Богъ милує й пособляє.

Марта похилила зóръ. Уже давно було ѣй ясно, що слабóстью характеру змарнувала свою долю. Те по-

чутье загострило ще бо́льше ви вѣдносины до дѣда. Мабуть и самъ Войнатъ жалувавъ теперь свого завзятя.

Въ ту хвилю давъ ся чути турко́тъ на дорезѣ. Выглянули обѣ.

— Ось и панъ вертав! — кликнула панна Анета, помѣтивши бѣлу кобылу зъ лошамъ. — Сповнилась надѣя. Сежь нашь Марко зъ ними.

— Бачишь, бузько? — крикнувъ Раїсъ на возѣ.

Марко по́днѣсъ очи й мимохо́ть поступивъ ся назадъ. Не сподѣвавъ ся побачити въ своѣй загородѣ колишню наречену. Кровь ударила ему до головы, спустивъ очи.

— А зъ вѣдкоба Богъ веде! — кликала радо́сно тѣтка. — Ходи, ходи, мы выглядаемо тебе!...

Марко наблизивъ ся. Румянець уступивъ помалу. Безъ крихты змѣшаня поклонивъ ся Мартѣ й повитавъ коротко.

— Добрый вечѣръ.

— Мене спытати, панно Ането, де я его прихопивъ! — кричавъ Раїсъ изъ подво́ря вѣдъ стайнѣ. — Го-го! розумѣешь ся! Старый дубъ уже шумить; звѣсна рѣчь, де сей поганинъ сидить. Молить ся до дерева. Я зловивъ его на горячому вчинкови. Добрый вечѣръ, Лунашихо! Чи непричкомъ не по любистокъ секретно?...

Марта засмѣяла ся збитошно, по давньому.

— Явъ що вы чарѣвникъ, то знаете й безъ моеи вѣдповѣди. До побаченя, панъство! По узоры зайду завтра.

Выхопила ся хутко, а Раїсъ обглянувъ ся за нею й додавъ скромно.

— Знаю, знаю, що вы тамъ коли-ко́будь позагрызаете ся на смерть. Ехъ, бѣда та й годѣ!

Махнувъ рукою й обернувъ ся до бабусѣ.

— А знаєте, панно Ането, що вонъ намъ привезъ изъ Ковна? Го-го! Я сказавъ бы, але панна Анеста, сказано, женщина, готова збомлѣти.

— Боже борони, може що злого? — закликала налякана.

— А ось, уже й страхъ! Го го! А мене, коли я почувъ, такъ щось ажь тягло до танцю. Милиця скакати хотѣла. Буде весѣлье, панно Ането, вѣстиме дѣло. Го го!

— Маркове? — запытала, радѣючи.

— А чомъ бы не мое? — оскорбивъ ся старый, покручуючи вуса.

— Ваше нѣчого пильного. Такъ ты зъ Ковна, Марку?

— Зъ Ковна и зъ Вильны. Привезъ вамъ, тѣтко, городины, а Язвигло зъ сѣмьею кланяеть ся вамъ низенько.

— А Казимиръ нѣчого? — докинувъ Раѓісъ.

— Який Казимиръ? — перервала, складаючи руки.

— Явій? Нашъ Казимиръ.

— Зъ вобовбля-жь вонъ тамечки?

— Янъ вобдѣзъ въ его зимѣ, такъ ще й доси сидить тамки — вобповѣвъ.

— Боже святый! а се що за прилючна? Щожь вонъ тамъ робить?

— А щожь? Я думавъ, що бачу въ Язвигла въ салонѣ якого духа. Донька старого гафтувала на кроснахъ, а вонъ ѣй читавъ на голосъ. Приходжу я разъ — сидять; приходжу на другій день — опять те саме; и въ третье, и въ четверте! Такъ ихъ и лишивъ!...

— Ото чудесне зѣлечко дала панна Анета! — зареготавъ ся Раѓісъ, затираючи руки. Отсежь тобѣ й разъ бедричь! Уже не въ головѣ ему шерсть зъ верблюда, що?

— Казавъ менѣ, що створить у Ковнѣ крамницю. Горѣлки въ ротъ не бере та й можна зрозумѣти, що говорить!

Старбй тѣцѣ текли по лици сльозы, уста дрожали.

— Дивнѣ пути Божого провидѣня! — збтхнула. — Змѣнило его батькове благословенье! Тожь то радѣе братъ у небѣ.

— А Орвідбвъ нема та й нема! — забурмотѣвъ Марко. — Та й до Язвигла не зголошувавъ ся нѣхто. Мы робили рахунки. Двѣста тысячь лежить у банку, а кблько-жь то приросте за десять лѣтъ. А на-що? Нема вже на свѣтѣ тои справы та й цѣли, про котру говоривъ умираючи батько.

— Га, може оно й правда. Мало на свѣтѣ лишилось доброго! Потерпи ще трохи, а вбдтакъ пбйди до панотця. Може розрѣшить тебе зъ присяги.

Тѣтка пбдвела врочисто руку.

— Не турбуй ся Марку, не турбуй! — повторяла звычайно свою рѣчь — побачишь, сни вернуть ся!

Молодый махнувъ байдужно рукою и пбднявъ ся.

— Не зъ моимъ щастьемъ чого дбждатись! — вбдказавъ безпорадно.

— Гей, хлопче, а се що зъ тобою? — закликавъ Рагісъ. — Тьфу! Ажь злбсть бере слухати. Не грѣши. У всему тобѣ щастить ся. Бузька бачивъ?

— Люди не можуть тебе нахвалитись! — докинула панна Анета.

— Люди, тѣтко, сказали Язвиглѣ, що я окрадаю Посвѣтье. Коли переглянувъ рахунки й побачивъ тысячь рублѣвъ ббльше доходбвъ, нѣжь перше, то ажь планавъ бѣдный старець зъ обурення й жалю. А знаете,

зъ вôдкиля выйшла сплетня? — зô Скомонтôвъ. Витовтъ розповѣдае кожному.

Не докôнчивъ, затисъ зубы, й перейшовъ ся до покою.

— Драбуга! загаркотѣвъ Рагîсъ скажено.

— Такому добре на свѣтѣ, — обôзвавъ ся Марко понуро, — а коли зле, тогдѣ йдуть до мене: пособи, будь ласка. Сегодня вы стрѣтили мене по дорозѣ до мачохи.

— Такъ на-вô-що-жь даешь? — розсердивъ ся Рагîсъ.

— Абы не давъ хто инчій.

Панна Анета зô звычайною собѣ лагôдною вырозумѣлостю вмѣшала ся въ розмову.

— Буде, Марку, буде. Дорогою йдешь доброю, працюешь честно, не кривдишь нѣкого й не кленешь, отымъ то ты богатый и щасливый. Будь спокôйный, по тяжкихъ часахъ прийдуть легкî, тогдѣ мати-мешь заплату за тî турботы. Не журись. Оно все такъ бувае, такій уже ладъ на свѣтѣ. Ходи въ городъ, покажу тобѣ, якъ деревня пускають пагоны, якъ зеленѣють ся. Ты втомивъ ся дорогою, голова въ тебе горить... Може й болить що? Може нашляешь?

Стара тѣтка чародѣйно якось вплывала на него своею любязностю. Гôрка розпука й знеохота счезли по тыхъ тихихъ, делікатныхъ выразахъ турботности; не мôгъ дивитись на неи понуро, вôдповѣдати рѣзко.

— Спасибô', тѣточко! — вышептавъ. — Голова болить, але той бôль частенько доснулюе. Пустяки!

— А бачь? нѣколи не скажешь! Кожна хороба зачинаеть ся зъ зъ пустякôвъ, то й спершу таки пустяками, зѣлечкомъ дасть ся вылѣчити. Який же ты недобрый, що мовчишь. Потрѣвай же, роса паде, ходи въ

хату. Заразъ запарю тобѣ брунельку зъ меліссою. Выпешь, невже-жь вѣ? Оно таке смачне та й скрѣпляє. Ходи, ходи, моя дитино люба, ходи!...

— Отъ, слухайте єго, панно Ането! — занѣкавъ Раѓісъ, накладаючи люльку, не зѣльечна єму треба, а жѣночки. Вѣстиме дѣло! Химеры молодости та й годѣ! Я те по собѣ знаю. Парень оденъ одного розумѣє...

Раѓісъ силувавъ ся на жарты, абы розважити стурбованого. Заставлено передъ нимъ смачну вечерю; черезъ слухнявбсть для тѣтки напивъ ся добре поганого вывару, балакавъ навѣть трохи про Казимира.

Вже доходила пѣвнѣчь, якъ лягли зъ Раѓісомъ спати. Було холодно, тому старый розпалывъ ватру зъ хворосту на комынѣ и при тѣмъ свѣтлѣ оба полягали.

Марко роскѣшливо вытягнувъ ся на постели, встромивъ у свого любимого лицаря зъ бляхи свои очи й роздумувавъ, що́ гѣрше? чи тѣ страшнѣ кровавѣ колишнѣ боѣ зъ хрестоборцями, чи та нѣмчемна, низька сѣпанина зъ долею, некровавѣ стрѣчѣ, тысячѣ дрѣбныхъ ударѣвъ, гнетуча атмосфера вѣку. У лицаря було лице дике але спокѣйне; завзятый, але повный волѣ профіль; наздоганявъ ворога зъ якоюсь дивною вѣрою й надѣєю перемоги, а въ єго потомка уже не було тои надѣѣ; енергію заступила бездѣльна апатія, а та невидима боротьба зъѣдала въ него душу.

Засоромивъ ся молодець. Здалось єму, що той чорный герой ожывъ и кидавъ на него громовый поглядъ погорды, вытягавъ противъ себе мечь и показувавъ по черзѣ свои раны, тысячѣ кровавыхъ выразкѣвъ, а потѣмъ гнавъ ся дальше й дальше, въ имя святои идеѣ — боронити рѣдну землю до останньои каплѣ крови!...

Чи за вплывомъ зѣля тѣтчиного, чи выпочивку —

— вставъ назавтрѣ Марко спокійный и по давньому енергічный. Нѣщо уже его не болѣло. Смертельну обиду до людей заховавъ у глубинѣ серця, щобъ коли доведеть ся обчислитись — то пізнѣйше. Сердешне поцѣлувавъ тѣтку въ руки.

— Що жь тобѣ снило ся? — запытала, лагодячи для него снѣданье.

— Медвѣдь снивъ ся, тѣтко, я вбивъ его, — відповѣвъ свобідно.

Бабуся радістно сплеснула въ долонѣ.

— Дуже добрый сонъ. Вінъ значить сваты.

— Ага! правда! — потакувавъ Рапісъ — панна на медведеви ѣде. Слово чести. Одружись уже разъ! Я вже засягнувъ вѣстей про тую въ Юрґішківъ. Кажуть, податлива й тиха, балачкою не змучить тебе й родины въ неи нема.

— Не хочу я ей.

— А се жь чому?

— Саме тому, що мовчазна. Не розбалакувавъ ся я нѣ съ кимъ у житю, але съ жѣнкою я побалакавъ бы и сказавъ усе.

— То-то-то! Ось тобѣ й разъ причина. Та хіба-жь она слухати не схоче, отта съ Юрґішківъ.

Марко мовчавъ хвильку, надумуючись.

— Не знаю, якъ вамъ сказати, але панна Яншевска не для мене. Може надто вже добра... та не такои менѣ треба, та й не теперечки про те згадувати. Не пора! На-вѣ-що жѣнка въ бѣдѣ й турботѣ? Лѣпше вже самому!

Збиравъ ся до вѣдходу; не змогли затримати его.

Пѣшки съ рушницею черезъ плече и съ вѣрнымъ Марґасомъ выбравъ ся до Скомонтівъ, оглядаючи ся що вѣлька кроківъ на свій тихій хутбрець.

На новому гнѣздѣ стояли задуманѣ бузьки й нѣбы пильнували роботы на подвѣрю; вишнѣ у Войнатовъ зашелестѣли, коли минавъ нихъ, а по хвили Лука Ґраль выбѣгъ на улицю, здогонивъ его и повитавъ несмѣло.

Ишовъ зъ уздою въ руцѣ, нѣбы по коня, и товаришивъ ему уперто ажь за шляхъ.

— Давно не бачивъ васъ, Марку! — почавъ наконець розмову.

— Вѣдъ вашого слюбу — вѣдповѣвъ Чертванъ спокойно.

— Вы забули про насъ..

— Въ мене память добра.

— Гнѣваетесь чогось либонь — шепнувъ Ґраль, дивлячи ся въ землю.

— Нѣ. Хиба вы?

— Охъ нѣ, Марку, нѣ! Але мене жура взѣла за той часъ. Нещасному не йти межи людей.

— Вы достали, чого хотѣли...

— Такъ кожный каже: жѣнка въ тебе гарна, та й на достаткахъ Богъ не скривдивъ. Оно правда, але долѣ нема. Що я теперь? Парубокъ у Войната. Передъ слюбомъ велѣвъ собѣ записати мою землю, нѣбы въ аренду, бо инакше не дававъ Марты, а теперь прочь выгоняе. Я давъ бы собѣ самъ раду, але въ жѣнкою... До остатнои каплѣ крови працюватиму, а ѣй робити не дамь! Така моя доля й статки!

— Вы того хотѣли! — повторивъ невмолимо Марко.

Ґраль похиливъ голову, вагувавъ ся, нѣбы хотѣвъ вѣдѣйти, а йшовъ.

— Поможѣть менѣ! — выстогнавъ наконець.

Великанъ зирнувъ на него на-мить.

— Я до Войната за вами не пôйду! — забурмотѣвъ.

— Боже борони! — заперечивъ Лука. — Я леда день перенесу ся до своєи хаты. Треба менѣ тôлько роботы! У васъ, Марку, тôлько маєтнôвъ и торговельныхъ дѣлъ, дайте менѣ службу! Марту лишу, — а самъ пôйду заробляти для неи хлѣба!

Чертванъ зновъ глянувъ на него. Дивна доля. Се вôнъ зновъ мае дати хлѣбъ Мартѣ! и они приходять прохати пôдмоги у вôдпиненого, скривдженого, якъ усѣ инчѣ. А за той хлѣбъ може вôддачуть ему каменемъ, якъ усѣ.

— Якъ два браты, мы оба жили тôлько лѣтъ! — говоривъ смутно Лука. — Ходили разомъ и въ коноплями и збôжемъ и волами. Знаемо ся добре зъ роду! Знаєтѣ, що я тверезый и честный. Не було межи нами нѣякои незгоды. Вамъ у всѣмъ добре йде, про васъ доля дбае, а въ мене въ рукахъ ломить ся, що небудь возьму въ руки! Працюватиму теперь еще бôльше, бо я не самъ оденъ, а Мартѣ я радъ неба прихилити. Охъ, она того не каже, але часто, бачь, плаче, а менѣ страшно, бо я попсувавъ ѣй долю. Се для мене найбôльша жура. Поможѣть менѣ по братньому, якъ давнѣйше!

Багато слôвъ набивалось Маркови на уста, але вôнъ по своєму мовчавъ и не сказавъ анѣ слова, тôлько вôдказавъ коротко:

— Добре, поможу!

Ґраль ажь почервонѣвъ зъ утѣхи: пôдвѣвъ голову, розъясненый надѣею, а Марко зупиниивъ ся бôля каплички на розпутю й вôдôзвавъ ся:

— Знаешь озеро Вилайки?

— Знаю! — одвѣтивъ Ґраль, мимохôть простуючись, якъ слуга.

*

— Отже-жь пôйдешъ тамъ. Я чувъ, що арендарь умеръ. Оглянь глабочѣ, поговори зъ рыбалками й пôйди до власныка. Можна дати сто рублѣвъ дорожше, чимъ жиды! Ось завдатокъ, спаши умову на свое й мое имя. Подѣлямо ся зарôбкомъ. Позавтрѣ жду на тебе.

Той короткій, але досадный приказъ гудѣвъ немовь спѣвъ ангелôвъ въ устахъ Ґралевыхъ и наповнивъ его до того незвычайною пошаною проти Марка. Про смерть арендаря богатого озера нѣхто не знавъ, а Марко мавъ хиба даръ пророчій. Выпередивъ кожного.

Ґраль не смѣвъ нѣ про-що пытати, не вôдзывавъ ся зовсѣмъ. Вôдъ якогось часу колишній товаришъ подорожей вырбсъ на героя, а самъ Ґраль поменшавъ и здрôбнѣвъ. Чувъ ся слугою, та ще й се вважавъ собѣ за щастье.

Мовчки принявъ вôдъ Марка кôлькасотъ рублѣвъ, а Чертванъ поправивъ рушницю, передъ образомъ у капличцѣ знявъ шапку, и пôйшовъ швидко до Сномонтôвъ.

У него часъ бувъ дорогій, не вмѣвъ его нéхтувати.

Черезъ годину опбсля вôдъ Войнатôвъ выѣхавъ парою коней запряженый вôзъ, а на ньому Ґраль, панаючи люльну, зъ видомъ сфінкса. Нѣхто не знавъ, куды ѣхавъ, хиба одна жѣнка, бо въ нея бувъ усмѣхъ на устахъ и довго дивила ся въ зеркальце.

Певно шукала въ своихъ очахъ за тайною Марковои помочи й ласки. Може думала вже, якъ заплатити ёму, коли зажадае..

— — — — — — — — — — — — —

А Девайтісъ шумѣвъ. Межи молодымъ листьемъ шепотѣвъ подыхъ чародѣйнои богинѣ, а зъ-довкола кланялись ёму покôрно дубы-внуки; подекуды срѣбна бе-

реза зазирала трѣвожно на поляну, якъ заклята жрениня Алексоты, шукаючи огня й жертвы.

Въ глуху нѣчь зашелестѣли вересы й папороти. Се поклонникъ выходивъ до божества.

Ставувъ недалечко, знявъ бриль въ головы, и сперши ся на рушницю, довгенько стоявъ и дививъ ся, водячи очима по конарахъ. Довгѣ морозы, снѣги й замѣтѣли перейшли безъ познаки по членахъ велита; Девайтісъ стоявъ нетронутый, ще могутнѣйшій.

— Не болить тебе та зима, не мучить, не губить! — вышептавъ чоловѣкъ въ вѣдтѣнкомъ зависти въ порывѣ.

Неначе усмѣхъ спѣсивои маховаги зморщивъ вершечки вѣтя.

— Мене нѣ-що не болить, не мучить, не губить, поки є для мене земля й сонце! Зима, якъ журба, довго тревае, а лѣто, якъ те щастье, минае швидко... Ось я цѣлѣ вѣки стою и Богъ не вѣдобравъ менѣ нѣколи лѣта; прийде сонце й оживотворить кожного. Прийде день, въ котрѣмъ загоять ся раны!...

— Та чи прийде? — забурмотѣвъ пригнѣченый чоловѣкъ.

Дубъ заколыхавъ ся, неначе сердитый.

— Чи бачивъ ты, людино — ефемериде, таній леды, котрѣ не стопивъ бы марець? чи бачивъ ты поля, котрѣ Перґрубія не збудить?... Десять я вѣковъ стою й знаю, що все минае. Хто сильный, той перетревае й найбѣльше лихо...

Мѣсяць зѣйшовъ и освѣтивъ пѣднесене лице самотника.

Суворѣ черты постепенно загладжувались; вѣнъ гордо выпрямивъ ся.

— Перетреваю й я... — сказавъ пѣвголосомъ.

Въ ту хвилю загаркотѣвъ песъ. Чоловѣкъ, немовь придыбаный на горячому вчинкови, оббзрѣвъ ся недовѣрливо, насунувъ бриль на чоло, й миттю збѣгъ стежкою надъ берѣгъ. На водѣ плюскало весло й якійсь побожный спѣвъ летѣвъ изъ хвилею.

Черезъ хвилю надъ рѣкою залунала ляконічна жмудска розмова.

— Kas tian? (хто тамъ?).

— Asz esu, pone! (се я, пане!) — вбдповѣвъ голосъ посвѣтского приказчика.

— Ko mori? (чого хочешь?) — запытавъ Марко неспокбйно.

Човенъ причаливъ. Мужикъ замѣсць вбдповѣди подавъ ему на шапцѣ депешу и ждавъ на приказъ.

Чертвавъ отворивъ ей, дивуючись. Хто мбгъ мати до него таке пильне дѣло?

При свѣтлѣ мѣсяця й люльки вбдчитавъ шѣсть ляконічныхъ слбвъ:

„Єсть Орвідъ, листъ въ дорозѣ. Гавна Чертвавбвна.“

Маркови потемнѣло въ очахъ, потбмъ зачавъ дрыкотѣти, якъ у пропасници: здавалось ему, що грбмъ у него вдаривъ, а серце тѣпало ся щоразъ сильнѣйше.

— Єсть Орвідъ! — повторивъ радбсну звѣстку дббровѣ, рѣцѣ, небови и здивованому приказчикови, котрый давно забувъ, що въ Посвѣтю були инчій паны.

— Що кажете, пане? — спытавъ дурновато.

— Гайда! — закомендерувавъ, вскакуючи въ човенъ и хапаючи за друге весло.

Забутый Маріасъ скавулѣвъ жалбсно, поки, стративши надѣю, що панъ вернеть ся, не кинувъ ся въ рѣку за нимъ; але Марко не тямивъ себе въ радости.

— Єсть Орвідъ, есть, есть! — спѣвало въ его душѣ, якъ осанна!

Влетѣвъ у помешканье, и каритнй конѣ, щó дрѣмали надъ жолобомъ, пóзнали вперше, щó таке служба.

Одинъ пóсланець почвалавъ на почту до Ґринѣ, другій до Ковна, третій у Роснѣ. Въ дворѣ наставъ судный день.

Марко зовсѣмъ не клавъ ся спати. „Єсть Орвідъ!“ шумѣло ему безъ упину, ставало за сонъ, за спочивокъ, за ѣжу, за снарбы цѣлого свѣта.

Єсть, отже Ганка бачила его, говорила зъ нимъ, знала, — може вже въ дорозѣ, може леда день прибуде. Певне еміґрантъ, може Казимировый сынъ, а може й вôнъ самъ. Чому-жь такъ проволѣкавъ, чому перше не писавъ? Треба для него приладити дôмъ, приняти зъ цѣлою выставою!

Марко, черезъ цѣле житье, мовчунъ и флеґматикъ, ошалѣвъ.

О-пôвночи вытягнули зъ постелѣ сгорожѣвъ палатныхъ, столѣтню няньку Казимирову й споконвѣчного буфетчика. Старй гадали, що конець свѣта, коли ихъ зъ твердого сну покликали до управителя. Прийшли на пôвъ притомнй.

— Панъ Орвідъ леда день приѣде! — зверещавъ имъ надъ ухомъ.

Шановна та пара була глуха одвѣтно до свого вѣку и затуманена нежданою напастю.

Обоє не дочули его слôвъ и тôлько для познаки, выображаючи собѣ, що оно певно якась сумна звѣстка, бо задля радôстной не будять людей въ таку пору, покивали *unisono* головами.

— Дôмъ приладити, вымести, провѣтрити, срѣбло

почистити, комору запоссбити! — гудѣвъ дальше, якъ въ тубы.

Тѝ самѝ познаки смутку й міміна означали готовбсть и послухъ. Стара мала охоту поплакувати, старому почервонѣвъ нбсъ.

Въ ту хвилю вбѣгъ изъ почты обляпаный болотомъ пбсланець. Старѝ выслизнулись изперед лиця страшного пана.

— Вы чули, Филимоне, щó стало ся? — запытала по доровѣ бабуся.

— А чувъ! Чоловѣкъ же не глухій, а панъ хочь говоривъ тихо, але выразно. Леда день, каже, вбйна буде.

— Ехъ, бридня, Филимоне! Не вбйна, але святый Иванъ показавъ ся въ дббровѣ. Чудо стало ся, абы люди каялись усѣхъ своихъ грѣхбвъ. Панъ причавъ, що мене ажь флюксія заболѣла, а вамъ, Филимоне, вбйна въ головѣ.

Дальша розмова затихла за дверми палаты, котрѝ затарасували за собою на всякій злучай, щобы Филимовъ чувъ лѣпше, чимъ его товаришка.

Вбдъ Ганки бувъ листъ. Депеша на Жмуди показала ся сумнѣвна. Марко читавъ увесь въ горячцѣ:

„Дорогій братчику! Уже мѣсяць буде, якъ маю ту таку важну для тебе звѣстку, але не маючи фантичнои певности, не хотѣла тебе марне втѣшати може пбдбрною поголоскою. Теперь же можу тебе зовсѣмъ певно повѣдомити: Орвіды живуть — наслѣдники Казимира съ Посвѣтя — мешкають въ Амерыцѣ...

„Було се такъ: въ земѣ въ наслѣдокъ появы мого назвища въ часописяхъ при звѣтѣ съ женьскихъ курсбвъ Сорбонны, отримую листъ по французки, въ маркою Злученыхъ Державъ и пбдписомъ: Мервісъ. Пбдписаный за-

пытує мене дуже чемно, чи не знаю кого въ Россіи, съ такимъ самымъ назвищемъ, якъ моє, а именно въ ковеньскій губерніи. Додає адресу й коштъ марки, прохаючи кількома áтабами, щобъ ему відповѣсти. .

„Знаешь мою нерѣшучість; Уляна майже зневолила мене до відповѣди; я пòслала цѣлу нашу родословну. Уляна пророчила американьску спадщину. Сталось лѣпше. Дòстаю вдруге письмо! Панъ Мервісъ, богатый земскій власникъ въ Иллінса, пише менѣ, що въ его домѣ є дитина якогось Казимира Орвіда, котрои родичѣ давно вмерли. Натякали неясно, що у нихъ є въ Россіи посѣлість и приятель съ такимъ назвищемъ, якъ моє. Чи не можу объ тòмъ подати имъ яку звѣстку? Розумѣеть ся, подаю — й долучаю твою адресу й адресу Язвигла! Сталось оно тыждень тому буде. Я зробила, щó треба було, теперь на тебе черга! Ахъ, якъ же тѣшить мене, що бажанье батькове справдить ся й ты будешь наконець вольный. Давно ты не писавъ, але не здивую; хто працює, той не скорый до балачки, хочь бы й письменнои. Коли пòйде менѣ все якъ слѣдъ, приѣду въ рòдный край вòдòтхнути кòлька мѣсяцѣвъ. Тяжко менѣ бувае николи, але пòддержуе мене Уляна й надѣя, що дòйду до далекои, що правда, меты! Пòсля твоєи волѣ, нѣ-въ-кого не прошу помочи й не жалуюсь нѣколи. Хотѣла-бъ я, щобъ ты бувъ задоволеный съ мене — колись! Твоя сестра Ганка.“

Марко вòдòтхнувъ. Вòнъ выратуваный. Єго неволя потревае ще кòлька тыднѣвъ, нехай и бòльше, але буде таки ѣй конець. Теперь треба приготовити дòмъ и поѣхати до Ковна; тамъ изъ Язвигломъ выглядатимуть заморскихъ наслѣдникòвъ.

Земля горѣла ему пòдъ ногами, у дворѣ наставъ янійсь лихорадочный рухъ; звѣстка пòйшла съ устъ до

устъ, вôдъ найстаршихъ до наймолодшихъ, а всюды приняли ви нерадо и зъ жалемъ.

— Двацять лѣтъ панували надъ нами Чертваны! Тамтѣ чужинцѣ, може й добрѣ, але незнакомѣ. А сѣ нашѣ. Не буде лѣпшихъ на свѣтѣ. Шкода, шкода!

Коли на другій день Марко, выдавши найподрôбнѣйшѣ розпорядки, велѣвъ собѣ закладати конѣ, кôлькохъ найсмѣливѣйшихъ прийшло попращатись.

— Але вы вернете ся до насъ, пане! — пытались неспокôйно.

— Верну ся зъ Орвідами, здати имъ службу! — вôдказавъ зъ небувалою веселôстю.

Немовь гураганъ, поторохтѣвъ повôзъ черезъ слободу; старыхъ не було. Панна Анета копала якесь корѣнечко въ дôбровѣ, Раѓісъ пильнувавъ поля; кинувъ имъ кôлька слôвъ, затыкнувши папѣръ за шабу; бувъ охочій ту радôсну звѣстку кричати здовжь дороги кождому стрѣчному.

Въ Ковнѣ Язвигло не впзнавъ его, поступивъ ся назадъ три кроки, зъ червоного ставъ ся фіолетовымъ, синымъ якъ сливка.

— Що стало ся? — закричавъ — чи горять посвѣтскѣ склады зъ горѣлкою, чи що? Говори-жь!

— Єсть Орвіды! — выкинувъ тѣ слова безъ привычного намыслу й ляконізму. — Наслѣдники пана Казимира писали до Ганка зъ Америки. Вы не отримали ще листу?

— Листы е, але не вôдъ Орвідôвъ! Хто знае, чи то правдивѣ. Може яка сшука. Розкажи до ладу.

Старый юристъ выслухавши, довго сумувавъ, бубнячи пальцями по столѣ; та вѣстка выглядала на байку. Бувъ се осторожный Жмудинъ и частенько досвѣдчивъ зраду.

— Пождѣмо на листъ! — высказавъ наконецъ свій поглядъ.

Отожь дожидались. Марко ходивъ вѣдъ телеґрафу на почту, або сидѣвъ у сальонѣ въ Язвигла, адміруючи брата й панну Марисю, що́ розмовляли зъ собою цѣлі́ довгі́ годины. Про що то можна говорити, бачучи ся що-дня, цѣлыми днями — вонъ не розумѣвъ и нѣколи не слухавъ, а ті не стѣснялись его присутностію.

Разъ тôлько Марко запытавъ брата вечеромъ по дорозѣ до гостинницѣ:

— Якъ-же стоить дѣло зъ твоєю торговельною спôлкою зъ кіркізами?

— А нехай ей чорты беруть! — махнувъ рукою Казимиръ, — абожь я диві́й щобы мѣжь дичь вертатись? Менѣ тутки, якъ-у райочку, *милый братъ!* Оглядаю ся за посадою, бо то бачь, и женитись треба-бъ! Зле самому на свѣтѣ. Що?

— А певна рѣчь! — потакувавъ Марко розсѣяный.

Въ той самый день старый Язвигло зайшовъ нѣбыто зъвучайно въ пскончокъ доньки и зачавъ найперше допытувати ся, що буде завтра на обѣдъ. Потôмъ запытавъ, яка цѣна мяса, де склепъ пекаря, чи честна кухарка Аґатка, наконецъ умѣстивъ свою кругленьку фіґурку на канапцѣ й по довгôмъ мовчазнôмъ смоктаню зъ цибуха, сказавъ мимоходомъ:

— Я чувъ, що́ Чертванъ выѣзджае опять у Россію.

У панны Маріѣ були буйні́ брови, быстрі́ очи й багато рѣшучости въ чертахъ. Выхована безъ матери, зъ давна була ховяйкою въ домѣ, зъ готовою звагою. и зъ цѣлымъ зрозумѣньемъ своєи ролѣ.

— Либонь мылишесь, тату — одвѣтила спокôйно. — Панъ Чертванъ повиненъ лишити ся въ краю.

— Та на вô-що? — цѣдивъ крôзь зубы поволи ста-

рый, занятый тôлько про-оно люлькою — тамки для него жде карiéра й певный бытъ, а тутки що?

— А тутка свóе становище й обовязокъ, — вôдповѣла донька.

— Такъ чому-жь не помагае матери, не сидить дома?

Панна Марія порушила ся мѣтко.

— Нѣхто тамъ у него не просивъ помочи. Опроче мати розтратила его капіталъ, а вôддала самый зруйнованый хутôръ, де тодѣ було утриматись. Думаю, що доволѣ вчинивъ для родины, коли не сказавъ на те нѣчого.

— Ага, такъ оно! Я не знавъ. Добре, що вôдъ тебе можна про все дôзнатись.

Дѣвчина глянула уважно въ прямодушне лице старого юриста. Почула дотинку, не любила фальшивои позиціи.

— Нѣчого дивного, що знаю — вôдповѣла спокôйно — панъ Казимиръ чоловѣкъ отвертый и привязавъ ся до насъ щиро.

— Гмъ, длячого-жь, коли до насъ, не поговорить зô мною отверто?

— Поговорить и зъ татомъ — усмѣхнула ся легко, нехай тôлько пригадае собѣ мову й дôстане посаду.

— Ага, поговорить, ручишь ся? Ну, то пожду, коли такъ.

Успокоeный старый звѣвъ ся зъ канапы й пôйшовъ спати, погладивши на добранôчь доньку по головѣ. Були то завзятй, твердй Жмудины. Не тратили слôвъ на фрази, але розумѣли себе гаразд добре.

На другій день браты зъявились точно въ звычайну пору. Казимиръ трохи румянѣйшій и веселѣйшій, Марко вимученый и трохи похмурнѣйшій.

— Нема листу? запытавъ, входячи въ кабінетъ правника.

— Добрыйдень, Марку! — вѣдповѣвъ флеґматично хозяинъ. — Ты розумѣешь по анґлійски?

— Нѣ, а тожь на-що?

— Бо то тѣ американцѣ то нѣбы англичане, бо й листъ по анґлійски.

— Отожь в листъ?

— Та в. Саме шукаю за нимъ. Розбираю сегодня справу Комарѣвъ въ Молемъ! Тѣлько тыхъ паперѣвъ на бюрѣ. Ось, маешь листъ, але покличь хиба Марисю, бо мы оба не до анґлійщины.

Марко сполошивъ чутливу пару въ сальонѣ. Панна Марія встала сейчасъ на таку пожадану звѣстку. Казимиръ на торговельнѣмъ выдѣлѣ студіювавъ чужѣ мовы, й жертвувавъ ся тежь изъ помѣчью.

Листъ бувъ писаный выразнымъ почеркомъ, менше бѣльше такого змѣсту:

„Поважаный Пане! Я дѣзнавъ ся вѣдъ панны Чертванѣвны въ Парижѣ, що въ вашихъ рукахъ спочивае головный зарядъ интересѣвъ покѣйного Казимира Орвіда. Переписка есть повѣльна й трудна, проте высылаю до васъ дитину Казимира Орвіда. Така була его воля на случай вѣдкрытя слѣдѣвъ спадщины. Пѣсля заповѣдя панны Чертванѣвны находжу въ васъ честного чоловѣка, проте зъ повною вѣрою прошу о помѣчь для сироты. Сегодня вѣдплывае она до Лібавы на нѣмецкѣмъ кораблѣ „Авроръ“, мѣй листъ выпередить ѣи лише на кѣлька день. Разъ ѣще поручаю ѣи вашѣй опѣцѣ. Мервісъ“.

— Такъ се панна? — запытавъ Язвигло.

— Видко, панна, — вѣдповѣла донька. — Не прав-

дажь, пане Казимире? Стоить выразно „she“ и „her“ скрозь ..

Ще разъ обое перекладчики похилились надъ листомъ. Муснули ся волосьемъ до висковъ, покраснѣли й читали дуже довго але нѣхто ними не займавъ ся.

— Ѣхати въ Лібаву? — запытавъ Марко, глядючи на стѣнный годивникъ.

— Та за чимъ? замѣтивъ старый, — розминемо ся въ дорозѣ, Боже борони! Доѣде до Ковна сама. Го-го! Американки то моторнй женщины. Не тямлю яка була напись одной повѣсти, котру я колись читавъ. Була тамъ бесѣда про те, якъ одна женщина зъ Америки полынала живй вужѣ. Не пригадуешь собѣ, Марысю?

— Що таке, тату?

— Ну, а про ту женщину, що полынала вужѣ. Але нѣ, ты не можешь тямити. Здаеть ся, мы ще про то читали зъ покойницею.

— Се вже либонь доси выйшло зъ моды, — замѣтивъ Марко. — Мы теперь у всьому стоимо позаду за Америкою. Може вже пора на дворець?

— Чи ты збожеволѣвъ? Сегодня не варто зовсѣмъ ѣхати. Треба обчислити днѣ. Покажѣть, паньство перекладчики, дату листу. Якъ бы только, борони Боже, корабель не розбивъ ся...

Марко позеленѣвъ. Не дожидавъ ся обчисленя, вхопивъ шапку й почвалавъ на зелѣзницю. Боже, Господи! чи вже разъ тй Орвіды вобдвяжуть ся коли вобдъ его долѣ, чи не дадуть ему нѣ хвилѣ спокою й дозвблля? Тй останнй хвилѣ ожиданки добивали его морально й фізично. Вбнъ набиравъ ся до того назвища ненависти.

За пбвъ годины мавъ прийти поѣздъ. Марко зачавъ ходити вбдъ краю до краю по перонѣ, выглядаючи напруженымъ окомъ, чи не покажеть ся хочь хмариночка

пары на горизонтѣ. Шляхъ зелѣзный бѣлѣвъ простый и одностайный, здавалось, безконечный. Довгенько вонъ бувъ пустый и рівный, поки наконець заблимала притемна лямпка, а за тымъ наближавъ ся зелѣзный смокъ, витаный гаморомъ, горячковымъ рухомъ, свистомъ сигналівъ, монотоннымъ стукотомъ дешешь у бюрѣ. Марко станувъ и ждавъ изъ завмераючимъ серцемъ.

Що принесе ему той туманъ дыму? Чи спасенье, чи оденъ завідъ більше.

Поѣздъ маєстатично въѣхавъ на стацію. Въ вікнахъ показували ся різні лица незнакомі; Марко шукавъ за капелюхами женщинъ, неначе сподівавъ ся побачити знакъ якій, имя Орвідівъ, выписане на лици. Они оминали его, зникали, ажь наконець въ останньому вікнѣ мигнула маленька шапка рижного студента зъ краскою товариства.

Шапку ту властитель сідняъ понадъ голову й выхиляючись, повитавъ Марка гомеричнымъ пчихомъ. Бувъ се делікатный жартъ власника Скомонтівъ.

Марко байдужно кивнувъ головою. Приѣздъ Витовта бувъ гіршій чимъ ошука. Марко чувъ у повѣтрѣ омизъ до портмонетки.

— *Morgen*! — повитавъ его студентъ по нѣмецки, вкорочуючи слово *ad minimum*. — Що се? Ты на воячь выбравъ ся? Не страшно тобѣ такъ далеко відъ дому? Пильнуй ся, щобъ тебе не замѣняли!

Засмѣявъ ся самъ зі свого дотепу и зникъ зъ вікна, бо поѣздъ станувъ. По хвили показавъ ся на перонѣ. Тонкій дрібный, убраный дуже куцо й потѣсно, зъ цигаромъ въ устахъ и зъ зухвалымъ цинізмомъ у змученыхъ очахъ ишовъ недбало за пакеромъ зъ тростинкою въ одній руцѣ, а другою держучи на обрітцѣ чорного пдля. Спѣвавъ пісеньку нѣмецкого вальса, й

безличнo зазправъ женщинамъ въ вочи. Здавало ся, бажавъ выкликнати скандалъ.

Марко вôдôйшовъ давно. Высшій вôдъ товпы ростомъ, роздивлявъ ся на всѣ боки, шукавъ американки; прислухувавъ ся до розмовъ, слѣдкувавъ зоромъ за кожною молодою особою. Отымъ то й ба! Перонъ стававъ ся пустый, товпа гинула въ челюстяхъ буфету, розходилась помалу. Зелѣзна потвора привезла ему оденъ новый завôдъ.

Марко звѣсивъ голову й знеохоченый пôйшовъ у той бôкъ, де стояли дорожки. Уже сходивъ зô ступенѣвъ ґанку, коли саме за собою почувъ вымовлене назвище Язвигла.

Стрепенувъ ся й оглянувъ ся. Молодый мужчина середнього росту, чепурно зъодягненый, зъ виду похожій на вченого промысловця бесѣдувавъ ломаною нѣмецкою мовою зъ тумановатымъ пакеромъ, на лици котрого малювала ся охота позбутись чужинця типовымъ жмудскимъ: „*ne suprantu!*“

Щось тронуло Марка. Обернувъ ся й приступивъ до бесѣдуючихъ. Знавъ нѣмецку мову и вмѣвъ трохи по французски: Перемôгъ свою природну дикôсть, приступивъ, поклонивъ ся й запытавъ:

— Даруйте, вы шукаете пана Язвигла?

— Такъ, пане! — вôдрѣкъ чужинець, доторкаючись капелюха и зъ якимсь родомъ подиву обкидуючи зрôстъ бесѣдника.

— У васъ до него дѣло?

— Гмъ, нѣ, оттакъ собѣ! — забурмотѣвъ новый пріѣзжій. — Вы моглибъ менѣ подати адресу?

— Можу.

Въ ту хвилю Витовтъ минавъ ихъ, вертаючи ся зъ буфету. Янъ лобузъ свиснувъ протяжно.

— Фі, фі, якъ ты гарно умѣешь по нѣмецки? — замѣтивъ, стаючи й собѣ, — чи се при волахъ привчивъ ся? Може позволишь цигарко?

— Спасибб!

— Нема за-що! Довго тутъ будешь?

— Не знаю.

— Ну, такъ на кожный случай загляни до мене, въ гостинницю. У мене щось вѣбы дѣло.

— Въ такбмъ случаю буду дожидатись тебе въ своѣй гостинници.

— Можешь ждати а вбдтакъ вели выпхатись и помалювати на зелено. Будь здоровъ, окрасо Чертванбвъ!

Закрутивъ ся на запятку й посвистуючи пбдбйшовъ до дорожки.

Тымчасомъ чужоземець прислухувавъ ся нетерпѣливо до незрозумѣлои бесѣды й запытавъ нечайне:

— Що той молодый чоловѣкъ сказавъ на кбнци?

— Нѣщо цѣкавого — вбдповѣвъ хмуро Марко.

— Вбнъ сказавъ „Чертванъ“. Хто тутки Чертванъ? вы знаете Чертвана? — сказавъ пришѣшій неспокбйно.

— Длячого не мавъ бы знати?

— Ну, такъ ведѣть мене до Чертвана! Уже менѣ Язвигла не треба. Чи то далеко треба ѣхати? Ведѣть, пане! я радо заплачу. Знаете, пане: Чертванъ, Посвѣтье.....

— А чогожь вамъ треба вбдъ Чертвана? — запытавъ Марко, увесь тремтючи.

— Се вже я скажу ему самому, — вбдповѣвъ, значно холоднѣючи чужинець.

— Чи вы Орвідъ? — кинувъ глухо Марко.

Незнаномый поступивъ ся назадъ.

— Вы знаете про Орвідбвъ? — запытавъ жваво.

— Вôдъ двацять лѣтъ ждемо на нихъ! Чи вы сынъ Казимира?

— А вы самъ Чертванъ? легендарный Чертванъ? Що за стрѣча? Вы одержали листъ?

— Я читавъ листъ, писаный до пана Язвигла.

— Ходѣть же за мною!

Сѣ коротки пытання й одвѣты чергували ся дуже скоро. Незнакомый опять повернувъ на дворець. За нимъ ишовъ Марко, оглядаючи зъ пôдъ брôвъ сына героя, а теперь свого пана.

Дивна рѣчь. Молодый чоловѣкъ не мавъ анѣ крихты родинного типу, знакомого Маркови зъ портретôвъ и оповѣдань. Орвіды були темноволосѣ — вôнъ бувъ золотавый блъондинъ. У тыхъ були типовѣ, дуже густѣ брови й карѣ очи — а въ него рѣдкій рудоватый зарôстъ и синѣ, вельми зимнѣ та яснѣ зѣницѣ. У него не було нѣ одной згадки про вôтчину, не розумѣвъ нѣже одного слова зъ рôдьвои мозы, бувъ чужоземцемъ вôдъ нôгъ до головы.

Й опять погадавъ Марко, що его батько бувъ щасливый, тымъ що не дожывъ того повороту й того виду. Але его загартувана доля на багацько тяжкихъ несподѣванокъ; старець не пережывъ бы виду такои руины своихъ идеалôвъ...

Мовчки йшовъ Марко по пустыхъ сливе салях до покою першои клясы, не розумѣючи, по-що его туды ведуть. Може приѣзжій хоче выказатись правомъ, показати той зломаный перстень, половину котрого Марко вѣрно носивъ на серцю.

Щайцаръ вôдчинивъ дверѣ, Американець чемно давъ увôйти Маркови, а вôдтакъ добре зачинивъ ихъ за собою. Сальонъ бувъ закиданый клунками, не було нѣкого.

Въ ту хвилю, коли Марко звернувъ пытаючій поглядъ на товариша, молодый голосъ запытавъ по англійски:

— Ну, що-жь, Кларкъ, чи знайшовъ того правника?

Американець поступивъ кольна прокôвъ и усмѣхнувъ ся гордо.

— Знайшовъ лѣпше! Позволь собѣ представити лично пана Чертвана!

Портіера розсунула ся цѣлкомъ. Молода особа, убрана въ чепурный подорожный одягъ, показала ся въ цѣлôй поставѣ. Черезъ хвилю яснорусый Жмудинъ и чорноока смаглява Американка мѣрили ся поглядомъ. Въ обохъ поглядахъ було недовѣрье; наконецъ она перша зморщила дуже густѣ темнѣ бровы й сказала спокôйно:

— Се неправда! Тебе хтось ошукавъ, Кларкъ! Сей панъ не Чертванъ!

Говорила самъ разомъ по французски, видко бажала, щобы ся зрозумѣли.

Марко легко здвигъ плечима.

— Не я-жь потребую давати доказы тотожности, але вы, паньство! — сказавъ по нѣмецки. — Панъ Язвинло мешкає недалеко! — додавъ съ пращальнымъ поклономъ.

Американець заступивъ ему дорогу.

— Але жь Орвісю! — замѣтивъ докôрливымъ тономъ, — вже-жь таки нема въ тебе рисовису онѣвуна Посвѣтя, чи якъ тамъ. Ваша замѣтка правдива — докôнчивъ представляня: — передъ вами донька Казимира Орвіда, Ярина, й ся прибочна ескорта, Мервісъ.

Марко поклонивъ ся легко.

— А вы хиба мали бы бути Павло Чертванъ? — запытала недовѣрливо дѣвчина.

— Павло Чертванъ рѣкъ тому буде почивае тамъ, де й его приятель, Казимиръ Орвідъ — въ могилѣ. Называю ся Марко, его найстаршій сынъ.

Дѣвчина выпогодила чоло. Ще разъ окинула великана быстрымъ поглядомъ, и немовь у тѣмъ екзаменѣ зникъ ѣи останній сумнѣвъ, простягнула до молодого чоловѣка руку, убрану въ даньску рукавичку.

— Даруйте, пане — сказала.

Але вѣнъ не подавъ руки, й говоривъ дальше глухимъ, урываным голосомъ:

— Передъ смертью поручивъ менѣ неббщанъ батько управу Посвѣтя въ спадщанѣ по собѣ. Велѣвъ працювати й берегти вѣдъ лиха, що могя, й вѣддати тѣлько тому, хто окрѣмъ урядовои легітімаціи принесе менѣ знакъ условленый зъ приятелемъ.

— А що, я тобѣ казала, Кіяркъ, що сей дрѣбязокъ мае велику стѣйнѣсть. Батько конаючи наказувавъ, щобы его анѣ не згубити, анѣ не дати кому. Прошу, пане!

Она сягнула по медаліонъ, що его мала при годиннику, й по хвили на ѣи долонѣ блиснувъ вѣдломъ перстеня. Марко глянувъ и мовчки знявъ зъ грудей батькѣвску спадщину — другу половину перстеня. Мовчки подавъ его властительцѣ.

Въ его душѣ розливало ся щастье, якъ потѣкъ. Вѣнъ стоявъ на розсвѣтку свободы й вольности.

Орися Орвідѣвна зложила перстень и вѣдчитала помалу:

— „*Суди ми Боже и разсуди прю мою*!“

Мервісъ заглянувъ ѣй черезъ плече, доволѣ байдужный на сей правдиво лицарскій епізодъ.

— Спасибб, пане! — вбдбзвата ся дѣвчина, вдруге простягаючи руку.

Й за симъ разомъ Марко тбльке поклонивъ ся.

— Не знаете ще, панѣ, чи я заслуживъ на подяку, забурмотѣвъ Марко.

Дивна рѣчь! Сбльке ронбвъ назвище Орвідбвъ зросло ся зъ его щоденною журбою, що вбнъ сегодня на ту спасительку зъ довгои неволѣ глядѣвъ, якъ на ворога.

Бувъ у него до дѣвчины якійсь нельогічный жаль. Збудила ся въ него охота сказати: „Посвѣтье затроило менѣ тысячѣ хвиль, вбдббрало вымрѣяну свободу; не дякуйте; я служивъ не вамъ, але тѣнямъ батька! Буду щасливый, коли васъ покину!“

Однакъ мовчавъ пбдъ ся здивованымъ, дослѣдчымъ зоромъ. Дѣвчина похитала головою.

— Чи вы соромите ся своєи руки чи моєи? — запытала, морщучи брови.

— Тутки певно десь не знають нашого *schake-hand*! — замѣтивъ Мервісъ згодливымъ тономъ.

— Певно! Ну, такъ вы задоволенй моими доказами тотожности, пане Чертванъ? Чи можу вбдыскати батькбвскій маєтокъ?

— Зволите, панѣ, що-до правныхъ подробиць потрудитись до свого повномбчника, пана Язвигла. Вбнъ полагодить усѣ трудности. Посвѣтье вбдъ двинацятьохъ ронбвъ готове на приѣздъ власникбвъ. Зволите, панѣ, тбльке вызначити день, въ котрбмъ маю выслати конѣ й екипажь.

Дѣвчина вхопила ся за голову: прикре вражѣнье щезло; въ ея пивныхъ очахъ, незвычайно вразливыхъ на гадки й чутя, щб снують ся по головѣ, замигтѣли нѣбы искорки золота...

— Чуєшь, Клярко? Повезу тебе своимъ екипажемъ, накормлю своимъ хлѣбомъ, погощу подъ власнымъ дахомъ! Чуєшь? у мене своя земля й домъ, у мене — у сироты!

— Чи зле тобѣ було, Ірі, въ нашомъ домѣ? — запытавъ поважно Мервісъ.

— Ты знаешь, що васъ люблю, якъ рѣдныхъ! Але теперечки я така щаслива! Отже оно правда, пане Чертванъ? Нѣхто не вѣдбере менѣ власности мимо тѣлько роковъ мого небутя? Чи справдѣ въ сѣмъ чужомъ краю я щось мого? чи справдѣ я богата? чи маю право розпоряджатись?

— Земля, що не пропала вамъ черезъ тахихъ двацять роковъ, теперечки вже не пропаде! — вѣдповѣвъ, дождала ся свого власника, й нѣхто не скаже анѣ слова! Донька по батькови дѣстае наслѣдство. Маєте, панѣ, свѣй дахъ, свѣй хлѣбъ, и вы дуже богатѣ. Пытанье часу й кільканацятьохъ аркушовъ стемпльового паперу. Се тѣлко форма!

— А поки...

— Поѣдьте, панѣ, до Явнгла. Ось адреса. Позвольте попращатись. На случай потребы — мешкаю въ Виленьскомъ готели.

— Клярко! а мы жь де замешкаемо?

— Хиба таножь у Виленьскомъ готели — вѣдповѣвъ Американець, збираючи клунки. — Панъ Чертванъ не покине насъ у чужомъ городѣ.

Панна Ярина вѣдкинула гордо голову.

— Панъ Чертванъ не выглядае на услужного чоловѣка... Вонъ радый позбутись насъ чимъ скорѣйше, хиба жь не такъ?...

Глянула ему въ вочи, пытаючись.

— До хвилѣ, поки не здамъ управу Посвѣтя тому,

кому повелите, вважаю себе слугою Орвідбвъ. Можете мною розпоряджатись.

— На правду? Менѣ се дуже мило. О же вы насъ умѣстате въ готели, представите тому правникови, будете помагати намъ радою и давати помочь въ многихъ першихъ починахъ. Инколи здаєть ся менѣ, що то сонъ, и що прочну ся въ Америцѣ у своихъ опѣкунбвъ. Можемо ѣхати до готелю пони. Кларкъ, *my dear*, вели забирати рѣчи. Є дорожка?

— Жде! — вбдповѣвъ товарышъ, укладаючи систематично пакунки въ помогою пакера.

— А затымъ ходѣмо, пане Чертванъ! Дайте менѣ рамя, прошу! Мервісъ уступивъ имъ въ дороги й усмѣхнувъ ся добродушно.

— Бачить зя менѣ, що хутко побйду въ одставку.

Дѣвчина засунула сама руку побъ рамя Маркови й мбцно спершись на него, оглянула ся на Американця.

— Цѣкава я, въ чбмъ ты менѣ тутъ можешь помогти? Ты й самъ, якъ заблудша овечка! Я тебе тутъ приймаю въ своѣй вбгчинѣ. Дожидай ся моєи ревізиты въ Иллінса.

Засмѣяла ся сердечно й вбдводячи поглядъ на Чертванове лице, додала:

— Я мала пять рокбвъ, коли вмеръ менѣ батько. Але я затямила въ своѣй дитинячбй упертбй памяти, щб говоривъ менѣ: якъ вернешь ся въ родинный край, то люби его, бо хочь сумный, але добрый и вартъ любови. А коли стрѣнешь Жмудина, смѣло довѣряй ему, бо хочь мовчить, але не зрадить! Длятого мимо вашого понурого виду не бою ся й вѣрю... Ведѣть мене!

— А все-жь таки спершу вы закинули менѣ, панѣ, фальшь — буркнувъ Марко.

— Я не сподѣвала ся побачити молодого. Батько говорывъ менѣ про старого приятеля. Адже-жь я васъ сейчасъ перепросыла!

Зайшли до дорожки. За ними Мерзісъ складавъ на другу дорожку куфры й клунки.

Марко зупиннвъ ся на ступени.

— Вы сѣдаете? — запытавъ.

— Спасибо. Дешильную до кôнця депозиту. Коли що згине, Боже боронь, то мене батько по поворотѣ суворо вылае. А менѣ надо все любый спокой.

Директоръ прядильнѣ! Отсе тобѣ разъ супоставленье! — засмѣяла ся панна Ярина. — Ѣдьмо, пане Чертване! Доволѣ того вештання! Я рада бы наконець вôдпочити!

— Рушай, шпидко! — закомандувавъ Марко до вôзника.

— Чи се по литовски, — запытала цѣкаво.

— Нѣ, панѣ, по польски.

— Такъ вы тутъ забули рôдную мову?

— О нѣ, панѣ. Мы не забули нѣчого, и про нашу Жмудь исторія не записала нѣякого сорому! Мы вбогѣ й нечисленнѣ, але чесни ..

На его хмурôмъ лици появивъ ся блескъ житя й теплоты зъ глубины душѣ...

Несвѣдомо, случайно Ярина торкнула ся найдразлившои струны такого характеру. Ударила въ брылу на видъ неформену й суху, не сподѣвалась почути такій чистый звукъ, побачити въ зимныхъ очахъ такій огонь.

Вдивляла ся въ него зъ занятьемъ.

— Вы любите дуже свôй край? — сказала поважно.

Хотѣвъ щось сказати, але спиннвъ ся й, якъ звы-

чайно, по мимовольнôмъ порывѣ, похиливъ голову, нѣбы зъ сорому, й не вôдповѣвъ вѣчого.

Ярина вдивляла ся въ него безъ упину.

— Батько казавъ святу правду, — вôдозвала ся по хвили. — Сей край мусить бути вартъ любови, коли на загадку про него люди таꙗ розъясняють ся. Та мовчѣть собѣ, пане; вже я знаю, щó вы думаете, и знаю, длячого вы менѣ не подали своꙗ руки.

— Длячого? — запытавъ зъ занятьемъ.

— Вы берете менѣ за зле, що черезъ тôлько годôвъ я не затужила за вôтчиною й не станула въ вами, нечисленными до працѣ, не шукала своꙗ землѣ, але часъ та й силы вôддала чужимъ!

Марко здвигнувъ легковажно плечима. Часъ и силы вôсѣмнацятьлѣтньои дѣвчины се булъ, пôсля его гадки, капіталъ безъ проценту. Не бачивъ нѣгде, щобы образованій панночки щось бôльше робили хиба опрôчь догляду цвѣтôвъ, ручныхъ робôтъ, читаня та музики. Вынятки называно поблажливо дивоглядами.

Панна Ярина постерегла той згôрдный выразъ, вычитала гадку зъ его лица.

— Маѣте слабе понятье про мою працю! — усмѣхнула ся, потураючи. — Дивна рѣчъ: у панôвъ зъ Европы завсѣгды, коли зайде бесѣда про женщинъ, появляѣть ся на лици той згôрдній выразъ. Женщина у васъ видко стоить дуже низько й е тôлько збытковною посудою. Чи то ваша своꙗчка студіюе въ Сорбоннѣ?

— Сестра по батькови.

— Чи й до неи вôдносите свое легковаженье.

— Побачимо, ꙗкъ скôнчить.

Панна выглянула на дорогу. Повела очима по домахъ, крамахъ, по улици й запытала:

— Чи то село, Ковно?

— Нашъ губернскій городъ.

— Охъ, якій же вужденный. Выображаю собѣ острахъ Клярка. Вже вбдъ лібавского порту чую безустанний оклики подяву й вбдразы! И справдѣ, пбсля Америки Европа родить пригнѣтаюче вражѣнье. Кбльо тутъ бруду, нехарства, яке все мале й занедбане! Чи тутъ люди не працюють, чи не думають?

— Люди, що боронять землѣ пбдъ ногами, не мають коли думати, чи на тбй земли цвитуть рожѣ й чи гарно выглядае. На сторбжахъ не стругають стежокъ!...

— Тяжко вамъ тутки дуже? — запытала поважно.

— Побачите, панѣ, — вбдповѣвъ и по хвили довгого намыслу додавъ: — Народъ воженъ мае свою гадку, мѣсце въ рядахъ свѣта й назначену задачу. Мы споконвѣку бережемо двохъ рѣчей: свого Бога и своей землѣ. И мы зберегли!

Панночка похилила голову й зъ пбдъ брбвъ помѣчувала молодого чоловѣка. Хто-жъ вбнъ бувъ? де выховавъ ся? яке займавъ становище помежи своими? Лице у него вихрами й жаркою опалене, тверде и зъ выгляду дике, руки жилавй й темнй свѣдчили про тяжку фізичну працю; одѣжъ на всему була вытерта, а пукль молодого полового волося не знали фрізіера... Выглядавъ, якъ промысловець, морально й фізично грубый черезъ турботу про кусень насущного хлѣба. Коли зъ нехбтью выдобуваъ изъ себе слово, говоревъ якъ чоловѣкъ вѣжный и вбдчуваючій глубоко: коротко, досадно, безъ красныхъ фрасъ. Хто-жъ вбнъ бувъ? Чи дасть ся коли освоити й чи розпогодить ся?

Дорожка зупинилась. Се бувъ готель. При входѣ побачивъ Марко чорного Витовтового пудля, а зъ глубины коридора долѣтавъ смѣхъ властителя, котрый оповѣдавъ по нѣмецки якусь побрехеньку.

Мѣжь тымъ гостѣ увѣйшли. Для молодои панны отворено парадній апартаменты, надъѣхавъ зъ куфрами Мервісъ, знявъ ся галасъ и метушня. Марко усунувъ ся дискретно й пôйшовъ у свою кôмнату.

— *Halt!* — завищавъ голосъ Витовта зъ побôчного числа. — Що се за гарна панна зъ тобою? Де ты ей стрѣтивъ? Представь мене! Чесне слово, николи не знаю, що менѣ дѣяти въ сѣй вашôй *шпелюнцѣ!*

Дверѣ були вôдчиненій. Марко побачивъ брата, що лежавъ на канапѣ безъ сурдута, и позѣвавъ за кожнымъ третимъ словомъ. Коло порога стоявъ жидъ и лагôдно усмѣхавъ ся въ ласкавыхъ жартôвъ помѣщика.

— Найлѣпше було-бъ, якъ бы ты сейчасъ ѣхавъ до Сюмонтôвъ — порадивъ брать суріозно, — тамъ твоя помôчь придасть ся дуже!

— Ехъ, самъ не знаешь, що верзешь! Тамъ навѣть мôй Кафръ вудить ся!... Ага, знаешь Кафра? Сто карбованцѣвъ я давъ за бестію, але, правда, вôнъ розумнѣйшій за декотрыхъ людей! Кафръ, Кафръ до ноги, сейчасъ!...

Витовтъ безъ сорому свиснувъ на цѣлый готель. Марко здвигъ плечима й вôдôйшовъ, незамѣтно кивнувши на знакомого баришôвника.

Жидъ выслизнувъ ся за нимъ. Ишли темнымъ коридоромъ и зачали тиху бесѣду:

— Хоче грошей?

— Ну, хто ихъ не хоче?

— А дають?

— Они бы дали, але боять ся.

— Чого?

— Ражныхъ лихварѣвъ и ясного пана. Нѣхто не знае, що въ него е.

— Нехай не дають, бо ее вôдберуть. Памятай, що я остерѣгавъ!

— Спасибо, вельможный пане.

Жидъ зогнувъ ся въ три дуги. Та тиха бесѣда тревала секунду, й опять баришовникъ стоявъ коло порога у Витовта й усмѣхавъ ся до штукъ пудля. Коли песъ показавъ, що вмѣе, панъ коппувъ его ногою, закуривъ цыгаро й почавъ дѣло.

— Слухай, пане Рубіне, треба грошей.

— Охъ, ному вхъ не треба? — зотхнувъ сентенціонально жидъ.

— Ну, такъ дай, замѣсць щобы зайкати.

— Охъ, зводки вхъ узяти?

— А менѣ яке дѣло? Водъ своихъ приятелѣвъ шабенковъ возьми.

— Высоко дивлять ся такій приятелѣ.... Хотять евікціи...

— Аджежь мають ви, тій жмикруты!

— Ну, а де?

— Маю Скомонты!

— Славити Бога, що панъ мають! Але то такій интересъ, що й панъ Казимиръ скаже, що мае, и старша панѣ скаже, що мае, и *паннунця* скаже, що мае! Ну, якъ то розумѣти?

— Ну, та й панъ Марко скаже, що мае! Ты забувъ про найвольнѣйшу особу! — засмѣявъ ся въ мусу Витовтъ, а въ его блѣдій лице вахлынула кровь.

— Що я мавъ забути? Я про пана Марка нѣчого не сказавъ, бо вонъ такій, що не говорить; у него нема часу на балачку. У него руки й голова *закручены* интересами! Я собѣ думаю, що вонъ такожь щось мае, бо *грошь* не бере!

— Вонъ навѣть дае, якъ и вы, на якусь евікцію! Не штука! Посвѣтска каса недалеко! — зазычавъ Витовтъ, грызучи завзято нотгѣ.

— Ну, далеко чи недалеко, я не знаю! У него добра своя каса єсть — въ головѣ и въ рукахъ.

— Чи ты тутъ на те, щобы слѣвати похвалы Марнови? Менѣ треба грошей, ты чувъ? Дамъ, коли хочете, свівцію.

— Ну, нехай панъ лѣсъ продадуть!

Якась злослива гадка мигнула въ очахъ молодця.

— Лѣсъ? — повторивъ помалу, смѣючи ся до власной гадки. — Се либонь рѣчь найлѣпша! Що ты за касу въ головѣ маешь, Рубіне! Лѣсъ?... Геніяльне!... Пильна справа... Ну, побачимо... привйди вечеромъ... Одначе, ты не знаешь, що то за панна? Чортовски гарна!

— Фі! де та краса? така худенька! — одвѣтивъ, привлючись, жидъ.

— Ехъ, дурный ты, пане Рубіне! Ты розумѣешь ся на томъ такъ, якъ заяць на ананасахъ. Пойду я на вывѣдки.

Витовтъ поправивъ чупурный праватъ, муснувъ ся проекту на вусики, причепуривъ ся и зъ шапкою на усѣ, а зъ руками въ кешеняхъ, выйшовъ на коридоръ.

Таблиця зъ назвищами була неподалѣкъ; зблизились оба зъ жидомъ до неи.

Въ ту хвилю швайцаръ записувавъ новыхъ гостей; они оба заглянули цѣкаво; великими буквами було написано: „Ярина Орвідъ“.

Студентъ вобскочивъ на бокъ, его очи остовпѣли й розширились.

— Бачишь? — запытавъ жида.

— Ну, що ге маю бачити? Орвідъ! Панъ Марко достави либонь помѣщенцю. Ну, то теперь побачимо, де каса!

— Отсе разъ ковѣнька! А нѣчого не сказавъ той гіпохондрикъ!...

— Коли вбнъ мавъ сказати? Панъ пса показувалъ...

— Ярина Орвідбвна! — забурмотѣвъ задуманый Витовтъ. — Посвѣтье пропало. Марко не варта нѣчого безъ нхъ грбшей! То зле. Але она, перша партія! Гмъ, гмъ... можна вбдзыскати пропаще! га, се було бы добре! треба ѣхати до дому.

Поспѣвуючи собѣ то монольоґуючи, выйшовъ на улвцю. Жидъ пбйшовъ у другій ббкъ и такожь балакавъ самъ про себе:

— Ихъ дбброва варта чимало, сплавъ дуже блнзько. Можна вбдь того малого дбстати за що-небудь. Тблько треба квапитись, бо интересы *трефъ*! Якъ старшій занюхав, ай, ґвалтъ! Ну, на то нашь розумъ.

Рбвночасно зъ поиою панны Орвідбвны задзеленькотѣвъ дзвбнокъ. Слуга зъявивъ ся за приказомъ.

— Прошу попросвти пана Чертвана! — велѣла.

— А котрого панѣ повелять? Єсть у готелѣ трьохъ.

— Трьохъ? — закликала здивована й додала: — отожь попросѣть пана Мервіса.

Ескорта прибѣгла въ ту мить.

— Знаешь, Кларкъ, єсть трьохъ Чертванбвъ. Не тямишь, якъ нашому на имя?

— Марко. Таки я на щось придавъ ся. Трьохъ Чертванбвъ? Трохи богато. А коли всѣ до себе подббнѣ, то сей край може бути гордый въ таннхъ сынбвъ. Мусить то бути не-абы якій роббтнакъ!

— Подобавъ ся тобѣ?

— Мевѣ завжды подобае ся те, щб й тобѣ — вбдповѣвъ изъ затаенымъ жалемъ.

— Взаимна честь, *my dear*! Чи хочешь товаришити мевѣ до того праснка.

— Хиба за твоимъ приказомъ. Я радъ бы заснути спокбйно. У тебе лѣпшій снѣкунъ.

— Сли собѣ нехай и по судный день. Довольѣ я вжила твоеи доброты. Сердечне спасибб!

Обое стояли напротивъ себе. При послѣднихъ словахъ вытягнула до него свои рученята. Вонъ взявъ ихъ стиснувъ й обережно повели, неначе тримавъ маленькій нѣжный предметъ, понѣсъ до устъ.

Въ ту хвилю увойшовъ Марко, постерѣгъ и поступивъ ся крокъ назадъ. Не сподѣвавъ ся наткнутись на чутливу сцену.

Мервізова роля въ той заморскій подорожи була якась загадочна, теперь порозумѣвъ ви.

— Заручений стрѣлила ему гадка до головы и въ ту мить понурый вотѣнокъ покрывъ его лице.

— Чужинець загорне Посвѣтье, продасть, вернеть ся до себе за море. Пропаде марне земля й марне пойде праця двохъ поколѣнь!.. Доля переслѣдувала его давно, и якъ разъ именно въ томъ, що любивъ надъ усе.

Повуро зирнувъ на Американця. Въ той хвили выдавъ ся ему зловчинникомъ! Мавъ загорнути кусень жмудскои землѣ. Для Марка не було въ свѣтѣ горшого зловчинку. За него вонъ готовъ бувъ вести людей на тортуры...

VI

Зацвила весна повною силою. Цвили бозы, сады, струнній нарцизы. Воздухъ подыхавъ теплымъ и запашнымъ воддыхомъ природы.

Подъ вечоръ довгого майского дня швидко торохтѣвъ повозъ росненьскимъ шляхомъ, везучи въ батьковскій маетокъ заморску наслѣдячку.

Жирнй конѣ позрылись пѣною: квапились до дому ще до сумерковъ. Панна Ярина розглядала ся цѣкаво по околици, котра выплекала ей дѣдовъ та прадѣдовъ, а попри нѣй розглядавъ ся й Мервіст.

— Природа дала, що могла — казавъ — а люди не додали нѣчого надъ конечну потребу. Янъ бы то танъ у васъ!

— Чи близько Посвѣтье? — запытала дѣвчина у сивого вознина.

Вонъ оббадрѣвъ ся, его поморщене лице выражало даремну охоту зрозумѣти ей рѣчь; глянувъ на таного самого старого локая.

— *Supranti, kumaj?* (Розумѣешь, куме?) — пытавъ.

— *Ne suprantu!* — вдповѣвъ кумъ.

А Посвѣтье було що разъ близче. Понадъ село й осель выстрѣлили въ гору тополѣ й дерева въ парку; все було свѣже, зелене, нѣбы святочно прибране на привѣтъ властительки.

— Чертванъ жде на насъ нетерпѣливо, — вдозвалась опять Ярина.

— Запевне. Старый правникъ говоривъ менѣ, що батько трохи не змусивъ его, щобы обнявъ управу. Велѣвъ ему ждати й працювати черезъ десятокъ рокувъ.

— Уже въ Ковнѣ хотѣвъ здавати рахунки — усмѣхнула ся — я ледви випросила, щобы якійсь часъ зоставъ ся. Гляди, якій ладный дворъ. Може се Посвѣтье?

— Може й бути, бо звертаемо ся на ще горшу боновy дорогу. Се пригадуе нашй пустки передъ двацятьма роками. Першимъ твоимъ дѣломъ повинний бути шляхи...

Въ ту хвилю локай зъ вознникомъ обернулись до молодои панѣ и зняли шапки.

Дѣвчина станула въ повозѣ усмѣхнута, румянѣючись зъ сворушеня. Скорый вѣддыхъ розхиливъ коралевѣ уста, вечѣрный хегѣтъ розвѣявъ темне волосье, пивнѣ очи блыщали золотыми искрами. Ярина дрожала на цѣлѣмъ тѣлѣ.

Широко отворена брама була умаѣна зеленью, на подвѣрью повно було сельского люду, на передѣ стояла уся служба святочно прибрана, а старый економъ Савґардъ, котрый ще затямавъ ѣи дѣда, тримавъ на золоченѣмъ пѣдносѣ бохонець житнього хлѣба и сѣль.

Повозъ станувъ. Товпа люду заколихала ся, якъ хвиля, загудѣла здушеным шумомъ. Дѣвчинѣ зайшли очи слѣзми, першій разъ утратила певнѣсть себе. Савґардъ зблизивъ ся до ступѣни, вѣдкрывъ сиву голову и похиливъ ся ѣй до колѣнъ.

Панна Ярина вѣдсунула ся й выскочила на землю. Розпука свѣтила ся въ ѣи очахъ. Глявула по тѣй товпѣ, щó приймала ѣи, витала цѣлою душею въ дѣмъ прадѣдній, та не розумѣла ихъ слѣвъ, анѣ не могла вѣдповѣсти.

— Не можу имъ сказати, яка я вдячна, якъ имъ добре сприяю!... вышептала жалѣсно, слухаючи промовы старого економа.

Коли наразъ хтось станувъ за нею. Оглянула ся позадъ себе. Постать Марка выросла изъ землѣ. Стоявъ такожъ зъ вѣдкрытою головою, убраный святочно, неначе вважавъ себе такожъ однымъ изъ ѣи слугъ, и витавъ глубокимъ поклономъ.

Вѣдотхнула на видъ знакомого посередъ тыхъ усѣхъ, подала ѣму руку й потягнула до себе.

— Подякуйте, прошу васъ, за мене! Дуже сердечно! Прошу сказати, що я не забуду того ихнього привѣту!

Вонъ почавъ рѣчь своимъ грóмкимъ голосомъ. Товпа слухала, а вóдтакъ вóдповѣла змѣшанымъ громадным окликомъ.

— Що они кажуть? — запытала.

— Просять, шобы панѣ лишылись середъ своихъ на завсѣгды.

— Лишу ся, лишу ся, скажѣть имъ!

Старый Савґардъ поступивъ крокъ на передъ и вóдзвавъ ся.

— Паночку, прошу сказати паннунци, абы насъ любила, якъ батьки любили; щобы за ихъ прикладомъ рядила.

Марко переказавъ бесѣду. Ярина крóзь сльозы глянула на сивого слугу, безъ намыслу обняла его за шию и пригорнула въ цѣлого серця.

Старый стративъ голову. Пóднесъ изъ хлѣбомъ и сóлью вóддавъ Маркови, а самъ якъ довгій упавъ ѣй до нóгъ; товпа загудѣла запѣломъ и зачала тиснутись до неи. Леды проломились. Десь у глубинѣ ударила селяньска капеля, людъ то смѣявъ ся, то плакавъ на перемѣну, цѣлувавъ ѣи по рукахъ, хотѣвъ нести въ дóмъ, — наконець забракло въ неи силъ, оглянула ся на Марка, прохаючи о помóчь нѣмымъ поглядомъ.

Вонъ зрозумѣвъ, сказавъ слóвъ кóлька и гнеть товпа розступила ся въ двѣ лавы, лишаючи для неи вóльный прохóдъ ажь до ґанку. Всунула руку пóдъ рамя великана, й пишли разомъ тымъ шпалеромъ поволи середъ невинныхъ окликóвъ.

Въ половинѣ дороги ледви пригадавъ собѣ Чертванъ Мервіса й пошукавъ его очима. Американець утѣкъ вóдъ того урочистого принятя. Его нервы, що́ лю-

били спокій, скрылись підъ захистливі крыла дому. Хотівъ увійти, але на порозі наткнувъ ся на глухого Филимона, котрый простуючись у своїй спокойнівчаній ліберіи, тримавъ на узголовію вязанку ключівъ и ролю шамбеляна розумівъ зовсімъ поважно. Въ той двіръ, въ котрімъ сторожившъ роківъ двацять, мавъ впустити доньку колишнього пана й каштелянку — перше нікого...

— Отвори панови! — кракнувъ ему хтось у саме ухо голосомъ похожимъ на грімъ. Вінъ здригнувъ ся, немовь раяли ему сповнити смертельный грѣхъ.

— Панъ замкнувъ, відходячи и сказавъ: отворишь однымъ Орвідамъ! — промовивъ беззубыми устами, зъ камінныма опоромъ, и додавъ для більшои силы: — и Чертванъ такъ само мовили! Отворить паннунця, нехай чужинець жде!

Мервісъ зъ резигнаціею загорнувъ на грудяхъ руки и ждавъ, оглядаючи цікаво убрання селянъ, ліберію служби, хвильованье товпы на подвірю й молоду пару, що зближалась помалу до ґанку.

Такихъ румянцівъ и радости нікоди ще не бачивъ на лиці Ярины. Выглядала нібы выеша, гордійша й незвычайно щаслива.

— Якъ бы то побачивъ ей таку мій батько. Отодѣ зрадівъ бы! — подумавъ, усміхаючись задоволеный.

Филимонъ поступивъ кільска кроківъ, якъ мумія підъ вплывомъ ґальванічного току. Нісъ ему почервонівъ и искрами блищали очи: дождавъ ся Орвідівъ!

— Старый емеритъ, слуга ще вашого дѣда, панѣ! — шепнувъ Марко — прошу его ущасливити й власноручно відчинити дверѣ свого дому.

Взяла ключѣ. Замокъ заскреготавъ, Марко розхливъ крыла дверей.

— Дай вамъ Боже, панѣ, въ старому домѣ батьковъ ихъ чесноты й щастье! — сказавъ кланяючись.

— Ну, а теперь вольно менѣ увойти, старый? — запытавъ Мервісъ службову мумію, розумѣючи ся, безъуспѣшно.

— Дарма праця! — сказавъ Марко — вонъ нѣчого не чуе!

— Ты тутъ, Клярку? ходи-жь! — закликала панна Ярина.

— Добре, що ты зволила пригадати собѣ моє истнованье.

— Даруй, мой дорогій, але я такъ зворушена й занята! Пане Чертванъ, я хотѣла-бъ погостити тыхъ людей!

— Я знавъ объ томъ! Для нихъ приготована ѣжа й напитокъ! Подумайте, панѣ, про себе й про свой выпочивокъ.

— Охъ, спасибо' вамъ, що тамъ найшли ся на вступѣ. Я думала, що розплачу ся въ жалю, що я чужа, и въ вражѣня на той видъ. Охъ, якъ же я щаслива и вдячна вамъ!

— За що жь менѣ? я сповнивъ свой обовязокъ!

— Воздухъ Европы дивно вплыває на тебе, Ирі — завважавъ Мервісъ, скидаючи зъ себе поволи плащь и воддаючи Филимонови въ руки. — Тамъ у насъ ты була завсѣгды сильна здорова и спокойна! Охъ, якій-жь орігінальній меблѣ!

— А правда! Прошу менѣ мой домъ показати, пане Чертванъ!

— Паночку — обозвавъ ся Филимонъ тономъ, котрый мавъ бути довѣрливымъ, а гудѣвъ, якъ покликъ у пущи — только що приѣхавъ до васъ парубокъ изъ

Юрґішкôвъ. Стара панѣ хора, паннунця дуже васъ просять!

Марко занепокоивъ ся очевидно. Станувъ, подумавъ хвилю, и звернувъ ся до своеи молодои помѣщицѣ.

— Мушу вôдъѣхати на кôлька годинъ. Даруйте, панѣ. Хорый потребуе мене.

Глянула на него невдоволена, нѣбы помѣчаючи.

— Чи то хто хорый зъ вашои родины?

— Нѣ, панѣ!

— Що-жь вôнъ говоривъ, той старый?

— Сусѣдка посвѣтска, невидюща вдовиця, захорѣла. Кличе мене.

— Вертайте ся швидко. Я тутъ безъ товкмача не дамъ собѣ рады. Ждати му зъ обѣдомъ.

— Спасибô'. Можу забаритись довше. Може верну ся въ ночи...

— Ахъ, якѣ-жь вы добродѣйнѣ!...

— Чи тамъ мешкае тôлько невидюща вдовица? Нѣхто бôльше? запытавъ пôдозрѣно Мервісъ.

Марко не вôдповѣвъ нѣ слова, поклонивъ ся й зникъ. На дворѣ граха капеля й бенкетувала товпа люду. Приѣзжѣ похожали по домѣ, всему дивуючись.

Двацять рокôвъ не було господарѣвъ, а все выглядало неначе вôдъѣхали вчора! Видно запопадна й приязна рука тутки рядила.

Мервісъ зупинивъ ся наконець, скôнчивши переглядъ.

— Знаешь, Ирі, казку про короля Гаральда?

— Дай менѣ спокôй зô своею казкою! — кинула нетерпѣливо.

— Не хочешь послухати? Шкода! Правда, ты гнѣвна, отже не цѣкава. Иччимъ часомъ, коли розпогодишь ся, тавъ пригадай менѣ а я тобѣ оповѣмъ.

Засмѣяла ся мимохѣть.

— Ну, допустѣмъ, я розпогодилась. Оповѣдай свою казку.

Американець сѣвъ, запаливъ цигаро й гладячи въ тактъ свои бакены, зачавъ казку.

— Король Гаральдъ хотѣвъ выпробувати чесноту своихъ пѣдданыхъ и завѣсивъ на деревѣ при дорозѣ золотый парамэнникъ. Переѣзджаючи туды по трьохъ рокахъ, знайшовъ его на тѣй самѣй галузѣ.

— И на тѣмъ конець? До чогожь се вѣдносишь? — запытала.

— Ты, Ирі, дуже розумна й практична особа, але въ тебе есть одинъ блудъ, не любишь повѣленого розумованя. Кожна правда потребуе прикладу. Вѣдчошу мою казку до того, що мѣркуючи по сѣмъ домѣ, тутешній людъ походить запевне зъ Англіи, зъ пѣдданыхъ Гаральда! Що? неправда-жь? Ся стара мумія може навѣть тямить легендарный парамэнникъ.

Показавъ на Филемона, котрый зявивъ ся на порозѣ й гробовымъ голосомъ сповѣстивъ обѣдъ.

— Мабуть зазывъ до обѣду! — сказавъ встаючи Мервісъ. — Служу тобѣ, Ирі: я радый покоштувати той хлѣбъ, що ты мевѣ обѣцяла въ Ковнѣ. На Чертвана не варто ждати. Мѣркуючи по его поспѣху, та невидюща вдовиця мае въ него особлившу ласку.

— И я такъ думаю, — потвердила зъ стягнутыми бровами. — Ты не довѣдавъ ся нѣчого про те у правника въ Ковнѣ?

— Я гадавъ, що ты дѣзнаешь ся про всѣ тайны вѣдъ суджены его брата. Чи завважала, який тутъ гарній женщивы? Та панна Язвиглѣвна робить дуже миле вражѣнье. Колибъ не дороги, мосты та й неладъ, я не

мавъ бы твоёй вотчинѣ нѣчого закинути. Ты мовчишь, Ирі? Про-що такъ глубоко думаешь?

— Про будучность, мой друже! Подумай лишень, що мы зробимо, якъ Чертванъ выповѣсть свои услуги? А зробить се безперечно!

— Бэ, подвой ему пенсію! Колько бере рочно?

— Не знаю! У него свой маетокъ, працювавъ тутки проти волѣ.

— Возьми Нѣмця аґронома.

— Тутъ либонь Нѣмцѣвъ страшенно не навидять!

— Що-жь порадишь? Учи ся що силы тутешной мовѣ, а поки-що здай ся на службу. Нехай Чертванъ вкаже тобѣ довѣреныхъ.

Мовчки ѣли довгу хвилю. Наконець панна похитала головою.

— Розпестивъ мене твой батько! Тьфу, соромно менѣ. Я вдзыскала край и майно, та замѣсть тѣшитись трачу надѣю. Добре ты нажешь! За мѣсяць мушу вывчити мову, а поки треба терпѣти! Ты мене не покинешь сейчасъ!

— Лишу ся, поки схочешь! Може ще Чертванъ дасть ся задержати. Не хочешь приглянутись танцямъ? Оно оріґінальне!

Сѣли у вокнѣ сальону й довго дивились на забаву люду.

Западавъ вечоръ, забава тихла, наконець зачались янѣсь таємничѣ шепты, людъ споглядавъ у вокно, на молоду паню; видно нараджувавъ ся.

Потомъ змѣнила ся картина. Музика выступила на передъ, всѣ вдкрыли головы и зо сто грудей загремѣла сѣльска невчена пѣсня.

Скончивши куплетъ, поклонились до землѣ й рушили до воротъ. Музика грала безъ упину; вдучи спѣ-

вали дальше; за брамою голосы зачали притихати й довго ще було чути ихъ гомбнъ у спокбйному вечерѣ.

Панна Ярина похилилась на вбкнѣ й пбдхоплювала захланно тѣ тоны.

— Яке то просте й гарне! — казала разъ-поразъ.

На подвбрю служба прятала останки бенкету й забавы. Кбльнохъ поважныхъ офіціялістбвъ пересунулось вбдъ хутора й сѣло на ґанку офіцины, положеной праворучь. Балакали щось изъ тиха, покурюючи люльки й дивлячись на дорогу. Мервісъ змученый порозумѣвъ ся жестами зъ Филимономъ и пбйшовъ спати.

Пбсля денныхъ вражень панна Ярина не хотѣла спати. Она думала, наслухуючи шумъ вѣтру й деревъ. Коли она зрозумѣе сей край и людей? коли почуеть ся городянкою — жмудинкою?...

Десь коло пбвночи далекій тупбтъ сполохавъ дворскихъ псбвъ, розбудивъ дрѣмаючихъ економбвъ. Ѣздець наближавъ ся, ѣхавъ дуже швидко, ббля брамы всѣвъ изъ коня й пѣшки зблизивъ ся до офіцины.

Ярина пбзнала его поставу й понурый голосъ. Коротко дававъ якісь приказы; офіціялісты вбдповѣдали кблькома словами, вбнъ часомъ запытавъ ся де-що, наконецъ вбдправивъ ихъ покивомъ руки.

— Łaba nakt, ponuj! (добранбчь, пане!) — озвались разомъ.

— Łaba nakt jums! (— вамъ!) вбдповѣвъ.

Ключь заскреготавъ у замку. Въ офіцинѣ засьяло свѣтло, вбдчинено вбкно.

Годину ждала панна Ярина. Годинники выдзвонили першу, по дворѣ лунали тблько свиставки нбчныхъ сторожѣвъ, свѣло разъ-у-разъ блимало й чути було въ хвили, коли переставъ шумѣти вѣтеръ, шелестъ папору

въ остатнôмъ вôкнѣ. Чорна тѣнь чоловѣка сидѣла похилена надъ бюркомъ, щось писала й числила, не пôдносячи головы. Наконець порушила ся, встала й пôйшла въ спальню.

— Гарна перспектива! — шепнула до себе, — и я такожь такъ нипóритиму, якъ вôнъ!

Марко працювавъ безъ упину. Якъ колись его батько, такъ теперь вôнъ громадивъ документы, пляны, доклады економічнѣ, кôнчивъ рахунки та звѣты. Трудна й томлюча робота була для него розрывкою. Завтра той кóстеръ записаного паперу вручить властительцѣ, возьме свою рушницю, Марíася й пôйде, такъ якъ прийшовъ, черезъ Девайту въ Сандвілѣ. Служба покôнчена — покôнчена!

Посвѣтье стóяло его року невсыпущои працѣ й нареченои. Наконець люди назвали его злодѣемъ, розпущали вѣсти, що окрадавъ посвѣтску касу. Мавъ доволѣ заплаты за безкорыстну працю.

Ще кôлька годинъ! А збудеть ся тягару! Буде вольный!

Упорядкувавъ паперы, поскладавъ у скриньку трохи одежѣ, оглянувъ рушницю, погладивъ пса, котрый лестивъ ся до него, й погасивъ свѣчку.

Досвѣтокъ свитавъ на вершечкахъ деревъ...

Було близько полудня коли Ярина Орвідôвна прокинулась. Якусь хвилю не знала де знаходить ся. Була се спальня ои дѣдôвъ, просторна, темна вôдъ ґобеляновыхъ обоѣвъ. Крôзь вôнно зазирали въ городу липы. Дѣвчинка простягнула ся роскôшно на великаньскôй постели въ опонами й задзвонила.

Сѣльска покоѣвка всунула ся зъ тиха. Була се унука шановного Филимона. Она подала пани якусь книжку. Панночка отворила ои й усмѣхнула ся радост-

но. Се були розмовы нѣмецко-польскій, справжня нитка Аріядны!

Зъ ихъ помогою порозумѣла ся якъ-такъ. Нова помѣшиця довѣдала ся, що служниця называєть ся Устя, що сегодня погода, що панъ зъ офіцинъ прийшовъ давно й розмавляєть ся зъ чуженецкимъ панемъ и що то вонъ давъ ѣй ту книжочку.

— Дотепный помыслъ! Роля товмача видко ему надоѣла! Ну, я готова!

Въ салонѣ тымчасомъ панове балакали. Марко слухавъ радше зъ занятьемъ, а Мервісъ оповѣдавъ систематычно исторію свою й подѣ сироты.

— Мій батько мавъ за молоду ферму въ напівъ дикімъ станѣ. Торгувавъ товаромъ и звѣрячими шкірами. Побравъ ся зъ одиначкою сусѣдного поселенця, и мавъ окрімъ мене двохъ старшихъ сынівъ. Коли я вродивъ ся, нашъ Ставъ бувъ уже вичій. Пралѣсы підъ сокирами впали, Индіяне поступили ся глубше, зачали зъ швидкостью блыскавки зростати города й завода. Найдено поклады зелѣза й цины, почва була вельми врожайна. Довкола нашои фермы якъ грибы по дощи, зросло мѣсто — его назвали Дрексітті, пѣсля назвыща батька моеи матери. Памятаю ще, коли те мѣстечко мало одинъ храмъ, одну церкву й одну школу. Теперь числить шѣстьдесять тысячѣвъ людности, а въ ньому кільканацять сентъ, десять шкіл, пятнацять заводівъ, кільнасотъ магазинівъ. Минуло ледви двацять роківъ; за яких десять лѣтъ дорівняе Філядельфіи!

Американець переставъ на хвилю и зъ гордістю глянувъ на слухача.

— Дайть вамъ розростатись! — забуркотѣвъ Марко.

— Мій батько провидѣвъ свѣтлу будучість оселѣ. Въ первопочинѣ завупивъ за безцѣнъ просторы землѣ,

вôдтакъ розпрóдавъ половину, зарабляючи сто за сто. Половину лишивъ собѣ для зарôбку. Найстаршому братови купивъ кôлька сотень акрôвъ въ жилою цины, оженивъ єго й оселивъ. Середущій не хотѣвъ дома працювати, и єсть по званю морякомъ; а отримавъ технічне образованье й капіталъ. Батько лишивъ ся на фермѣ, мати давно вмерла, заразъ по моихъ пологахъ, я заклавъ прядильню бавовны. Отсе наша исторія.

— А панна Орвідôвна? — запытавъ Марко.

— Охъ, то такожъ стара исторія. Я мавъ двацять рокôвъ, коли до нашои плянтаціи прийшовъ худый, въ лахи одѣтый, покалѣченый чоловѣкъ изъ чотеролѣтньою може ледви живою зô змученя й голоду дѣвчинкою, прохаючи рôботы й хлѣба. Они йшли изъ заходу й довго стояли пôдъ нашою брамою, бо нѣхто не вѣривъ, абы той злидарь здавъ ся до чого на поле. Наконецъ постерѣгъ єго мôй батько и принявъ въ милости, радше задля дитины — бо дуже любивъ дѣти.

Чоловѣкъ станувъ зъ муринами й китайцями до працѣ. Робивъ тихо, бувъ слухняный, не вгававъ, що було силы въ знесиленому вуждою тѣлѣ, але тои силы не було вже багацько.

Забули про него въ товпѣ. Зъ дитиною мешкавъ у будѣ на плянтаціяхъ...

Въ ту хвилю выхилила ся тихо зъ за плечей Мервіса Ярина Орвідôвна й кладучи єму руку на плечи, сказала:

— Я докôнчу, Кляркъ свои подѣѣ! Ты багацько затаешь!

Сѣла межи ними й говорила дальше зворушеным голосомъ:

— Той лихій робôтникъ мешкавъ у будѣ, ѣвъ зле, ходивъ у лахахъ, а грôшь збиравъ и ховавъ у щѣлину

въ стѣнѣ. Дитину вчивъ молитовъ у незнаномбй мовѣ и присыплявъ обѣтницею, що хутко пбйдуть на схбдъ черезъ великй моря — до матери, щó жде на нихъ. Говоривъ, що его край гарный, що въ него своя ферма, и добрый старый приятель за моряма. Дитина затямила все! Працювавъ два роки, поки одного дня сягнувъ до сховку по крбвавый грбшь на подорожь — и не знайшовъ нѣчого. Хтось выкрывъ сховокъ и обрабувавъ бѣдолаху въ его неприсутности. Може китаєць зъ плянтації.

Пбсля того чоловѣкъ стративъ надѣю. Чара недолѣ перелила ся черезъ край: не хотѣвъ працювати, поглянувъ на дитину склеными очима й зарыдавъ.

Кблька тыждѣвъ лежавъ у будѣ. Дитина була голодна, вбнъ кликавъ тблько — пити й моливъ ся. Були бы разомъ згинули обоє, якъ бы не панъ Мервісъ, чи радше Кларкъ! Вбнъ якось случайно зазирнувъ у буду и спровадивъ батька. Забрали хорого й дѣвчину въ паньскій дбмъ, ёи нагодували, до него поклинали доктора, не щадили заходбвъ. Але не було вже що ратувати! Природа выпалилась, якъ гнбтъ безъ оливы. Умеръ черезъ кблька день. Передъ смертью выпоровъ изъ лахбвъ скрутникъ пожовклыхъ папербвъ и пушку сѣрого пѣску зб свяченои мошонки. Давъ дитинѣ золотый медаликъ, вбдломокъ перстеня й велѣвъ, коли дорбсте, йти на схбдъ, за моря до матери. Зъ паномъ Мервісомъ розмовлявъ черезъ хвилю, поручивъ его опѣцѣ сироту й тѣ папиры. Якъ умеръ, то пбнъ католицкій похоронивъ его, а той пѣсокъ кинули ёму до гробу.

Голосъ сповѣдаючоч урвавъ ся. Замовкла на хвилю и вдивляла ся въ вбкно, прегрызаючи уста, на котрѣ може зъ глубины душѣ тисло ся хлыпанье.

Марко не зводивъ очей зъ ёи лица. Та повѣсть зворушила его до глубины душѣ.

Недобитокъ не вернувъ ся до вотчины, тôлько пушву жмудскои землѣ, якъ дорогй мощѣ, кинено ему на деревище, а дитина лишилась безъ рôднои й далекои неньѣ и плакала..

Понурого чоловѣка заболѣло щось тяженько въ грудяхъ. Несвѣтскій проймаючій бôль вôдбивъ ся на лицяхъ, продеръ ся крôзь почорнѣлу шкôру, закрасивъ обличье й виски темнымъ румянцемъ. Зворушеный увесь, похиливъ голову.

А Клярк Мервісъ згорнувъ руки й колышучись на крѣслѣ, привернувъ ихъ до рôвноваги спокôйнымъ, повôльнымъ голосомъ:

— Цѣле те нещастье не сталось бы було, якъ бы въ нашôй фермѣ була знайшла ся женщина, якою кôльканацять лѣтъ опôсля була Ірі.

Дѣвчина прочнула ся зъ задумы й потрясла головою:

— На таку недолю, щô лоточить душу, Клярк, не мае ратунку. За богато втративъ мôй батько въ житю далеко було ему до краю. Тутъ лежали для него тысячѣ, а похоронили его зъ ласки пана Мервіса. Ихъ ласкою я выросла!

— Деклямуешь пустй фразы, Ірі! — перервавъ Американець — я оповѣмъ тôй уступъ. У насъ дома, пане Чертванъ, бракувало доньки. Батько не мавъ изъ кимъ пеститись и жартувати, я не мавъ зъ кимъ пустувати. Нашъ пустый дôмъ повеселѣшавъ, коли она прибула.

— Вы могли приймити яку своячку або знакому. Бридня! Вы вчинили милôсть! Годували мене, якъ рôдну, вôддали въ школу, не гнѣвались нѣколи.

— Не було за́ що. Ледви трохи вôдъ землѣ вôдросла, а вже стала ся пожиточна. Зô школы по пятна-

цятьохъ рокахъ принесла патентъ, вôдбула курсъ торговельный у заводѣ, практикувала пôвъ року якъ доглядачка въ шпиталi. Она не думала, роблючи те, про карiєру для себе, бо вернулась до старого батька й на фермѣ стала ся провидѣньемъ.

— Деклямуєшь пустй фразы, Клярк! — повторила его высказъ, встаючи. — Ходѣмо на снѣданье! — докинула.

— Потрѣвай! Не сказала ще, що дѣти робôтницôвъ ты забрала въ школку, що хорымъ дала опѣку, що батькови заступила секретаря.

— Працювати було обовязкомъ. Доволѣ тои балаканины!..

— Нѣ, даруй! ты не сказала, що дала вôдмову мiлiонереви Уiлiямови Джексонови лишь длятого, що батько плакавъ на згадку про розлуку.

— Мôй дорогiй, яжь могла мати личнй причины, отже нема нѣякои заслуги въ тôмъ нѣби посвяченю.

— Такъ то й я такъ думавъ и пôдъ вплывомъ тои спасеннои надѣ освѣдчивъ ся тобѣ на другiй день по Джексонѣ. Я бувъ такъ певный принятя, що мавъ навѣть перстенець у кишени.

Ярина засмѣяла ся сердечно.

— Ты не допускавъ, що не ты, а хто другiй може истнувати въ моѣй душѣ?

— Та кобы истнувавъ, такъ я бодай *злынчувавъ бы* его! Але й тои розрады я не найшовъ у вôдмовѣ!

— Лишивъ ся тобѣ перстень и свобода. Ты розрадивъ ся хутко.

— Ну, певна рѣчь. Не мôгъ же-жь я плакати, або повѣситись! Бо й що жь бы оно помогло! Опроче, я тогдѣ бувъ страшенно занятый новою машиною до ску-

баня бавовны. Тямишь? я навѣть вѣдъ того зачавъ мое освѣдченье...

Мервісъ звѣвъ пѣдъ стелю блѣдй очи й зѣтхнувъ.

Панна Орвідѣвна розсмѣялась и выйшла зъ комнаты.

— Беру васъ за свѣдка — звернувъ ся до Марка панъ Мервісъ — чи оно не льогічне? Батько хотѣвъ ей затримати, она хотѣла лишитись. Треба було получити ся въ родину. Я не претивъ бы ѣй працювати й дальше въ своєму званю. Повинно було скопитись подружье. Батько любить ей ажь до чудацтва; я такій бувъ певный доброго кѣнця, що не обзывавъ ся нѣ до одной вольной женщины опрѣчь — що до ней. На-вѣщо, думавъ я, даремный захѣдъ и втрата часу? Мы знались дуже добре, нѣколи не було суперечки. Я мѣгъ смѣло купити перстень. А знаете, для чого вѣдмовила? Щобы не пѣдозрѣвали ей о интересъ. Нѣ, нѣ та й нѣ! Я говоривъ цѣлу годину, покликавъ батька, братову, не помогло нѣ-що. Прошу-жь менѣ сказати, чи оно не соромъ, такій бракъ льогіки?

— Я на мѣсця панны Орвідѣвны не вчинивъ бы инакше, — высказавъ свѣй поглядъ Марко. — Була вбога, отже була горда й недовѣрлива. Теперь вѣдповѣла бы може инакше.

— Ого-жь якъ разъ, що нѣ. Одинъ доказъ бѣльшо — нельогічности. Батько мене навмысне выславъ изъ нею. Зъ огляду на маєтокъ стоимо теперь порѣвно. Ну, а й теперь такожь не хоче! Перстень завсѣгды ношу въ кишени, але лѣбонь, що вѣддамъ его начѣй, бо панна Ірі мимо науки и розсудку страшно нельогічна.

Замовкъ и колысавъ ся дальше, гладячи въ тактъ свои бакены. Выглядавъ зажуреный, неначе по невдатнѣй пробѣ скубаня бавовны.

— Чому-жь такъ довго не пôднимали панове заходôвъ що до спадщины? — оббзвавъ ся Марко по малôй перервѣ.

— Мы не мали нѣякого документу кромѣ метринъ и свѣдоцтва роду. Казимиръ Орвідъ хотѣвъ саме вертатись; не знавъ, що смерть наскочить. Устно сказавъ батькови, хтó вôнъ, и назвавъ пана Чертвана. По смерти занехано тй заходы, а впбсля батько не хотѣвъ утратити пестѣйку й вôдкладавъ справу въ дня на день. Злучай усе рѣшивъ. Въ ґазетѣ Ярина вычитала ваше назвище й затямила его. Попрохала батька, щобы написавъ до Парижа. Чи то ваша сестра, та студентка въ Сорбонны?

— По батькови.

— Чи панове вже по снѣданю? — оббзвала ся панна, высуваючи голову зъ поза дверей ѣдальнѣ.

— Спасибб', панѣ! — поклонивъ ся Марко, встаючи хутко зъ мѣсця. Ледви пригадавъ собѣ, зъ чимъ тутъ прийшовъ.

Кляркъ зачавъ въ великою прецизіёю добирати цйґаро; Чертванъ, якійсь дивно не свôй, зблизивъ ся до молодои господинѣ.

— Я привѣзъ вамъ, панѣ, книги, — вымовивъ зъ трудомъ. — Може зволите ихъ, панѣ, переглянути и мене вже увôльнити...

— Чи не можете зôстати, пане? — сказала зъ просьбою въ голосѣ.

— Не можу, панѣ! И я дорôбляюсь тяжко лѣпшои долѣ. У мене гурма працѣ.

— Чи для васъ мало вынагороды?

— Мы за грошѣ не служили тутки! — вôдказавъ, закидуючи гордо голову. — Батько вчинивъ те ради приятеля, я ради батька. Опроче, правителѣвъ не бракъ;

можу вамъ, панѣ, нараяти способбного и честного чоловѣка; служба стара, довѣрена, процесбвъ анѣ спорбвъ нѣякихъ, ладъ утреваленый за тыхъ двацять рокбвъ.

— Але-жь пане! я не знаю мовы, звычаѣвъ, правъ. Менѣ треба не правителя, але приятеля. Обѣцяйте, коли ласка, менѣ бодай свою помбчь и раду въ починахъ нового житя.

— Кблько разбвъ будете мене, панѣ, потребувати, я ставлю ся по приказу.

— Приѣдьте бодай що тыждня.

— Приѣду на кождый зазывъ. Загорода моя недалено за Дубіссою.

— Спасибб' й за те. Чи то велика ласка й жертва?

Глянула на него уважно, але вбнъ не пбднѣсъ очей и глядючи въ землю, вбдказавъ глухо:

— Нѣ, панѣ! Нѣяка жетва...

Вбдвернула ся, оскорблена тымъ камѣннымъ холодомъ. Чи-жь окрбмъ любови до вбтчины той камѣнь нѣчого не чуе въ серци?

— Кблько менѣ ще часу посвятите теперь?

— До вечера покбнчимо рахунки й контролю.

— До вечера... а вбдтакъ?

— Пбйду до дому!

— Пане! змилуйтесь! — заклинала перелякана. — Вчора я приѣхала, не була нѣгде по-за подвѣрьемъ. про свои маетки знаю тблько, що про середину Африки! Покажѣть менѣ бодай въ далека мою землю, лѣсы, хуторы. Нехай що небудь побачу, порозумѣю. Батьки нашѣ були братами; ради ихньои памяти, прошу васъ, дайте менѣ прихту призни. Я тутки нѣкого не маю въ сѣмъ краю, до котрого въ такою тугою ѣхала...

Єи голосъ мавъ чудовѣ мягкѣ звуки, а пивнѣ очи

позирали жалібно. Обоє стрѣтились поглядомъ. Єго суворі черты помякшали, потемнѣли вїдъ хвилѣ крови. Зле вчинивъ, що дивився ся, бо завагувавъ ся въ постановѣ.

— Лишу ся, панѣ, кїльно буду мїгъ! — вїдповѣвъ безъ намыслу.

Се була ёи перша побѣда. Вїдїтхнула!

Мервісъ, доконьчивши цигаро, найшовъ ихъ у кабінетѣ надъ столомъ, закиданымъ паперами. Вїнъ розмѣстивъ ся выгїдно, и слухавъ годину агрономічно-адміністраційнои прелекціи, наконець занудившись, уставъ, щобы пїйти до парку.

— Пане Чертванъ — запытавъ, — чи садівникъ мене зрозумѣе?

— Нѣ, вїнъ навѣть по польски мало розумѣе. Чого вамъ треба?

— Я бачивъ рѣку и вношу, що рыбна. Я хотѣвъ бы роздобути приману на вудку: се найминѣйше проведенье часу! Газардъ и обсервація! Вудку я привѣзъ изъ дому. Ты вже смѣешь ся, Ирі? Ты завсѣгды мои уподобаня трактуешь зъ гумористичного боку.

— Мысль вудки зъ Америки то справдѣ незвычайный газардъ и обсервація! А однакъ було бы гїрше, якъ бы я плакала изъ-за твоихъ уподобань.

Марко покликавъ слугу й поручивъ ёму аматора рыболовлѣ. Панна Орвідівна сердечно забавилась тымъ епізодомъ. Велинанъ анѣ не муркнувъ.

— Чи вы, пане, нѣколи не смѣетесь?

Похиливъ ся надъ якимсь пляномъ.

— Нѣколи... — забурмотѣвъ лаконічно.

— Вы не жонатій?

— Нѣ, панѣ!

— Затымъ вдовець?

— Длячого-жь? запытавъ, зводячи здивованй очи.

— Бо у васъ есть обручка...

Глянувъ на свою руку й вôдказавъ невыразно:

— То материна.

— Ага, отже вы втратили матѣрь? Давно?

— Дуже давно!

— Такъ длятого вы такй понурй. И нареченои у васъ нема?....

Заперечивъ головою.

— И родины нѣяких?

— Тôлько по батькови. Они окремо, я окремо.

— Такъ вамъ дуже пусто й нудно на свѣтѣ.

— Якъ кожному! Є смутокъ, є й потѣха! Чи, панѣ, переглянули сей плянъ хутора Гілусъ? Тамъ стоить вôвчарня й тысячка англійскихъ овець.

И впять потонула въ праци. Слухала его уважно, серіозно, робила выписки, выпытувала про велику силу подробиць. Черезъ двѣ годины працѣ ѣи лиця поблѣдли, очи свѣтились горячково. Змучилась, не выпочила гаразд пôсля дороги, а проте працювала дальше. Тôльки кôлька разôвъ скривилась и доторкнулась виска. Вôдъ того напруженя й хаосу чиселъ розболѣла ѣи голова.

Дивна рѣчь: вôнъ бувъ занятый одными книжками, а проте постерѣгъ и розумѣвъ той рухъ. Завагувавъ ся и наконець перервавъ свôй звѣтъ.

— Щожь дальше? — пытала — докôнчимо-жь про ту горальню.

— Може докôнчимо завтра? Вы, панѣ, змучились.

— Нѣчого. Мушу покористуватись вашою чемностію й часомъ. Вôдпочину вôсля!

— Уже завтра докôнчимо! — повторивъ пôдносячись.

*

— И гараздъ, коли ваша воля. Ходѣмо вôдвѣдати рыбалку.

— Можемо сегодня оглянути одинъ хутôръ, отсей найближшій, Поверпяны.

— Ахъ, добре! съ повною пріємностю. Спасибô' вамъ!

Закôнчила чудовымъ поглядомъ и пôйшли разомъ у городъ. Паркъ схилявъ ся терасами до рѣки й бувъ удержаный, якъ загаломъ усе, дуже старанно. Дубісса, що обкидала на весну пѣною надбережій дерева, теперь вернула ся трохи назадъ у корыто, лишаючи кусень твердого, стрôмкого берега. Мервісъ сидѣвъ тамки, и съ терпѣливостю китайского бонзы дививъ ся на кавалокъ корка, що танцювавъ по хвиляхъ. У глечичку, що стоявъ побôчь него, було вже кôлька дрôбныхъ рыбокъ.

Кларкъ навѣть не обернувъ ся на шелестъ кроквôвъ.

— Якъ же съ твоимъ газардомъ и обсерваціею? — заклинала весело господиня.

Порушивъ ся нетерпѣливо.

— Ірі, ты знаешь, що рыба боить ся галасу! Тôлько разôвъ я тобѣ говоривъ. А теперь опять, такъ якъ звычайно, ты наполохала звѣрину. Черезъ пять хвилинъ колувала довкола гачка. Втѣкла й не вернеть ся!

Вытягнувъ вудку й знеохоченый кинувъ на пѣсокъ.

— Не бôйтесь, пане, — оббзвавъ ся Марко — въ рѣцѣ не одна она! Лакомôсть и цѣкавôсть те всесвѣтній хибы у рыбъ!

Панна Ярина здвигнула плечима. Она зачала цѣнаво приглядатись краевидови околицѣ. Лѣворучь вливала ся въ Дубіссу съ шумомъ Ейня, обертаючи колесо млывьске, праворучь бѣлѣли Скомонты, червонѣла крô-

вля церковцѣ, чорнѣли величавѣ грушѣ на приходствѣ, а кôлька селъ выдовжувалось довгою смугою.

Просто передъ ними стояла тиха, поважна дôброва й вôдбивала ся въ синихъ бурливыхъ хвиляхъ Дубіссы. Кôлька човнôвъ плавало тамъ и сямъ въ рыбами або зъ вязанками свѣжого сѣна; по поляхъ снувались ратаѣ зъ плугами, въ рады-годы заспѣвазъ дехто на водѣ яку богомôльну пѣсню, або люди витались при стрѣчѣ божимъ именемъ.

Картина була живописна, тиха й дуже погôдна. Навѣть Мервісъ зачавъ ѣй приглядатись и по хвили зволивъ зробити помѣтку:

— Подобаєть ся менѣ твôй край, Ирі! Остей видъ заступае навѣть лихѣ дороги й дѣравѣ мосты!

— Гарный — повторила зъ усмѣхомъ — тôльно дивно якій тихій. Гляди, якъ тѣ люди поволи рушають ся, поволи працюють и разъ-у-разъ мовчать! Порôвняй се зъ лихорадною роботою американьскои фермы!

— Людъ иниче дѣло! — вôдказавъ Мервісъ. — Зъ моихъ помѣчень высновую, що мусить бути лѣнивый, тяжкій, непроворный и понурый! Нѣчого дивного, що нарѣкають на бѣду!

Марко мѣжь тымъ впивъ ся очима въ дôброву и напружывъ слухъ. Крôзь шумъ Дубіссы й мимо вôддали, якійсь далекій грохôтъ и лоскôтъ вливавъ ся ему въ ухо, гомотѣвъ про щось, витавъ и накликувавъ. Слова Мервісовѣ перервали ту таемничу бесѣду, звѣвъ долѣ на Американця очи й зачавъ глухо, оживляючи ся чимъ разъ бôльше.

— Вы помыляетесь. Нашь людъ, на выглядъ тяжкій и понурый, працюе якъ муравель, а серце въ него лагôдне и благородне. Правда, вôнъ мовчать, але не изъ за того, що не хоче говорити, або не мѣркуе въ го-

ловѣ, зле черезъ те, що ему не вольно говорити та й не ма коли! По тыхъ нашихъ селахъ не найдете шинкôвъ анѣ розпусты: та тиша лѣпша за деякій тамъ гамбръ! Робимо помалу, але невсыпуче, що мога...

— Простѣть, пане, легкодушнѣ высновки, — сказавъ Мервісъ, вытягаючи до него руку. — Я заразивъ ся хибою Ирі: поквапнымъ осудомъ. Теперь буду по вашому мовчати й помѣчувати.

Панночка окинула ихъ поглядомъ зъ пôдъ брôвъ.

— Не скидай на мене власныхъ грѣхôвъ! — закликала, — признай ся, що для тебе поза Америкою нема звершености, а поза англіканьскою церквою нема спасеня. Ты тôлько разôвъ повторявъ се менѣ!

— Ну, очевидно зъ выимкою церкви. Я не девотъ. Люблю надо все спокôй!

— Знаємо, знаємо! Те *вѣрую* чувъ панъ Чертванъ певно вже сегодня кôлька разôвъ, а я тысячу разôвъ! Що то за двôръ? — запытала Марка.

— Скомонты! — вôдказавъ коротко.

— Чиѣ? може тои вдовицѣ, що вы до нея вчора навѣдувалясь?

— Нѣ, панѣ, то маетокъ мого батька.

— А! стже вашь теперь; а тамъ дальше то церква?

— Нашь прихôдъ.

— Такъ вы тамки мешкаєте въ Скомонтахъ?

— Нѣ, панѣ. Моє за дôбровою, зъ вôдсѣль не видко.

— А лѣсъ чий?

— Мôй! — сказавъ изъ выразомъ радости въ хмурыхъ зѣницяхъ.

— Є тамъ яки звѣрята? — вмѣшавъ ся въ розмову Мервісъ.

— Звѣрина, думаете?

— А-тожь. Куйсты, шакалѣ, медведѣ?

— Нѣ, такихъ у насъ нема, одвѣтивъ зъ найзимнѣйшою кровю Марко.

Панна Орвідовна сѣла на бе́резѣ й водячи очима по краевидѣ, запытала:

— А та вдовиця, сусѣдка здоровша?

— Здоровша, — одвѣтивъ ляконічно.

Що́ може ен обходити незнакома? — думавъ Марко про себе — отъ собѣ пытаеть ся хибань задля пустои болячки.

Въ ту пору надо́йшовъ локай и сповѣстивъ, що ковѣ готовѣ. Мали ѣхати й оглянути хуторъ.

Мервісъ лишивъ ся. Закинувъ вудку и на-повъ прижмуреными очима помѣчавъ поплавець на водѣ. Въ ряды-годы тепло й тишина заколысували его до сну и вонъ дрѣмавъ, хитаючись и рушаючи несвѣдомо руками. Ёму снились плянтаціи, бавовна, таски машинъ, що-тыжневѣ выплаты й пуддінѓ, приладженый бѣлесеньними ручеиками Орисѣ. Усмѣхавъ ся крозь сонъ, а тымчасомъ рыбы обгрызали приманву и втѣкали, а рыбалки изъ човновъ приглядали ся новой незвѣстной особѣ й смѣялись простодушно.

Мервісъ мо́гъ посвятити ся своѣй пристрасти безъ нѣякого докору совѣсти. Ярина не потребувала его нѣ трохи. Водъ досвѣтку пѣшки або возкомъ звѣдувала свои посѣлости, вглядала въ кожву подробицю, за поворотомъ слухала пояснень Марковыхъ и вчила ся притьмомъ мовѣ своихъ батькивъ. Они сидѣли звычайно на ґанку противъ горо́да: вонъ зогнутый, вдивлявъ ся въ землю, она обкладена подручниками й словаремъ. Не згадувавъ уже про водъѣздъ, але помалу призвычаювавъ ен до справъ господарскихъ, до контролѣ, до за-

нятковъ хозяйки дому, навчавъ прикладомъ, приготовлявъ до обовязковъ.

Навѣстили хуторы, лѣсы, млыны, хочь поверховно, але всѣ; служба приходила до нея по приказы; розумѣла вже кольна десятковъ словъ рѳднои мовы. Минувъ тыждень, а вонъ не рвавъ ся на волю, до своеи працѣ, до своихъ обовязковъ. Сидѣвъ, якъ завороженый, при нѣй и мовчавъ.

Разъ вечеромъ сидѣли всѣ трое надъ Дубіссою. Мервісъ заманювавъ рыбы хробакомъ, Ярина вчила ся въ польского пѳдручника якогось речення, найорошеного пѳвгласными, Марко лежавъ сподалеки на травѣ й дививъ ся на дѳброву.

Коли въ поза деревъ тихо, таемничо высковзло човенце якъ лушпина, й правлене смѣлою рукою одного керманича, почало вшоперекъ перебирати ся въ напрямку до Посвѣтя. Якъ минуло полосу тѣни, то послѣдни промѣня захѳдного совця освѣтили выразно смаглу закрасу скрывленыхъ, плачливыхъ чертовъ Луни Ґраля.

Чертванъ вставъ. На его лици живописало ся вражѣнье прикрости. Вперше хтось шукавъ его въ житю, закликаючи до працѣ, пригадуючи, що пора до дѣла.

Ґраль помѣтивъ его й кермувавъ просто до берега, змѣшаный здаеть ся чужимъ а такимъ гарнымъ товариствомъ, у котрому заставъ колишнього приятеля.

Уже зъ далека звявъ бриля.

— По мене ѣдешь? — запытавъ Марко.

— Даруйте, я ждавъ два тыждѣ. Може у васъ не ма коли.

— А що, взявъ озеро?

— Якъ приказали, такъ усе зробивъ. Озеро наше, але вы не дали розпорядку на ловлю, а тутки жиды разъ-у разъ допытують за рыбою. Я пойшовъ по раду

до вашого нанашка. Вонъ хотѣвъ по васъ самъ ѣхати, але щось нездоровый, то й пославъ мене. Въ юрѣскихъ млынахъ не стало жита, не мелють водъ четверга. Молодшій зо Скомонтовъ допытувавъ ся за вами тричи. Такожь и панна Ганка пріѣхала вчора зъ братаницею пароха й такожь васъ потребуе. А найгорше вже зъ тыми рыбами, бо теперь добре платять. Такъ ждемо на васъ, якъ на сонце.

Панна Ярина прислухувалась до тои бесѣды дуже цѣкаво. Изколи зрозумѣла яке слово, — решты додумалась.

— Вы насъ уже покинете? — сказала зъ жалемъ.

Помовчавъ хвильку й не дивлячись на неи, водказавъ по своему ворклиро:

— Колько разовъ мене потребувати-мете, кину свое й прийду. Теперь треба йти.

— Сейчасъ?

— Сейчасъ.

Поклонивъ ся ѣй глубоко.

— Затымъ до побаченя! Спасибо вамъ за все.

Въ ту хвилю срѣбна рыбка на цаль зблизила ся вже до приманы, а проте Мэрвісъ вытягнувъ вудку и простягнувъ до Марка широку праву руку.

— До побаченя, абы швидко! — вымовивъ сердечно.

Стиснулись по братерски за руки. Панна глянула пильно на Мервіса.

— Можемо й мы попращатись по американьски, — усмѣхнула ся зъ примусомъ.

Широка, опалена тверда рука обняла ои нѣжнй пальцѣ, великаньска постава похилила ся зъ пошаною. Мусѣла бути дуже певна свого, коли водозвала ся до того бурмила весело, зъ блескомъ омизу въ очахъ:

— Можете ои й поцѣлувати, коли тримаете.

Вонъ похилявъ ся ще низше й мовчки сповнивъ позволъ. Коли выпроставъ ся, темный румянець закрасивъ ёи лице. Вонъ оминавъ ёи поглядъ.

Не промовивъ бильше нѣ слова, поклонивъ ся ще разъ и зсунувъ ся зъ стрёмкого берега просто въ човенце. Лука застановивъ ему мѣсце при стерни, подавъ керму. Вонсночили на колька сяжёнь.

Сонце облило хвилѣ Дубіссы красною луны. Горѣла вода, човенце, вершки дубровы, стояли въ огни силюеты обохъ керманичёвъ. Оденъ дробный, згорбленый, вдививъ ся безъ думки въ глубочёнь, другій якъ дубъ выбуйнѣлый и могучій зъ поднесеною головою, байдужный на прудку быстрину й части рѣчни чорторыѣ.

Весло гнуло ся въ ёго жилавыхъ долоняхъ, постава похилялась и нагинала ся ритмічно безъ нѣякого видко насиля.

Вонъ упрямо дививъ ся на свои дубы й рѣвнодушно слухавъ плачливои повѣдки Гралевои:

— Уже тыждень, якъ васъ Войнатъ выгнавъ изъ хаты. Потовкъ, що було нашихъ горшкёвъ, порубавъ кросна, одёжь и куфрикъ выкинувъ за порогъ, а ёи выгнавъ геть на дощъ. Така моя доля! Я ледви вернувъ ся на другій день изъ озера й перевёзъ безталанну въ свою хату. Теперь она безъ упину плаче й не хоче говорити. Що я бѣдный виненъ? Ивчому все усмѣхаеть ся, для мене все плаче. Лѣпше було не родитись. Цѣла слобода подняла мене на глумъ та на смѣхъ, а на неи показують пальцями. Що она винна, бѣдна, слаба женщина? Причепилась до неи моя доля, якъ перстенець до леву, й омотала ёи житье.

Въ ту хвилю вёдъ Посвѣтя загомотѣла по хвиляхъ рѣки мельодія незнакомои пѣсеньки. Ёи спѣвавъ спершу

одинъ голосъ, вôдтакъ два, а потôмъ зновъ одинъ жѣночій. Марко оглянувъ ся. Орися Орвідôвна стояла на березѣ, опираючись на чудернацко покрученый пень старои вербы. Гнучке молоде галузьечко убрало нѣбы въ зеленѣ рамки ѳи головку, а тло позолотило сонце. Выглядала наче картина византійскои школы, ретушована кистью Фра Анджеліка.

Молодый чоловѣкъ стоявъ якусь хвилю и вдивлявъ ся въ ту картину. Потôмъ немовь гнѣвъ и снаженôсть перейшла черезъ ѳго очи, поглубивъ весло у хвилѣ, зморщивъ брови й не глянувъ бôльше. Човенъ заплывъ у тѣнь дубôвъ, а зъ того берега не було вже видко нѣчого. Луна на рѣцѣ зачала темнѣти й гаснути, вôдтакъ утихла пѣсня.

На обохъ берегахъ наставъ теперь спокôй и нѣчимъ незаколочена мертвота; тôлько старый Девайтісъ наслухувавъ вѣсти, що несла ихъ ѳму Дубісса, и шептавъ маѳстатично.

Пôдъ ѳго тѣнью довго думавъ самотный чоловѣкъ. Коли вôдôйшовъ, то небо було засѣяне звѣздами, а въ слободѣ спѣвали першѣ пѣвнѣ. Дубъ пращавъ ѳго протяжнымъ шелестомъ, а дубы-внуки повторяли за патріархомъ пращанье глухимъ хоромъ.

VII.

— Панно Ането?

— А що, добродѣю?

— Чи хутко вже буде конець зъ тымъ вѣкчеимымъ хробацтвомъ?

Добродѣю! не годить ся такъ нехтувати трудящу

пчёлку! то взорець працѣ, якъ и нашь Марко! Та й на олтарь дае бѣлый вбскъ; а й мёдъ не въ однбй слабости поможе...

— Нехай его тамки всѣ дятелѣ выклюють, той колючій накорѣнокъ!

— Такъ клевечуть на пчёлку злй люди! Она не кусае. Хиба що боронить матку й уликъ? Хто ей любить, того не тине! а ось я три роѣ зббрала й не маю нѣякои кривды!

— Панна Анета мастить ся чимсь тайнымъ, тымъ то й супокбйна! А мѣжь тымъ анѣ мы анѣ худоба мѣсця знайти передъ ними не може. Не-що давно покусали Марка, а вчора менѣ лошака покалѣчили. Тьфу! Ґренісь запухъ, якъ коновка, мене вшпилила якась въ саме око. Кара божа!

— Я вамъ, добродѣю, дамъ бедричу до ока. Гнеть перейде!

— Нехай панна Анета дасть радше бедричу своимъ пчоламъ, щобы погамувались. Те ледарство лѣтае собѣ сврбзь безъ церемонiи... я имъ втну колись штуку!

— Прошу вашои милости, не робѣть того. Я имъ насѣяла меліссы, хутко освоять ся й будуть тихй, якъ дѣти! Три днѣ, що то значить? Ледви якій такій початокъ. Сегодня я найшла въ дббровѣ четвертый, у дуплѣ. Се останній!

— Що, ще оденъ? А до того лѣсній, найѣдливѣйшй... Панна Анета вбзьме менѣ й Ґреніса й вбзъ и коня й драбину! Ладно, нѣщо й кавати!...

— Ручу ся вамъ, добродѣю, се останній разъ. Пбйшла бы сама, але высоко, та й стара вже стала. Якъ бы бувъ Марко, такъ помбгъ бы!

— Певно, для него нема нѣчого пильнѣйшого, нѣжь роѣ выкурювати. Ґренісе, запрягай сиву! Але якъ сей

не останній, то ѣй-Богу, вояцке слово, що позатыкаю въ улинахъ вôконця, нехай здыхають...

— Пчола, ваша мялость, не здыхає, а вмирає. Се останній, бо на бôльше вже й мѣсца нема. За те будемо мати въ осени мѣдъ и вôскъ.

— Го-го! провѣдала панна Анета мою слабôсть. Розумѣеть ся! Буде въ того тôлько доходу, що кôтъ наплаче! Най тôлько панна Анета вертаеть ся хутко, бо на пôдвечѣрокъ прийде чорна Уляна й Ганка.

— За годинку верну ся. Спасибô, добродѣю, за конинку.

Гревісъ ваѣхавъ передъ дôмъ. Стара бабуся вложила на вôзъ ситко, мѣшочокъ, кропило, й инчй пчолярскй прилады, потôмъ выкарабкалась сама й поѣхали, пращанй скавуляньемъ лиса й клекотомъ журавля.

Рямно Рагісъ зоставъ ся на ослонѣ передъ домомъ зъ люльочкою въ зубахъ, водячи довкола збитошными очима.

Бувъ тодѣ святочный пôвдень и субота. Люди розсыпались по рѣцѣ й по поляхъ: молодй ради гуляня, старй ради балачки. Зъ сусѣдньои загороды чути було тяжкій кашель старого Войната, й его торкôтливый голосъ, якъ муштрувавъ парôбка й наймичку.

На Марковому подвôрю нѣхто не сваривъ ся, хиба що молодй бузьчата на щовбѣ стодолы, якъ выглядали пожывы. Погода, сонце й достатки привертали мешанцѣвъ до супокою. Лисъ дрѣмавъ на приспѣ, сивый журавель мелянхолійно ловивъ на стѣнѣ мухи, червона вывѣрка вганяла ся сваôльно за горобцями по вишняхъ, або доганяла свôй власный хвôстъ, и веретенилась, якъ шалена. Пôдъ тыномъ мигнули инколи слухи крôлика, щó обгрызавъ лозове прутье. Голубы, якъ бѣленька хмарка, злетѣли зъ горы до корыта зъ водою, а вôдтанъ обсѣли дахъ, ворбуючи *unisono*, собани выгрѣвали до

сонця то лѣвый бо̀къ то правый и простягалась выго̀дно, якъ собаряты.

Усе жило въ згодѣ, супокою й було вдоволене своєю долею. Ко̀съ у кѣтцѣ за во̀кномъ свиставъ весело, а шпакъ скачучи по щебляхъ крячавъ щоразъ грьмкѣйше:

— На здоровье! Добрый день. Щасть Боже!

Раѓісъ крутивъ вуса, жмуривъ очицѣ, гладивъ щѣтинисту чуприну, во̀дтакъ наклавъ на-ново въ люльку тютюну й зачавъ спѣвати по̀дъ носомъ:

Не наже вени по приво̀дъ,
Тарі, тарі, тарі,
Иде Філіса у городъ,
Тарі, тарі, тарі.

Неначе для контрасту на улици залунавъ спершу свистъ, а во̀дтакъ куплѣты въ спереты по нѣмецки:

Beim Weine, beim Weine, da sitzt man gern zu drei,
Beim Liebchen, beim Liebchen, da sitzt man frei allein!

По̀дкова задзво̀нчала до камѣня, а за брамою въявивъ ся Витовтъ на кони, убраный неначе ѣхавъ на ловы у Віндзоръ.

— Гей! в тамъ хто? — крикнувъ, беручи ся за боки.

Раѓісъ прижмуривъ очицѣ ще щѣльнѣйше й прикинувъ ся, що спить; навѣть псарня не зволила гаркнути, то̀льки выво̀рка и кро̀лики пурхнули въ глубину города, настрашенѣ незвычайнымъ крикомъ.

— *Verflucht! verdammt!* — забурмотѣвъ паничинъ. — Чи повымерали тѣ шпитальники, чи що? Анѣ слыху, анѣ дыху! Гей, Марку, во̀дчини ворота, бо ихъ тобѣ поломлю!

Собаки нѣбы зрозумѣли погрозу, зо̀рвали ся съ гавкотомъ; тогдѣ й Раѓісъ розплющивъ одно око, и

сплювувши флеґматично, вôдбзавъ ся до галасливои своры:

— А цить! а цить! послухъ, голото!

— А зась! До сто чортôвъ! черепы вамъ порозвалюю, бестіи! Чи то вы Рымко Раґісъ?

— А я! — замурлыкавъ старый, не двигаючи ся зъ мѣсця.

— Чи Марко дома?

— А нѣ! — була така сама вôдповѣдь.

Гарне лице хлопця зачало нервно дрожати. Вôнъ збридъ не въ познаку.

— Доки-жь я тутъ по него буду ѣздити? Чи то пиана? Чи вôвъ нѣколи не бувае дома?

— У него нема дому, а ще за молодый, щобы сидѣти зô шпитальниками!... — вôдказавъ флеґматично Раґісъ, вытрясаючи зъ люльки попôлъ.

— Менѣ що до того? Безъ нѣякихъ дотепôвъ освѣдчаю, що я тутки въ остатнье и въ останнье завзываю Марка. Бôльше мене не узрите!

— Щожь дѣяти! Перетерпимо и сей допустъ! — усмѣхнувъ ся глузливо Раґісъ.

Витовтъ спинѣвъ увесь жовчію.

— Скажѣть ёму, щобы за три днѣ ставивъ ся въ Скомонтахъ ради пôднису подъ лу майна пôсля волѣ небôщика батька, и щобы вôддавъ менѣ добровôльно пляны, котрй задержавъ хитро у себе! Розумѣешь? До трьохъ день даю термінъ, а вôдтакъ его змушу. Нехай собѣ затямить добре!

— Затямимо; ясный пане, кожне ваше словечко! Розумѣть ся! Рахунки зôйдуть ся! го-го, чомъ бы нѣ? видко потреба вамъ сейчасъ давбнкоп монеты? ну-ну, потерпѣть трохи! Марко ей для себе не затримае. Принесе!

— Я єго нечистыхъ грошей и знати не хочу! Нехай менѣ вѳддасть те, що загарбавъ, и нехай иде собѣ на чотыри вѣтры! Я навчу єго чесноты й точности!

— Може й мене? — докинувъ Раѓісъ.

— Васъ такожь слѣдъ бы було провчити, якъ трактувати поважну справу. Тутъ нѣ-трохи невмѣстнѣ глупѣ жарты!

— И глупѣ погрозы такожь!

— Побачимо мы, якъ скѳнчить ся та упертѳсть ваша и циганьство!

— Побачимо! а поки пора скѳнчити вже вашѣ наглости, блазне! — пѳднѣсъ голосъ Римко и схопивъ ся въ ослона.

На той рухъ и голосъ четвероножна команда станула готова до бою. Вельми полетющѣ й заѣлѣ собаки скочили першѣ й загаркотѣли, выказуючи ворожѣ зубы. Старый взявъ у руку костуръ и пѳйшовъ до ворѳтъ.

— Вертай ся до дому, молокососе! Тутъ у сѣй загородѣ нема мѣсця для голодранцѣвъ! А языкъ тримай за зубами, бо можешь пожалкувати. Рушай!

Витовтъ зъ высоты свого коня глянувъ зухвало на калѣку, затисъ канчукъ мѳцнѣйше въ долони и грызучи до крови блѣдѣ зубы, жовавъ проклоны.

— Рушай! кажу тобѣ! — повторивъ Раѓісъ сильнѣйше.

— Не горлай, дѣдусю! — вѳдказавъ молокососъ, усмѣхаючись зъѣдливо — я тѳлько дбаю про тебе, кѳлько про твое шудло!

— Рушай! — гукнувъ калѣка.

Наче на гасло собаки кинулись на передъ. Два допали до нѳздрей коневи, два до нѳгъ и черева. Одинъ зъ нечевя вхопивъ ѣздця за чобѳтъ. Наставъ пекольный галасъ. Кѳнь зачавъ порскати, храпати, кидатись, якъ

щука. Витовтовъ канчукъ замѣсть вбдбгнати собакъ, приводивъ до шалености коня, котрый мимо гнузды, кинувъ ся въ ббкъ и пбгнавъ улицею безъ удержу. За хвилю одинъ песъ задыхавый и спѣненый принѣсъ до вбгъ Раѓісови запорошену джонейску шапочку, другій доставивъ поторгану рукавичку. Два инчй прийшли кульгаючи и скавулячи жалбсно, наконець останній зъявивъ ся въ найббльшою добычою — нѣсъ тріюмфально грбзный ще недавно канчукъ.

По славутнбмъ ѣздци лишивъ ся туманъ курявы...

Сильно здивованй собаки обходили пана й заглядали ему въ руки. Не могли зрозумѣти, чому по ловахъ на таку грубу звѣрину не дбстали анѣ скокбвъ, анѣ внутрѣшностей. Раѓісъ задыханый и лютый, не дививъ ся навѣть на своихъ любимцѣвъ.

Спокбй и тиша втѣкли зъ загороды. Лишилось незвычайно прикре вражѣнье, а прилучилась зверхня перепона.

Паробокъ вбдъ Войната зазрѣвъ крбзь плбтъ и сказавъ заляканымъ голосомъ:

— Господарь просить Марка.

— Нема — вбдбуркнувъ Раѓісъ.

— Ой, що то буде? — заохавъ мужикъ — вбнъ *мусить* уже скоро вмре!

— Войнатъ? Що-жь ему тамъ?

— Не знати, що. Поплавъ ся й дуже вже чемно говорить. *Мусить* то вже ему конець, пане!

— Скажи, що якъ Чертванъ вернеть ся, такъ я его пришлю.

Паробокъ вбдбйшовъ, але та вѣдомбсть сильно заняла старого. Чого мавъ бы хотѣти дядько вбдъ выгнаного колись сестрѣнця? Може на-правду вмираѳ?...

Не довго думавъ супокбйно калѣка. Марковбй за-

городѣ судилось бути въ той день метою прочанъ и рановыхъ вѣстей.

Скрипнула фортка, а на подвор'е увійшовъ немолодый мужикъ, обтрушеный мукою струнній станомъ мимо старшого вѣку и якъ видко, колись войсковый.

Станувъ на три кроки водъ Раїса въ правильній поставѣ рядового и мовчавъ.

— А що тамъ, товаришу Юхно? — запытавъ колишній капралъ, гладячи вуса.

— Приходжу зъ докладомъ изъ млына. Сегодня въ ночи вода порвала колесо.

— А де жь ты бувъ, що не допильнувавъ? Спавъ?

— А спавъ. Панічь вызначивъ менѣ три годины выпочивку зъ опівночи. Коли я прокинувъ ся, колеса вже не було. Я пійшовъ шукати й найшовъ подъ Гринишками. Хлопы зловили. Домагають ся выкупу!

— Ось тобѣ разъ новѣнька! Таке колесо! Кольки сотъ карбованцѣвъ стоить. А я говоривъ тобѣ, Юхно: въ млынѣ, якъ на передній сторожѣ. Дубісса разъ-у-разъ промышляе лихо. То зрадливый воронъ! Ну, та й выстроила пустоту!

— Не штука! той клекотъ и шумъ такъ тебе приборнае, що спишь, якъ забитый. Хлопы хотять теперь тридцять карбованцѣвъ! Я бы вже й своими грошми заплативъ, але пославъ унукови до школы, ото-жь приходжу до панича, абы поратувавъ...

— Вѣстиме дѣло! До панича, абы поратувавъ. Вже то вонъ тольки й на те на свѣтъ прийшовъ. Го го, вѣстиме дѣло! Кожный радый скинути на него найбольшу турботу зъ головы. А вотакъ еще лають замѣсть дяки. Вертай ся-жь, дѣду, бо Дубісса забере тобѣ й решту. Панича пришлю завтра зъ-раня.

Тутъ Раїсъ, якъ архиерей вельми могутного бога, кивнувъ милостиво, гордый на своє становище, й розсѣвъ ся выгоднѣйше.

— Пресвятая Дѣво! — сказавъ зотхаючи, коли за Юхномъ заперла ся фортка, — спасибо' тобѣ еще разъ, що въ мене отся одна милиця на свѣтѣ! — Покивавъ головою й перервавъ монольогъ поспѣвомъ:

Въ кого нема грошей, той живе щасливый —
Въ него ночь спокойна та й день нежурливый!

— Мой Марчиско нѣби щось и мае, але що ему зъ того? Квапить ся либонь изъ того озера, якъ на бенкетъ. Витовтъ, Войнатъ, Юхно зъ колесомъ приспѣвують изъ сего боку! Заки верне ся, прибуде ще не одна справа. Ось тобѣ й утѣха городяньска! Охъ, моє ты щуделце сумирне! зъ тобою нема турботы!

Усмѣхнувъ ся старець, поклепавъ пестливо свою деревляну ногу й хутко настороживъ ухо.

— Ого, вертаєть ся панна Анета зо своєю мухою. Моя шаноба! Дострану поцѣлуй, не прохаючи! Ось тобѣ разъ закоханье!

Туркотъ наближавъ ся, Раїсъ подняв ся жваво й чкурнувъ у хату. Крозь вокопце выткнувъ голову й ораторствувавъ:

— А що? пойшло гладко, панно Ането?

— А вже-жь, добродѣю, а вже-жь! Явъ Гренісъ подкуривъ, танъ небожата вылетѣли. Я подставила имъ галузну рябины и гнеть обсѣди. Матка сѣла менѣ на руцѣ — ось она, тутки въ клѣточцѣ!

— Спасибо', спасибо' я не цѣкавый. Забирайте ихъ геть зъ подворя! Агу, колько ихъ лѣтае, ажь мурашки лазять по-за шкору!

— А невже не соромно старому чоловѣкови ще й

воякови боятись пчолиного жала? — загомонѣвъ зъ нечева чужій голосъ зъ противного боку вôдъ лугôвъ.

— А невже не соромно вамъ, дѣвчата, доптати менѣ траву? Ей, ограблю, ограблю — вôдрѣкъ незбитый зъ пантелику, обзираючи ся зъ усмѣхомъ.

Въ глубинѣ подвôря за тиномъ городця зъ яриною стояли двѣ нерозлучнй приятельки й товаришки: Уляна Нерпалісôвна й Ганна Чертванôвна.

Була се приязнь вôдъ малку й братерство духа, що бажавъ чинити й думати самостайно. Уляна черезъ свою тверезу й мѣтку натуру обняла зъ давна провôдъ тои спôлки. Рôкъ тяжкои працѣ й посестрицтва змôцнивъ той звязокъ. Обѣ панны зрôвняли ся працею й вытревалôстю, злили ся сливе въ одиницю; одна доповняла другу.

Зъ виду они непохожй були на себе, хиба зъ убрання. Одна смаглява, мѣтка, балакучя, завсѣгды весела зъ рухливыми очима й що-хвиля змѣнливымъ лицемъ, представляла дѣло й практику; друга блѣда, мовчазна, зъ вѣчною задумою на чолѣ й хмарою въ великихъ тужливыхъ очахъ була образомъ тихои, глубокои а великои мысли.

На натякъ про здоптаный лугъ перестрахъ и соромъ мигнувъ у очахъ Ганчиныхъ. Она не знала жартôвъ, кожне слово було въ неи буквально святою правдою. Уляна похитала вызываючо своєю кучерявою головкою й вôдповѣла свобôдно:

— Ограбте пастухôвъ тои череды, котру мы саме наполохали зъ лугу. Намъ належить ся за те почетна споминка!

Панна Анета зъ власного досвѣду порозумѣла острахъ Ганчинъ, отже прийшла мерщѣй зъ помогою, повѣсивши зôбраный рôй на вишни.

— Не слухайте, мои дѣтоньки. Єго милость жартує! Просимо-жь у хату! А що се за зѣлечко у тебе въ руцѣ, Ганю? Може на-що зугарне?

— *Cynoglossum*, тѣточко! Має широку примѣну! — вѣдказала дѣвчина, цѣлуючи сердешно тѣтчину тверду руку.

— Може противъ ревматизму... — запытавъ Раѓісъ, наближаючись.

— Ей нѣ, на ревматизмъ мікстуры не порадять. Потрѣбне пѣдсонье по моѣй думцѣ — сказала несмѣло й дуже вже тихо.

— Не ставляй діяґнозы, Ганко! Пожди, за чотыри роки — засмѣялась Уляна, и звертаючись до господарѣвъ, докинула:

— Пана Марка нема дома?

— Що, та й вамъ єго потреба? — поклыкнувъ Раѓісъ.

— Розумѣють ся, ще й дуже пильно. Стрыйови потреба єго помочи въ справѣ якогось церковного грунту за рѣкою, котрый хоче вѣдобрати церквѣ орендарьжидъ. Просить єго дуже до себе на приходство.

— Куды єго не просять?... Але єго нема. Сидить уже тыждень у Вилайнахъ при неводахъ — може сегодня поверне.

Ганка завагувала ся трохи, вкінци вѣдозвала ся зъ тиха:

— Та й я рада бы зъ нимъ побачитись. Тамъ дома...

— Знаю, знаю, — перебивъ Раѓісъ, — сегодня я мавъ приємность розмовляти зъ вашимъ малесенькимъ помѣщикомъ. Що й казати, добре зѣльечко...

— Молодость, добродѣю, нерозвага! — вгомонювала якъ звычайно, бабуся.

Мѣжь тымъ панночки увѣйшли на подвѣрье й сѣли

пôдъ вôкномъ на ослонѣ. Уляна кинула вже триману книжку, Ганка вязанку зѣля й цвѣтôвъ, зняли капелюшки й пôчали знакомитись изъ Раїсовою менажерією.

Панна Анета то входила то выходила зъ дому, видко мôцно стурбована.

— Мои дѣтоньки, чимъ же-жь менѣ васъ приймити? — высказала въ кôнци свою велику журбу, заломлюючи розпачливо руки.

Зани дѣвчата мали часъ запротестувати, скрипнула фôртка й гарна Ґралева жѣнка увôйшла на подвôрье. Бѣла намѣтка покривала зъ легка ей золотасте волосье, сонце припалило трохи лице, а оздобный и богатый слобôдскій убôръ збôльшавъ еще ей вроду.

Въ одной руцѣ у нѣи бувъ спорый листьемъ покрытый кôшь, другою долонею прислонила очи й повитала цѣле товариство веселымъ усмѣхомъ:

— Дай Боже добре полудне! Принесла вамъ, панно Ането, суниць изъ дôбровы!

Надземска радôсть выгладила зажурене обличье Анеты, однакъ хутко сколотивъ той спокôй новый сумнѣвъ:

— Спасибô', Мартусю, спасибô'! Та либонь не годить ся вôдбирати ягоды; збирати тяжко, а вы може трудились для чоловѣка?

— Єще бы! Чи тамъ вôнъ розумѣеть ся на тôмъ, щô добре? — вôдказала гарна жона, вôддувши губы.

Раїсъ прижмуривъ збитошно очиць й найорошивъ вусы:

— Чи й справдѣ? Не розумѣеть ся на тôмъ, щô добре? Вѣстиме дѣло! цыбуля! Зле, Лукашихо! коли такъ чоловѣкъ безъ смаку, то зовсѣмъ *тьфу!*

Жѣнка засмѣялась, ажь усѣ зубы блыснули въ коралевôй оправѣ. Поклала кошикъ на лавѣ й додала:

— Чия дóброва, того й ягоды. Я збирала зъ утѣхою, бо въ свято въ хатѣ такъ нудно, що й песъ не высидѣвъ бы.

— Войнатъ либонь умираѥ? — перебивъ Parícъ.

Обличье Марты змѣнило ся въ мигъ ока. Зъ усмѣхнутои стала ся тверда й понура. Махнула байдужно рукою.

— Та нехай умираѥ! — засычала крóзь зубы.

— Покликавъ сегодня Марка! — бурмотѣвъ калѣка.

— Уже покликавъ? Зазнавъ видко панованя въ пустцѣ! Ну, та й побачить же, що воно не такъ легко спровадити, якъ выгнати. Марко певно не пóйшовъ?

— Не пóйшовъ, бо нема его. Але якъ бы бувъ, то не вóдказавъ бы помочи хорому. Та й вамъ, Лукашихо, слѣдъ бы тамъ зазирнути...

— А най и конаѥ, то не пóйду! Якъ собаку, выгнавъ и Марка й мене! Нехай же теперь ходять коло него собаки!

Ѳи очи засвѣтились искрами, обличье спахнуло полумямъ. Зъ гарнои жѣнки зробилась мегера. Parícъ поглянувъ, покрутивъ головою й уже мовчавъ.

— Менѣ здаѥть ся, що й Марко не пóйде — говорила Марта дальше, — що ничого, якъ бы мого Луку! Сему завсѣгды здаѥть ся, що вóнъ повиненъ терпѣти й плакати за грѣхи всего свѣта. Я не така!

На щастье панна Анета не чула тои жовчнои бесѣды, а то не зважилась бы була приняти ягоды вóдъ такои безсоромницѣ. Але бабуся, заспокоивши совѣсть, забрала кошикъ и зникла зъ нимъ въ серединѣ дому. Появилась доперва пóсля выбуху гнѣву зъ пустымъ кошикомъ, и перервала нѣму сцену сердешною подякою.

— Нема за́що, — усмѣхала ся по давньому Марта, — але я стою собѣ, а не говорю про найважнѣйшу

рѣчь. Тамъ на Девайтѣ я стрѣтила паньство зъ Посвѣтя. Пріѣхали човномъ. Сама панѣ дуже гарна й убрана по модѣ, а панъ, *мусить* чоловѣкъ, та такій бридкій, що ажь страхъ!

— Щожь они тамки робили? — запытавъ Раѓісъ и Уляна; бо Ганка давно потонула въ помѣчаню бѣлыхъ хмаръ на сафіровому небѣ, а панна Анета подрѣботѣла въ дѣмъ.

— Спѣвали, бесѣдували не по нашому, зазирали въ печеры, въ студню, обходили тричи Девайтіса, пони наконецъ помѣтили мене й приблизились. Пытали ся прощось, либонь про дуба, бо показували рукою. Панѣ вмѣе трохи по польски, але я не второпала. Потѣмъ заглянула въ якусь книжку й пытаѣть ся: де панъ Марко Чертванъ? Я показала имъ стежку, они вклонылись и пѣйшли дальше. Непереченно прийдуть сюды...

— Гарна новина! — покликнула Уляна, — выглядатиму ихъ до самои опѣвночи! Я дуже цѣкава побачити ту Американку. Нѣхто ще ѣи не бачивъ?

— Нѣхто. Я пытавъ ся въ Марка, чи гарна, але розумѣеть ся, не допытавъ ся нѣчого, — вмѣшавъ ся Раѓісъ.

— Дуже, кажуть, працьовита й практична. У нихъ бувъ учора Витовтъ, — обѣзвала ся Ганка, — казавъ, що безъ порыву не можна на нен дивитись.

— Го-го-го! може бути й зле въ Витовтомъ! дѣстане гарбуза!

— Зъ вѣдкѣль така смутна певнѣсть? — замѣтила жартливо Уляна.

— Аджежь нѣ одна працювита й практична за него не пѣйде! вѣстиме дѣло! Хиба-жь я не знаю? Опроче той бридкій, то ѣи нареченый!

— Матѣнко божа! — крикнула Марта, — а деже-жь она мала очи?

— Го-го-го! не про васъ кажучи, та й вашѝ очи, Лукашихо, мусѣли були либонь затемнитись! — усмѣхавъ ся глузливо Раѓісъ.

Жѣнка спахнула кармазиновымъ румянцемъ.

— Неволя не рай! — вѳдповѣла збентежена.

— Охота гѳрша неволѣ! — кепкувавъ старый немилосердно.

Марта обернула ся до фѳртки, насуваючи на очи намѣтку.

— До побаченя, паньство! — кинула черезъ плече й выйшла.

— Чудна жѣнка! — замѣтила тихо Уляна, — здаѣть ся, вподоба Маркова?

— А вподоба! — скрививъ ся старый. — Сохрань Господь вѳдъ такои вподобы!

Панна Анета появила ся въ дверехъ зъ пѳдносомъ повнымъ масчинокъ, тарѣлкою суниць и дзбанкомъ молока; за нею вынѣсъ Ґренісъ передъ ослѳнъ свѣжо струганый стѳлъ.

— А нуте, мои дѣтоньки! заживайте отсю нову страву, — всмѣхнула ся лагѳдно, — а я пони стрясу въ уликъ пчѳлку, щобы не мучилась довго въ мѣшочку!

— Я вамъ поможу, тѣточко! — жертвувалась Ганка.

— Спасибѳ', мое золото! Поможе Ґренісъ. Ты ѣдьжь ягѳдки й выпочивай пѳсля тыхъ томлючихъ студій.

За тымъ словомъ бабуся закинула на плечѣ якусь плахту, вложила на голову ситце, опняте полотномъ, и почимчинала зъ парубкомъ у садъ.

Панночки смѣяли ся зъ того дивовижного убраня, й поживали смажнѝ ягоды.

Инколи журавель, хѳснуючись розсѣянностю Ганки,

вытягавъ шию й устромлявъ у тарѣлку свій довгій клювъ, решта менажеріи придивляла ся зъ далека.

— А де-жь то живуся? — запытала нежданно Ганка, гладячи рукою пера обласкавленого птаха.

— Живуся! — свиснувъ Раґісъ, шукаючи чогось по даху й по галузяхъ.

Зъ стрѣхи просто на стѣлъ скочило червоне, пусте звѣрятко. Сѣло собѣ на заднихъ нѣжкахъ, передній згорбило на-вхрестъ и моргаючи вусинами, позирало на присутныхъ парою круглыхъ якъ коралевй кульки, очей. Пухастый хвостъ, нѣбы бальдахинъ, маявъ ся ему надъ головою.

— Дати орѣха? — запытала зъ усмѣхомъ Ганка.

На видъ ласощівъ вывѣрка вчинила майстерскій скокъ, вхопила орѣхъ и втѣкла зъ нимъ на тинъ. Лисиця заглядала цѣкаво, а журавель почапавъ до вывѣрки мабуть не зъ добрымъ замѣромъ, та она не дбала нѣ троха, а грызла завзято лушпу.

— Ще не стає одного зъ моихъ добрыхъ знакомыхъ, — вздзвала ся Ганка. — Чи може згинувъ добрячій ярчь, котрый не коле?

— Иголко! — закликавъ радостный Раґісъ — а де-жь бы той гультай подівъ ся? То ледащо! Цѣлыми днями спить, а по ночахъ герцює. Погана натура! Вчу безъ упину, та куды тобѣ, упертый и закаменѣлый. Скінчать зле, якъ коженъ ледащо!

— Трудно природу змѣнити! — замѣтила сурйозно Уляна. Она вже чула вздъ Ганни про чудацтва старого енсвояка й прислухувалась изъ занятьемъ.

А Раґісъ запаливъ ся, розрухавъ ся. Се була его улюблена тема.

— Маєте, панѣ, слушность. Звѣрята, якъ люди, а лѣпшій тілько тымъ, що не можуть говорити й не зна-

ють грошей. А опроче те саме! Бувае добрый и злый, лагôдный и сердитый, пильный, и дармоѣдъ, честный и злодѣй, ладный и бридкій. Стовть тôльки приглявутись. Парохъ вылаявъ мене, коли я сказавъ, що въ кожному звѣрови покутуе якійсь чоловѣкъ. Грѣхъ грѣхомъ, але пôпъ не давъ менѣ выяснити рѣчь; тодѣ певно й самъ повѣрився бы. Трицять лѣтъ уже годую рôзни бестійки и кожнôй придивився гараздъ. Але нема лѣпшои звѣрины надъ собаку, а гôршои вôдъ лисицѣ. Ахъ, кôлько то мôй *хробакъ* зъѣвъ батогôвъ, заки трохи выправився ся! Правда, *хробаче?*

Лисиця повиляла хвостомъ и зъ выглядомъ святощѣ помѣчала звзомъ чубатѣ квочки панны Анеты. Цѣле житье боровъ ся въ ньому сумнѣвъ: карнôсть чи курникъ?

— Покажѣть менѣ ѣжа! — попрохала Уляна.

— А менѣ крôликôвъ! — докинула Ганка.

— Сейчасъ, сейчасъ! Найперше розбуджу *иголка*, а вôдтакъ скличу ту цѣлу голоту; ховають ся по куткахъ блазны!

Гуторячи щось дальше, покульгавъ старый у дôмъ и вернувъ ся по хвили, несучи въ рукахъ мале, колючковате звѣрятко. Сплюхъ *иголко*, збудженый въ солодкого сну, звинувъ ся въ клубочокъ и сопѣвъ изъ невдоволеня. Але розумѣвъ карнôсть, бо зложивъ колючки й не вырывавъ ся на волю.

Раѓісъ поклавъ его на столѣ передъ Уляною й свиснувъ.

На те гасло ѣжь настобурчивъ рыйку, вытягнувсь и стукотячи до такту нôжками, поповзавъ до свого пана.

— Хочешь цукру, ты гôльтаю одинъ? — запытавъ Раѓісъ.

Ярчь пôднѣсъ у гору рыйку й зачавъ лакомо нюхати.

— Ага, хочешь? а походеньки по ночахъ закинути не думаешь? Въ цѣлому домѣ робишь неспокôй! Розумѣеть ся, ты потайный драбуга, нѣбы й приличный, а лисомъ пôдшитый! го-го, слухай-но, слухай!

Середъ тои бесѣды зъ кармана вôдъ капоты выставивъ ся кусичокъ цукру. Навчаючи, калѣка тримавъ его надъ головою виновника.

Ярчь байдуже прислухáвъ ся тымъ докорамъ, нюхавъ, зводивъ рыйку, наконець зôпявъ ся трохи й користуючись красомовнымъ опаломъ, вхопивъ ласощѣ, присѣвъ и зачавъ залюбки грызти.

— Оно такъ завсѣгды, жалкуявсь Римко — ему наука байдуже! Мечешь горохомъ до стѣны! Якъ бы не справнôсть въ губленю мышей та жабъ, то повѣсивъ бы таке ледащо! Таланъ есть, та характеръ злый.

Але по лици старого було видно, що той ледащо бувъ его любимець. Погладивъ его кôлька разôвъ и дививъ ся залюбки.

— Ну, теперечки тарабанъ и попись! — закликавъ, опять встаючи.

Увôйшовъ у хату й гнеть вернувъ ся, зъ флѣтомъ у зеленôмъ футералѣ. Приложивъ его до губъ и затирликавъ страродавню пѣсеньку:

Мѣсяць вже зôйшовъ, поснули псы!...

Нѣхто не сподѣявсь бы, що за блискавичный наслѣдокъ вызве та сентиментальна мельодія! За першимъ звукомъ кôлькоро дѣтей, що забалушились на него зъ улицѣ, пурхнуло, якъ гурма воробцѣвъ пôсля выстрѣлу. Гренісъ занятый згортаньемъ роя въ улинъ, задилькотѣвъ, наче въ лихоманцѣ. Люде, що саме тогдѣ вертали ся зъ поля, або сидѣли на порозѣ по сусѣдныхъ загородахъ,

обізрѣлись трѣвожно й мерщѣй поховались, замыкаючи за собою щѣльно дверѣ, а за то въ Марковій загородѣ запанувавъ незвычайный рухъ. Громадка клапоухихъ крóликóвъ выскочила на подвóрье й припала старому до нóгъ, причалапавъ поквапно журавель, переставъ назирати за курми рудый *хробакъ*, кинула орѣхъ червона *живуся*, *иголко* навѣть зволивъ перервати хрупанье цукру...

Усе згорнуло ся довкола великого чарóвника и съ натугою поглядало ему въ очи. Въ додатку шпанъ кричавъ гучнымъ голосомъ, а нóсъ, якъ умѣвъ, такъ наслѣдувавъ своимъ свистомъ пѣсню про Філона.

Въ ту сáме пору Ярина Орвідóвна й Клярикъ Мервісъ входили пѣшки въ слободу. Бóля першои загороды зупинилесь, а панночка запытала въ нóлькохъ дѣвчатъ, щó спѣвали въ городци, де мешкае панъ Марко Чертванъ.

Пытанье высказувалось оздобнымъ стилемъ польско-нѣмецкихъ шабльоновыхъ розмовъ. Либонь то й черезъ те не зрозумѣли его слобóдскій русалки. Глявули по собѣ, вóдтакъ по чужихъ, городскихъ панахъ, и пурхнули, якъ стадо лань, въ гущавинѣ вишникового вѣтя.

Американцѣ пóйшли дальше, мóцно згóршенѣ й засоромленѣ такимъ прийнятьемъ.

По ще нóлькохъ, такихъ самыхъ невдатныхъ пробахъ, стрѣтили пóдростка, щó ѣхавъ безъ кульбаки на маленькóй коняцѣ, зъ довженезнымъ батогомъ у руцѣ.

Хлопець зирнувъ въ пóдъ широкихъ крысóвъ бриля на бѣлый грóшь въ долони Мервіса, на ясну суконку ладнои панѣ й по хвили намыслу рушивъ на передъ, закликаючи ихъ покивомъ головы. Передъ Марковою загородою зупинивъ ся на хвилю й показавъ батогомъ оселю.

Мервісъ подавъ ёму блыскучу монету.

— *Dejkuj, pon! Ne noriu!* (Спасибб, пане, не хочу!) — вбдказавъ и поёхавъ дальше.

Здивованый Американець крутивъ у руцѣ грбшь, вдучи зъ Яриною въ браму.

— Гляди, Клярк, вбнъ мешкае, якъ мужикъ! Я не найшла бы сей фермы помѣжь тыми инчими. Гляди...

Хотѣла сказати ще щось, але замовкла й станула, наче вкопана, на мѣсци.

Побачила передъ собою чисто бѣлену хату, оплетену дикимъ виноградомъ, а передъ хатою незвычайный видъ: громадка дикихъ звѣрятъ лестила ся до сивого чоловѣка, обсѣла ёму колѣна, тулилась до нбгъ, грала ся свобббдно, а побббля двѣ похилени молодй женщины приглядались тому всему й весело смѣялись!

Ярынѣ пригадали ся старй переказы про пустельникбвъ зъ давныхъ вѣкбвъ. Здало ся ёй, що то снить ся одна така картина зб святыхъ легендъ; забула на хвилю, де она. Старый гравъ на флетѣ, пташка въ клѣтцѣ повторяла те саме, а на подвбрю плугали ся въ пестрбмъ неладѣ бѣлй якъ снѣгъ голубы, сорокатй крблики, лисйця, журавель и кблька собакъ. Терпѣли ся взаимно безъ спору и знеохоты.

— Чи бачивъ коли що похоже на те, Клярк? — шепнула въ кбвци панна Орвідбвна.

Американець стоявъ непорушный, вытрѣщивъ очи, але не на звѣрята, а на людей.

— *Beautifull!* — муркнувъ такожъ тихо.

Могли непомѣченй довго стояти, бо ревія Рагісовыхъ пбдноменныхъ звернула на себе повну увагу обохъ панночокъ, а панну Анету й громовый лоскбтъ не вбдбрвавъ бы вбдъ мухи. Ажь Римковй собаки почули чужинцѣвъ и мимо флетового концерту зачали обзиратись неспо-

кôйно. Старый мимохôть глянувъ на браму, инструментъ высковзнувъ ему зъ рукъ, — чаръ переминувъ.

Перший збрвались голубы й наче бѣла хмарка, вылетѣли понадъ загороду; крôлики, щó зъ заласьемъ обгрызали *cynoglossum* зъ Ганчиных рукъ, метнули ся въ сѣни. Вывѣрка зôскочила зъ Раїсового плеча й побѣгла шукати орѣха пôдъ тиномъ. Собаки кинулись оглянути прихожихъ, а за ними почалапавъ маестатично журавель, ведучи ся зъ повагою швайцара на двôрскихъ принятяхъ.

Ярина зблизилась, окинула подвôрье поглядомъ, наче шукаючи когось, и повторила свое стереотипне пытанье:

— Чи тутъ мешкае панъ Марко Чертванъ?

„Цѣкава я, що буде дальше, якъ его нема? — подумала, — мôй засôбъ польщины вычерпаеть ся пôсля кôлькохъ мінутъ!“

— Ось и справдилось! — забурмотѣвъ зовсѣмъ збентеженый Раїсъ — то пезно Орвідôвна, а Марка нема!

Ганка вôдважилась выступити прилюдно, розумѣть ся, зъ принукою брôвъ Уляны.

— Тутъ, панѣ! — вôдповѣла, встаючи и приступаючи кôлька крокôвъ.

Що она дала-бъ за те, якъ бы вôнъ бувъ тутки й ослобонивъ ей вôдъ тои розмовы й дослѣдного зору чужихъ людей!

— Чи вôнъ дома? — выдобувала останки свого талану й памяти Ярина.

— Нѣ, панѣ!

Се бувъ тяжкій ударъ. Панночка надумувала ся хвилю, але не могла собѣ пригадати бôльше потрѣбныхъ

у тôмъ злучаю фразъ. Глянула отже на модне убранье Ганчине й насмѣлилась на смѣливу пробу.

— Чи вы, панѣ, розумѣете по французки?

Дѣвчинка усмѣхнула ся мимохôть.

— Розумѣю, панѣ, — сказала найчистѣйшимъ парижскимъ наголосомъ.

Обличье посвѣтскои помѣщицѣ засьяло радôстью.

— Ахъ, славити Бога! — вôдôтхнула зъ глубины душѣ, — ву, наконець можу порозумѣтись! Але зачинаю представою: Ярина Орвідôвна, на услуги! прийшла я зъ Посвѣтя, зъ тысячною интересôвъ до пана Марка Чертвана. Чи на-правду нема єго дома?

— Нема, панѣ. Уже тыждєнь буде якъ нема єго, але сегодня вернеть ся певно.

— Вернеть ся?... Знаєте, панѣ, у мене велика охота пождати на него. Цѣлый день пѣшки звѣдуємъ околицю й досыть менѣ тои ходженины.

Ганка спаленѣла.

— Прошу, выпочиньте, — выпкала, чуючи, що тратить що разъ бôльше певнôсть, и благаючимъ поглядомъ дивлячись на Уляну.

Єи зрозумѣли. Покликана на помôчь Уляна шепнула щось Раґісови, а вôдтакъ енергічно пôддержала Ганну.

— Та й мы мусимо зачати вôдъ представы — вôдозвала ся весело. — То сестра пана Марка, Ганна, а я близьна сусѣдка. У насъ, саме такъ, якъ и въ васъ, панѣ, есть богацько интересôвъ, зъ тою вôдмѣною, що ждемо вже кôлька годинъ.

— Отже то вы, панѣ, студіюєте въ Парижи? Вы отворили менѣ дорогу въ рôдный край. Ну, знаєте, панѣ, таку, якъ отся стрѣчу я не вôддала бы й за мі-

ліоны! Тысячне спасибб'!... Прошу вважати мене за довжника...

Дуже несмѣливо поклала Ганна свою руку на вытягнутбй долони Ярины, й вбдповѣла на стискъ майже жалбснымъ поглядомъ.

— Я нѣчого не вчинила, панѣ, — вбдповѣла тихо.

Нежданно мовчаливый доси Мервісъ вынявъ руки въ кишенѣ плаща, знявъ бриля, й засвѣдчивъ свою присутнбсть словомъ:

— Прошу, Ирі, а мене представити не зволишь?

— Ахъ, и наврядъ! Отсе панъ Мервісъ, кавалеръ на вашй услуги, зъ тою вбдмѣтою характеру, що вбдъ коли живе, не згрѣшивъ ґалантерією нѣколи! Поручаю его ласкавымъ панямъ!

Панны повитали невклюжого Амераканця мовчазнымъ поклономъ. Уляна грызла уста, щобъ не розбсмѣятись, а Ганка паленѣла що хвилѣ.

Тай слушно. Вбдъ першои хвилѣ свого входу на подвбрье Клярикъ Мервісъ не зводивъ зору зъ ёи лиця. Той упрямый поглядъ мучивъ ёи, якъ тортура.

Ярина сѣла зъ великою свободою на лавцѣ, зняла рукавички й капелюхъ та й зачала веселу розмову зъ Уляною.

— Признаю ся вамъ, панѣ, що для мене то роскбшь, коли можу порозумѣти ся зъ нимъ инчимъ, нѣжь изъ Кляркомъ. Я думала, що буду засуджена на вѣквѣчну мовчанку въ Посвѣтю. Зъ розпуки я ѣздила верхомъ, зъ розпуки що-дня була на службѣ Божбй, зъ розпуки сегодня човномъ поплыла черезъ рѣку въ той лѣсъ. На сей разъ моя цѣкавбсть вповнѣ нагороджена. Я бачила чудо природы: либонь тысячлѣтный дубъ!

— Ахъ, Девайтісъ! — засмѣяла ся Уляна, — отже вы бачили ідеалъ пана Марка...

— Якъ же се, ідеалъ?

— Ну, вже-жь... те дерево любить панъ Марко надо̀ все!

— Длячого-жь? може яка родинна памятка?

— Може, я не знаю... панъ Марко не звычайный говорити, длячого, але шануе того дуба й часто можна его задуманого тамки найти...

Ту бесѣду перервавъ Мервісъ. Ганка ще передъ тымъ стрибнула въ хату, покликана жестами черезъ Раґіса, отже Американець, утративши одну мету своихъ поглядо̀въ, найшовъ собѣ другу. Во̀нъ зазирнувъ у садъ и нежданно доторкнувъ ся до плеча Ярины.

— Ірі, що́ се таке? — запытавъ тихо по анґлійски, показуючи щось незначущо.

Те „щось“ то була панна Анета и Ґренісъ, обоє въ ситкахъ на головѣ, окруженій хмарою дыму й выконуючи дивнѝ рухи довкола улика.

Панночка глянула зъ цѣкавостью й звернулась до Уляны.

— Що́ воно таке? — повторила пытанье.

— Се, — во̀дказала дѣвчина, смѣючись, тѣтка пана Марка, занята роемъ пчолъ.

— Щось незвычайне! — завважавъ Мервісъ, — по̀йду приглянутись блызше.

— Та цѣкавость може для васъ мати сумнѝ наслѣдки...

— *Oh, no*! Буду то̀льки помѣчати.

Отворивъ фо̀ртку й пропавъ.

— А мѣжь тымъ у свѣтлици Раґісъ изъ Ганкою вели жваву бесѣду.

— Чого она хоче?

— У нен дѣло до Марка!

— Що, и въ нен дѣло? Ще одна! Тѣльки того не ставало! що мы зъ нею вдѣемо?

— Треба погостити, попрошу въ тѣтки!

— Певно, ага, сейчасъ! Якъ бы не Орвідѣвна, але навѣть твѣй покѣйникъ батько прийшовъ, то би вѣдъ тыхъ капостныхъ пчѣлъ не вѣдбрвешь... Выглядае добра й ладна, ажь любо дивитись. Чого се она такъ смѣеть ся? — перервавъ заглядаючи.

Приводомъ смѣху бувъ *иголко*. Скѣнчивши пописъ, вѣнъ вкарабкавъ ся въ Ганчинъ капелюхъ и заснувъ. Вѣдтакъ трохи чи не цукоръ засмакувавъ ему крѣзь сонъ, отже зъ великою натугою выцарапавъ ся зъ того нового кубла, найшовъ у мисочцѣ молоко й зачавъ зажѣрно пити.

Ярину заняла та сцена, перехиляла Яричеви посуду й гладила, дивуючись по своему. На той видъ Раѓісъ розгнѣвавъ ся на „непрыличного обжору“, отже прийшовъ и хотѣвъ его забрати.

Панна Орвідѣвна спинила его прохаючимъ поглядомъ. Глянули на себе й усмѣхнулись въ одинъ часъ. Бувъ се нѣмый початокъ великои приязни.

— Попросѣть сего пана, щобы зѣставивъ те добряче звѣрятко!... сказала Ярина до Уляны.

Раѓісъ почувши просьбу, кивнувъ головою на знакъ, що годить ся, а бачучи, що церемонии нѣ-на-що не здадуть ся, власною рукою насыпавъ на тарѣлку суниць, поливъ молокомъ и подавъ Яринѣ, прохаючи рухомъ, щобы ѣла.

— Спасибѣ', пане! Я дуже рада, бо зѣгрѣла ся й намучилась! — казала.

Уляна переклала те на польске, а старый покрутивъ вуса й ажь покраснѣвъ изъ задоволеня.

*

— А що? — шепнувъ до Ганки, — чи зле я справивъ ся? Цѣле житье я вмѣвъ женщинамъ догодити! Ось и оббйшло ся безъ панны Анеты. А де-жь подѣвъ ся той бридкій?

Рагісъ отримавъ вбдповѣдь сейчасъ. Въ огородѣ затупотѣвъ дудовь, то втѣкавъ поважный Мервісъ. Бѣгъ, здаеть ся вперше въ житю, тельмомъ и наче шаленый вбдмахувавъ ся руками. Се були тй сумнй наслѣдни помѣчування пчблъ.

— Ирі! — верещавъ — одна вкусила мене въ око, друга вшпилила въ нбсъ, третя въ лице! Охъ, лишенько! Опять щось бренить!

Забѣгъ аж у стайню; коли вернувъ ся, покусанй члены вже напухали. Выглядавъ страшно.

Панночки залились безпощаднымъ смѣхомъ; собаки вважаючи тй перегоны за заохоту, зачали бѣгати, скакати й гавкати на Американца; а Рагісъ кричавъ громовымъ голосомъ.

— Отсе-жь и погостила панна Анета! Зробивъ ся зъ чоловѣка венецкій страхополохъ! А цитьте, собаки, гбльтаѣ! Ось тобѣ й разъ медовъ. Соромъ и неслава для дому! панно Ането! панно Ането! А цитьте, гбльтаѣ!

Хопивъ за кіяку й поббльшивъ громаду бѣгунбвъ. Втѣха панянокъ збльшала. Смѣялись до слѣзъ.

Одна Ганка вдержала повагу. Жалко ѣй стало покусаного; на коженъ збль, хочь бы й зъ видомъ комізму, у нен було живе спбвчутье. Скочила въ городець, принесла жмбтку листя й безъ вагування теперь заступила дорогу вбдганяючому пчолу Мервісови.

— Пане, поводѣть ся спокбйно, бо рухъ роздразнюе комаху. Сѣдайте й приложѣть отсе зѣлечко на болюче мѣсце; за хвилю мине збль...

На звукъ того голосу Американецъ станувъ, подививъ ся на нея однымъ окомъ — друге було, якъ гора, запухло, — и вчинивъ ей волю.

— Жало ще въ тѣлѣ!... заклинала Ганка, приглядаючись уважно.

— Ратуйте мене, панѣ, — зойкнувъ — я нѣчого не бачу, не чую, я калѣка теперь. Охъ лященько, якъ болить!

Ганна зъ цѣлою повагою будучого лѣкаря вытягла делікатно жало й подала ему листье. Ярина зъ Уляною смѣялись безъ упину, Рагісъ дуже злющій наложивъ ситко й пойшовъ перемовлятись изъ панною Анетою.

Мервісъ сидѣвъ недвижно, якъ китайскій идолъ, а по хвили ледви вздыхнувъ свобѣдно, вставъ, взявъ Ганчину руку и зъ цѣлою пошаною пѣднѣсъ до устъ.

— Панѣ! — сказавъ — надъ все люблю спокій й въ цѣломъ житю я не заколотивъ его! Я думавъ, — тутки зотхнувъ, — що зъ таними пріпціпами я й умру. Та пожаль ся, обчисляючись, я забувъ про пчолы. Я чоловѣкъ хитлавый...

Выголосивши поетично ту рѣчь, сѣвъ опять и звертаючись до Ярины сказавъ:

— Ірі, ты смѣялась? Ты завсѣгды смѣешь ся зъ мене! Прощаю тобѣ, але прошу тебе про одно: не розповѣдай въ Дрексітті, що ты бачила Клярка Мервіса, якъ бѣгъ. Сего не переживу!

— Житимешь и зъ тымъ, мой дорогій! — вѣдповѣла зъ смѣхомъ. — Подякуй же такожь шумною рѣчью паннѣ Чертванѣвнѣ за ратунокъ, бо якъ бы не она, такъ бѣгавъ бы ще довгенько!...

— Я паннѣ Чертванѣвнѣ вѣддячу ся чимось лѣпшимъ, нѣжь словомъ! вѣдповѣвъ зовсѣмъ суріозно.

Глузливѣ очи Ярины позирали на него довгу хвилю.

Въ вихъ замерехтѣли искры жарту, може зрозумѣла, що хотѣла сказати, бо пригрызла уста й примусила ихъ до мовчанки и поваги. Уляна такожь изъ великимъ трудомъ гамувала веселость.

Въ городци бурчавъ Ратісъ, зітхала жалібливо панна Анета, перенята цѣлою грозою злучаю зъ такимъ гостемъ. Вертались обое разомъ до товариства. На видъ такого блискучого товариства, бабуся стратила голову. Зъ далека обходила столъ, кланяючись що крокъ и збираючи по старосвѣтскому въ два пальцѣ спідничку. Думала зъ острахомъ, чимъ сей гуртонъ почестувати?

Гостѣ вклонилась ѣй мовчки, Уляна пояснила панні Орвідовнѣ, хто она, та бабуся; Ратісъ що-бъ потѣшити Мервіса, предложивъ ему суницѣ; вертавъ ся поволи спокій.

— За те довкола въ слободѣ зробилось гамірнѣйше: западавъ вечіръ, череды вертали ся въ пасовиськъ, люди повертали зъ святочныхъ прогульонъ до дому. Улиця заповняла ся товаромъ, кіньми, вівцями, загудѣла гаморомъ людей и звѣрятъ.

Та й Маркова брама відтворилась широко. Товаръ изъ рыкомъ заходивъ у хлѣвы. Небагацько того було, але все гладке, лискуче й веселе — и, якъ Ратісова менажерія — освоєне приходило аж до рукъ чоловѣка и не боялось людского голосу.

Американцѣ цѣнаво придивлялись тымъ нечисленнымъ статкамъ чоловѣка, котрый тамъ, у Посвѣтю, орудувавъ сотнами тысячѣвъ, а не хотѣвъ нѣ за яку цѣну лишитись, и вернувъ ся до тои на повъ мужицкои загороды, до твердои працѣ й невыгодъ. Сподѣвались побачити зовсѣмъ инакшій статки.

Відтакъ зачинивъ Гревісъ браму, занявъ ся чимсь разомъ изъ Ратісомъ на подвірю, наймичка въ панною

Анетою пôйшли зô скôпцями на обору, полишенй гостѣ баланали, взираючи ся щô-разъ частѣйше на сонце.

— Може панъ Чертванъ сегодня не верне? — завважала Ярина.

— Мусить вернути, — шепнула Ганка. — Ще передучора посылали по него! Тôлько дѣлъ жде его приходу!

— Направду? А я хочу его забрати зъ собою въ Посвѣтье.

— Не знаю, чи вамъ оно вдасть ся? Менѣ его треба изъ за родинныхъ дуже наглячихъ вôдносинъ.

— Мôй стрый выглядае его тежь нетерпѣливо!

— Казимиръ письменно покликавъ его притьмомъ у Ковно.

— Вода зруйнувала ему млыны!

— Справдѣ, якъ на одного, доволѣ роботы! — покрутила головою Ярина.

Коли пôднялись собаки, насторсжили уха, зачали нюхцювати й рушатись.

— Марно йде! — обвѣстивъ Рымко радôстно.

— Марно йде! — повторила панна Анета, — ахъ, чимъ я ихъ приймy?

Всѣ зачали выглядати на улицю й слухати, собаки выбѣгли на зустрѣчь.

Справдѣ дорогою йшовъ Чертванъ изъ Гралемъ и зъ кôлькома инчими парубками зô слободы, котрй помагали ему при ловли рыбы. Запорошенй, брудней убранй якъ небудь, въ постолахъ замѣсть чобôтъ, выглядали дуже змученй дорогою. А проте на видъ родинныхъ хатъ вôдрада наповнила молодй душѣ и хтось найвеселѣйшій заспѣвавъ сильнымъ голосомъ:

Воробець варить свôй алусъ,
Дамъ дамъ, далѣ дамъ,

Просить птаство та на лямусъ,
Дамъ дамъ, далѣ дамъ — та на лямусъ.

Вôнъ пôйшовъ зъ совою въ танець,
Дамъ дамъ, далѣ дамъ,
Надоптавъ ѣй малый палець,
Дамъ дамъ, далѣ дамъ — малый палець.

Сова въ судъ, воробчикъ на плôтъ,
Дамъ дамъ, далѣ дамъ,
Сову зъѣвъ лисъ, воробця кôтъ,
Дамъ дамъ, далѣ дамъ — воробця кôтъ.

Загальна веселôсть закôнчила пѣсню. Оденъ Марко не смѣявъ ся анѣ не спѣвавъ. Вôнъ бувъ змученый и голодный, пôсля трьохъ безсонныхъ ночей болѣла въ него голова, руки й ноги болѣли пôсля довгои пѣшои дороги. Дививъ ся на свою загороду й роздумувавъ, якъ накормить его тѣтка, напоить, якъ опôсля ляже на постели й вôдпочине хочь кôлька годинъ передъ журливымъ завтрѣшнымъ днемъ. На завтра ждала его родинна сцена въ Скомонтахъ, але не лякавъ ся ви — вôнъ нѣсъ за пазухою набиту мошонку зъ зароблеными на озерѣ грôшми.

Доходячи до слободы товаришѣ попращали его й пôйшли впередъ. Середъ радôстного гавкоту собакъ увôйшовъ на подвôрье, глянувъ и станувъ здивованый. Въ его мрѣяхъ не було нѣкого зъ тыхъ, що тамъ сидѣли пôдъ его хатою й стрѣтили весело одноголоснымъ окликомъ:

— Ну, наконець, добрый вечôръ!

Якусь хвилю не вôдповѣдавъ нѣчого. Его змученѣ очи блыснули зъ пôдъ брôвъ якимсь млавымъ выразомъ радости; мовчки поклонивъ ся.

— Добрый вечѣръ! — вôдказавъ наконецъ збли-жаючись.

Зъ подвôря гудѣвъ басовый голосъ Ратіса й пи-щавъ дискантъ панны Анеты. Обое они бѣгли зустрѣ-чати любимця й повторяли радôстно:

— Ну, наконецъ! ну, наконецъ!

Вôнъ выглядавъ нѣбы оголомшеный и розсѣяный. Повитавъ Ганку поклономъ, Уляну хотѣвъ устиснути, Мерзіса трохи не поцѣлувавъ у руку, про Ярину неначе забувъ, а на старыхъ не зважавъ нѣ трохи.

— Вже вôдъ полудня ждемо на васъ — зачала на-пôръ перша Уляна — стрый доконче погребуе васъ, хочь бы й сейчасъ, найдальше завтра!

— Мôй дорогій! — вôдозвалась Ганка — ради Бо-га ходи въ Скомонты ще сегодня. Тамъ знимаеть ся противъ тебе буря.

— А знаешь, мынъ юргішскій рознесла въ трѣски Дубісса? клинавъ зъ далека Ратісъ — колесо понесла вода за три милѣ! Ѣдь и выкупляй, бо вкрадуть!

— Мôй Марочку, моя дитинко! — добила ся черги й бабуся, — ты певне нѣчого не ѣвъ! Ось для тебе ягôдки. За хвилю буде вечеря. Сѣдай же, выпочинь.

— Заки буде вечеря, й заки выпочинешь, побѣжи до Войната. Либонь старый умирае, тричи посылавъ по тебе.

Марко все ще мовчавъ. Обпали его зъ усѣхъ бокôвъ: Ганна тримала за одну руку, панна Анета за другу, Ра-тісъ кричавъ въ одно ухо, Уляна собѣ говорила про стрыевый процесъ; навѣть Мерзісъ, котрый такъ дуже любивъ спокôй, вмѣшавъ ся въ той загальный гамôръ и робивъ ему гôркій докоры, що не взявъ его зъ собôю на ловлю.

Одна тôлько Ярина не рушила ся зъ мѣсця: заки-

вула голову и на пбвъ прижмуреными очима дивилась на той гурт людей. Оглявула кожне обличье, вкбнци зупинила себй поглядъ на Марковому лици и вдивляла ся въ него зъ напруженьемъ. Той чоловѣкъ повурый, мовчаливый, байдужный на все, що не называло ся интересомъ, занявъ ей вбдъ першои розмовы на двбрци въ Ковнѣ. Радо слухала, що говоривъ про него Явигло, помѣчала его на ножнбмъ кроцѣ. Въ день пріѣзду до Посвѣтя, коли побачила его середъ тои чужои товпы, забило ся въ нѣй серце, якъ до когось свого; черезъ тыждень товаришування привыкла до него; коли вбдѣхавъ, стало ѣй нудно й чула ся въ Посвѣтю чужою. Потбмъ частенько спогадъ рисувавъ передъ ей очима его великаньскій зрбстъ, рѣзвій недвижній черты, рѣдко коли позыраючій на кого сталевый збръ и вузкій, нѣколи не знаючій смѣху уста; той спогадъ приносивъ до ей уха его глухій голосъ; и мимохбть часто думала про него, иногдѣ зъ гнѣвомъ, иногдѣ зъ незаспокоеною цѣкавостію.

Теперь пбсля довгого небаченя находила въ нѣмъ той самъ холодъ, ту саму хмурбсть и зъ превростю майже почула, що въ друге въ ей грудяхъ зловѣщо забило ся серце.

А вбнъ, такъ якъ звычайно, не дививъ ся на ней, майже не привитавъ ся. Байдужно, зъ намѣнымъ супокоемъ слухавъ тй рбзній просьбы, вымоги, справы, претенсіи, та й ждавъ терпѣливо, поки не скбнчать ся.

Коли наконець замовкли, вбнъ по своему звычаю, ляковічно вбдповѣвъ найперше Гавцѣ й Уляні Нерпалісбвнѣ:

— Скажи матери, що завтра рано пріѣду неминуче. Грошѣ е, нехай будуть спокбйні, а до отця пароха поступлю о-пбвдня.

— Неодмѣнно? — запытали обѣ съ натискомъ.

— Неодмѣнно! — потвердивъ, а звертаючись до Мервіся, докинувъ: — Дѣло не пропало! Въ четверъ вертаю ся впять на озеро й пробуду тамки тыждень. Коли маете охоту й добру волю, то прошу зо мною.

— Пане, то моя одинока пристрасть! Возьму вудку.

Чертвантъ, явъ видно було, трохи прійшовъ до себе, и въ пошаноби поцѣлувавъ тѣтку въ руку.

— Я дуже радъ повечеряти й выпочити. Вбдъ рана вандруємо пѣшки, а тамъ мало що ѣли. Нашій заспы въ салашѣ хтось укравъ.

— Ахъ Боже! Бѣдна жь ты, бѣдна, моя дитино люба! Сейчасъ я всмажу тобѣ яешницю и зварю затирку на молоцѣ. Сердешный мбй небора!

Она подрбботѣла въ дбмъ, а панянки також почали також брати на голову капелюхи.

— Затымъ добранбчь, пане Марку, — сказала Уляня — завтра ждемо нетерпѣливо!

— Буду, панѣ! — вбдказавъ кланяючись.

Дѣвчата попращались изъ Яриною, зъ Рагісомъ, заглянули въ кухню до панны Анеты, а мѣжь тымъ Мервісъ заложивъ капелюхъ.

— Куды идешь? — запытала тихо панна Орвідбвна.

— Вбдведу ту чудотворну лѣкарку! И такъ вечбръ, можуть тутъ бути шакалѣ, куйоты, злочинцѣ.

— Ждати му на тебе пбдъ старымъ дубомъ!

— Спасибб, Ірі.

Товаришни йшли до брамы. Мервісъ догнавъ ихъ и пбйшли разомъ.

На серединѣ подвбря лишивъ ся нанашко Рагісъ

изъ похрестникомъ. Розмовляли вже спокійно. Дé що тôлько могла розумѣти Ярина.

— Йди до Войната! Може попросить тебе о прощенье й верне милость.

— За пôзно. Колись я вôддавъ бы за те усе майно й кровь, а теперь не хочу!

— Не пôйдешь? Вôнъ може вмирае!

— Пôйду, тôлько дайти выпочити хвилю; я здóрово змучивъ ся дорогою, та й голодъ доскуляе!

— Добре, добре. Очевидно! Вôдпочинь! пôйду помогти панні Анетѣ; та й звѣрятка мои голодні! Поговори зъ тою панною. На лихо й у неи якісь дѣла до тебе. А де-жь подѣвъ ся той покусаный? го-го, може пôдмазуеть ся до панны Анеты! дамъ я ему!

Черезъ хвилю на подвôрю лишивъ ся оденъ тôлько змученый вандрôвникъ и несмѣло звѣвъ очи на сидючу пôдъ его хатою посвѣтску помѣщицю.

Ярина въ тôй самôй поставѣ зъ ненакрытою головою дивилась на него чудовыми очима, на днѣ котрыхъ за искрами ожывленя лежала тужна, проймаюча глубѣнь.

На одну хвилину стрѣнулись ихъ погляды; по его чертахъ перемигнуло нѣбы вражѣнье болю; вôдтакъ заблизивъ ся, сперъ ся на тынъ, и такъ, вôддаленій на крокъ вôдъ себе, мовчали довгу хвилю.

Она неначе ждала слова вôдъ него, але даремне. Пôдняла ся, вложила на голову капелюхъ и помалу затягала рукавички.

— И въ мене до васъ чимало дѣлъ — вôдозвала ся, — але коли бачу, якъ вы занятій, мовчу. До побаченя! може коли въ будучости...

— Де-жь то панъ Мервісъ? — озирнунъ ся Марко.

— Нема! Проводить до дому вашу сестру, котрою очарованый. Ждать'му на него надъ рѣкою, коло човна.

— Такъ я пôйду зъ вами до рѣки...

— Вы змученѝ, голоднѝ, й дуже незвычайно выглядаѣте! Не хочу.

— Пôйду, панѣ. Послухаю вашихъ дѣлъ, може ѓа́що здамъ ся. Не голодъ анѣ не змука менѣ доскуляе. До рѣки недалечко.

— Спасибб! — сказала тихо. Въ тôмъ голосѣ бувъ тонъ, щó сплесмôць вдиравъ ся въ серце. Вôнъ замовкъ.

Выйшли непомѣченѝ, товаришивъ имъ тôлько вѣрный Марѓасъ.

Черезъ кôльна хвиль Раѓісъ выглядуеъ на подвôрье.

— Марку! вечеря готова! — закликавъ.

Нѣчого! пусто й глухо. Старый зайшовъ у городець, заглянувъ у всѣ закутки.

— Марку! — закликавъ голоснѣйше.

Нѣякои вôдповѣди не було, тôлько собаки зачали брехати.

— Ось тобѣ й на! Опять пôйшовъ, ага! зъ Орвідôвною почимчикали! Очевидно! Ось тобѣ й голодъ и втома! И йми ты йому вѣры! Знаете щó, панно Ането! нема нашого хлопця! повѣявъ ся зъ посвѣтскою панною! Шукай вѣтру въ поли. А то драбъ хитрый и брехливый! Ну-ну-ну!

— Пôйшовъ? — вôдповѣла добряча женщина, втираючи зъ чола пôтъ, — що-жь дѣяти, добродѣю? Мабуть той хôдъ милѣйшій для него чимъ ѣжа, й постѣль! За-вб-що гнѣватись? Най бѣдолаха хочь разъ собѣ догодить, хочь яку хвилю порадѣе! Щасти ему Боже!

— Панна Анета рада зъ кождои рѣчи! Що въ тôмъ доброго? ехъ, нова жура, та ще й найгôрша, бо солодка, якъ трута на мухи! Ну-ну-ну, та й хто спо-

дѣвавсь бы по ньому? Девять миль увандрувавъ тай ще готовъ гулять! А мѣжь тымъ Войнатъ умре! ехъ, дуракъ!

Панна Анета мала слушнôсть: нѣ про ѣжу, нѣ про спочивокъ не думавъ той понурый чоловѣкъ. Ярина сперлась на его рамя, й ишли собѣ дуже поволи, здовжь оселѣ ажь до хреста на розпутю. Ажь тамки почали розмову.

— Вы не додержуете слова. Черезъ два тыждня вы не вôдвѣдали мене, не помогли! Я мусѣла вамъ дуже навкучитись...

— Не було коли въ мене.

— А въ Юргішкахъ вы були?

— Бувъ. Управляю майномъ пôсля батька.

— И не кинули такъ, якъ Поевѣтье...

— Тамъ нема на кого лишити.

— Якъ, нема? Є панна въ моему вѣку.

— Слабовита та й дуже делікатна. Доглядае слѣпои бабусѣ.

— Чи то ваша наречена?

— Нѣ!

— Але вы ей любите?

— Панну Яншевску?

— Ну, вже-жь не бабусю? Вы навмысне пытаетесь, абы звôльнитись вôдъ вôдповѣди, але оно не вдасть ся. любите ей?

Вôнъ здвигнувъ плечима.

— Добра панночка, — вôдказавъ байдужно.

— Я не пытаю ся про ей прикметы, але чи любите ей? — кинула нетерпѣливо. Той тонъ здивувавъ его, окинувъ ей очима й вôдповѣвъ спокôйно.

— Не люблю!... Але тымъ двоимъ сиротамъ я радъ бы й неба прихилити. Самѣ они, якъ палець на

свѣтѣ! Я часто тамки буваю, коли знайдеть ся трохи вôльного часу.

— Такъ вы нѣгде не буваете ради власной приємности?

— Нѣ, панѣ, нѣгде! Нема такого мѣсця!

— Пôдъ дубомъ, тымъ старымъ, у лѣсѣ?

Зъумѣвъ ся, плече задрожало ему.

— Хто вамъ говоривъ про дуба? Запытавъ.

— Не въ тôмъ дѣло, досыть, що знаю. Пôйдемо туды теперечки разомъ, а вы менѣ розкажете, яка памятка вяже васъ изъ тымъ деревомъ. Розкажете?

— Нема-що розказувати.

Настала хвиля мовчаня. Панночка нетерпляче кусала губы, вôнъ гладѣвъ передъ себе на темный бôръ и слухавъ знаемого шуму. Они увôйшли въ чагôръ; на велитахъ лежавъ уже сумеркъ.

— Не заблудите? — запытала.

— Я? въ Девайтѣ? Тутки я выховавъ ся и зрôсъ. Кождый корчикъ у мене въ памяти! Хочете зôйти надъ рѣку?

— Нѣ, на ту поляну. Я обѣцяла ся Кляркови, що тутки знайде мене, коли не заблудить.

Зъ очевидною нехôтью змѣнивъ напрямокъ дôроги и гаючись вѣвъ ей манôвцями.

Черезъ хвилю увôйшли на поляну. Ярина высунула руку въ пôдъ его рамени й розглянула ся довкола.

— Мусить се бути цѣкава карта зъ нашихъ старыхъ подѣй. Мабуть тутки бувъ замокъ — се звалища?

— Бувъ.

— Чомужь не зôставъ ся?

— Не стало оборонникôвъ. Онгамки по нинѣ могила! — показавъ рукою.

— Переказъ певно живе въ устахъ околичного люду. Розкажѣть менѣ...

— Що тутъ розказувати. Они стерегли того самого

що й мы теперечки: землѣ й святынѣ. Полягли всѣ. Ворогъ загорнувъ землю, спаливъ замокъ. розваливъ святыню. Ось и конець!

— Нашѣ прабатьки певно такожь тямки лежать! — шепнула обгортаючи поглядомъ могилу. На ей лици выразилась повага й глубокій жаль, якась загадка лягла туманомъ на ей очи. Сѣла на каменi Алексоты й по хвили задумы обѣвала ся смутно:

— Дивна рѣчь, якъ отся полява пригадуе менѣ мои дѣтвачѣ роки. Коли я вперше выглянула зъ колыски, то бачила довкола такій самый чорный лѣсъ, а на невеликому зрубѣ нашу зъ берьонъ складаву хату. Мати завѣшувала колыску на галузѣ й помагала батькови корчувати. Мусѣла то бути тяжка праця, бо йшла дуже помалу. Держава була дика, а въ нѣй повно Индiянъ и звѣрины; мы живились засушеным мясомъ и корѣньемъ; нѣкуды довкола небуло нѣ осель, нѣ городобъ нѣ бѣлого чоловѣка.

„Нашь товаръ пожерли ягуары, й що ночи довкола хаты чути було страшливѣ выття й крики. Менѣ було дуже страшно й я часто плакала; тогдѣ батько бравъ мене до себе й я засыпляла въ его обѣймахъ. Мати була слабосила й разъ-у-разъ кашляла, батько часто знемагавъ зъ працѣ, голодъ не разъ досвулявъ, а проте они нѣколи не жалувались и не гнѣвались на себе. Мусѣли любитись бѣльше, чемъ усѣ нещастя могли знѣвечити ихню любовь, — чемъ могла ей вбити вужда житьева! А про те все они були щасливѣ!

„Хто знае! по кольканацятьох рокахъ такои працѣ, мали бы може мiлiоны, якъ и Мервiсы, оселя була бы подвалиною гарного мѣста, мы вернулись бы до вотчины! Та сталось инакше: тамъ якъ и тутки, на отсѣй полянѣ, зостався ся й тамъ одинъ курганъ!“

Замовкла. Девайтісъ шелестѣвъ лагѣдно, а вѣдъ рѣки долѣтавъ монотонный тужный плюскѣтъ хвилѣ. Въ тѣмъ затишку жили тѣлько одни спогады...

Марко слухавъ спершу досыть рѣвнодушно, вѣдтанъ зблизивъ ся, сѣвъ бѣля нея й крадькома звиравъ ся на гоже личко товаришки. По єго рѣзкихъ суворыхъ чертахъ снувались неначе пасмуги свѣтла й глубокого вражѣня.

— Тогдѣ вы були дуже маленькій? — запытавъ тихо.

— Ледви чотири роки менѣ було, але такій хвилѣ навѣть дитинѣ западають въ памяти. Однои ночи напали на насъ Индіяне; якусь хвилю батько боронивъ ся, стрѣлявъ, мати набивала рушницю. Вѣдтакъ Индіяне вдерли ся въ середину. Одинъ розпанахавъ матери груди *томагавкомъ*, двохъ кинуло ся на батька, решта, якъ стадо чортѣвъ, кинулась рабувати. Боже!... вы дивуєте ся, що таку нѣчь можна затямити?... Новонароджена дитина затямила-бъ...

— Темнота, вереск, вытье, плачь, трясκѣтъ ломаного посуды, натовпъ снаженыхъ тиґрѣвъ мѣжь темными стѣнами — и трупы, щó харчали въ аґоніи...

— Я выповзла зъ постелѣ, дриготячи наче въ лихорадцѣ, й шукала родичѣвъ, опѣки, кликала тихо: „мамо, мамо!“ Та нѣхто не вѣдповѣвъ менѣ, бо въ материнѣмъ тѣлѣ, що лежало побѣчь на земли й уже костенѣло, не було вже житя!

Ярина не могла говорити дальше. Лице й уста у неи поблѣдли, а зъ очей, якъ перлы падали сльозы на сплетенѣ судорожно руки, члены тѣла дрожали вѣдъ згадки страшного вражѣня.

Чертванъ уже теперь смѣло дививъ ся на неи. Цѣ-

ла та шкарадна сцена морду вôдбила ся въ єго душѣ, неначе єи тавожь бачивъ и разомъ терпѣвъ.

И въ соромомъ подумавъ, що всѣ єго смутки, нещастя, турботы були нѣчимъ по-при розпуку й жаль тои чотиролѣтньои дитины, щó даремне шукала ратунку при грудяхъ змерлои матери — въ ту страшну нôчь.

Забувъ, хто вона була, щó сталось межи ними, що не мавъ права обзыватись и потѣшати, вôнъ чужій, злидарь до тои вельможнои помѣщицѣ. Въ єго душѣ болѣло щось незнакоме, рвалось, тягнуло до неи, поки выбухло на зверхъ.

Похиливъ ся, єи зимнѣ а тремтючѣ руки взявъ у свои й понѣсъ до устъ. Губы въ него дрожали, судорога давила въ гортанцѣ, жаль роздиравъ серце.

— Се болить, васъ, панѣ, не говорѣть! — сказавъ тихо, дивно сердечно.

Пôсля тыхъ приязныхъ слôвъ Ярина захлыпала въ дна душѣ и довго мовчки плакала. Вôдтакъ погамувалась трохи, втерла очи, вôдгорнула зъ чола волосье й уже спокôйнымъ смутнымъ зоромъ глянула на него.

— Се нѣчого, пане!... Говорити про таке не болить гôрше, чимъ роздумувати надъ тымъ и вѣчно мати ту хвилю передъ очима!... Тôлько ронôвъ минуло, пора загартуватись. Вôдъ коли я тутки, то ще тяжче менѣ, бо я теперь середъ чужихъ — тому й сегодня важче плачу!... Тамъ, въ Америцѣ въ мене було тôлько приязныхъ сердець, щó стерегли мене вôдъ такои згадки, а теперички разъ-у-разъ нагадуеть ся менѣ... Въ батькôвсиôмъ домѣ родичѣ все приходять на гадку. А мои далеко!... Та ще й танъ марне згинули... Вамъ здаеть ся, що то вже й конець того, що я говорила? Нѣ, я бачила ще й гôршѣ хвилѣ!... Мати не чула мого плачу, але батько вчувъ. У него було кôльканацять ранъ, кровь те-

кла въ него, покинули его, якъ трупа, а однакъ вôнъ почувъ мене, и здужавъ пôдвестись, узяти мене на руки, й высковзнутись изъ хаты... Нôчь була чорна, якъ пекло. На колѣнахъ, бо ноги були покалѣченѣ, заповзавъ у гущавнинъ, тамъ укрывъ мене, а самъ лѣгъ... Я думала, що вмеръ, и менѣ було страшно; притулилась до него й не важилась вôдôтхнути анѣ плакати...

„Галасъ у нашôй хатѣ тревавъ разъ-у-разъ. Лябонь зняли ся мѣжь червоношкôрыми бôйки про марну здобичу, поклики тріюмфу.. Вôдтакъ щось блыснуло вôдъ хаты въ однôмъ мѣсци, потôмъ у другôмъ, и въ третôмъ. Вытье змагало ся безупинну... поки нечайно стрѣлило сьяево пôдъ небо, розсвѣтило поляну й лѣсинѣ дерева. Наша хата стояла теперь въ огни. Индіяне окружали пожежу довкола й поскакуючи въ боевому танци, звели якійсь дивій и проймаючій спѣвъ... Перелякана, я почала сѣпати батька за руки й одѣжь, кличучи: „мама тамъ!“ „мама палить ся!“ — але вôнъ зômлѣвъ черезъ уплывъ крови й не прокинувъ ся. А луна ширшала, пожирала тôльколѣтню працю, цѣлый нашь скарбъ и — тѣло матери!...

„Згарища й розвалины лишились на полянѣ, — такъ якъ и тутъ!... Ворогъ забравъ усе!...

— А вашь батько? — шепнувъ слухаючій Марко.

— Батько на те тôлько уцѣлѣвъ, щобы дотягтись до першихъ осель. Щасливо попавъ до пана Мервіса, хотѣвъ вертати ся до вôтчины, але й та надѣя завела его, якъ завсѣгды... Теперь и я думаю що-разъ частѣйше: треба й менѣ було лишитись тамки... по-що я вернула ся? менѣ тутки такъ зле, такъ тяжко, такъ пусто...

Пôсля тыхъ слôвъ устала й розглянулась по полянѣ. Не примѣтили, що запавъ повный сумеркъ. Кôлька

блѣдныхъ звѣздокъ засвѣтилось на темному сафірѣ, роса впала на мохи й на травы.

— Я васъ такъ довго задержала. Простѣть!... Клярнъ очевидно не гадае вертатись. Поплыву вже сама на другій бокъ до дому й вдбшлю ему човенъ.

— Десь певно задержали его въ Скомонтахъ на нбчь.

— Ему належить ся нагорода за посвѣтску нудьгу, котру терпить ради мене. Прощайте пане, спасибб' за товариство! Чи нѣколи не пригадаете собѣ Посвѣтье?...

— Коли бажаете собѣ того, панѣ, такъ можу сегодня тамъ бути.

— Чи то въ милосердя, пане Чертванъ? — запытала дивнымъ тономъ.

— Длячого-жь?...

— Бо адже-жь не ради власнои приемности, думаю...

Не вбдповѣвъ нѣчого.

„Може й ради власнои журбы" — подумавъ зъ горестю, але не вернувъ ся.

Першій разъ у житю Чертванъ покинувъ обовязокъ. Даремне ждавъ на него Рагісъ и Юхно и хорый Войнатъ, даремне ждали на него въ Скомонтахъ и на приходствѣ, въ Жвірбляхъ та й Ейнинахъ. Вбнъ оставъ ся въ Посвѣтю.

Якъ бы провидѣвъ нещастя, щб мали звалитись на него за той одинъ день проволоки, може не оставъ ся бы. А врештѣ — хто знае?

VIII.

Надъ озеромъ у Вилайкахъ запала нôчь. Роботу застановили. Два обозы бівакували надъ водою въ салашахъ; выпочивали люди по дневнôй праци. Зъ одного боку купцѣ зъ пôдводами, зъ другого рыбалки.

Вôдъ бівaку жидôвъ лунавъ галасливый гамбръ и суперечки. Довкола жмудскои ватры змученѣ люди полягали ся на сонъ, инчѣ спѣвали богомбльнѣ пѣснѣ або вôдмовляли вечѣрнѣ молитвы, кôлькохъ сторожило пôдъ салашами, смоктаючи люльки й докидаючи на огонь полѣна. Тамъ сидѣвъ Марко, Ґраль, молодый Довнаръ та й Ейнатскій зъ Сандвілѣвъ, а мѣжь ними дрѣмавъ окутаный у плєдъ Кляркъ Мервісъ, утомленый до краю цѣлоденною любовю й рухомъ.

Вечерю они зъѣли давно, а теперь окружили навколо Луку Ґраля, котрый смутнымъ, зойкливымъ тономъ розповѣдавъ старинну казку:

— „Красна Еґлье була одиначкою въ богатыхъ родичѣвъ; она що рана ходила въ глуху пушу надъ озеро по цвѣты й чудно спѣвала. Й одного разу розтворила ся вода й зеленый вужь уставъ изъ глубины й повитавъ ей людскимъ голосомъ: „Здорова була красна дѣвчино! Я бувъ молодымъ царевичемъ, а боги за кару, що я бувъ красный, змѣнили мôй видъ! На имя менѣ Жальтісъ, але тамъ у водѣ въ менѣ янтарна палата й перловѣ сады та й мою давню поставу прибираю назадъ. Нѣчого менѣ не бракуе, тôлько смутокъ лоточить мене, бо я самъ середъ тыхъ скарбôвъ и палатъ. Днѣ минаютъ менѣ въ смутку й тузѣ, бо нѣхто не хоче за мене выйти. Зôйди, красна Еґлье, будь царицею моихъ земель, будь моею дружиною!“

„Перелякана Еґлье втѣкла, але назавтра знову щось

завело ѳи надъ воду та й зновъ выплынувъ Жальтісъ' и почавъ прохати та заклинати. Ажь за третымъ разомъ послухала ѳго й пбйшла за царевичемъ у глубину озера! А тамъ на днѣ спала съ него луска вужева и ставъ ся красный якъ зоря й давъ ѣй шнуры изъ янтаря й перелъ, завѣвъ у кбмнаты выкладанй коралемъ и була въ нимъ Еѓлье щаслива кблька рокбвъ. Привела чоловѣкови двохъ сынбвъ и доньну, и любились якъ сонце съ цвѣтнею; нѣчого не бракувало имъ до ихнього щастя. Ажь черезъ кблька рокбвъ пригадала собѣ Еѓлье старыхъ родичѣвъ и вродливыхъ братбвъ та й давай прохати мужа, щобы пустивъ ѳи тамъ до нихъ у гостину. Довго Жальтісъ протививъ ся и зволѣкавъ, та вкбнци згодивъ ся зъ великимъ жалемъ: „иди — сказавъ наконецъ, — але вертай ся швидко, и кличь мене по имени. Коли буду живый, то выплыву, а коли побачишь на водѣ червону пѣну, то знакъ, що я згинувъ."

„Ото-жь пбйшла Еѓлье й забрала дѣтей. Принесла въ дбмъ ладнй дарунки, але въ вбдябля прийшла, не хотѣла сказати, ще й дѣтямъ запретила. Ото-жь ѳи браты въ першу нбчь повели коней ра-нбчь и взяли зъ собою ѳи найстаршого сына. Они били ѳго й мучили, але вбнъ не признавъ ся нѣ-до-чого. А на другу нбчь узяли молодшого, але й той мовчавъ якъ скеля, хочь ѳго катували. А на третю нбчь узяли дѣвчинку, а ся зъ болю й страху сказала правду. Тогдѣ взяли браты гострй мечѣ, пбйшли надъ озеро й давай кликати: „Жальтісъ! Жальтісъ! Выйди до мене!" А коли врадуваный чоловѣкъ выплынувъ, они посѣкли ѳго мечемъ и вернулись до дому, нѣчого не кажучи сестрѣ.

„Пбсля тыждня гостины затужила Еѓлье до чоловѣка й попросила родиву. Прийшла надъ воду й почала

кликати пôсля вымѣнки; але тôльки червона пѣна выступила на верхъ и нѣхто ѣй не вôдповѣвъ.

„Запланала Еґлье, що покинула єго й не дала вгамувати ся въ жалю нѣ батькови нѣ неньцѣ. Ото-жь боги перемѣнили єи въ темну ялину*); старшого сына въ дуба, молодшого въ ясеня, а дѣвчину въ тремтючу нѣчемну осику.

И черезъ довгѣ лѣта бачили люди тыхъ четверо деревъ похиленыхъ надъ озеромъ, а ялина обнимала вѣтами воду и разъ-у-разъ шумѣла: „Жальтісъ! Жальтісъ! Жальтісъ!“

Важно вôтхнувъ Лука й замовкъ. Заколысанѣ до сну монотонною казкою слухачѣ дрѣмали. Запевне всѣ знали єи. Одинъ Марко не дрѣмавъ, але й не слухавъ. Судячи по єго очахъ, по лицю, гадки єго були далеко. Вперто вдивлявъ ся то въ водяну глубочѣнь, мигливу й повну руху, то опять встромлявъ зôръ въ головню на ватрѣ, то блудивъ по беззористому небѣ поглядомъ безъ блеску, такимъ, що зосередивши свою думку на одномъ предметѣ, не помѣчає инчихъ предметôвъ довкола себе. Вôнъ, дивій Марко Чертванъ, спавъ и мавъ сны зъ несплющеными очима!...

Єму такожь ронили ся въ головѣ палаты й снарбы, та не въ казки, але справжнѣ, окруженѣ ланами збôжа, гущавниками лѣсôвъ. Марились єму гарнѣ запряги й ліврея, срѣбла, килимы й кристалы, вельможій люксусъ! Єго вже теперь не займала анѣ загорода, анѣ млыны, анѣ Жзірблѣ, анѣ золотодайне озеро, котре давало єму сотки баришѣвъ. Вôнъ забагавъ тысячѣвъ. Та

---

*) *Еґлье* значить въ литовскôй мовѣ — ялиця, а *жальтісъ* — вужь. *Пр. пер.*

муравельна праця могла єго вчинити багатымъ рокбвъ черезъ десять, а вбнъ хотівъ сегодня мати мілібны.

Обгорнуло єго якесь умучливе чутье непокою, горячки й нервности. Хвилями стававъ ся трохи крѣпкѣйшій, рушавъ ся жваво, та опять сѣдавъ якъ мертвый, не чуючи й не бачучи нѣчого, що довкола него дѣяло ся. Не бувъ се вже нѣчимъ незворушеный спокбй и холодъ; се бувъ хоробливый станъ, терпѣнье цѣлого организму.

Товаришѣ поснули. Вбнъ одинъ изъ Ґралемъ чувавъ. Мужь Марты помимо що одружився ся, спѣвавъ теперь якъ и перше, пбвголосомъ жалібну пѣсню про лиху долю. Жалоба не сходила нѣколи зъ єго устъ, а й теперь помѣтивши, що Марко не спить, зачавъ розповѣдати про свои турботы.

— Грѣхъ ставати на перекбръ божимъ засудамъ, — обізвавъ ся, киваючи головою, — оно не дасть нѣякои долѣ та ще й житье затроить! То не вбдъ Бога, але вбдъ чорта бувають таки спокусы. Треба менѣ було йти прбчь; коли тямили очи, выдерти очи; коли тямило серце, стоптати серце! Така страшлива любовь, то грѣхъ, а я на грѣхъ не дививъ ся! За те мене й Богъ карае! Що менѣ прийшло зъ того? Жѣнку я нѣбы маю й не маю! дбмъ маю й не маю! Завинивъ я мабуть тяженько!

— Берешь чужій провины на себе, — вбдказавъ Марко, — любовь не грѣхъ, тбльки жь те гбрке щастье мало кому дасть супокбй и втѣху, а все турботу.

— Чи ты коли мбцно любивъ? — зважився ся Лука на дивный запытъ супротивъ недовѣрливого й скрытого чоловѣка. — По Мартѣ ты-жь не туживъ, анѣ не розпукавъ ся!

— Хто знає, що за зубами крыєть ся, — вôдповѣвъ Марко приповѣдкою.

— За зубами тяжко вкрыти — зôтхнувъ Ґраль — чоловѣкови лекше стане, коли выговорить ся. Якъ що тебе обгорнула-бъ велика любовь, такъ ты не мôгъ бы мовчати! Єй-Богу! сказавъ бы...

— Нѣ! — сказавъ пôсля короткого намыслу Чертванъ рѣшучо.

Въ ту хвилю на дорозѣ ще далеко задудонѣвъ тупôтъ коня, летючого чваломъ. Оба товаришѣ пôдняли голсвы. Марко, неначе щось єго тронуло, вставъ и выпрямивъ у тамту сторону зôръ и слухъ. Безъ нѣякои причины серце зачало въ єго грудяхъ сильно товктись. Хто се мôгъ ѣхати въ таку пору верхомъ? Сюды нѣ шляхъ не йшовъ, анѣ не було нѣгде мѣстечка.

Чвалъ не кôнчивъ ся й наближавъ ся леда-хвиля. Нôчь була безмѣсячна, але дуже погôдна. Ѣздець показавъ ся тамъ, де кôнчивъ ся чагôръ. Замѣсць ѣхати дорогою, скрутивъ на выгôнъ, и летѣвъ прямо на блескъ багатя.

— Хто се може бути? — шепнувъ те-жь занятый Лука.

Марко замѣсць вôдповѣди поскочивъ на зустрѣчь: пôзнавъ изъ далека свою бѣлу кобылу зъ лошамъ. Хтось ѣхавъ до него въ ночи чваломъ...

Прочутье якогось нещастя додавало єму силы. Бѣгъ черезъ грузкій лугъ противъ посланця. Станувъ на сто крокôвъ.

— Хто се? — крикнувъ.

— *Asz esu, pone!* — вôдповѣвъ Ґренісъ задыханымъ голосомъ.

— Чого ты тутки?

— Панъ капраль прислали, щобъ вы що-мога мерщѣй вертали!

— Щó стало ся? хорый хто? пожежа?

— Паве! Зле коло васъ! прийшли жиды зъ молодымъ паномъ и рубаютъ вашу Девайту!

Марко похитнувъ ся. Хотѣвъ крикнути — не мógъ, хотѣвъ прó щось запытати — не стало голосу. Почервонѣвъ, якъ чоловѣкъ, влученый громомъ. Очи набѣгли ёму кровью. Трусивъ ся цѣлымъ тѣломъ.

— Сегодня зъ полудня прийшли — говоривъ Ґреніст, утираючи пóтъ зъ лиця, — панъ капраль сейчасъ пóйшовъ. Молодый панъ, кажуть, вылаявъ его погаными словами! За те буде зъ нимъ лихо, бо панъ капраль...

Ґренісъ не мавъ коли докóнчити. Зелѣзна Маркова рука пóднесла его въ кульбаки й кинула на́-землю. Вóдтакъ безъ слова й намыслу молодый чоловѣкъ высочивъ самъ на кульбаку, згорнувъ узды, скрутивъ кобылу й опять почвалавъ назадъ, якъ стрѣла.

Девять миль дороги було передъ нимъ. Глянувъ на небо: було одностайне, темне, безъ слѣду свѣтла. Тричотири годины було до рана; для старои бѣганѣ бѣгъ бувъ дуже невыгóдный и трудный.

Була се кобыла колись ретива й дорога́, але знищена поневѣрною въ Скомонтахъ. Теперь значно поправила ся пóдъ призоромъ Parica. Мимо що перебула вже довгу дорогу, але йшла ще баско, инколи тóлько неспокóйнымъ ирзаньемъ накликала лошака.

Марко думавъ тóлько про одно: чимъ скорше станути на мѣсци. Знавъ дорóгу на половину коротшу, котру рѣдко хто вживавъ, бо йшла пустарами й перерѣзували ёи два грузкй потоки, що́ втѣкали въ Дубісу. Для пѣхотинцѣвъ були, правда, кладки, а для проѣзжихъ вóлька бродóвъ; але въ ночи нѣхто туды не пу-

скавъ ся, бо манôвцями можна було заблудити, а людъ оповѣдавъ, що по охабахъ збирались духи поплавникôвъ.

Щó значили въ сю хвилю для чвалаючого Марка манôвцѣ та й духи? Коло якогось корча ялôвцю скрутивъ лѣворучъ, перехрестивъ ся й рущивъ, здаючись на слѣпе щастье.

О-пôвночи збрвавъ ся вѣтеръ. Шумѣвъ долами, стрясавъ чагбромъ и збивавъ хмары пѣску. Кобыла стригла ухами, ножаны й совы перелѣтали надъ головою ѣздця, околиця ставала що разъ дикша.

Марко похиливъ ся на гриву коневи и що мога напружившъ зôръ. Середъ того пѣсчаного моря вынаходивъ якійсь шлахъ, инколи слѣды копытъ, инколи зломану галузу — нычихъ знакôвъ не було. Сѣрый сумеркъ баламутивъ его великими платами й мыливъ що-хвилѣ. Марко зачавъ жалувати, що выбравъ той напрямокъ; зняла его тревога, що хто зна, чи не заблудить у пустыни. Тогдѣ ѣздивъ бы до самого рана не можучи знайти ся на тôмъ просторѣ.

Пригадавъ собѣ материну казку про опирѣвъ, що засѣдають ся на людей на такихъ роздорожахъ и водять въ блудному колесѣ, насылають оману, мучать ажь до раня. Машинально пôдвѣсъ руку до чола й грудей; замовы, котрыхъ навчила его мати, давно забувъ, за те почавъ нурынати молитвы.

Коли кобыла зачала западати въ грузку землю. Марко находивъ ся вже недалеко першого потока. Озирнувъ ся. Не памятавъ, щобы ѣхавъ сюды коли-небудь. Певно зъѣхавъ на бôкъ зô стежки, що вела до броду.

Не було коли вертатись назадъ. Вôнъ свиснувъ, а слухняна звѣрина кинулась вôдважно напередъ, навпростець безъ шляху.

Чорна и зловѣща рѣчечка плыла по торфоватôй по-

чвѣ. Бѣланя, здрѣгаючись, скочила въ воду, намуѣла сягала ѣй по колѣна, хропѣла дико... Одначе выдобулась на берѣгъ, на сушѣ зупинилась на хвилю зогнана, спѣнена, тремтюча въ натуги. Обернула голову й клякала лошака. Вѳдповѣвъ ѣй слабымъ голосомъ, неначе жалѣвъ ся. Марко потрясъ вѳжками нетерплюче, кобыла застогнала, якъ зажуреный чоловѣкъ и слухняна йшла вже пѳдтюпцемъ, здобуваючись на решту силъ. Черезъ версту за рѣною пѳткнула ся въ-перше й нѣбы засоромлена, подвоила крокъ. Ся хѳдъ бувъ горячковый, нервѳвный. Марко чувъ, що дилькогѣла нѣбы въ пропасници. Уѣхали нѳлька миль. На сходѣ ледви благословилось на свѣтъ.

— Гей, бѣляню, гей! — покликавъ, глянувши въ ту сторону.

Вѳнъ мчавъ ся вже навпростець на ту ясну зорю. Онъ — тамечки на сходѣ бувъ ворогъ, що хотѣвъ бѣдному робѳтникови украсти его надѣю, его добро, его скарбъ.

Коли та гадка, зашевелила ся въ его головѣ, скреготавъ губами, кроплѣ поту выступали на лобъ, въ грудяхъ бурлила роспука. Похилявъ ся тогдѣ ще низше на гриву коневи й наганявъ его непритомный. Кобы скорше! Кобы хочь одинъ разъ той день прибѳзнивъ ся, кобы давъ ему прибути въ пору, ратувати старого прабатька дѳбровы, котрый тѳлько вѣкѳвъ шумѣвъ надъ любимою Жмудью!

Зачорнѣвъ другій потѳкъ въ заростѣ верболозу. Бѣлання завагувалась на хвильку й скочила въ воду. Гѳдна звѣрина! Сѣтка жилъ вѳдмѣтила ся на шкѳрѣ, зъ бокѳвъ дымиѣла пара; выдобулась на берѣгъ зъ очевидною натугою й опять заржала.

— Дозволь менѣ вѳдѳтхнути, пане, — здавалось,

неначе просила его, — дозволь выпочити! Я служила тобѣ, колько мога, вже только миль!

Але Марко нѣ-на-що не зважавъ. На сходѣ яснѣшало зъ кождою хвилею. Кобыла потянула ся тяжко й упала на колѣна. Марко зорвавъ ей, вдаривъ уздою; она зірвалась, кинулась на ямавцѣ, метала ся въ ходѣ, бѣгла ще колька хвиль, и знову впала, стогнаючи тяжко. Вонъ подняв ей хвостом; хотѣла йти, але похитнула ся, спустила голову; даремно хотѣла вдержати рівновагу. Поминули ей силы, звалила ся на землю, пригнѣтаючи собою їздця.

Ажь тогдѣ схаменувъ ся Марко, и зрозумѣвъ, що нерозумно звущавъ ся надъ нѣминою, й ему стало жалко. Зорвавъ ся, выдобувъ ся зъ подъ конины; звольнивъ попруги, помагавъ устати. Але бѣлання скончила свою службу честно, до послѣдного дыху. Догарала тяжко стогнучи на тій пустынѣ, милю вдъ дому; не видила ей вже анѣ вода, анѣ сорокъ, анѣ выгодна стайня. Очи въ ней заходили бѣлымомъ, зъ ноздерь плыла кровь, змученѣ ноги дрожали въ передсмертныхъ судорогахъ. Добѣгла до меты.

Марко розкулбачивъ ей и якусь хвилю дививъ ся зъ жалемъ на муку благороднои звѣрины. Вдтанъ порвала его страшенна лютость, тиха та невмолима, знакома только мовчазнымъ душамъ. Вонъ увесь затрясъ ся, затявъ зубы, натисъ шапку на чоло й пойшовъ великими кроками просто на ту ясну полосу, що вѣшувала близькій ранокъ.

Спѣвали пѣвнѣ й дававъ ся чути далекій гавкотъ собакъ. Туды вонъ пильнувавъ мерщѣй. Коли найшовъ дорогу, то полоса на сходѣ зажеврѣла зорницею. Встававъ день чистый и погодный, якъ щастье.

Слобода ледви прокидала ся зо сну, коли минавъ

ви Марко, котрый за ту одну нѡчь почорнѣвъ и выглядавъ якъ кромѣшникъ. Нѣхто его не бачивъ, тѡлько пѡзнавъ и побѣгъ за нимъ Марґасъ. Вершки дѡбровы позолотивъ схѡдъ сонця. Она стояла ще й шумѣла по своему, витаючи власника. Вѡнъ звѡльнивъ ходу, вѡдѡхнувъ, коли саме до глухого й поважного шуму темного гѡлья домѣшавъ ся якійсь чужій урывваный голосъ. На той голосъ уся кровь кинула ся въ лице Маркови, и зъ тои крови почервонѣли бѣлки та вѣки.

Вѡнъ сиочивъ якъ левъ, коли боронить свое лѡгово, кѡлькома скоками опинивъ ся на полянѣ, на кѡлька крокѡвъ вѡдъ свого старого приятеля.

Глянувъ и якъ левъ зарычавъ...

На камени Алексоты, тамъ, де давно лѣтъ тому стояла Уляна й деклямувала славутній гимнъ, де тыждень тому Ярина Орвідѡвна розповѣдала ему свои подѣѣ, де тѡлько разѡвъ самотный думавъ, — стоявъ теперь жидъ, жвырый и огромный жидъ въ засмальцьованѡмъ жупанѣ, зъ поклаченою великою бородою. Голову пѡднѣсъ у гору, въ руцѣ тримавъ сокиру й рубавъ нею пень старого дуба, трѣбуючи, чи здатный на дошки.

За кождымъ ударомъ жменя трѣсокъ вѡдлѣтала на землю й розлягавъ ся глухій стогѡнъ, а по вѣтю перебѣгало дрожанье, ажь до вершка, де сполоханый сивый орелъ колувавъ надъ гнѣздомъ и жалѡсно кракавъ.

Марковѝ уста занѣмѣли. Здалось ему, що то хтось рубае живѝ члены, що то дерево тымъ дрожаньемъ и стогномъ жалуеть ся на бѡль.

На хвилю Марко стративъ память... Щѡ таке сталось? Гураґанъ!

Жидъ нежданѡ захарчавъ, опинивъ ся въ повѣтрю. Зелѣзнѝ руки пѡднесли его въ гору и стрясли наче плахтою. Вѡдтакъ кинутый, якъ камѣнь изъ цурпалка,

заточивъ кружокъ и впавъ заголо́мшеный десять кро-кôвъ дальше. Вôнъ омлѣвъ и неворушивъ ся.

Сокира выпала ему зъ руки. Марко вхопивъ ви й поскочивъ до жида...

Вôнъ самъ не знавъ, що́ хотѣвъ чинити. Шаленôсть заслѣпила его очи, гадки й розумъ. Робивъ пôдъ вра-жѣньемъ инстинкту оборони, жалю й пôзьмы. Не тямивъ нѣчого!

Той злодѣй, обманецъ, лежавъ пôдъ его ногами и харчавъ. Нехай же терпить бôль за бôль, кривду за кривду!

Пôдаѣсъ сокиру... Богъ знае, що́ сталось бы було, коли бы въ ту хвилю не вхопивъ его хтось за руку. Се було щось такъ несподѣване, що спустивъ сокиру й огля-нувъ ся, певный того, що другій жидъ приходить на помôчь першому.

Его кровью набѣглй очи, що́ дико блыскали зъ пôдъ здвигнутыхъ брôвъ, стрѣтили ся зъ быстрыми про-шибаючими зѣницями Ярины. Она стояла бôля него й мôцно стискала за руку, блѣда, задыхана, страшенно залякана!

— Що́ вамъ? закликала змѣненымъ голосомъ.

Марко мовчавъ. Груди его сопѣли, якъ мѣхъ ко-вальсвій, зубы зъ поза губъ блыщали; на чоло злите по́томъ, выступили жилы, якъ шнуры.

— Киньте сокиру! Що́ стало ся? що вамъ вчинили злого люди? — запытала хутко, вôдтягаючи его на бôкъ, и сама выняла зъ руки сокиру.

Вôнъ еще мовчавъ, але притомнôсть верталась ему до очей.

— За́-що вы хотѣли вбити сего чоловѣка? схаме-нѣть ся! — говорила тремтючи.

Вонъ показавъ єй поглядомъ на Девайтіса, на слѣды зелѣза на корѣ, неначе свѣжій раны.

— Рубали вашого дуба? хто позволивъ?

Вонъ ледви-ледви отворивъ уста.

— Братъ! — сказавъ одно слово.

— Панъ Витовтъ?... безправно?... боронѣть ся-жь але не въ той способъ. Тамъ при березѣ стоить мой человѣкъ. Ѣдьте въ Посвѣтье, заровзвѣть поліцію й право. Тамъ для васъ мои конѣ й служба! Ѣдьте-жь мершій!

Вонъ отямивъ ся зовсѣмъ. Кровь уступила зъ лица, але не рушавъ ся.

Звѣсивъ голову, наче засоромленый и по хвили сказавъ.

— Спасибо' вамъ панѣ! Турбота росла въ моєй души ажь до сегодня. А нинѣ она переповнила мою душу. Якъ бы не вы, тутъ потекла бы кровь.

Кинувъ окомъ на жида, втеръ рукавомъ потъ изъ чола.

— Вздъ самои повночи я сюды гнавъ ся, ажь нонь упавъ подо мною, водтакъ я йшовъ якъ божевольный. Роспука росла въ минѣ зъ кожнымъ крокомъ, а коли я побачивъ сего, — тутъ махнувъ головою въ бонъ, де лежавъ жидъ, — то ослѣпъ зо скажености. Богъ ласнавъ, я ще прибувъ въ саму пору!

Водотхнувъ глубоко й уже вспокоєный, поступивъ кольна крокивъ до дерева.

— Только вѣковъ вонъ стоявъ и перетревавъ усе! Десятки поколѣнь берегли его, боронили, поки зославъ Богъ за нару такихъ, що не мають нѣ тямы нѣ духа батьковъ у грудяхъ. Се найтяжшій допустъ и проба! Що мы вартѣ безъ тямы на стару славу й честноту? Зводколь мы ей водбудуємо й удержимо?

Може нѣколи тóльно слóвъ наразъ не выйшло изъ завзятыхъ устъ того вóдлюдка.

Яиъ изъ за хмаръ выглядае сонце, такъ у ту хвилю выявивъ ся въ душѣ ясный вóдблескъ того, що тамъ на днѣ лежало въ вѣчнóй тишинѣ, бажало и болѣло. Вóнъ выглядавъ змѣненый и могучій, такъ що вóдъ того промѣня розжеврѣлись его запалй очи й сыпали искрами великого запалу.

Нѣколи не бувъ такимъ нѣ передъ кимъ. Зъ вóдкóль же при сéй майже чужóй женщинѣ, тиснулись до устъ слова и кровь до серця й виснóвъ? Длячого довѣрявъ éй такъ и вѣривъ? длячого бувъ певный, що она его зрозумѣе?

Вгадавъ може братню душу й чутье въ ей золотастыхъ глядючихъ на его лице поважныхъ очахъ.

— Не труты будують а пчолы — вóдповѣла. — Тé, що такъ думають и чують, якъ вы, не дадуть тому, що добре, загинути. Не тревожте ся, пане, — доминула, — оборонимо мы сего дуба й те, що вóнъ зображае.

Усмѣхнула ся до него въ розрадою. Вóнъ выпроставъ ся и пóднѣсъ вызываючо голову.

— Оборонимо, — повторивъ изъ силою. — Поки я живу, мого Девайтіса не ткне сокира. Спасибó' вамъ, панѣ, ще разъ!

Теперь самъ першій простягнувъ до неи руку.

— Идѣть по судъ и поліцію, я тутки лишу ся на сторожи. Дубъ вашъ стоятиме безпечный. Не дамъ его ткнути нѣкому.

— За хвилю пришлю вамъ помóчь, а й вóдъ мене зó слободы незабаромъ прибѣжить хтось. Мóй нанашко шукатиме за мною. Будьте-жь панѣ такй добрй, та пояснѣть, куды я пóйшовъ.

Черезъ хвилю его вже на полянѣ не було. Собацѣ

велѣвъ лишитись, отожь вѣрный Марѣасъ поклавъ ся въ ногахъ коло панны Ярины та й стороживъ.

Ярина сѣла на камени и кôлька хвиль була задумана, дивлючи ся въ гущавникъ, де Марко зникъ за выпуклинами печеръ и чагаромъ ожины; вôдтакъ жваво зôрвалась и приступила до лежучого жида.

Вôнъ поволи прочнувъ ся зъ омлѣлости и перестраху, почавъ стогнати й зойкати.

„Якъ бы я спôзнилась була одну хвилю, — подумала Ярина зъ мимохôтнымъ перестрахомъ — де вже бувъ бы ты завтра, герою? Богъ милувавъ!“

Мѣжь тымъ у дôбровѣ дѣялись незвычайнѣ рѣчи. Чути було десь у далечи удары сокиръ и наплики, вôдтакъ давъ ся чути галасъ и рухъ. Людскѣ голосы мѣшали ся зъ лайкою собакъ и тупотомъ коней, черезъ поляну перебѣгло кôлька сполоханыхъ вывѣрокъ, птаство цвѣркотало на трѣвогу.

Ярина оглянула ся зъ цѣкавостю. Чи жь були се напастники, чи помôчь?

Въ ту мить показались виновники галасу бувъ се Рымко Раѣісъ зô своєю четвероногою командою, а за нимъ пѣшии и верхомъ ѣхала слобôдска молодѣжь. На видъ посвѣтскои помѣщицѣ старый зумѣвъ ся, ескорта почала кричати, побачивши лежучого жида. Кинулась до него.

— То самъ ватажно, той, що купивъ! Ахъ, драбуга! Єго забило щось... Бачите!

То „щось“ вышептували таємничо й трѣвожно хрестились. Рымко й собѣ покульгавъ у той бôкъ.

— Ехъ, вже й умеръ! Говорѣть Богъ зна-що. Вôнъ живе й жити ме на згубу кожного честного чоловѣка! А коли єго що й придусило, то слушно... го-го-го!

Глянувъ якось на Ярину. Зрозумѣвъ чия рука дѣ-

хала въ сѣмъ злучаю, и то повинна бути тайна. Боявъ ся ей свѣдоцтва, слѣдивъ воромъ.

— Хлопцѣ, — закликавъ — теперь до роботы! Роздѣлѣть ся на двѣ части, й бѣгайте мерщѣй до тыхъ рубачѣвъ, що ихъ розбгнали. Тѣлько, Боже борони, безъ насиля. Сядьте собѣ близько й тѣльки пильнуйте. Якъ брали бы въ руки сокиры, тогдѣ вы чемненько вставьте и вѣдберѣть сокиры зъ рукъ. Нѣчого бѣльше, розумѣете?

— Розумѣемо! — закликали хоромъ парубки й привычнѣ слухати чарѣвника, розбѣглись на всѣ боки.

Сего тѣльки й хотѣвъ Раѓісъ. Шэндко зблизивъ ся до Ярины, заморгавъ очицями, понизивъ голосъ и шептомъ запытавъ:

— Марко бувъ?

— Бувъ — вѣдповѣла.

— А бачили панпуньця *те*? — незначно показавъ на жида.

— Бачила, — кивнула головою.

Калѣна зложивъ руки до молитвы.

— Не говорѣте жь нѣкому, панпуньцю! — прохавъ пѣдъ милый Бѣгъ старець. — Мого хлопця кривдать черезъ цѣле житье, безталанна его доля вѣдъ колыски, вѣнъ боронить ся й видаеть ся якъ той кабанъ, коли его псарня обпаде. Зробивъ те не зѣ злости, а зъ розпуки. Найменша звѣрина боронить свого, а ему хотять выдерти зъ рукъ останки. Судъ не пытае, щó дѣеть ся въ душѣ, але судить по вчинкахъ. Не свѣдчѣть же противъ него!

Тою промовою, котру Ярина зрозумѣла ледви въ части, она майже оскорбилась.

Потрясла сейчасъ головою й по хвили, коли найшла одвѣтнѣ выразы, вѣдповѣла:

*

— Панъ Чертванъ побѣшовъ на поліцію, а я пильную сего. Ратуйте жида.

Старый повеселѣйшавъ, журба зникла зъ поморщеного лица, зо вдякою й гордостью глянувъ ѣй въ очи.

— Панвуця благородвй, та й розумнй! го-го-го! мудра рада! розумѣетъ ся! Треба его ратувати!

— По хвили заходовъ жидъ прийшовъ до себе, сѣвъ на земли и повѣвъ довкола блуднымъ зоромъ.

— А що то, панъ купець дбставъ конвульсій? — запытавъ наивно Раїсъ.

— Ай ґвалтъ! що то було? де той розбишака? забили мене! ґвалтъ! Я подамъ на судъ! У мене голова пукнула, у мене серце вбдскочило! я забитый! я трупъ! ай-вай! ай-вай!

— То купець хиба за гвѣздами лазивъ, впавъ изъ дуба й потовкъ ся!

— Що то гнѣзда? шо то впавъ? я лѣсъ купивъ! Мене забили, я подамъ на судъ!

— А рогожь? бо якъ мы сюды прийшли, то не застали й живои душѣ!

— Що то душѣ? що то прийшли? я того старого дуба трѣбувавъ. Мене хтось злапавъ и забивъ! У мене голова вбдлѣтае, у мене въ грудяхъ болить! я забитый!

— Купець *мусить* бувъ пяный, якъ ишовъ до лѣса, и бувъ пявый, якъ той хтось злапавъ. Не треба було рушати старого дуба, въ его пню сидить лихо, длятого нѣхто его не тыкае, бо абы тбльно щѣлина въ корѣ, а вже лихо вылѣзае й душить. Купець потбль цюкавъ, покбль не вылѣзло.

Жидъ розглянувъ ся круглыми очима. Змѣривъ палѣку й молоду особу.

То не могли бути его напастники.

Пригадавъ собѣ роботниковъ, поспѣхъ наказаный черезъ продавця й постогнуючи, ставъ на ноги.

— Охъ, — зойкавъ жидъ, — усе здоровье менѣ выняли, охъ, охъ!

Згорбившись и покульгуючи повлѣкъ ся въ лѣсъ, а Ратісъ погрозивъ за нимъ рукою.

— Иди, йди! — забурмотѣвъ — дякуй Богови, що ще дыхаешь!

Зосталось отже на полянѣ тыхъ двое, вѣрныхъ прослѣдуваному. Ярина радо була бы побалакала зъ старцемъ, але не мала зъ собою пѣдручника. Лишилось ѣй отже слухати й вѣдповѣдати жестами.

Ратісъ не мавъ звычаю Маркового. Ему уста нѣколи не замыкались. Умѣвъ говорити зъ ярмемъ и журавлемъ, зъ паномъ и зъ мужикомъ. Не журивъ ся тымъ, чи его розумѣють и слухають.

Отожь сейчасъ выкарабкавъ ся на камѣнь и оглянувъ поважно калѣцтво дуба.

— Нѣчого ему не зашкодило, — казавъ — ще сотню поколѣнь перетревае! Живый старыганъ, хе-хе! Такій раны — дурница! Загоять ся навѣть и безъ бедричу панны Анеты.

Збѣшовъ на землю й помѣтивъ Марѣса.

— А й ты тутечки, блазень? Покинувъ пана, панну бережешь? Добре, добре! А не знаешь ты, де бѣла? Марко мабуть змотыкавъ ей не-абы якъ, а може зъ того спѣху и въ Дубісу загнавъ! Бѣдна бѣланя! Такій недолѣтокъ Витовтъ, а зганяе сегодня старыхъ людей, що ледви можуть воздуха захопити. Буде жь вонъ мати лазню, якъ вернеть ся Марко зъ поліцією! Ехъ тай варто-жь. Звѣдаль береть ся такій вѣдродокъ у родинѣ? Тьфу! пестили, цяцькали гладуна, ось и выгоду-

вели на гнѣху! Ой бити-жь бы, бити та слухати, чи дыхае!

Сѣвъ недалечко Ярины, занурывъ люльочку, зирнувъ на неи кôлына разôвъ въ бочку та й наконець запытавъ:

— Може люлюнъ панночци шкодить?

— Нѣ, вѣ! — заперечила въ приязнымъ усмѣхомъ.

— То й спасибô'! Люльочка бувае частенько для вояка замѣсць воды й напитку, а инколи то й заступала забаву, товариство й родыну! Я й Марка такъ навчивъ: ты, сынуню, по вечерницяхъ не лѣтай, а е въ тебе вольна хвиля, то закуры люльку и дивись на дымъ!

Ярина засмѣяла ся весело. Були се незвычайнѣ рады для молодого хлопця, але видко дуже успѣшнѣ. При вѣй Марко не курывъ нѣколи, але кôлька разôвъ застала его, якъ сидѣвъ зогнутый и вдивлявъ ся въ хмарну дыму. Що вôнъ у нѣй бачивъ? Що заступало ему розмову й забаву?

Ратісъ зараженый ей веселôстью, усмѣхавъ ся й собѣ.

— Нема нѣчого гôршого, панночцю, вôдъ даремнои балакавины, й вечôрынои бѣганины. Що за хосенъ для него, що бѣгавъ до Войнатôвъ? Серце втопивъ у болото й думавъ сѣткою зловити вѣтеръ. Не послухавъ мене разъ, теперь жалуе. Не лѣпше-жь курити дома зо мною люльку?

— Що то: Войнатôвъ? — запытала.

— Такъ называеть ся дядько. Черезъ плôтъ мы сусѣдуемо въ слободѣ. У него була годованка, молода та й гарненька. Та либонь приворожили его чарами, бо не було чого тôлько заходитись. Залюбивъ ся хлопець:

женитись и женитись! Але нуды тобѣ, не зловишь вѣтеръ у сѣтку, хе-хе-хе!

— Оженить ся? — запытала съ очевиднымъ занятьемъ?

Раѓісъ засмѣявъ ся съ тріюмфомъ.

— Го-го! а бачили паннунця вѣтеръ у сѣтдѣ? Такъ и того не вбачить нѣхто! Зразъ пôсля Рôздва выйшла собѣ за-мужь. Хлопець ажь почорнѣвъ зъ тои журбы, а я такій съ того радый, наче рукою деркача зловивъ. Лѣпша его журба, нѣжь таке весѣлье! Розумѣють ся, справимо мы ему весѣлье, але инакше!

— А яне? — допытувала цѣкаво, але вже въ цѣлою повагою.

— За вôльна роковъ, янъ поросте въ пѣрье! — гуторивъ свобôдно, наче балакавъ до кума або до панны Анеты. — Роботы тяжкои збудеть ся, землю сплатить и забезпечить, дôмъ собѣ заснуе. Тогдѣ поѣдемо въ сваты. У старого Римвіда одиначка, янъ ланя, господарна, янъ пчола; у Олехновичѣвъ двѣ доньки; въ Юрґішкахъ вôнъ частенько гостить; панночка добра й набожна. Богатои вôнъ не хоче, самъ казавъ менѣ не-щодавно, ото-жь высватаемо хочь и бѣдну, але розумну й добру. Го-го! кобы лишень бѣды збутись и тои пакости Витовта.

Замовкъ на хвилю. Въ дымѣ въ люльки бачивъ либонь те вымрѣяне весѣлье.

Ярина похилила низько голову и бѣлыми зубками грызла стебло травы.

Черезъ хвилю лице ей захмарилось, але гнеть не то зухвалый не то жалôсный усмѣхъ пересувъ ся по нѣжныхъ чертахъ.

Глянула на Раѓіса легко глувливыми очима й пôднялась.

Сонце вже выкотилось высоко. Зъ погôдного ранку зробивъ ся хмурый день. Дувъ сильный вѣтеръ вôдъ Дубіссы и гудѣвъ, наче вѣщунъ бурѣ. Марка не було.

— Може панунци чого треба? — запытавъ старый, таножь пôднося чись, — дощь буде за яку хвильку и щось зачинае гримѣти. Добре, що я вчора згромадивъ сѣно. Нехай панунця кваплять ся до дому, бо буде злива.

Ярина заперечила головою. Обходила поволи поляну, за нею дрôботѣвъ Раґіэ, балакаючи до деревъ, хмаръ и до своеи псарнѣ.

— Що се? — запытала нечайне, зупиняючись на мѣсцѣ.

Пôдъ ногами у нея бувъ нѣбы отворъ засыпанои крыницѣ, оброслый буйно зѣльемъ.

— А то печеры — пояснивъ — пôдземельнѣ хôдники въ замчищи. Пôдъ усею, кажуть, дôбровою повно ихъ. Але теперь цѣлкомъ засыпанѣ. Такихъ просвѣтôвъ є кôлька. Тамъ є глибокѣ коридоры, тягнуть ся аж по рѣку.

— Вы туды ходили?

— Чи то-жь менѣ немиле житье? Та й за чимъ? На скарбы я не лакомый, та й нѣхто ихъ не найде тамки. Колись Марко, ще малымъ бувши, лазивъ ледащо. Я хотѣвъ высѣкти за ту дурницю. Не найшовъ анѣ золота, анѣ вина, про котре вернякають, тôлькы десь у западинѣ людскій черепъ и заржавѣле топорище. Ледви живый выдобувъ ся, така тамъ духота, и въ друге не ходивъ. Зъ нашихъ нѣхто не зваживъ ся бы на таку выправу крôмъ него одного. Нехай панунця не зазирають! Тьфу! ще якій лилиякъ вылетить, та й земля може всунутись...

У воздусѣ змагавъ ся щѳ-разъ бѣльшій несупокѣй. Десь далеко гуркотѣли громы.

Въ ту мить собаки Рагізовѣ побѣгали галасъ и кинули ся въ передъ на чудацку поставу, котра показала ся зъ чагѣрнику. Се бувъ Мервісъ у гумовому плащѣ й цератовому брилѣ, двигаючи въ руцѣ парасоль, шаль и якійсь бѣлый клуночокъ.

Постерѣгши Ярину, зачавъ махати руками, якъ маякъ старосвѣцкого телеґрафу.

— Ты звѣдкѣля взявъ ся? Догадавъ ся, де я? — закликала.

— Чэртванъ сказавъ, — вѣдповѣвъ задыханый. — Взявъ коня й полетѣвъ, наче божевѣльный! Зовсѣмъ нѣчого не розумѣю, щѳ́ тутки дѣять ся?

— Спродали безправно его лѣсъ! жадъ рубае!

— Злѣчувати его! — наважився зъ повнымъ запаломъ Американець.

— Тутки не дойшла до тои американьскои справедливости! ты щѳ несешь?

— Задаганку для тебе й снѣданье.

Сѣли пѳдъ дубомъ. Рагісъ придивлявъ ся зъ-далека. На кѣлько чувъ симпатіи для енерґічнои дѣвчины, на тѳ́лько не терпѣвъ худорлявого Американця.

— Страхополохъ до конопель! — бурмотавъ самъ про себе.

Ярина розвязала бѣлый клуночокъ. Показалась пляшка вина, кусень паштету й цикорки. Се було снѣданье пѳзля помыслу Клярка.

Дѣвчина выняла жвавo пляшку й чарку, поскочила до старого, налила повну чарку й подала ему зъ сердешнымъ поглядомъ.

Рагісъ ковтнувъ, утеръ ся й аже облизавсь.

— Орвідѳвскій столѣтній маслячь. Отсе менѣ на-

питокъ, такъ напитокъ! Спасибб', панночцю! Ажь мене въ костяхъ менше ломитъ. Ого-го!

Роскошнымъ рухомъ запросила его панна до заимпровізованого снѣданя на камени. Засѣли до снѣданя всѣ трое. Крапилисъ, бо зачинавъ падати дощь.

— Змокнете, панночцю! — турбувавъ старый — а Мервісъ докидавъ:

— Вертай ся, Ирі! Коли хочешь, такъ я тебе заступлю, хоча, слово даю, не знаю, чого мы тутъ сидимо.

— Ради рбзнородности, *my dear*! — вбдповѣла зб смѣхомъ, не журячись бурею. Она нагодувала паштетомъ Марґаса, овутала ся въ шаль и супокбйно дожидала ся зливы.

— Де-жь той Марко барить ся? — бурчавъ Раґісъ.

Почавъ лити дощь потоками. Громы лускали щоравъ частѣйше, вѣтеръ нагинавъ верхи дуббвъ. Сховались усѣ пбдъ захистнй гблля Девайтіса. Хмары вкрыли небо одностайною чорною массю. Що хвиля роздиравъ ихъ выгинчастый вужь блыскавки.

— Змокнешь, Ирі! — кликавъ Мервісъ, даремне стараючись утримати парасоль.

— Вже й змокла! — вспокоювала его весело. — Гляди, який видъ пышный!

— Я люблю ббльшь усего спокбй! — жалѣвъ ся жалбсно товарышь.

— Може хочь жида вбье! — втѣшавъ ся Раґісъ пбсля можного удару грому. — Але де-жь той Марко?

А Марко добивъ ся свого. Посвѣтскій кбнь донѣсъ его до мѣстечка. Грошѣ зъелектризували потрѣбну ему помбчь. Вертавъ ся почтою зъ поліційными урядниками по мбгъ зарвати кбнь. Представивши порядку змокли трохи, поселили ся въ юрґіскбй корчмѣ и всѣ перенятй

важностію своєи ролѣ, ставули на мѣсци. Тамъ на краю дѣбровы лежало десять зрубаных деревъ, сидѣла громадка рубачѣвъ, оподалѣкъ молодѣжь слободска — а по серединѣ жидъ пѣдприемникъ, котрый рвавъ на собѣ волосье, клявъ и заохочувавъ своихъ роботникѣвъ.

Вѣнъ розумѣвъ, що програвъ справу, й казнивъ ся въ безсильнѣмъ гнѣвѣ.

Буря вже минула. Надъ дѣбровою почалась друга буря помѣжь людьми.

Урядники положили на основѣ освѣдченя Марковего арештъ на лѣсѣ. Продавець не бувъ одиноким власникомъ, не мавъ отже права розпоряджатись сѣльською власностію.

Списали протоколъ, запретили дальшій вырубъ, и розбгнали роботникѣвъ.

На мѣсци бою зоставъ ся жидъ, Марко й поліція, кѣнчучи докладъ.

— Ну, що то буде? — запытавъ купець понуро й вызовомъ, — тутъ бувъ ґвалтъ, мене побили, я жалобу вношу! Я давъ грошѣ, вѣддайте грошѣ!

— Я не бравъ! — вѣдповѣвъ Марко.

— Ну, вашъ братъ бравъ! Що то буде? то ґвалтъ, розбѣй! авантура!

Урядники покѣнчили свои чинности. Порозумѣли ся въ Чертѣжкомъ на бочѣ пѣвголосомъ и вѣдъѣхали посвистуючи, видко радѣ, що сповнили обовязокъ. Марко подякувавъ ґлихтѣ за помогу, запытавъ про Рагіса й пѣйшовъ на полянку. За нимъ ѣшовъ жидъ.

— Я своихъ грошей не дарую! Або лѣсъ, або вѣддайте капіталъ! Я вамъ кажу: вѣддайте! Прочитайте умову: Я заплативъ десять тысячь готовыми грѣшми. Я ихъ не дарую.

Марко мовчавъ якъ пень, може й не слухавъ.

— Ну, пане, по́-що тяганины? Доплачу́ вамъ ещe десять! Вóддайте лѣсъ; даю бóльше, чимъ вартъ. По́-що процесъ и аваэтура? — спокушавъ рудый, змѣнюючи тонъ зъ зухвалого на покóрливый.

Опять мовчанка. Жидъ дыхавъ, наче середъ тяжкои боротьбы. Стрѣбувавъ найдѣльнѣйшого способу.

— Пане, въ мене есть на пятнацять тысячь векслѣвъ вашого брата, я вóддамъ вамъ усѣ за той лѣсъ. Плачу́ на вагу золота. Робѣть згоду.

Крóзь гóлье свѣтило зъ поляны сонце. Марко впявливъ туды очи й прискорывъ хóду. Жидъ попадавъ у скаженбсть. Лице въ него почорнѣло, очи блыснули зловѣщимъ выразомъ, — вóнъ заступивъ Маркови дорогу.

— Не хочете, пане? — сказавъ понуро, — буде процесъ! Ну, ваша воля, але памятайте, абы колись не жалувала! Бóльше вже не проситиму!

Молодый чоловѣкъ зморщивъ брови й рухомъ руки усунувъ жида зо стежки.

— Зъ дорогы, гадино! — забурмотѣвъ — иди, кусай, грызи, але сего лѣса не имешь и за мiлiоны! Вóнъ мóй бувъ, есть и буде. Затямь собѣ!

— Ну, затямлю! — вóдказавъ жидъ, зупиняючись на мѣсци.

На полянцѣ вже примѣтили, що Марко вертавъ ся. Встали всѣ трое, а симъ разомъ приступила до него перша Ярина.

— А що? — запытала — де-жь полiцiя?

— Вже вóдъѣхала. А вы тутки перебули бурю? Чижь годилось? змокнути, змерзнути, и по́-що? — сказавъ тихо.

— Я не змокла гóрше вóдъ васъ. А по́-що, пытаете? Такъ менѣ вподобалось. Уже не рубають?

— Нѣ, усе спокійне. Ахъ, ваяшко тежь тутки и панъ Мервісъ?

— Стерегли вкупѣ ваш ого дерева. Що-жь робитимете дальше?

— Сейчасъ ѣду до Ковна.

Рагісъ підійшовъ и вже зъ далека кликавъ:

— Бѣланя де?

Марко махнувъ рукою.

— Не журѣть ся нею — сказавъ понуро. — За Лейною впала підо мною сегодня въ ночи.

— Житье ты зъ нея выперъ! ахъ, шкода, шкода! а лошакъ?

— Не знаю, що зъ нимъ стало ся? Може такожь згинувъ.

— Чи ты збожеволѣвъ? Уся наша худоба пійшла марне черезъ одну нічь, а тобѣ навѣть не въ головѣ?

— Нема коли. Треба ратувати що більше. Ѣду до Ковна.

Старый почервонѣвъ изъ жалю й досады на ту байдужність, сплюнувъ, заклекавъ собакъ и безъ прашаня швидко віддалився. Ишовъ шукати кобылы й лошака; навѣть не спытавъ ся про лѣсову справу. Жаль ему було пестунки бѣлавѣ й малого пестуна, котрый нѣби бувъ такій розумный, якъ чоловѣкъ.

Вінъ довго йшовъ по пустарахъ. Не вступивъ до хаты, хочь бувъ перемокъ до нитки; блукавъ ся, клевучи й постогнуючи. Наконецъ собаки попали на слѣдъ и завели его на мѣсце.

Бѣланя лежала нежива, закостенѣла, уся вкрыта болотомъ рѣчечки, зъ кровью, що сцѣпилась підъ нігтями. Кулібака лежала зъ бову, а надъ нобылою стояло сиротя лошя, звѣсивши голову, похитуючись изъ голоду й зимна, тручало ся й ирзало хрыплымъ голосомъ. На-

вкруги, ще зъ далеча, кружили чорнї круки, спѣвали сердешнбй конецъ вѣчну память, и готовились на тризну. Зухвалѣйшї вже вороны опустились низше й заглядали въ ви сплянї очи. Десь у чагбринкахъ засѣлись мабуть лисицѣ й вовки.

Рагісъ оперъ ся на кнѣ; ему збиралось на плачь. Та его жаль перейшовъ у злбсть.

— А що-бъ васъ пекло пожерло, злодѣяки, шахраѣ! Якъ тї круки за кривдою лѣтаете, крадете працю, силы, здоровлье, кровавый грбшь! Бѣдна старухо, ты варта була лѣпшого кбнця. Не дамъ я тебе нї крукамъ нї вовкамъ, закопаю тебе глубоко! Ты була лѣпша вбдъ богатьохъ людей. Уже не зведешь ся, не почуешь. Ну, ходи-жъ ты зб мною, сиротятко! Не накормить тебе вже мати та й не зъогрѣе. Але не дамь тобѣ знѣвечитись. Ходи въ пусту стаенку, не плачь!

Рагісъ потягнувъ за собою лоша, а воно сердешне йшло слухняне, и жалбсно рзало.

Круки кракали щоразъ протяжнѣйше, опускались низше й низше на бенкетъ.

На пустелю находила нбчь и тиша. Жалобу лошака понѣсъ вѣтеръ и далечь...

IX.

Пбзно въ вечѣръ почтарскій дзвбнокъ дзеленькотѣвъ монотонно по пустому шляхови. Вбнъ зближавъ ся до рѣки на юргісвій поромъ и нарештѣ затихъ.

Подорожный зупиннвъ вбзника, заплативъ и вбдправивъ. Та замѣсць переправитись за рѣку, скрутивъ у ббкъ и боковою дорогою рушивъ у напрямку до Посвѣ-

тя. Мѣсяць у повни выкотився на погѣдне небо й зазирав ему цѣкаво въ очи. Вандрѣвникъ неначе соромився ся свѣтла. Насунувъ шапку на очи й заховавъ ся въ тѣнь деревъ и чагарнику, щó окружавъ дорѣжку. Насторожував ухо, недовѣрливый до кожного шелесту, и йшовъ якъ злодѣй. Чимъ бѣльше наближавсь до двора, тымъ жвавѣйшій бувъ его хѣдъ, а кожный рухъ обережнѣйшій. Кѣльна разѣвъ стававъ и неначе думавъ вертатись, але черезъ хвилю намыслу йшовъ дальше. Видко сильнѣйша була надъ розвагу та охота, щó вела его въ сю сторону, а не до дому — въ глуху нѣчь.

Коло городового паркану зупинився ся опять. Тѣнь деревъ закрыла его зовсѣмъ. Зняв шапку й угеръ изъ чола пѣтъ. Въ ту хвилину мѣсяць заспокоивъ свою цѣкавость, бо зазрѣвъ у сумнѣ очи Чертвана й освѣтивъ срѣбляною полосою его темнѣ, гострѣ черты.

Чогожь вѣнъ хотѣвъ у тѣмъ ненавистнѣмъ Посвѣтю? Адже-жь не потребував сюды вертати, якъ було колись. Адже-жь мавъ свое оббйстье, бувъ вольный!

Коли-бъ его здыбавъ Лука Ґраль зъ тымъ выразомъ непокою й туги, зъ якимъ ишовъ сюды Марко, мѣгъ бы бувъ повторити те, що говорывъ Марко на его скорботы: „маешь те, чого хотѣвъ“. Але Луки не було, а рѣшучѣсть и терпѣнье мовчазного Жмудина бачила одна нѣчь, мовчазна, якъ вѣнъ самъ, а его тиху молитву о помѣчь чувъ хиба одинъ велиній Богъ.

Людска доля невмолима, капостна та й местна. Она покарала Марка якъ разъ тымъ Посвѣтьемъ, де такъ часто нарѣкавъ и звѣдкѣль такъ вырывався. Теперь тягнувъ его туды не примусъ анѣ не неволя, але якесь гѣрке непоборне бажанье. Доля непкувала собѣ зъ его впертости, зъ гордости, зъ завзятя. Наче яна ма-

ра, она переслѣдувала его въ день и въ ночи, гнала силомъ назадъ на мѣсце давнього выгнаня.

„Немовь покуту ты привязъ на себе батькѣвске зобовязанье й нарѣкавъ. Иде-жь теперь самъ, бо безъ тои покуты вже не здужаешь жити.“

Тѣ слова неначе чувъ Марко, що стоявъ бѣля парнаву. Отся гадка розпалила ему горячкою очи, перейшла судорогою безупиннои боротьбы черезъ уста й лобъ. Терпѣвъ вже кромѣшникъ, тратючи зъ дня на день давнѣ бажаня й цѣли, понидаючи обовязки.

Сегодня вертаючи ся зъ Ковва вже за милю вѣдъ дому, въ котрѣмъ не було его черезъ цѣлый тыждень, танъ само не змѣгъ побороти повусы. Пѣшовъ, не тямлючи, що за рѣкою жде его праця й тысячѣ неполадныхъ справъ. Вѣнъ, що нѣкого не боявсь анѣ не соромивъ ся, скрадавъ ся явъ той злодѣй. Вѣнъ, котрый дякувавъ Богови за те, що въ останнье зачинялась передъ нимъ посвѣтска брама, вертавъ сюды въ ночи черезъ парканъ.

Страшлива пѣзьма долѣ!

И опять збунтували ся въ нѣмъ останки гордости й сила волѣ — та на даремно!

Замѣсць огинатись, вѣнъ перемахнувсь черезъ парканъ и найшовъ ся въ парку.

Собаки почули шелестъ и надбѣгли. Свиставъ такожь десь вѣчный сторожь и кращвсь имъ на помѣчь. Що-жь буде, коли побачить его, Марка, въ сю пору? Кровь забагрила ему виски жаромъ сорому й упокоры. А проте йшовъ до дому, перебираючись крадьнома крѣзь найбуйнѣйшій чагарникъ.

На щастье впѣзнали его собаки, й повитавши ласкавымъ сковуляньемъ, вѣдбѣйшли. Сторожь мабуть

лянаючись чорнон гущавины звернувъ тежь у противный бокъ.

Марко вздотхнувъ.

Адже-жь вонъ не йшовъ сюды, абы красти й кривдити. Чого-жь лякався и встыдавъ ся?...

Въ домѣ було вже темно. Тольки на горѣ ще свѣтило ся въ мешканю Мервіса й на долинѣ въ спальни. Вокно було вздчинене, лѣтній вѣтеръ ухилявъ занавѣси, подъ вокномъ стояла крѣслата липа.

Можна було легко заздрѣти въ середину покою. Але Марко не йшовъ кривдити анѣ красти. Станувъ изъ далека, заложивъ руки на груди, сперъ голову до дерева й дививсь на те свѣтло, тяжко вздыхаючи. Доля завела его тамъ, де хотѣвъ, и кинула на муку й горе. А та мука мусѣла бути тяжка, бо вонъ увесь побѣлѣвъ; та й горе мусѣло бути страшне, бо цѣлый збгнувъ ся й зажмуривъ очи, а его губы шептали слова, котрыхъ нѣколи не дознають ся люди..

Темна й высока тѣнь порушала ся въ свѣтлѣ. То Ярина Орвідовна розбирала ся, спокойна за те вокно й за свою сиротску самотину.

А вонъ усе ще стоявъ и дививсь. Вонъ не бажавъ собѣ нѣчого больше, тольки лишитись тутечки зо своимъ болемъ и роскошю. Тѣ обыдва чуття злили ся въ одно. Вонъ не знавъ, котре було для него больше нещастье й тяжша журба.

Коли нечайно згасло свѣтло. Марко стрепенувъ ся, розплѣвъ руки, звѣсивъ голову й помалу-малу подыбавъ изъ вздходомъ. Рожѣ пахли тутъ запашнѣйше, яснѣйше свѣтивъ мѣсяць; нехотѣлось ему вздходити. Надъ Дубіссою ледви прийшовъ до себе, бо тутки треба вже було подумати объ томъ, якъ затанти той забагъ серця. Треба було звѣяти ся безъ слѣду. Отожь узявъ найгор-

шій човенъ, кусень дошки заступивъ ему весло, и вбивъ вбдплывъ тихо. Рѣка затерла всякій слѣдъ и заглушила шелестъ човна. На другому березѣ выскочивъ, пустивъ дошку зъ човномъ на хвилѣ, а самъ счезъ.

Теперь отямивъ ся зовсѣмъ, побѣгъ пбдтюпцемъ, выдумуючи байку на запытъ Ратіса, звбдкбля йде пѣшки въ таку пору? Першій разъ у житю не повитавъ Девайтіса, на шляхъ вбдъ порому наложивъ кблька верстъ дороги и на безпечнбмъ мѣсци звбльнивъ ходу. Тутъ мбгъ его стрѣтити коженъ.

Але нбчь залягла й нѣхто не рухавъ ся. Другій пѣвнѣ пѣяли въ Сандвіляхъ, коли увбйшовъ у вулицю. Повѣвъ байдужнымъ зоромъ по оббйстяхъ слоббдскихъ: були темнй, тблько въ Гралевбй хатѣ червонѣвъ крбзь шибы на комынку огонь. Не здивувало се Марка. Той сумный чоловѣкъ може вернувъ ся такожь у ночи зъ неводбвъ.

Хотѣвъ увбйти й розпытати про успѣхъ, але повздержала его присутность Марты. Однаково побачать ся завтра. Нѣчого пильного.

Дѣйстно, вбдъ якось поры Марко легковаживъ собѣ въ сей способбъ кожде дѣло. Не тѣшило его щастье, не журили злидні.

Йшовъ дальше. Давна рѣчь: слобода мимо ночи була застеляна дымомъ. Звбдки та задуха? Обзирѣвъ ся. Скрбзь тиша й супокбй.

— Ехъ! мабуть десь чи не конярѣ розпалюють багатье зъ мокрого галуза: звбдтбль заносить и дымомъ.

Коли щось попалось ему пбдъ ноги. Се бувъ Маргасъ. Марко схилився ся, щобы погладити пса й постерѣгъ зъ острахомъ, що звѣря було осмалене, безъ шерсти, зъ кблькома страшными ранами.

— Щó тобѣ, Марѓасе? — закликавъ.

Песъ заскавулѣвъ жалóсно й побѣгъ напередъ, озираючись на пана.

Ще кóльканацять крокóвъ, а Марко зрозумѣвъ усе: раны собаки й чадъ дыму. То не вóдъ поля тягли ся тѣ жручѣ полосы, але звóдти, куды кваплвъ ся на нóчлѣгъ. Зирнувъ и станувъ, а Марѓасъ подивившсь ему въ очи й заскавулѣвъ разъ и вдруге. Пóсля того вже нѣ одинъ зъ нихъ не вóдозвавъ ся.

Наче яка широка рана сѣрѣла передъ Маркомъ его посѣлóсть. Замѣсць будынкóвъ, дому, огорода й тинóвъ купа згарищь, котрѣ курились, и пустка!...

Коминъ хаты стирчавъ наче опудало, кóстяки обгорѣлыхъ деревъ вырѣзувались на тлѣ ясной ночи, зъ безфоремныхъ розвалинъ зрывавъ вѣтеръ дымъ и задушливѣ пары паленизны. Не зосталось нѣчого, анѣ вугля, анѣ кóлочка, анѣ мѣсця, на котрóмъ могло бы було припочати око.

Яку чверть, пóвъ годины хозяинъ сего пожарища стоявъ и дивився. Потеръ рукою очи, думавъ, що то горячка, що то сонъ, що мучить его морока. Та нѣ! вóнъ не тямивъ себе, а те що́ бачивъ передъ собою, не зникне, але останеть ся таке, якъ я, и при блеску огня й при свѣтлѣ сонця. Нѣбы цвяхомъ вбивала ся поволи въ его мозокъ роспука. Омлѣвали пóдъ нимъ змученѣ ноги. Вóнъ опустивъ ся зъ вагою на камѣнь, котрый опять теперь такъ само, якъ рóкъ тому назадъ, становивъ одинокій плóтъ, стисъ голову руками й застогнавъ.

— Боже, Боже! що́ я тобѣ завинивъ?

Марѓасъ немовь зрозумѣвъ той бóль, пóдбѣшовъ до него и скавулячи лизавъ его руки. Марко пóдвѣвъ очи и сказавъ:

— А де-жь мои, Марґасе? — спытавъ — а де жь они живуть?

Песъ немовь у вôдповѣдь завернувъ на слободу. Провадивъ пана за собою.

Идучи за нимъ Марко дôйшовъ до Ґралевои хаты й безъ намыслу отворивъ лѣску. На скрыпъ ворôтъ люде въ хатѣ зворушились и хтось выйшовъ ему на зустрѣчь.

— Хто тамъ? — запытавъ тихо дивно змѣненый голосъ Раґіса.

— Я, — вôдповѣвъ Марко по своему спокôйно.

— Звôдки йдешь?

— Зъ пожарища. Чи всѣ здровй?

— Нѣ, сыну, Ґраль умираѳ, — шепнувъ старый крôзь сльозы.

— Умираѳ? Що ему такого?

— Ратувавъ хату, впавъ пôдъ бальки, потовкъ ся й попѣкъ ся. Третій день догаряѳ, саме хвилю тому вôдзѣхавъ приходнивъ. Ходи.

Увôйшли въ хату. Въ свѣтлици пôдъ святою вконою лежавъ смутный хлопець, увесь покрытый ранами, змѣненый не въ познаку. Надъ нимъ сидѣла заплакана Марта зъ панною Анетою, а подальше кôлькохъ побратимôвъ изъ слободы.

Дивна рѣчь! черезъ цѣле житье Лука жалувавсь и смутивъ ся, а тенерь супроти танъ близькои смерти й мимо терпѣня лежавъ спокôйный и всмѣхавъ ся.

Марта клячала поббчь постелѣ, всунула ему руку пôдъ голову, а рыданье роздирало ѣй груди. А вôнъ усмѣхавъ ся мимо своихъ ранъ и передсмертного болю, немовь ажь теперь его нѣчого не болѣло анѣ не смутило.

Згорблена й утомлена панна Анета не шукала вже

въ зѣлю анѣ въ листяхъ ратунку, а Ґраль нѣчого не просивъ: анѣ лѣкôвъ анѣ воды: глядѣвъ на лице Марты зъ незвычайною ясноôтю въ очахъ и всмѣхавъ ся погôдно. На видъ Марка порушивъ рукою: приликавъ его близше.

Великанъ похиливъ ся надъ нимъ.

— Милосердія надъ самымъ собою ты не мавъ, Луко! — сказавъ зворушеный.

Умираючій похитавъ головою.

— Нѣ, нѣ — заперечивъ — такъ Богъ хотѣвъ. Твои грошѣ я вôддавъ нанашкови. Спасибô' тобѣ за все, щô ты зробивъ. Я радый, охъ якій радый!

Кинувъ опять поглядъ на Марту й додавъ тихѣйше, нѣбы до себе:

— Кобы ты знавъ, якъ менѣ добре, якъ добре... добре!

Его повѣки засунулись. Зоставъ ся усмѣхъ и разъ на все застигъ на его чертахъ. Заснувъ сномъ блаженныхъ.

Раґісъ змовивъ молитву, зôтхнувъ и выликавъ Марка на подвôрье.

— Жвдъ у тюрмѣ, — сказавъ — зловивъ его Ґренісъ изъ твоимъ псомъ.

— Коли жь воно стало ся?

— Пожежа? Въ четверъ, на другій день пôсля тои пригоды. Я бувъ у Жвірбляхъ, панна Анета на попôвствѣ, куды вôдвозила церковне бѣлье зъ праня, Ґренісъ громадивъ сѣно за городомъ и, янъ выявило ся, заснувъ. Марґаса я лишивъ на сторôжѣ въ станціи, а самъ пôйшовъ до роботы. Коли нежданô притьмомъ бухнувъ дымъ, а вôдтакъ пôломя. Мы метнули ся всѣ, слободяне за мною. Зробивъ ся судный день! За малé не займила ся загорода Войнатова, але вѣтеръ гнавъ у поле, тожь

выратували. Ґраль саме вертавъ ся зъ-надъ озера; прибѣгъ, наче регля лѣзъ у огонь, выкинувъ куферъ панны Анеты и святый образъ, а пбсля того привалили его бальки. Мы выдобули його потовченого й придушенбго, ледви вбдтерли, та й те нѣ-на́ що.

Похилили жалбсно головы.

— И товаръ згорѣвъ? — запытавъ Марко.

— Тбльке телята. Волы й конѣ були на пашѣ, а лошака то вратувала власною рукою посвѣтска панна зъ Уляною.

— Була панна Орвідбвна? — вызойкавъ Марко.

— Хто живъ, той бувъ: и навѣть Ганка, хочь мати ей не пускала, и Савґардъ зъ парубками й мужики зб Скомонтбвъ. Було кому ратувати та й вода близенько, та що, коли злодѣяка пбдпаливъ на чотирохъ мѣсцяхъ, а тутъ що́: солома та й смоляне дерево. Черезъ чотири годины та й по всѣмъ!

Марко отворивъ уста, закинувъ ся та й замовкъ.

Зъ хаты выйшла панна Анета и зблизилась до нихъ.

— Я вбдбйшла вбдъ тои бѣднои, щобы привитати ся зъ тобою, дитинко люба! — сказала, оббймаючи голову молодця. — Не трать надѣ! Гбрше тому, що пбдпаливъ. Єго не мине судъ людскій и божій, а ты знову вбдбудуешь! Кого Богъ хоче поблагословити, того впередъ навѣщае. Побачишь, швидко буде й конець твоимъ турботамъ! Кобы тбльке выдержати мовчки и въ спокою. Та ще дякуй Богови, що не втративъ нѣкого дорогого, якъ отся жѣнка!

— Я, тѣтко, не поневѣрявъ нѣчиеи любови такъ якъ сна. Ого-жь слушно й плаче, та тбльки схаменула ся за пбзно. Щасливый Ґраль, умираючи неначе готовивъ ся на бенкетъ. Жити гбрше.

Анета склала руки наче до молитвы.

— Мій хлопче любый, моя ты дитино бѣдна! тільки ще отсю одну негоду перетерпи, тільки сей разъ еще перетревай! То вже останній допустъ божій. Хутко відпочинешь.

— Дай Боже! танъ якъ Ґраль! — забурчавъ понуро.

— Мовчь, хлопче, не хули! — докинувъ Раґісъ. — Не такій язвы мы зъ твоимъ батькомъ переживали й вытревали. Пожди до рана, схаменись!

— Я спокійный, тільки-жь бачить ся менѣ, нѣчого не дороблю ся. Пожду до рана та й пійду до роботы. Тѣтка наже, остання турбота? нѣ, наврядъ! Ось я чувъ у Ковнѣ, що Витовтъ запізвавъ мене передъ дворянський судъ. Доручили менѣ бумагу. Черезъ тыждень маю ставитись на приходствѣ. Мачоха збірала свою родину: знаю вже, якъ осудять!

Зажуренй старй замовкли, ледви черезъ хвилю озвавъ ся Раґісъ.

— Можешь не пійти...

— Що-жь изъ того? Сегодня спалили загороду, завтра спалять Жвірблѣ, позавтрѣ Ейнини, відтакъ юрґіськй млыны! Треба кінчати. Такъ чи сякъ, зъ-усюды згуба!

Махнувъ рукою й сѣвъ на приспѣ.

— Жидъ пійде въ каторгу! — сказавъ Римко.

— Що менѣ зъ того? Я вже маю ви ось тутъ, ту каторгу! — забурчавъ, показуючи на груди.

Панна Анета сѣла бліля него.

— Ты-жь не самъ на свѣтѣ, Марку! Якъ горѣло, я дивила ся спокійно. Але сльозы потекли менѣ зъ очей, коли побачила, кілько въ тебе приятелівъ у нещастю... Єсть же добрй люди на свѣтѣ, єсть! И ты самъ

не ратувавъ бы такъ, якъ мужики зъ Скомонтовъ и зъ Посвѣтя, та й не плакавъ бы только, що старый Довгірдъ и сердешна Ганна... А панянка зъ Посвѣтя...

— Отся тобѣ ковирь-дѣвчина, — перебивъ Рагісъ — верхомъ приѣхала зъ тымъ чудакомъ...

— Не чудакъ, добродѣю, не чудакъ, — порервала панна Анета, — а хто водчепивъ зъ вокна клѣтку зъ птахами? Ганна каже: найгорше менѣ шкода тыхъ спѣвакивъ у неволи. Скочивъ молодый Довгаръ, не выдержавъ жароты; скочивъ Раверъ Ейнацкій, попѣкъ ся й вернувъ ся вѣ зъ чимъ; а той чужинець пойшовъ собѣ помалу, осмаливъ чуприну, попѣкъ руки й принѣсъ ѣй клѣтку. Птахи ще були живѣ...

— Одни они й зостались! Нема *иголка* й *живуспь*, журавель и *хробакъ* спалили ся въ комнатѣ; и флетъ спаливъ ся; не заграю вже, та й нема для кого!

Марко впять хотѣвъ щось сказати и привусивъ губы.

— Еге-жь, багацько добрыхъ людей на земли — покивала головою бабуся — лекше й терпѣти, коли про нихъ подумаешь. Назавтра знесли намъ круповъ и солонины, хто що мавъ. Черезъ рокъ голоду не буде.

— А зъ ними послався намъ Богъ наймилѣйшій даръ, бо якусь велину розраду й терпѣливбсть, — докинувъ старый, — не було коли надумуватись довго, й мы ратували того бѣдолаху... Сидѣла при нѣмъ чорнява Уляна, двохъ фершалбвъ, попъ и панна Анета... Не дали рады! ось незабаромъ и поховаемо его! Скажи що, Марку, чи ты занѣмѣвъ?

— Хиба-жь я говоривъ коли? — забурмотѣвъ Чертванъ.

— Такій бувъ и твій небощикъ батько. Не говоривъ, а черезъ цѣле житье працювавъ. Давъ тобѣ свою

натуру. Ты не перестанешь трудитись, такъ якъ и вонъ, и выростешь понадъ усѣхъ. Знаю я тебе, знаю, хлопче любый! — шепнула лагодно панна Анета, встаючи.

Ще разъ обняла Марка за голову й притисла до своихъ грудей, потомъ утерла очи й сказала:

— Не говорѣмъ про нашу недолю; вона менша, чимъ недоля въ сѣй хатѣ. Идѣть, добродѣю, зъ Марком, уберѣть того бѣдолаху въ святочну одѣжь, а я въ сѣняхъ зладжу ему постѣль; хлопцѣ менѣ поможуть.

Знаком руки выкликала молодѣжь зо свѣтлицѣ. Высунули тапчанъ, накрыли килимом, хто махнувъ по свѣтло, а хто по дошки на домовину.

Марта лежала обезсилена, зойчучи глухо на земли. Такъ збйшла имъ нѣчь.

Перше промѣнье сонця впало въ Ґралевй сѣни й тихимъ сьяевомъ облило мары. Святочно убраный, простый, вытягнутый молодый чоловѣкъ лежавъ и всмѣхавъ ся невинно. Его попалене лице выгарнѣло вѣдъ тои усмѣшки, въ згорнутыхъ рунахъ тримавъ деревляный хрестикъ, а въ далека кликали его церковнй дзвоны гомономъ, що стелившся по ранѣшнѣй росѣ, тй самй дзвоны, що роззвучали при его хрещеню а вѣдзля при весѣлю, старй знакомй дзвоны, — а на кладовища ждала на него могилка въ жовтому пѣску й сосновый хрестикъ! А вонъ усмѣхавъ ся!

Передъ порогомъ Марко зъ Довнаромъ стругали бѣлй дошки на домовину для мерця. Ратісъ на вже готовомъ вѣку вырѣзувавъ карлючковатй буквы, а панна Анета шила для покойника подушку на ту постѣль зъ трачиня. Марта плакала безупинно.

На голосъ дзвонівъ сходили ся сусѣды. Зъ пошаною, зъ вѣдкрытою головою вѣдвѣдувавъ его нарѣдъ. Того дня вонъ бувъ у слободѣ найстаршій. Дождавъ ся

хвилѣ, що планала по нѣмъ жѣнка, жалували знакомй, хвалили найбольшь рбвнодушнй, а самъ Чертванъ працювавъ на него якъ ремѣсникъ. Чи-жь дивно, що такъ блаженно всмѣхавъ ся?

Люди выходячи, окружали Марка, цѣкавй бачити, чи змѣнивъ ся хочь крыхту, але вбнъ не пбднесивъ очей вбдъ смутнои роботы, й ледви вбдповѣдавъ на привѣтнй слова. Може по своему звычаю не слухавъ, занятый чимъ инчимъ? Похиленый, ослоненый волосьемъ, щб закрывало половину лица, стругавъ дошки.

— Вы вже вернули? — задзвбнчавъ нечайне знакомый ему голосъ.

Зупиниивъ ся. Вытягнувъ спрацьовану руку до Уляны Нерпалісбвны.

— Спасибб, панѣ, за ратунокъ! — сказавъ.

— Нѣ-ва що не придавъ ся. Щиро васъ менѣ шкода. Ганка ажь набрякнула вбдъ плачу. Панѣ Чертванова замкнула ви дома за кару, що бѣгав, якъ уличниця, на видовище, нѣ-щб й казати! Купа розвалинъ изъ такои працѣ, а ще й тутечки зъ чоловѣка въ силѣ вѣку жменя пороху. Справжнье видовище!

Сердешна дѣвчина ажь покраснѣла й по хвили говорила дальше:

— Панна Орвідбвна казала менѣ, що не може заснути. Благородна душа! Хочь и не плаче, але видко сильно вражена вашою недолею! Навѣть панъ Мервісъ посоловѣвъ. Стративъ у пожежѣ бакены й шкбру на рукахъ. Ратувавъ для Ганки шпана й коса!

— Та й вы вратували лошана! — докинувъ, не перерываючи роботу.

— Не сама я. Панна Ярина почула рзанье въ ставницѣ. Видко забули про него. Мы отворили дверѣ, але вбнъ не хотѣвъ выйти, отожь мы пбшли въ середину й

вытягли силомôць въ вôдтôль. Пôсля того будынокъ сейчасъ завалився ся. Найкрасше справився ся той рябуватый парубокъ. Вôнъ зловивъ жида, якъ той перекрадався ся городами. Найшли при нêмъ пляшку зъ нафтою, сêрники й шкаматье. Признався ся зô страху, що лêсовый купець давъ за ту роботу десять карбованцêвъ. Отогдê ажь, пане, настала страшна сцена. Я не бачила нêколи такои перемêны въ одну хвилю, яка вôдбулась на лици пана Мервіса й того парубка. Одинъ позеленêвъ и ревêвъ хрыплымъ голосомъ: *лінчь, лінчь*! а мужикъ такъ оснаженêвъ, що волôкъ жида просто въ огонь. Выщирився зубы, очи налились ему кровью и здавало ся, що кровь трысне зъ его кожнои рябки по вôспê. Якъ бы не Ганка, такъ сейчасъ вымêрено бы на нêмъ справедливôсть, але она зачала прохати пана Мервіса й ликати пана Раїса. Ледви-не-ледви чотирохъ людей выдерло зъ рукъ парубка жертву. Пôсля того вже нê-що не хотêвъ робити: сêвъ и гôрко планувъ, якъ мала дитина!

— Чомъ же онтого не здержали? — завважавъ зъ горестью, показуючи на мерця головою.

Уляна озирнула ся бережно й понизила голосъ:

— Здаеть ся менê, що вôнъ самъ шукавъ смерти, бо можна ще було высочити, коли бальки почали трêщати. Вôнъ, кажуть, вже зъ давна шукавъ нагоды. Хто знае?

— Хто знае? — повторивъ Марко, беручи въ руки пилу.

Примêрили дошки й зачали збивати. Молоты стукали монотонно, по-тихо.

— Вы й столяруете? — завважала Уляна.

— За-молоду я въ власнои охоты привчивъ ся; та

оно й добре, бо то старый звычай, щобы вмерцеви не чужй збивали домовину, а свои. У него нема родины.

— Свбй лѣпше зробить, выгбдаѣйше постелить! — завважавъ Довнаръ.

— А дежь жбнка?

— Плаче, — сказавъ коротко Марко.

Молодый шляхтичь опять вмѣшавъ ся въ розмову.

— За житя то вбнъ планавъ, а вона смѣяла ся, а теперь то все смерть обертае на выворбть.

Въ ту мить розлѣгъ ся на улици туркбтъ. Зарнули всѣ. Зъ маленькои колиски, запряженои двома пышными кбньми, высѣла Ярина Орвідбвна, сама безъ Клярка. Она була чорно вбрана и значно блѣднѣйша чимъ звычайне. Уляна, Раѓісъ и панна Анета кинули ся жвавоѣй на зустрѣчь; одинъ Марко не рушивъ ся, а лише, коли переходила, вклонивъ ся низько. Всѣ увбйшли за нею въ хату до вмерця, и въ ту хвилю сказавъ Довнаръ:

— А де-жь вы, Чертване, вбиваете той цвяхъ? Тажь тамечка вже два вбитй?

Пбсля досыть довгои молитвы выйшли всѣ й обступили кругомъ Марка. Ярина погледѣла на деревище й сказала:

— Соромъ вамъ, пане Чертване? Той, що тамечка лежить, смѣеть ся й якійсь веселый, геть-то моторнѣйшій вбдъ васъ!

— Усмѣхаеть ся! — покивала головою панна Анета — добре кажете, ладна паннунцю! Ангельску его душу вложивъ Богъ за покуту въ нужденне тѣло, отожь разъ-у-разъ жалкувалась и плакала... А якъ выходила на волю, такъ муснула по лицяхъ крыломъ и ось пбсля нея лишивъ ся такій ясный знакъ...

На ту означку Уляна всмѣхнула ся мимохбть, Дов-

наръ розявъ широко ротъ и очи, Раїсъ здвигнувъ плечима. Одинъ Марко нѣчимъ не выявивъ вражѣня, а Ярина замѣтила:

— Бажала-бъ я собѣ побачити таке лице въ пана Чертвана, заки ще вире.. Ей-Богу, менѣ здаєть ся, вы повинны весетѣшати й рости въ гору пбсля кожнои сируты...

— Такъ таки воно й буде! — потвердила тѣтка. — Выросте вбнъ еще, надъ усѣхъ выросте! Буде зъ него могутнїй, великій и щасливый панъ! Доля будуєть ся на злидняхъ!

Набивало ся що разъ ббльше народу. Жѣнки по звычаю почали заводити; зробило ся на подвбрю глбтко.

Ходѣмо въ вбдсѣля — сказала Уляна — домовина сливе готова. Я заберу васъ, съ собою; съ тымъ приславъ мене стрый. Може пани погостиєте на приходствѣ. Те, що выратовано при пожежѣ, вже туды перевезено. Ходѣмо!

Послѣдни гвбздѣ вбито въ дошки; теслярѣ покбнчили свое дѣло й поставили пбдъ стѣною.

— Спасибб, панѣ! — сказавъ Марко, — менѣ не пора гостювати. Треба усунути згарища, розглянутись за деревомъ, поѣхати пбдъ вечѣръ на озеро. Нанашко хай иде до панотця вмовитись про похоронъ и трохи выпочити. Менѣ не хочеть ся анѣ дозвбля, анѣ ѣды! Та й вамъ тѣтко, пора вбдбтхнути...

— Я тутечки лишу ся, Марочку! коли тобѣ мене не треба; такъ я съ небогою тутки посиджу. Тутъ тбльки роботы й заходу, а она однимъ-одна!

— Отожь ходѣмо на пожарище, пане Чертване! — закликала Ярина. — У насъ, слави ти Бога, въ лѣсахъ повно дерева! Побудуєте ся швидко!

— За-що — думавъ вбнъ, идучи за нею. — По-

сѣдными часами робота въ поли, направа млынбвт, выплаты Казимирови, Ганцѣ, мачосѣ, процесъ за доброву, выпорожнили его калиту. Осталась ледви незначна сума.

Раїсъ изъ Уляною йшли оподалѣкъ. Ярина озирнула ся на нихъ и знижаючи голосъ сказала прохаючи:

— Чи вы не оскорбите ся тымъ, о-що я васъ прошу-му? Менѣ здаєть ся, що одна половина вашои вдачѣ то несвѣтска зарозумѣлость и гордость, а друга половина — то страшна завзятость, абы мовчати й не дати пбзнати нѣчого по собѣ! Менѣ звѣстно богацько про васъ, иногдѣ жаль менѣ васъ дуже, а иногдѣ то й гнѣваюсь на васъ наспрaвжки. По-що мучитись безъ причины, безъ потребы? Охъ, вашу душу варто бы въ огонь вложити, а вибсля перекувати на иичу форму, бо ся стара въ своѣмъ завзятю нелюдска!

Вбнъ не вбдповѣвъ нѣчого, тбльке водивъ зоромъ по земли.

— Чого-жь мовчите й супроти мене? Я жь вамъ така вичлива зъ цѣлого серця! Мене вы своимъ супокоємъ не вшукаєте! Я знаю, що за нимъ у вашбй душѣ кипить мука й пекло!

У него задриготѣла рука. Кинувъ на хвилю свбй недовѣркуватый поглядъ на ѣи очи й черезъ хвильку вбдказавъ невыразно:

— Пекло... нѣ! Мука а вѣчна погуба не все одно! Въ ѣи зѣницяхъ розсыпали ся золотастй искорки!

— По-що даремно мучитись? Не поможе вамъ мовчанка. Хто схоче розумѣти, той порозумѣє! Не поберете одного рѣчи — нѣколи!

Вбнъ почервонѣвъ и судорога болю задрижала на его лицяхъ, неначе дѣвчина доторкнулась болючои раны.

— Захоронить мене передъ нѣкчемностю милостивый Богъ и покойный батько въ небѣ! Ще я нѣ-до-чого не знизивъ ся, що грѣшне!

— Ѳи брови зсунули ся грозно.

— Не розумѣемо себе, пане! Те, що я думаю, то анѣ не грѣхъ, анѣ не нѣкчемность; и саме длятого зломить васъ, бо велике й добре!

— Мы не стоимо порівень и кожна рѣчь має инчій видъ для васъ, инчій для мене, — відізвавъ ся після хвилѣ надумы.

Рагісъ и Уляна дігнали ихъ: стояли надъ згарищами.

Старый зайшовъ межи розвалины и звернувъ ся до Марка:

— Бузьчата зъ гнѣздомъ упали въ полома; бачь, якъ старі колують надъ нами. А въ отсѣмъ попелѣ спѣкъ ся мій *иголко*. Нѣчого не зісталось!

Марко поступивъ кілька кроківъ передъ себе и розкидавъ чоботомъ спалені на вуголь останки хаты. Коли нечайно задзвінчало ёму щось підъ ногою. Вінъ нахиливъ ся и зъ межи тыхъ жужлѣвъ піднявъ осмоленый предметъ.

— Ты одинъ зістався! Та й цѣлый! — закликавъ повголосомъ Марко зъ выбухомъ глубокого вражѣня.

Се бувъ чорный рѣзаный зъ бляхи лицарь. Полома оминуло его — не тикнуло нѣже найменчон черты. Вінъ незмѣненый гнавъ ся на своёму чорному ретивому кони зъ мечемъ у правій долони, зі щитомъ на ремени. Уляна поскочила напередъ.

— Нашь лицарь! крикнула зъ блискучими очима, глядючи зъ гордостю на него. — Звідки вы его маете?

— Завсѣгды стоявъ надъ моимъ ліжкомъ и зістався

ся! — вымовивъ увесь перенятый несподѣванною молодый чоловѣкъ.

— О! сей не боить ся невдачь!... Вонъ зъ давна, загартованый! — сказала сестра Олескова зъ усмѣхомъ гордости.

— Що оно таке? — запытала зъ цѣкавости, зближаючись Ярина.

— Нашь лицарь! — повторивъ Марко, обтираючи старанно полосу пороху.

Она зрозумѣла, вытягнула по него руку й довго приглядала ся мовчки.

— Могутній! — шепнула наче про себе!

Ратісъ прийшовъ такожь близше и радостно сплеснувъ у долонѣ.

— Ого! есть Вейдавутъ! ну, то й славити Бога, мы впять усѣ!

— Що то Вейдавутъ? — запытала Ярина.

Ратісъ исперъ ся на кію й радый, що его хтось чужій слухае, зачавъ казку:

— „То бувъ великій герой — першій изъ нашихъ! Хочь ходивъ у свитинѣ й пасъ коровы у царедворця, а про те прославъ героемъ. Бо коли выйшовъ смокъ изъ моря и превоживъ край, царь послався гетьмана, щобы вбивъ смока, але Вейдавутъ поквапивъ ся скорше на помочь рѳдной краинѣ и самъ забивъ смока...

„Гетьманъ залучивъ за те славу, а вонъ мовчавъ и по давньому пасъ коровы...

„Та прийшовъ гѳршій смокъ, а вонъ и сего вбивъ. а гетьманъ стявъ нежывому голову и залучивъ славу А Вейдавутъ опять мовчавъ и не добивавъ ся славы. Єму лежало на серци добро рѳдной земли, тымъ то й убивъ смока.

„А першій смокъ бувъ такій страшный, що царь

обѣцявъ вôддати за того, хто его поборе, свою доньку. И въ третье пôйшовъ Вейдавутъ самъ и боровсь мовчки до-зорѣ, кровь текла зъ него цюркомъ, але вбивъ смока. Та янъ и перше не пôйшовъ по нагороду, а вернувъ ся пасти коровы й служивъ у тишинѣ, незнакомый.

„А гетьманъ найшовъ неживого смока, втявъ ему голову й вернувъ ся на княждвôръ...

„Справили весѣлье, але Вайдавутъ не пивъ, не веселивсь — ему велено палити въ лазняхъ. А коли напаливъ, то сѣвъ обвязувати свои раны, щó текли кровью; и такъ стрѣнула его царôвна...

„Она пытаѣть ся въ него: хто тебе покалѣчивъ? — а вôнъ знай мовчить; — хто ты такій? — допытуѣть ся она — а вôнъ зновъ таки мовчить, тôлько вдивляѣть ся въ неи й нѣмѣе въ порывѣ...

„Отожь она сказала батькови. Зачали его допытувати, а вôнъ все мовчить; тогдѣ она впять давай его прохати — и вôнъ признавъ ся...

„И розносла ся звѣстна про его геройскй вчинки; гетьманы-жь завдавали ему брехню й хотѣли звести зô свѣта...

„А вôнъ тогдѣ вставъ и сказавъ: а де-жь у васъ смочй зубы зъ тыхъ головъ, щó вы принесли цареви?

„А вони не могли выказати ся зубами, бо вôнъ ихъ перше выдеръ и сховавъ.

„Отожь вôнъ показавъ смочй зубы й тогдѣ вырôсъ Вайдавутъ, наче орелъ и наче дубъ, по-надъ увесь людъ. А царь давъ ему царôвну за жѣнку, приняв за сына и вчинивъ ватажкомъ войскъ, а гетьманôвъ потративъ!...“

Ратісъ замовкъ. Ярина слухала его, мôцно зацѣкавлена оповѣданьемъ. Она зрозумѣла все... Рôдна мова ставала для неи въ кожнымъ днемъ приступнѣйша.

Середъ оповѣданя звела на Марка очи, котрѣ жéврѣли запаломъ. Она трiюмфувала зъ чогось, а Марко очевидно порозумѣвъ ей, бо коли скѣнчивъ Раѓісъ казку, вѣнъ порушивъ ся мѣтко, почервонѣвъ и сказавъ:

— Вы не закѣнчили, панашку, такъ якъ кѣнчать старѣ:

— „И сказала царѣвна до Вейдавута: черезъ що ты мовчавъ? а вѣнъ ѣй вѣдказавъ: бо я не бувъ гѣдный жити въ такихъ блескахъ и мати за жѣнку — сонце; адже-жь я коровѣй и злидарь!...“

— Ехъ, отъ що выдумавъ! — розсердивъ ся старый. — Ты вже й казокъ будешь мене вчити? дивѣть ся его! Я ще нѣколи не чувъ, абы було коли въ казцѣ те, щó чоловѣкъ и жѣнка говорять промѣжь себе по шлюбѣ!

Уляна прыснула реготомъ на той натякъ, а засоромленый Марко покраснѣвъ ажь до високъ.

— Мати такъ навчала мене... — забурмотѣвъ.

— Хибá що такъ, бо то бабска говорѣнка, щó въ нѣй толку й за грѣшь нема.

Уляна звернула на Ярину, вѣдтакъ на Чертвана й опять на Ярину. Она зводила щось до купы въ своѣй помѣтливѣй кучерявѣй головцѣ.

— А я навѣть чула, що вѣдповѣла Вейдавутови жѣнка! — заклинала зѣ смѣхомъ.

— Ехъ, на злѣсть вы завертаете мою стару голову! — завричавъ Раѓісъ вѣдходячи, але Ярина закликала:

— Щó вѣдповѣла, панно Уляно? Кажѣть.

Уляна прибрала поважный видъ и почала голосомъ Раѓіса:

— „Тогдѣ сказала царѣвна: „Не пастухъ ты, Вейдавуте, але герой, и бѣльшій блескъ вѣдъ твого вчинку

й меча, анѣжь вôдъ моєи короны!“ Я скôнчила.

— Зле сказала царôвна! — порѣшила панна Орвідôвна, встаючи й потрясаючи гордо головою. — Повинна була сказати: мы рôвнй собѣ, Вейдавуте, бо я тебе люблю, а ты мене. Ты для мене не коровѣй, але мужь, а я не царôвна, але жѣнка. Будьмо щасливй!.. Не вже-жь не такт, пане Чертване?

Марко вляпивъ очи въ землю й довго мовчавъ. Уляна засмѣялась и вôдôйшла до Parîca, щó стоявъ бôля осмаленыхъ улинôвъ.

— Не правда-жь пане Чертване? — повторила панна.

— Вейдавутъ повиненъ бувъ терпѣти до краю и стискати зубы! — забурмотѣвъ Марко.

— На таке вôнъ змарнѣвъ бы и згинувъ. Найбôльшій розумъ — мовчати до часу й до часу говорити. Черезъ те й вôнъ герой, а вы его вважаєте своимъ первовзоромъ. Прошу не забувати ту казку й не змѣняти ей пôсля прибаганки. Чи подаруєте менѣ свого чорного пращура? То неначе вашь портретъ!... Можу взяти его собѣ въ Посвѣтье?...

— Прошу, берѣть!

— Спасибô', Вейдавуте!... — кинула съ усмѣхомъ. Оглянула ся по руинѣ й споважнѣла сейчасъ.

— До слова-жь про нашу розмову, чи не оскорбитесь, коли васъ, ó-щось дуже, дуже попрошу?

— Коли треба що для васъ зробити, я сейчасъ...

— Танъ приймѣть вôдъ мене дерево на будôвлю. Зробѣть менѣ ту ласку....

— Спасибô', панѣ!

— Ого-жь згода!

— Нѣ, панѣ! За добре слово я вдячный, але нѣчого менѣ не треба!...

— Нетерплю васъ! — закликала зъ гнѣвомъ у голосѣ й рухахъ. — Вы безъ чутя й безъ нѣжности! Думаете, що оно легко й приємно нести ту цѣлу гору обовязкôвъ, якій зôбрались у мене супроти васъ черезъ чверть вѣку?

Обернула ся швидко й вôдôйшла. Коляска ждала на нен на улици; Ярина хотѣла всѣсти, але пригадала собѣ щось и зупинилась.

— Панно Уляно! — кликнула — чи у васъ є хвиля вôльного часу? Хотѣла бъ васъ попросити на головну нараду.

— Дуже радо, панѣ, — одвѣтила студентка.

Раїсъ провѣвъ ихъ. Всѣли обѣ.

— До побаченя, пане Марку! — прощала его зъ далека Уляна.

Ярина вôдвернула ся въ противный бôкъ и не вôдозвалась нѣ однымъ словомъ.

Конѣ рушили. За оселею бôля капличкы зъ статуею святого стояла товпа селянъ, котра кожною хвилею бôльшала; видко було убрання зô Скомонтôвъ и зъ Посвѣтя, змѣшанѣ, въ пестру мозаику наче на ярмарку. Мужини вбравѣ святочно, видно сама старшина, збирала ся въ купки й вели жваву нараду. Здовжь цѣлои дороги стрѣчали ся майже за кождымъ крокомъ припôзненѣ; они пильнували неначе на яке вѣче, пôдъ фігуру.

— Що таке стало ся? *Meeting*? — завважала Американка.

— Запевне до стрыя ради спору о межу, — вôдказала Уляна — то ихъ найвысшій трибуналъ! Слухають лучше, чимъ присудôвъ сенату. Е, добрый се народъ и ще вáскрôзь здоровый. Тутъ соціялізму не вкорѣнять!... Та й я зъ того народу выводжу рôдъ. Мôй

дѣдо мавъ землю й хату въ Сандвіляхъ, а й мій братъ загадувавъ туды вернутись, якъ покінчивъ бы науки. Коли вмеръ, то стрый изъ батьномъ віддали землю підъ школу. Лишилась еще хата й городъ. Якъ верну зъ патентомъ, то поселю ся тамечки!... Але я розбалакалась, а въ васъ до мене дѣло...

— Навѣть важне! Що-жь вы, панны, вдѣете зъ Мервісомъ? чоловѣкъ той шалѣе за панною Ганзою! Менѣ ажь надоѣли тѣ его зітхання; то цѣле море чутливости й безконечныхъ охань! якій же тому конець буде? Чи ульокує нарештѣ той легендарный перстень и добре серце?...

— Той перстень, що вы відкинули, якъ вінъ намъ объ тімъ оповѣдавъ зъ усею отвертістю.

— Коли-бъ я здужала выкресати хочь одробину чутя для него, то приняла-бъ его безъ сумнѣву, бо се чоловѣкъ не змазанои нѣчимъ чести, доброты, интеліґенціи й працѣ мимо его кошлатого выгляду. Такъ есть! Але я тамки въ Америцѣ не хотѣла зістати ради памяти на батьківску волю, и не любила его.

— А Ганка въ Америку за нимъ не поѣде, хочь думаю, що починае его трохи любити...

— Починае? славити Бога! се вже богацько!

— По друге, не покине студій, що ихъ разъ зачала; по третье, не выйде за чужовѣрця. Якъ бы панъ Мервісъ згодивъ ся ждати три роки и змѣнивъ вѣру, то мабуть и згодилась бы принати той нещасливый перстень!

— Справдѣ, чимало перешкодъ! мушу его выслати за океанъ и написати до батька. Скарбъ той поручивъ менѣ Мервісъ такъ журливо, наче бъ то бувъ пакунокъ скла. Гарно провадивъ ся, нѣщо й казати. Вернеть ся

пораненый и потовченый, та се вже либонь не моя вина...

— Запевне й не Ганчина!..

— Тому всему були винні одні пчолы панны Анеты. Тямите, панѣ?

И обыдвѣ засмѣяли ся на згадку потѣшной сцены.

Коли вы, обыдвѣ панѣ, вертаете ся въ Парижь? — запытала Ярина.

— Пôсля завтра выѣзджаемо! Черезъ тыждень початокъ курсôвъ.

— Шкода менѣ васъ дуже; втрачу одиноке товариство.

— Бываете въ Скомонтахъ, панѣ?

— Тôлько для Клярка я вчинила ту уступку, а вôнъ разомъ зъ вашимъ выѣздомъ утратить интересъ вôдвѣдинъ. Не можу тамъ бувати, бо не терплю дволичной ролѣ!

— Пôзнали панѣ Яништевскихъ?

— Смутный оглядъ. Бабуся стогне а внука щоразъ похмурнѣйша й холоднѣйша. Чи въ васъ нема нічого розрады?

— Єсть вамъ панъ Чертванъ.

— Доволѣ менѣ єго! Волю радше не бачити й не сердитись!

Уляна похитала здивована головою.

— И вы на него, якъ усѣ! Дивна доля! Цѣлый свѣтъ єго або боить ся, або не любить и обходить изъ далеки!

— А вы?

— Я одна єму лишу ся вѣрна. Се стара й нѣколи незрадлива приязнь. То чоловѣкъ безъ змазы й безъ слабости.

— Якъ разъ черезъ те невытерпимый. Єму бракує

декôльна змазъ и хочь однои слабости! Тогдѣ бувъ бы трохи покôрнѣйшій та й бôльшь доступный!

Уляна засмѣяла ся весело.

— Чого смѣете ся, панѣ? — запытала Ярина.

— Бо зъ тои вашои ознаки вношу, що вы те пытанье розбираете не предметно, якъ *я*, але субѣктивно. Черезъ те мы нѣколи не погодимо ся въ судѣ про пана Чертвана.

Ярина почервонѣла трохи.

— Добре кажете! — потвердила зъ усею щирôстью. — Найгôрше се мене гнѣвае, що и вôнъ усе розумѣе обѣктивно.

— Ей, щось менѣ здаеть ся, вы мылитесь. Я бачу въ нѣмъ велику змѣну вôдъ якоись поры. Оно дуже похоже на ту слабôсть, котрои недостатокъ вы ёму закидуете. Въ мене очи будучого лѣкаря й я пророкую, що зъ тои слабости проминеть ся въ него смертельна хороба й тяжка хиба серця.

— Сего бы я тôльки й хотѣла! — сказала весело Ярина.

Повôзъ зупиннивъ ся передъ посвѣтскимъ ґанкомъ. Напротивъ нихъ выйшовъ скривленый Мервісъ, жовакчи въ губахъ останни цыґара. На видъ Уляны пошукавъ когось еще очима й зôтхнувъ, якъ кить.

— Що-жь ты робивъ, Клярку?

— Зловивъ чотири рыбки! — вымовивъ смутнымъ голосомъ.

— А мы мѣжь тымъ займали ся твоею долею. Знаешь? тй панѣ позавтрѣ выѣзджають?

— Знаю, я спанувавъ ся.

— Ты? пô що? вертаешь ся въ Америку?

— Ѣду въ Парижъ!

— Збожеволѣвъ.

— Ирі! Ты завсѣгды зо своєю швидкою децізіею! — напоминавъ жалобливо. — Ѣду въ Парижъ, вынаймаю собѣ покой по-близько и жду.

— Цѣкава я, чого?

— Конця курсовъ панны Чертвановны.

— Три роки? Чоловѣче, схаменись! а батько? а фабрика? а родина?

— Можуть на мене ждати!

— Але-жъ панна Чертвановна не поѣде въ тобою за море.

— То я лишу ся!

— Але-жъ она не схоче твоєи вѣры!

— То я ви змѣню! Я присягъ собѣ, що вженю ся въ нею и вженю ся!

— Га, то роби, якъ хочешь. Я пишу до твого батька й умываю руки!

— Супроти звѣстнои нерѣшучости Ганки така рѣшучбсть певно ѣй занмпонуе! — докинула весело Уляна. — Можете вважати свій перстень за ульокованный!

— Я ношу его завсѣгды въ кишени! — зітхнувъ патетично Мервісъ середъ смѣху обохъ панянокъ.

. . . . . .

Тымчасомъ пбдъ фігурою на роздорожу товпа мужикбвъ росла зъ кожною хвилею. Найшли ся й жѣнки, обладованй клунками, такожъ молодѣжь и дѣти.

Нарадили ся зъ собою й рушили гуртомъ, однакъ не на прихбдство, але просто въ слободу. На передѣ йшли старосты обохъ громадъ, радный и старшина, а за ними довгимъ гаршакомъ простй жовнярѣ тои великои рбльнои армін. Поступали врочисто улицею ажъ на Маркову загороду.

Погорѣлець изъ Ратісомъ и парубкомъ розкидували

згарища, усували попалені останки й купи попелу. Громада згурмилась на подвірье и станула.

— Слава Богу! — поздоровили старосты, а за ними цѣла юрба.

— На вѣки! — відповѣвъ Марко, здіймаючи шапку.

Старый мужикъ, патріярхъ Скомонтівъ, выступивъ наперед и озвавъ ся.

— Мы прийшли васъ, паничу, *пошкодувати*. Але пошкода, хотяй мила серцю, не верне вамъ хаты анѣ не збудує новои. Словами не выставимо хаты, анѣ не привернемо житя худобѣ. Ого-жь мы зібрали ся зъ братами взъ за рѣки й несемо паничеви нашь жаль и нашй руки. Нема въ насъ грошей, абы вамъ у тій бѣдѣ помогти, але є въ насъ багацько дужихъ рукъ. Ого-жь вы, паничу, не журѣть ся, звідаюбля взяти роботника й тягло... лише киньте ся за знадобою, а мы, въ кого є силы, прийдемо громадою, якъ ось теперь, и відбудуємо ваше обійстье.

Марко глянувъ бесѣдникови въ лице, відтакъ на товпу тыхъ відкрытыхъ головъ, и нечайно кинувъ шапкою до землѣ й запланавъ.

Єго твердість не могла остоятись силѣ вражѣня тыхъ слівъ и того виду. Сльозы потекли ему зъ жарѣючихъ очей потокомъ. Вінъ втеръ ихъ машинально рукавомъ и ледви ледви змігъ ся на высказъ:

— За-що вы такй добрй для мене, братя? въ чімъ я вамъ прислуживъ ся?

Після тыхъ слівъ усѣ зачали кричати й доказувати, а бабы пхикати.

Старый бесѣдникъ наказавъ мовчанку й опять обізвавъ ся:

— Всѣ они говорять кожный свое. Одинъ про по-

ле, другій про недугу, третій про дѣти, инчій про помôръ худобы. Въ кожнôй хатѣ вы, паничу, записались добродѣемъ, такъ якъ и вашй батьки. Я тôлькы вôдповѣмъ за всѣхъ: вы жили зъ нами, якъ зъ братами, шанували себе та й насъ; ратували насъ у недугахъ, въ часѣ голоду й пожарôвъ и давали добру пораду. Мы мовчали але тямили; теперки жь прийшла на насъ черга вамъ вôддячытись, ото жь мы й прийшли. Нѣхто не лишивъ ся въ хатѣ, всѣ тутъ. Спасибô', вамъ, паничу, що насъ прияли и зрозумѣли.

— Спасибô', спасибô', — загремѣло въ товпѣ.

Бабы теперь выступили напередъ и зачали складати передъ Маркомъ на землю принесенй клунки.

Були тамъ грыбы й ленъ, крупы, омаста, яйцѣ, сушена рыба, бохонцѣ свѣжого хлѣба, все, що мали въ коморахъ.

— Та й мы паничеви принесли де-що зô свого! — мовили въ плачомъ — а тямите, паничу, якъ мого хлопчиска вôдъ-некрутчины вызволили? А тямите, паночку, мого старого, що его недужого до Ковна зъ двора возили? А мою дѣвчинище паничь изъ рѣки выратували. А якъ менѣ зараза товаръ забрала, то паничь дали менѣ ялôвку, що ще й доси у мене! А тямите, паничу, се та те?

А мѣжь тымъ молодй парубки пошептали щось промѣжь себе й допхались черезъ товпу до Paтica.

— Паноньку! — закликавъ зъ нихъ найсмѣлѣйшій — а мы нѣчого не принесли, анѣ не сказали! За те мы вамъ сейчасъ де-що зробимо. Гей, хлопцѣ! скиньте свиты, та й нумо до роботы! На що воно мае осьтутъ лежати и впадати въ очы? най пропадае до решты зъ виду! Анумо очистити майданъ пôдъ „Фôльварокъ“!

Гаршаксмъ метнулись парубки якъ одинъ до дѣла.

Въ мить розбрвали останки, знесли попалене дерево, жужлѣ, вугле, жменями змѣтали попѣлъ.

Зникали смутнї останки пбдъ сотнею рукъ, ґрунтъ вырбвнувавъ ся, не лишилось анѣ слѣду зб згарища, лише чистый, бѣлый майданъ и купы симетрично зложеныхъ цеголъ. Здавалось, неначе вѣтеръ розвѣявъ своимъ подувомъ згадку роковои язвы.

Скбнчили и втерли пбтъ изъ чола. Раґісъ щось балакавъ до нихъ, вони обступили его навкруги а подалѣкъ старшина взяла Марка помѣжь себе й радила надъ кожнымъ кусникомъ дерева, наче надъ якою громадсною справою.

Опбсля збрали ся до вбдходу.

— Дайте знати, паничу де рубати та й коли, — сказали всѣ разомъ.

— Ббгъ вамъ заплать, бо я не зумѣю! — бубонѣвъ Марко.

— Мы вже маємо заплату, коли насъ, паничу, приняли. Дай Господи паничеви потѣху. Ходѣмо, браття! Выйшли. Зъ улицѣ ще попращали его хоромъ:

— Слава Богу!

— На вѣки!

Марко втеръ сльозы, а Раґісъ зиркнувъ на него и сказавъ:

— А що сыну? Вже не жаль тобѣ теперь, що живешь? Ґраль уже такими сльозами не заплаче; они лѣпшѣ, нѣжь его усмѣхъ, певно лѣпшѣ!...

— Ходѣмо до него! — шепнувъ Марко встаючи.

— Иди, сынку. Я зберу дарунки й сховаю. Мы теперь багатшѣ, чимъ перше. Ґренісе, чи ты въ землю врбсъ? Ось тобѣ ѣй покута. Здурнѣвъ парббокъ вбдъ дыму. Забирай на вбзъ клунки та й рушай на попбвсто; вробили вже хлопцѣ нашу роботу.

. . . . . .

Другого дня зъ полудня пара чорныхъ волôвъ повезла тихого хлопця на цвинтарь.

Клинавъ єго дзвôнъ на послѣдню врочôсть, метлялись надъ нимъ коругвы и пращавъ тихій, запашный, погôдный, лѣтній день.

Пращали єго ланы збôжа й зеленѝ луги, пращали жайворонки й родимѝ поля.

Вôнъ уже зъ тои дороги не вернеть ся.

Чертванъ изъ Раґісомъ и Довнаромъ спустили єго въ свѣжій грôбъ и высыпали могилу. Марта повалилась на той курганъ и зойкала страшенно.

За пôзно схаменула ся, за пôзно полюбила...

Всѣ розбôйшли ся, одна лишень панна Анета сѣла на братовôй могилѣ та й задумалась. Коли вôдъ кута цвинтаря спираючись на милицѣ, выйшовъ старый Войнатъ розглянувъ ся недовѣркувато й пôдôйшовъ до лежучои Марты.

Вôнъ черезъ хвилю моливъ ся, а впôсля дôткнувъ ся єи плеча.

— Марто! — закликавъ потихо.

Она пôднесла змѣнене лице й вôдсунулась вôдъ него.

— Ходи до мене, — сказавъ.

— Дайте менѣ покôй... дозвольте вмерти! — Захлыпала.

— Вертай ся въ мою хату, — повторивъ.

— Не хочу. Вы-жь мене выгнали. Волю въ старцѣ пôйти!...

— Не выжену, шкода менѣ тебе. Верни ся!

Тутъ панна Анета зблизилась до нея й вмѣшала ся въ розмову!

— Вернись, небого вернись, коли старый кличе.

Знать совѣсть его грызла. Забудь кривду, коли вонъ самъ першій приходить.

— Забудь! потвердивъ зъ тиха Войнатъ, — уже я не такій, якъ бувъ колись. Сиротство на старость, то тяжка божа кара!

Березы на цвинтарѣ глухо шумѣли надъ тою згодою.

Марко зъ Раїсомъ, забаривши ся яку хвилю въ приходнина, вертали ся на слободу.

— Що-жь мы теперки зробимо? — запытавъ старый, скубаючи свои вусики, й збытошливо глядючи на товариша.

— Пойду на озеро. — Може за тыждень зберу дещо грошей на дерево.

— А кольно жь тобѣ треба?

Чертванъ махнувъ рукою

— Анѣ гадки нема, водбудовати все. Може хату зробемо до зимы.

— Колько-жь тобѣ треба на все?

— Ехъ! що й говорити. Двѣ тысячки не выстане; Може черезъ зиму зберемо де-що зъ млынокъ и збожа.

— А черезъ зиму?

— Перебѣдуемо якось.

— Та бо я не люблю бѣдувати! — забурмотѣвъ старый.

Марко замовкъ. Вонъ ишовъ за Римкомъ зъ похиленою головою и въ задумѣ не помѣчавъ, що калѣка зойшовъ зъ дороги й увойшовъ межи городы, ведучи его манобцями въ напрямку лугокъ надъ Ейнею. Слобода була зъ бову; наступавъ вечѣръ. Раїсъ ишовъ закрутками, оминаючи стада пасучого ся товару й быстро придивляючись околици.

Нарештѣ показались передъ ними береги потока, густо поросли верболозомъ и дикою малиною. Надъ са-

мою глубочѣнью стояла крива наполовину всохла кострубата верба.

Помѣтивъ ви Ратіст, переставъ ити завругами и напрямивъ ся просто до нея.

— *Мусить* ты жалкуешь теперь, що ты назбиравъ собѣ такихъ ледарбвъ, якъ я зъ панною Анетою. Теперь мы для тебе завалй-дороги!

Марко розсердивсь ажь поблѣдъ.

— Вы мене доси ще нѣколи не скривдили. Ажь ось теперь дождавъ ся й того! — забурмотѣвъ понуро.

— Не те, сынку! Хочь и подумавъ, та оно не грѣхъ. Розумѣешь ся, слушный закидъ. Вятовтъ называе насъ шпитальниками. Танъ оно й справдѣ! Дались намъ у знатье черезъ тбльно лѣтъ и хоробы, й праця й тяжкй вбйны. Кбстяки мы та й годѣ! Го-го, я тямивъ те, якъ мене ты при вмираючбмъ батьку забравъ зъ собою! Я тямивъ и казавъ до себе: слухай, старый, у тебе деревяна нога, гляди, щобъ ще й голова не була зъ капусты. Го-го, я тямивъ!

Чертванъ здивованый тою незвычайною промовою й тономъ, пбднявъ очи й зумѣвъ ся.

— А мы де зайшли? — запытавъ розглядаючись.

— А де-жь бы мали йти, коли нема загороды? Я вивѣвъ тебе на прогульну! — вбдповѣвъ старый, оглядаючи зъ усѣхъ бокбвъ вербовый пень. Вбдтакъ поставивъ изъ трудомъ свою здорову ногу на низькбмъ конарѣ й пбдлѣзъ у гору.

— Що вы робите? — закликавъ Марко, вытрѣщуючи очи.

— Нѣчого, сынку, нѣчого! Гнѣздъ не выбираю. Я сховавъ щось у дуплѣ, то й хочу выбрати.

Кажучи се постукавъ киякою до пня, вбддеръ ку-

сень коры, всунувъ руку въ щѣлину повну порохна й вынявъ невеличку бляшану пушку на тютюнъ, завинену въ шматину.

— Ось и є! — вôдсапнувъ, злѣзаючи зъ великимъ трудомъ.

Марко прискочивъ, взявъ єго на руки й поставивъ на землю.

— Чи вамъ хочеть ся втратити другу ногу? — нагадувавъ.

Старый засунувъ шапку на ухо, покрутивъ вуса и сказавъ, моргаючи очицями:

— Тебе дарувала шляхта й паны, та й мужики прийшли зъ помогою. Го-го, розумѣеть ся! А старый кривонога що гôршого? га? А невже-жь у Римка для похрестника й добродѣя дарунку нема? нема помочи? Ось на-маешь!

И подавъ єму выняту зъ дупла пушку, а самъ узявъ ся за боки й позиравъ розъясненый.

Марко отворивъ и крикнувъ. Пушка выпала єму зъ рукъ и по земли, неначе радуговый дощь, розвѣяли ся сторублевй асигнаціи.

— Господи, а се що такого? — скликнувъ молодый чоловѣкъ, не вѣрючи своимъ очамъ.

Ратісъ найорошивъ вусы й смѣявъ ся, ажь дрогало въ него лице.

— Оно, сыну, не чары! Не жахайсь! Се тй самй грошѣ, що ты ихъ давъ менѣ на хозяйство, тямишь, якъ вôдходивъ у Посвѣтье? Я хотѣвъ не рушити анѣ копѣйчины, та не мôгъ. Сто рублѣвъ розминулось, а тысячѣ двѣ чотыриста вôддаю сегодня. Позбирай та йди по дерево! Буде до зимы й хата й клуня! що ты робишь, дай пôкôй!

Марко якъ довгій поваливъ ся старому въ ноги й

обôймаючи колѣна, говоривъ щось придавленымъ голосомъ, але нѣхто не порозумѣвъ бы, що́ таке? Рѣшко обнявъ єго за шию и стискавъ!

— Лиши се, сыну, лиши! — повторявъ разъ у разъ. — Адже-жь ты знаешь, я чарôвникъ, то и грошей у мене безъ лѣку. Ще й добре, що въ хатѣ не переховувавъ. Го-го, розумѣеть ся! Вѣстиме дѣло! въ старôй вербѣ були безпечнѣ. Дай по́кôй, ось лѣпше позбирай та й не гай часу! Ось бачь и стара посуда на-щось придасть ся! А де купишь дерево?

Марко вставъ, поцѣлувавъ старця въ руки, а въ єго очахъ сьяла безмежна радôсть и супокôй. Не осталось нѣ слѣду зъ давнього пригнобленя и журбы.

Позбиравъ бiлеты, сховавъ на грудяхъ и сказавъ глухо:

— Куплю въ Посвѣтю!

— Не вже такъ тобѣ радили господарѣ? — запытавъ старый збитошливо, завертаючи назадъ на слободу.

Марко мовчавъ, не вмѣвъ брехливо потакувати.

— Ты щось затявъ ся! Сховавъ шило въ мѣшокъ? го-го, розумѣеть ся! То безпечный сховокъ!... ну-ну, йди-жь у Посвѣтье, щасть Боже!

Молодець похиливъ голову, затисъ уста, машинально пересунувъ рукою по чолѣ.

— Не кажѣть менѣ, дядьку, щасть Боже! бо йду туды тôлько по закупъ и бôлышь нѣчого...

— Добре слово не завадить! Не все зъ тымъ вертаеть ся, зъ чимъ идеть ся!... го-го! а я покульгаю собѣ на попôвство. Дѣвчата выѣзджають либонь чи не завтра, то й побаланкаю на розлуку та й сироту шпака вôдвѣдаю... Нема моеи голоты, а жаль трохи.

Старець зôтхнувъ и черезъ хвилю, нѣбы на розраду, заспѣвавъ:

Нумо-жь мы теперь до паю, товаришу мôй!
Тобѣ рôгъ и табака, менѣ нôнь и кульбака,
Товаришу мôй! товаришу мôй!

Они розбйшлись и Марко вôддаливъ ся великими кроками въ напрямну якъ до дôбровы.

Того дня вôнъ въ-друге оминувъ старый дубъ безъ привѣту, й не слухавъ поважного шуму! Щось инче промовляло теперь до его душѣ...

X.

Давно выглядало приходство о. Михайла Нерпаліса въ тыждень пôсля описаныхъ выпадкôвъ.

Вôдъ ранку наставъ у нѣмъ лихорадочный рухъ. Дякъ и титарь замѣтали стежки въ садѣ, и прибирали нѣбы на празникъ убогу витальню. Парохъ ходивъ несупокôйный, зажуреный, бурмотячи пôдъ носомъ незрозумѣлй рѣчи й выганяючи капостнй мухи.

Зъ полудня пôдъ фôртку садову зачали заѣзджати брички й повозы, нѣбы на вôдпустъ, лунали чужй голосы, ляскôтъ батогôвъ, порскôтъ коней. Той тихій домокъ, обросльій по саму крôвлю буйными сплетамм багрянои квасолѣ й прочитанôвъ, нѣколи не бачивъ на одинъ разъ тôльно свѣтлыхъ гостей.

Перша приѣхала панѣ Чертванова зъ повѣтовымъ предводителемъ дворяньства, а своимъ тѣтчанымъ братомъ; товаришивъ имъ Витовтъ на кони й сынъ предводителя. Вôдтакъ старосвѣтскою ляндарою прикотивъ несторъ повѣту, Юрко Римвідъ, за нимъ два браты Олехновичѣ, посвѣтскій сусѣдъ Илляшчь, а наконець Левъ Радивиловичь, мировый судья и славный речникъ

въ околици. Цѣле товариство обсѣло канапы й крѣсла, на столѣ зъявивъ ся медокъ домашньои роботы приходнина. Вела ся жвава бесѣда, а въ нѣй вѣвъ передъ тихенькій солодко-квасный голосъ панѣ Чертвановои.

Черезъ двѣ годины ожиданки панове почали позѣхати й выглядати крѳзь вѳкна. Они радѝ були скѳнчити той актъ обывательскои справедливости, та недоставало до почину першои особы — пѳдсудника.

— Вѳнъ готовъ еще вчинити скандалъ и не приѣхати! — вѳдѳзвавъ ся зъ усмѣхомъ Витовтъ.

— Не може вже бути. Оно не похоже на него! — заступивъ ся за него щиро Иллиничъ.

— Панове его не знаете! — зѳтхнула мачоха.

— Годѣ-жъ его знати, ласкава панѣ, коли вѳнъ якъ не въ дорозѣ, то сидить замкнутый. Черезъ цѣле житье кмѣтуе й мовчить! — замѣтивъ Юрко Римвідъ, гладячи величезнѝ спадаючѝ на груди вусища.

— Ахъ, що то за страшный и злющій чоловѣкъ! — закликала, складаючи руки.

— Такъ выглядають въ оперетнахъ каты й зависливцѣ старѝ чоловѣки, — сказавъ пѳвголосомъ Витовтъ, до молодого свояка, честуючи его цыґаромъ.

— Я дуже цѣкавый его побачити. Люблю вызначныхъ людей, хочь бы и въ злости, — вѳдповѣвъ ему сынъ предводителя, марновидый молодець въ мундурѣ техніка, зъ видными слѣдами умысловои натуги въ змученыхъ очахъ.

— Може бы пѳслати по провинника пѳсланця — радивъ реторичнымъ тономъ Радивиловичъ.

— Віточку! — завищáла панѣ Чертванова — будь таній добрый та выглянь чи не ѣде!

Студентъ лѣниво звѣвъ ся зъ канапы, на котрѳй

майже лежавъ и поскрипуючи ботфортами выйшовъ на ґанокъ.

При дверяхъ уже безцеремонно свиставъ куплеты водевілю.

На ґанку стоявъ приходникъ зъ жалібнымъ видомъ. Его широке, завсѣгды лагідне и добродушне лице було скривлене, поглядъ непевный. Вінъ утиравъ фуляромъ пітъ и щось шептавъ про себе. Вінъ черезъ богато лѣтъ слухавъ сповѣди Марка, знавъ про кожный его вчинокъ, знавъ исторію его життя відъ малку. Въ очахъ священника той чоловѣкъ бувъ невинный, хочь після слівъ жалобы, факты свѣдчили противъ него. Чи зъумѣе выправдатись, а властиве чи схоче промовити? Изъ за тои непевности священикъ не мігъ знайти собѣ мѣсця; хотѣвъ его стрѣтати, першій порадити, намовити до оборони, вставити ся за нимъ самъ таки у него самого.

Вінъ запытаный скаже, що думае й чуе, але чи запытають его, чи послухають того одного голосу приязного?

Отожь приходникъ прѣвъ, махаючи фуляромъ на лице, вызиравъ на дорогу и ажь скочивъ, побачивши передъ собою нечайне Витовта.

Власникъ Скомонтівъ вложивъ руки въ кишенѣ, а перехиляючись після такту свистаного вальса, приглядавъ ся священикови безлично.

— Вы, панотче, танцювали коли? — запытавъ нарештѣ, поскубуючи проекъ на вусини.

— А хиба-жь священики танцюють, моя дитино? — відказавъ добродушно.

— О-го, ще й якъ! Я самъ бачивъ! Такій собѣ вже святошникъ-крилошанинъ підбиравъ зъ ґрацією полы рясы, фіть-фіть, и співавъ:

Anna, zu dir mein liebster Gang, mein bester Gang, mein letzter Gang!
Anna, dir dien' ich mein Leben lang — mein Leben, mein Leben lang!

Тутъ Витовтъ пôднѣсъ полы свого жакета й выконавъ передъ панотцемъ танець мôцно сумнѣвнои приличности. До того смѣявъ ся, наче шаленый.

— Добре оно й выглядало! — сказавъ скôнчивши. — Мы били браво, ажь театръ трясъ ся!

Приходнинъ зморшивъ брови и здвигнувъ плечима.

— Не годить ся честному чоловѣкови дивитись на танî безсоромнî грища и слухати. Мы є люде, и багацько злого дѣеть ся, але оно ще не причина прихлошувати передъ свѣтомъ проступки. Се танъ само як бы хтось свѣтивъ ранами и наготою. Не честно оно, моя дитино, та й не здорова забавка!

Витовтъ выкрутивъ ся на пятѣ й посвистуючи дальше пôйшовъ до брамы. Зôръ у него бувъ коротвій, то й даремне шукавъ очима по дорозѣ.

— Не видно тамъ нѣкого? якои брички нема? — запытавъ вôзникôвъ.

— Не видно! — вôдповѣли — тôльки отъ-тамъ пôдъ фігурою йде паничь изъ слободы пѣшки.

— Йде? ось радôстна звѣстка! Може насъ выпустять нарешгѣ зъ тои *шпелюнки* передъ вечеромъ. Майну тогдѣ въ Посвѣтье завертати баки тôй самôтнôй горлици. Варта грубыхъ грошей!

— Но, но! Приблизи ся, хробачку! Дамо мы тобѣ тутки за всѣ часы!

Та мимо погрозы не ждавъ наближеня брата. Вôнъ поступивъ ся назадъ обережно по за лінію першихъ пострѣлôвъ. Потягнувъ за собою и приходнина.

— Вы, паноче, зоставили гостей при порожнôй склянцѣ, ото гарно!

— Ахъ, правда, сейчасъ приношу свѣжого! Щось припôзняеть ся Марко, але казавъ менѣ вчора, що прийде.

— Дуже вже похвальна вôдвага зъ его боку! — вôдказавъ голосно молокососъ, а въ душѣ подумавъ: иди, попе, по мѣдъ, бодай не покумаєте ся по-за нашими плечима!

— Иде вже, мамо! — сказавъ сѣдаючи на канапѣ.

Всѣ попростувались, вôдкашлянули, предводитель розбклавъ передъ собою куну папêрôвъ, поданыхъ ему черезъ паню Чертванову. Очи всѣхъ спочили на дверяхъ; настала врочиста тиша.

Черезъ хвилю тѣ дверѣ розтворились широко и, схиляючи свою высоку поставу, ввôйшовъ Марко.

Неначе для контрасту зъ тымъ чепурно пристроѣнымъ товариствомъ судьѣвъ, вôнъ мавъ на собѣ темну курту домашного выробу, пôдпоясану шкêрянымъ чересомъ, на ногахъ довгî чоботы, покрытî порохомъ, а въ рукахъ полынялу шапку.

Увêйшовши, выпрямивъ ся гордо, окинувъ поглядомъ зборы и незначно вклонивъ ся.

Той холодный и легковажный привѣтъ захмуривъ уже на початку всѣ лица; ему одвѣтили недбалымъ покивомъ головъ.

Молодый чоловѣкъ опять окинумъ кôмнату зоромъ, шукаючи крѣсла, але всѣ мѣсця були занятî, а приходникъ выгребувавъ мѣдъ изъ пѣску. Огожь Марко приступивъ до одчиняного вôкна, сперъ ся лôктемъ на варцабу и въ такôй позѣ, зверненый профîлемъ до товариства, ждавъ напору.

— Вже три годины ждемо на васъ! — почавъ предводитель — мы були въ сумнѣвѣ, чи прибудете на зазывъ.

— Єсмь! — упало вôдъ вôкна одно слово.

— Чи маєте яке оправданье на свои карыгôдни поступки супротивъ молодшои й убогѣйшои родины? що скажете на свою оборону?

— Не чувъ еще жалобы — залунавъ ляконічный высказъ.

— Вы кривдили вхъ и выкористували свое положенье. Пôсля поданыхъ менѣ тутки до перегляду рахункôвъ вы розтратили въ пору управы Скомонтôвъ десять тысячь рублѣвъ зô спôльного фонду, ще за житя незабутньои памяти вашого батька...

Тутъ священникъ перервавъ бесѣду предводителя. Вôнъ впавъ задыханый въ кôмнату, стиснувъ сердечно руки Маркови, принѣсъ ему зъ другого покою фотель и наливъ величезну склянку меду. Приходникови було байдуже про врочистый настрôй хвилѣ.

Молодый чоловѣкъ похиливъ ся, поцѣлувавъ старця въ руку, але меду не пивъ и не сѣвъ. У тôй самôй поставѣ зô схрещеными руками, блудячи окомъ по надъ головами зобраныхъ, вôнъ стоявъ у блеску пôвдня и пытавъ спокôйно:

Щó дальше, пане предводителю?

— Дальше: черезъ сей рôкъ пôсля батьковои смерти вы интриґували потайно, щобы кредиторы не давали на кредитъ пани Чертвановôй, кажучи, що въ неи нема права управляти майномъ, що грошѣ ихъ пропадуть. Вы паралізували кожный ей крокъ и хôснуючись неминучою потребою, выдирали за безцѣнъ по кусневи ґрунту зъ-пôдъ нôгъ слабои вдовицѣ й недосвѣдченого молодця. Вы не були сыномъ и приятелемъ, а лихваремъ. Супро-

ти права вы мали слушнôсть, але нѣколи супроти обывательскои опінін. Чи не такій и вашь поглядъ, шановнй сусѣды?

— Запевне, запевне! — залунало хоромъ.

Пôсля того загального закиду Марко не похиливъ головы, очей не спустивъ. Слухавъ зô стягнутыми бровами дальше. Кôльна разôвъ задрожало въ него лице, порушивъ губами, немовь хотѣвъ що сказати, але погамувавъ ся.

— Чи то вже конець, пане предводителю? — запытавъ по хвили мовчанни, не змѣняючи нѣ тону нѣ поставы.

Сынъ предводителя не зводивъ зъ него очей. Хто бувъ виненъ, — вôнъ не знавъ, не розумѣвъ, сливе не чувъ закидôвъ, ся справа була для него чужа й незвѣстна; але той чоловѣкъ, такъ олімпійски спокôйный вплывъ могучé на его модéрный, зденервованый характеръ. Виновникъ чи жертва, — менше про те, але выдаваъ ся велитомъ, умѣвъ панувати надъ собою. Вôнъ цѣлымъ небомъ бувъ высчій вôдъ тон жалю гôднои вдовицѣ, за котру стояла опінія, и вôдъ бороненого голосомъ загалу молодця, котрый розвалившись выгôдно на канапѣ, усмѣхавъ ся зухвало.

— Ще далеко до кôнця, вôдповѣвъ предводитель.— Лишають ся ще два найтяжшй закиды. Черезъ той рôкъ мимо прохань и настоювань вы не згодились на правосильну легалізацію подѣлу, яній устно полишивъ покôйнинъ панъ Павло Чертванъ. Була се справедлива вымога, а вашь опôръ выдасть ся кожному карыгôдный, бо в непошаною батьковои волѣ й выкористуваньемъ свого положеня й правъ. Такъ само низьній бувъ вашь поступокъ той, що вы присвоили собѣ пляны маєтковй, котрыхъ безуспѣшно домагавъ ся вôдъ васъ братъ и

мати. Такъ, пане, не робить шануючій себе дворянинъ и обыватель...

Кровь ударила Маркови до головы, але не порушили єго тѣ тяжкій закиды, бо замѣсть боронитись, обернувъ тôлько голову до вôкна й незамѣтно смутно усмѣхнувъ ся.

За вôкномъ у пору промовы предводителя порушились легко пачосы блющу и, зашептавъ чийсь сердечный голосъ одинъ выразъ такъ тихо, що той шепôтъ згинувъ середъ цвѣркоту ластôвокъ пôдъ стрѣхою:

— Вейдавуте!

Нѣхто не почувъ и нѣхто не доглянувъ невидного гостя середъ блющу й квасолѣ, тôлько той одинъ чоловѣкъ, що стоявъ окремо пôдъ осудомъ суворои критики, задрожавъ немовь поцѣленый выстрѣломъ и зирнувъ осторожне, несмѣло.

Зъ помежи пурпурного цвѣту стрѣтили єго пригнетеный поглядъ двѣ темнѣ зѣницѣ, жеврѣючѣ подразненьемъ, а такъ глубоко перенятѣ грозою сеи хвилѣ — а рôвночасно по-тихо, але зъ натискомъ почулись вышептанѣ слова:

— Чи вамъ не жаль своеи душѣ, совѣсти, працѣ, що позволяєте на нихъ плювати й мовчите? Я слухаю ледви кôлька хвиль, а вся тремчу обуреньемъ! Вы хиба не зъ каменя, але зъ дерева, зъ порохна!

На те вôнъ усмѣхнувъ ся гôрко, а обертаючись до збору въ кôмнатѣ, запытавъ змѣненымъ голосомъ, на днѣ котрого починали бурхати акценты пристрасти, здавлюванои до-поры зелѣзною волею:

— А якій же останнѣй закидъ почую ще, пане предводителю?

Запытаный вôдкашлянувъ, заглянувъ у паперы, покрутивъ ся на крѣслѣ й позирнувъ по присутныхъ.

Всѣ дивили ся въ землю, похнюплений й дуже вже поважний; у панѣ Чертвановои выбились на лици червонѣ пятна, священикъ дриготѣвъ въ несупокою:

— Останній закидъ то дразлива справа, бо вѣдносить ся до того, що чоловѣкови найдорожше: чистоты ношеного назвища. Черезъ той рѣкъ, руководячись безправностю и зловжиткомъ, вы подали злый прикладъ, привели по части молодшого брата до легкодушного поступку! Приневоленый конечнѣстью, не маючи передъ собою нѣякого выходу, вѣнъ продавъ лѣсъ, котрый бувъ спѣльною власнѣстью. Очевидно, оправдуе его тѣльки молодѣсть, роздразненье й невѣдомѣсть права. Вчинивъ зле, але се ще нѣ трохи не оправдуе того, що вы замѣсть помогти ему, наумити, покѣнчити справу дома по мировому, внесли жалобу въ судъ, змѣшали зѣ зграбю жидѣвъ обманникѣвъ и кинули безъ вагання честне назвище на поталу адвокатскимъ языкамъ и судамъ. Се вже було нѣкчемно!

Задыханый, дрогаючій обуреньемъ шепѣтъ запавъ у Марковѣ уха сейчасъ пѣсли мовы бесѣдника:

— И вы мовчите? и вы терпите ще? що вамъ? се-жь огидно! Сего стерпѣти не можна! Говорѣть теперь, хочь разъ у житю! Вы знаете, що я васъ шаную, и вы позваляете спокѣйно, що я те мушу чути? Се-жь годѣ стерпѣти! не вже жь оно васъ не болить, не шарпае, не ранить, не вбиваe? Говорѣть, а то я сама выступлю й по американьски вѣдповѣмъ за васъ!

Зъ-поза квасолѣ й блющѣвъ стрѣлили огнемъ горячѣ очи й судорожно стягненѣ брови и розхилений зворушеньемъ уста, зъ по-за котрыхъ блищали бѣлѣ острѣ зубы, неначе хотѣли кусати й боронити того скривдженого чоловѣка.

Той поглядъ и пристрастнѣ слова молодыхъ устъ

були заразливѣ. Они поволи немовь пожаромъ обнимали кожну черту за чертою на нерухомому обличю стоючого. Нагоняли ему зъ серця усю кровь на чоло, розпалювали дикимъ жаромъ мрачну поверхность сивыхъ очей, выдирали силомъць изъ душѣ на уста покутъ наглыхъ слювъ, поднимали розбурханою хвилею спокойнѣ груди. Марко затрясъ ся, вдступивъ на крокъ вдъ вокна, машинально сягнувъ у кишеню вдъ курты, думавъ, що пукне ему грудна клѣтка вдъ того, що тамъ загрохотѣло нечайне океаномъ зраненыхъ чувствъ, змарнованои працѣ, пошарпаныхъ думокъ и бажань!

— А за-тымъ, се вже конець, пане предводителю! Не находите бильшь нѣчого? высказали усе? Сѣ панове, судьѣ, чули довольѣ. Чули, що я злодѣй, интриґантъ, обманникъ, безправникъ и нарештѣ нѣкчемникъ! Сего довольѣ! Не маѳ бильшихъ провинъ на свѣтѣ й не маѳ чоловѣка, котрый носивъ бы на собѣ тѣ всѣ провины. Тильки я, еге-жь тильки я!...

„Але нѣхто не чувъ мого голосу й нѣхто не знаѳ, звидкиль, якою дорогою я зайшовъ ажь тутъ, на сей найвысшій дворяньскій судъ, котрый вдбираѳ менѣ теперь славу й честь и назвище честного чоловѣка!

„Я прийшовъ сюды зъ далека й пшовъ зъ-давна! Рокувъ сѣмнацять я мавъ, якъ узявъ мене зо школъ обовязокъ, — не пытали, чи є въ мене охота й чи є силы, велѣли працювати головою, руками — усѣмъ. Ось тутъ на сѣмъ паперѣ батькувскою рукою пидписаный списъ того, що вддано въ мои руки, а ось тутъ на другимъ такій самый списъ, зладженый писля смерти батька, пидписаный черезъ матѣрь и отця пароха.

„Я вкравъ не десять тысячь, але бильше, о! далеко бильше! Я кравъ ту сиру землю на науку для сестры й брата, на подорожѣ матери й силомъць гар-

бавъ кровавый грѣшь у кованву скриню на посаги для нихъ!

„Я кравъ — га! було коли! Лѣтнѣ днѣ въ поли довгѣ якъ рѣкъ, а зимовѣ ночи вѣками тягнуть ся надъ рахунками. Я кравъ!

„Вы чули, панове, що я кравъ, та вы не чули, кѣлько вѣдпочивъ черезъ тыхъ десять рокѣвъ молодости й не чули, чи я коли забавивъ ся, погулявъ, залишивъ обовязки, анѣ вы не бачили, кѣлько поту я влывъ у ту землю, кѣльно горести й розчаровань!

„Нѣхто не чувъ моеи жалобы! Божа сила могуча й у всякѣй нуждѣ дае людямъ мѣць бѣльшу чимъ нужда. А тану силу давъ Богъ и менѣ, що я ту мою землю полюбивъ бѣльше чимъ увесь свѣтъ, чимъ молодѣсть, розрывну, родину й дѣмъ. Зъ цѣлои душѣ я ѣи полюбивъ. Ланъ за ланомъ я сходивъ ѣи ногами; черезъ десять рокѣвъ не живъ нѣ зъ кимъ, тѣлько зъ нею рѣдною. Мы розумѣлись обое; она промовляла менѣ до серця золотыми вѣжами, зеленымъ лугомъ, темнымъ лѣсомъ. И я присягъ ѣй тогдѣ, що нѣхто менѣ ѣи не вѣдбере, хиба разомъ изъ монмъ житьемъ!...“

Вѣнъ замовкъ на хвилю, але потѣмъ, разъ зѣрвавши шнорубу, гнавъ его теперь безъ памяти, щоразъ наглѣйше.. Цѣле житье его складало ся на ту мову.

— „А коли вмеръ батько, такъ я ставъ ся интригантомъ, — жмикрутомъ, лихваремъ. Вы, панове чули! Але нѣхто не чувъ, якъ я рыдавъ кровавыми слѣзми, сходячи въ моеи землѣ, и якъ она пѣсля мене плакала, пряшаючи. И нѣхто не бачивъ, якъ я взявъ изъ дому на свою пайку шѣсть штукъ товару, трое коней и жменю одежѣ; та й вѣхто не бачивъ, яка була та пайка, — руина загороды, материна спадщина. А я й тогдѣ не жа-

лѣвъ ся, тôльно въ-друге поприсягъ собѣ, що не дамъ змарнувати землѣ, хиба що згину...

„И зновъ давъ менѣ Богъ велику силу до працѣ й таку вытревалôсть, що я сливе не знавъ сну и не потребувавъ часу на ѣжу. За-дня справувавъ я батькову службу, а въ ночи працювавъ... правда, якъ лихварь, якъ жидъ, выдираючи баришѣ, де тôльки вдало ся!...

„И ось повѣли менѣ, що мати зъ Витовтомъ хотять затягнути довгъ на маетокъ. Отожь пôсля слôвъ пана предводителя я заборонивъ жидамъ позычати, загрозивъ процесомъ. Оно такъ и було, се правда! Але хочь вы называете се интрыгою, пôдкопаньемъ кредиту, ошукою, — я кляну ся Богомъ, що на те нѣколи не позволю и завсѣгды буду противитись! Забийте мене, порубайте на куснѣ, але я не дамъ кавальцювати рôдну землю, не допущу щобы продали хочь одинъ марный загôнъ. На те я посвятивъ цѣле житье! Они кажуть, що я ихъ выкористувавъ, выдиравъ майно за безцѣнъ...

„На те є цифры й доказы, ихъ не подае жалоба, але я ихъ маю и ось передкладаю вамъ“...

Тремтючими руками вôнъ розпинявъ курту, вынявъ вытертый пiгуляресъ и поклавъ передъ зббранымi на столѣ кôльна аркушѣвъ паперу.

— „Пятнацятого вересня торбкъ я купивъ вôдъ матери 40 морґôвъ землѣ, прозванои Жэірблями, за 2 400 рублѣвъ срѣбломъ; — ось квiтъ и актъ продажѣ. Двацять-семого жовтня продала менѣ вплть 30 морґôвъ за 1.300 рс, я заплативъ сестрѣ належне придане 5.000 рс., давъ тричи по 500 рс. позички, вôддавъ пôсля умовы зъ сестриного хутора, котрый арендую, 500 рс. Загаломъ я выплативъ за той рôкъ 10.000 карбованцѣвъ готовыми грôшми. Отсе мои свѣдки!“

Вôнъ поклавъ свою спрацьовану смаглу руку на

тыхъ документахъ и вôдôтхнувъ глубоко. Безграничный смутокъ и бôль выразивъ ся на его обличю. Похитавъ головою, дивлючись, янъ судьѣ взяли ся зъ занятьемъ переглядати тѣ доказы кольосальнои працѣ и шептати щось помѣжь собою.

Витовтъ и панѣ Чертванова поблѣдли. Священикъ шептавъ благодарственну молитву; сынъ предводителя, не знати для чого, усмѣхнувъ ся зъ тріюмфомъ. Теперь мовчали всѣ. Марко знявъ опять рѣчь и говоривъ:

— „Отожь я злодѣй и обманникъ, отожь я интриґантъ? Вы либонь чудуетесь, панове, звôдкôля я взявъ тѣ тысячѣ? Запытайте сего молодця — вôнъ знае; вôнъ казавъ, що плачу́ посвѣтскимъ золотомъ! То не чужій и не ворогъ сказавъ, — то сказавъ братъ. Мое честне имя кинувъ на поталу й оплювавъ; не слѣдивъ, не пытавъ, не уймивъ ся, але першій обкинувъ болотомъ! Вѣстиме дѣло, звôдкôля ему знати, якъ здобуваетъ ся честно грôшь? Єму праця не звѣстна, вôнъ бравъ готове й розживавъ ся, а коли роздобувъ грôшь, то хиба на одни карты!.. И менѣ було его вчити, обясняти, помагати?.. Яким чиномъ, панове?.. Не пôйде-жь вôнъ зô мною, анѣ зô сплавами по Нѣманѣ, анѣ зъ волами до Прусъ, анѣ у Вилайки надъ озеро, не стерпить снѣговицѣ зимовои, анѣ осѣннои слоты на дворѣ, хиба для однои хвилевои фантазіи... Вôнъ не схоче терпѣти недостатокъ и вѣчно знаходитись ради тыхъ грошей, що ихъ тôлько потребуе... Длятого-жь вôнъ милый и веселый, кожному догодить и забавить. Журба не грызла его, праця не вчинила дикуномъ, терпѣнье не вôдняло гумору й свобôднои гадки. Черезъ те вôнъ добрый, а я злый, понурый и неприступный!.. И ось я стою передъ вами, а тôлько ганьбы кинули менѣ въ лице близьки люди, що изъ за нея не личило-бъ менѣ навѣть глянути

вамъ усѣмъ въ очи, тôльно похилити чоло й соромитись...“

Вôнъ поступивъ ся кôлька кроквôвъ до вôкна, незамѣтно зирнувъ межи пачосы блющу й опять его обличчє облила кровь темнымъ загаромъ.

— Слава тобѣ, герою! — задзвенѣвъ шепôтъ изъ за вôкна.

— „Нѣ, панове! Менѣ звѣстнй всѣ муки на свѣтѣ, але сорому я не знавъ и не буду знати! Похиляю голову передъ вами, бо вы старй й поважанй, але я не соромлю ся й не боюсь вашого погляду!..

„Чогожь вони хотять вôдъ мене? Кажуть, я кравъ! — ось передъ вами документы; що я выкористувавъ — маѣте цифры й рахунки; що присвоивъ пляны — нá що они менѣ? Я свою землю знаю, якъ свою душу, а пляны я зложивъ у батькôвскôй канцелярiи въ Скомонтахъ, тôльки жь вони не хотѣли шукати. Нехай хто тамки пôйде, а въ стѣннôй шафѣ знайде й принесе...

„Домагають ся подѣлу, — запытайте, длячого?.. Ча я врываю ся въ ихъ границѣ, чи перепиняю въ хозяйствѣ, чи бороню змѣнъ и полѣпшень?.. Анѣ вчинкомъ, анѣ словомъ, нѣже навѣть гадкою я не ставувъ имъ поперекъ дороги... Не знасиливъ я нѣже на пядь батькôвского подѣлу. Я стерѣгъ тôльно цѣлости тои спадщины. Стерѣгъ, бо мои руки й голова знають, яка она дорогá й яка сила лежить въ тôй рôдноô земли! Отсе й в мôй грѣхъ и ввесь проступокъ!..

„Отожь то я не соромлюсь!... Панове дворяне! вы й самй надъ тою рôдною нивою посивѣли, згорбились! Важка праця поорала вашй чола, зросла ся въ душою! А а задивлявъ ся на васъ и на память нашихъ батькôвъ и робивъ танъ якъ они та й не переставу робити, а то я зганьбивсь бы и бувъ бы нѣкчемнымъ чоловѣкомъ!...

„У васъ в домы, й майна й сѣмья! И може вамъ коли крбзь сонъ бачилось, що домы попаливъ грбмъ, а майно, наче порохъ, розсыпалось и пбйшло нѣворотомъ. Коли васъ коли небудь морочила така змора, то гляньте на мене: ось я ту змору въ дѣйстности безнастанно ношу въ грудяхъ — и терплю! ахъ страшно, якъ терплю! Не жаль менѣ молодыхъ лѣтъ, хочь они красни, кажуть, якъ щастье, и не жаль житя! Я посвятивъ тбй моѣй идеи и науки, и свободу й не взявъ для себе нѣчого зъ того, що мають вашй сыны, чимъ они богатй! Молодый мбй вѣкъ минувъ — и вы думаете, я закину теперь мою працю й поступлю ся тымъ, що здобувъ?

„Они хотять своихъ пайокъ... панове! выцѣдѣть радше кровъ зъ моихъ жилъ, роздерѣть мене въ шматки, киньте на вѣки въ льохъ — бо я знаю, длячого они домагають ся того паю — и не дамъ его.“

Вбнъ замовкъ и ждавъ. Нѣяка праця, нѣяка мука, не обезсилила его такъ, якъ отся перша сповѣдь, якъ отся перша мова до людей.

Вбдъ нблькохъ хвиль наставъ помежи зббраными якійсь змѣшаный шепбтъ. Предводитель встромивъ у землю очи, Илляничь втиравъ хустною лобъ и повѣки, старый Римвідъ вняливъ у лице обжалованого прошибливй зѣницѣ й крутивъ вуса поважный и задуманый. Олехновичь и Радивиловичь нахилились до себе головами и щось шептали, розкладаючи руками, а сынъ предводителя вставъ изъ канапы вбдъ Витовта й почервонѣвши зъ вражѣня, поступивъ вагаючись до Марка. А вбнъ змученый вбддыхаючи швидко, грызъ до крови дрожучй уста й увесь мѣнився. Изъ за вбконця добѣгавъ до его уха тихій шепбтъ зъ натискомъ палкого вражѣня:

— Теперь вы безъ тѣни змазы! Теперь можете

мовчати. Жаденъ судъ не найде въ васъ вины! Ходѣть же хутше — а жду на васъ!

Вонъ мовчки кивнувъ головою й мерщѣй обернувъ ся до покою, бо въ ту саму мить панѣ Чертванова плачливымъ одчайнымъ тономъ закликала:

— Шановнѣ сусѣды! Дячого сынъ мой Витовтъ мае бути вѣчно пидъ курателею безъ свободы дѣланя й безъ титулу власныка? Адже жь земля его, а вонъ мае право розпоряжатись — вонъ же повнолѣтнiй. Що кому до того, якъ вонъ своимъ майномъ заорудуе? То примусъ и насилье, то вызыскъ! Мы не потребуемо радъ и руководства, мы самѣ знаемо, що слушне. Зумѣемо рядитись й утримати землю!

Римвидъ зъ вагою вставъ зъ мѣсця й похмурый вдарывъ по розсыпаныхъ на столѣ векселяхъ и сказавъ ляконiчно:

— А се що? Чи се такiй рядъ и утриманье? Одинъ рокъ и вже тольке того?

— Вонъ сиромоць дававъ грошѣ, спокушувавъ, намовлявъ!

Марко не потребувавъ заперечувати, бо за Римвидомъ пиднявъ ся Иллиничь зъ опаломъ закликавъ:

— Даруйте, добродѣйко, але я самъ бувъ свѣдкомъ, якъ вы приѣзджали въ Посвѣтье зимою й просили рады й помочи. Я бувъ у него тогдѣ въ справѣ продажѣ бараболѣ до горальнѣ й сидѣвъ у сусѣднимъ покою.

— Єму заборонивъ батько мѣшатись до насъ пидъ карою втраты благословенья! Батько знавъ его й боявъ ся того страшного характеру!

Священикъ не выдержавъ зирвавъ ся зъ мѣсця.

— Панѣ добродѣйко! — заклинавъ не згадуйте таныимъ словомъ про покойника. Вонъ цѣнивъ его и знавъ; доказомъ того е, що виддавъ єму Посвѣтье и благосло-

вивъ за благородный послухъ. Я бувъ при смерти й тямлю. Витовта остерѣгавъ, щобы не гулявъ и не робивъ довгôвъ, бо втратить благословенье. И добре говоривъ!

„Я Марка Чертвана знаю, панове; вôнъ працювавъ и рôсъ пôдъ моими очима. Грѣшный вôнъ, якъ и мы всѣ, але того, що ему завидують, не вчинивъ; въ нѣмъ нема облуды, анѣ пôдступу, анѣ нѣчемности!

„Скрытый вôнъ, дикій, недовѣрливый, але благородный и нѣколи не залишивъ своихъ обовязкôвъ. Выглядъ обманюе, але вы судѣть глыбше; слухайте душѣ й того, що вамъ говорить! Вôнъ неправды не каже!

— Продавати землю — то тяжкій грѣхъ! — забурмотѣвъ молодшій Олехновичь.

— А ледарствомъ и гайнованьемъ ей не вдержишь, та ще й соромъ! — докинувъ старшій.

Тутъ предводитель пôднѣсъ очи й окинувъ паню Чертванову суворымъ, сердитымъ поглядомъ, згорнувъ ей паперы й вôдсунувъ нерадо.

Настала теперь правра для всѣхъ мовчанна, перерывана похлыпуваньемъ удовицѣ й посапуваньемъ священика. Судьѣ не знали, що дѣяти. Волѣли були находитись пôдъ землею, чимъ супроти гордои а спокôйнои поставы молодого великана, голосъ котрого загудѣвъ по давному, вже глухо й понуро!

— Прошу о засудъ, пане предводителю!

Присутнй глянули по собѣ, не знаючи, що дѣяти. Нарештѣ старый Римвідъ приступивъ до него й кладучи руку на плече, сказавъ изъ легкимъ усмѣхомъ.

— Молодый чоловѣче! Я маю такихъ унукôвъ якъ ты, и ѣхавъ сюды зъ крѣпкою постановою — змыти тобѣ голову по батькôвски! Ну, тымчасомъ выслѣдокъ таній, що прийдеть ся намъ тебе хиба перепросити. Що-жь робити, прости насъ, але ѣй-Богу, самъ ты напытавъ

собѣ халепу. Грѣхъ було бокувати вôдъ людей и не датись пôзнати скорше. Сивôй головѣ соромно просити молодого о прощенье, та про-те я радъ, що пôзнавъ тебе! Ну, дай же свою запрацьовану руку й не дивись такъ дико. Пришлю до тебе моихъ хлопцѣвъ на науку, а мене старого не забудь вôдвѣдати коли самъ. Ну, згода!

Марко мовчки глубоко вклонивъ ся старцеви.

— Я своєи чорнои кулькы не кидавъ! — сказавъ Илляшчь. — Маєте въ менѣ завсѣгды щирого приятеля.

— Мы ѣхали, не знаючи, о́-що ходить! — закликали въ одинъ голосъ Олехновичѣ.

Тôльки предводитель сидѣвъ нѣбы на углях. Вôнъ одинъ не мавъ нѣчого на свое оправданье, бо вôнъ обжаловувавъ суворо й безоглядно. Нѣколи провôдъ дворяньству не выдавсь ему бôльшь жалôсливою ролею, якъ въ отсю хвилю.

Вôнъ розглянувъ ся ще разъ въ паперахъ, подумавъ и вôдôзвавъ ся до цѣлого товариства:

— Шановнѣ сусѣды! Я не перечу, що въ пôдбôрнôмъ свѣтлѣ представлено менѣ справу, а стороны обжалованои я не знавъ нѣ-трохи. Менѣ дуже прикро. Але за часъ довголѣтнього житя я пересвѣдчивъ ся, що нема чоловѣка зовсѣмъ винного, й зовсѣмъ невинного. Похибки мусять бути въ найблагороднѣйшôмъ характерѣ, а добрѣ приметы и въ найгôршôмъ. Отожь пропоную, щобы въ сѣй родиннôй справѣ выдати отсей засудъ: Подѣлъ вôдкладаєть ся на рôнъ вôдъ сегодня. Черезъ той часъ панъ Марко лишить повну свободу дѣлання братови, и не буде позычати грошей, купувати землю, анѣ допра́вуватись свого капіталу. По роцѣ зробить ся бiлянсъ стану маєткôвъ и або панъ Витовтъ сплатить брата, а той зречеть ся тогдѣ своихъ правъ, або въ злучаю не-

приязного обороту справы чи охоты або й потребы продажѣ землѣ панъ Марко Чертвачъ може домагатись, щобы продано ему, нѣкому иншому. Вымѣнки зазначить спѣльна умова. Чи всѣ годять ся на мѣй проектъ?

— Очевидно, нѣчого злого... Панъ Витовтъ молодый, може устаткуватись, — сказавъ Римвідъ, позираючи на студента.

Цинічный, легковажный усмѣхъ скрививъ лице Витовтове; вѣнъ склавъ губы наче до свисту, але завчасу погамувавъ ся й тѣльки позѣхнувъ.

Панѣ Чертванова близька судорожного плачу мовчала.

— Нехай и такъ буде, потвердили всѣ, обступаючи довкола стѣлъ рады пѣдпису.

— И вы годитесь на те? — запытавъ предводитель, звертаючи ся въ запытомъ и очима до вѣкна.

Але нѣхто не вѣдповѣвъ ему.

Коли всѣ, стиснувши Маркови руку, вернулись на мѣсця, вѣзваній голосомъ предводителя, перехилилась нечайно въ-поза вѣкна въ-помежи вьючихъ ся ростинъ стать Ярины Орвідѣвны. Она заглянула въ середину й подала стоючому самотникови обѣ руки. Ѣа молоденькѣ чудне личенько усмѣхнуло ся до него, цѣле промѣнисте и сердечный голосъ заклинавъ весело:

— А ось вамъ и моя бѣла кулька величезна, що всѣ остальнѣ закрыла бы...

Марко покраснѣвъ, нахиливъ ся до нея поклономъ, ей дрѣбнѣ рученята найшли ся въ его долоняхъ и такъ вѣдокремненѣ вѣдъ решты стояли хвилю, вдивившись ся собѣ въ очи, не кажучи нѣ слова.

Предводитель пытавъ ся даремне. Чертванъ не чувъ, не вважавъ, не обходило его въ тѣй хвилѣ нѣщо.

*

Зачудованій гостѣ, не знаючи, длячого Марко не вѣдповѣдае, озвернулись и знявъ ся докола рухъ.

Приходнивъ кивувъ ся першій, щобы повитати панянку. Витовтъ, забувшчи про цѣлу справу, рванувъ ся выгинаючись прилично-мъ поклономъ; панѣ Чертванова втерла очи, втишила свій лементъ. Инчій панове, шó знали мілѣонову помѣщицю тѣлькн зъ виду, вклонились изъ далека, оглядаючи ѣи градомъ критичныхъ поглядѣвъ.

Она звернула на себе загальну увагу, збудила живе занятіе въ цѣлѣмъ товариствѣ. Не змѣшана нѣ трохи, найсвободнѣйше повитала зѣбраныхъ поклономъ, тѣлькн зъ ѣи рисѣвъ шезъ блескъ и радѣсть заховала ся въ глубину очей.

— Спасибѣ', отче парохъ, — одвѣтила на его запросъ, щобы вѣдпочила въ кѣмнатѣ. — Я вступила на хвильну за дѣломъ.

Тутъ звернулась до Марка, котрый бувъ трохи вѣдступивъ ся, и запытала:

— Чи я застала пана Раѓіса?

— Нѣ, панѣ! вѣнъ приймае въ слободѣ вѣдъ рана дерево.

— Ахъ, шкода, що его нема. А то я принесла ему дарункъ.

Сягнула по-за себе, на лаву й поклала на вѣкнѣ въ батистовѣй хосточцѣ якійсь опуклій предметъ.

— Чи вѣльно побачити, що такого? — запытавъ Витовтъ зъ омизомъ.

— А чомже-жь бы нѣ, тѣлько обережно, бо коле!

— Ѣжь! — крикнувъ студентъ, заглянувши.

— А то-жь то зрадѣе старый! — засмѣявъ ся священикъ.

— Незвычайне аматорство! — вôдозвалась легковажно панѣ Чертвановa, обтрѣпуючи руки.

А Ярина говорила весело, все звернена тôльки до мовчазного Марка:

— Сьогодня я выбралась на гуланье пѣшки й човномъ, бо на поромѣ така суголока зъ вашимъ деревомъ, що анѣ нема що думати про переправу тамтуды. Въ травѣ на Девайтѣ я знайшла те звѣрятко й узяла зъ собою — буде тѣшити мене, коли оно може заступить спаленого любимця.

— Сказнбô' панѣ! Я зразъ вôдвезу его нанашкови — сказавъ Марко, нахиляючись по ярича.

— А! борони Боже! Мы полишимо его ласкавôй опѣцѣ о. пароха, а вы пôйдете зô мною. Адже-жь можете вже вôдôйти! судъ скôнченый?

А затымъ була тамъ, за стѣною, й чула все! Пôдъ панею Чертвановою захитались ноги, Витовтъ поблѣдъ, стративъ усю свою звагу. Не для уха гарнои панны й богатои помѣщицѣ була ся справа и такій конець. Теперь доперва засоромивъ ся й дуже вже спокорнѣвъ.

— Черезъ хвилю служу вамъ, панѣ! — вôдказавъ Марко, вближаючись до предсѣдателя.

Тѣ, щô зостались бôля вôкна стурбованѣ, не знали видко, що говорити, а Ярина не зволила навязати розмову. Панѣ Чертванова перша схаменула ся.

— Панъ Мервісъ выѣхавъ? — запытала, насилу здобуваючись на привѣтный усмѣхъ.

— Такъ, панѣ, выѣхавъ — вôдповѣла панна, нахиляючись до Марʼаса, котрый ждучи на пана, лежавъ пôдъ вôкномъ.

— Вы, панѣ, чуетесь либонь страшне одинокѣ въ нашихъ сторонахъ? — запытавъ Витовтъ.

— Нѣ, пане. У мене єсть чимало занять дома, не ма коли будитись — сказала холодно, не глядючи на него.

— Ахъ, явій же то мерзкій собака! — закликавъ та й покалѣченый! Вы не боитесь панѣ, доторкатись его!

— Адже-жь я его знаю. То песъ пана Марка, щоденный гость у Посвѣтю! Опаливъ ся, бѣдолаха, въ пожежѣ, пильнуючи панского добра. Я его дуже люблю!

Она погладила звѣря, що лестилось до нея, и окинула поглядомъ комнату.

Марко клавъ свій підписъ підъ засудомъ, окруженый кольомъ поважныхъ помѣщиковъ и мовчки приймавъ ихъ оправданя й стиски.

— Чи волно вже відійти? — запытавъ предводителя.

— Можемо всѣ розъѣхатись, — відповѣли разомъ, піднимаючись изъ мѣсць, — дай же-жь Боже за рокъ зъѣхатись опять у згодѣ!

Подали собѣ руки; сынъ предводителя приступивъ до Чертвана останній.

— А менѣ чи позволите подати вамъ руку, хочь дуже мало знаємось? Я бажавъ бы собѣ, щобъ мы були добрыми знакомыми и приятелями! Вы навчили мене сьогодня більше, чимъ усѣ школы й университеты. Прошу-жь, будьте й на будуче моимъ майстромъ и приятелемъ. Дай Боже швидко побачитись!

Всѣ пращали приходника й выходили на ґанокъ. Заѣзджали повозы, усѣ прощались, кликали, клянялись. Середъ тои замѣшанины Витовтъ ставувъ побічь Ярины й по-тихо благаючимъ голосомъ запытавъ:

— Може й менѣ зробите, панѣ, ласку й позволите провести васъ?

Она заперечила головою и відступаючи ся, всунула

руку пôдъ рамя Маркови, наче шукаючи въ нѣмъ оборони передъ напастью.

— О, нѣ, спасибô' вамъ! У насъ чимало поважныхъ справъ до обговорення. Васъ оно не зацѣкавить.

Недбалымъ покивомъ головы она одвѣтила на глубокій поклôнъ и пôйшла разомъ зъ Марком пѣшки на вирытый курявою шляхъ, не турбуючи ся, щô подумають и скажуть на те инчй.

Та й чудно-жь выглядала та пара. Вôнъ, слободянинъ, згрубовáтѣлый вôдъ працѣ, а вона, якъ царôвна въ казцѣ, тана хороша и нѣжна! Щô могло межи ними бути спôльного?

Черезъ хвилю мовчазнои вандрôвки она вôдôзвала ся, якъ звычайне, перша:

— А за-тымъ сей судъ, то бувъ останній смокъ Вейдавута. Вôнъ уже побореный, лежить безъ зубôвъ, а гетьманы осмѣшились. Чого вы еще хмурнй? чого вамъ еще не стае?

— Я завсѣгды таній! — шепнувъ свôй любимый выскавъ Марко.

— Вже вы не кажѣть! Умѣете говорити, чути, порывати за собою! Я ажь сьогодня васъ пôзнала и черезъ те пытаю васъ: чого вамъ не стае?

Она вызывала его, йшла напротивъ завзятои душѣ, просила, щобы добровôльно покоривъ ся передъ нею. Але выбухъ переминувъ, вулканъ втихъ, а зелѣзный панцирь бувъ опять на грудяхъ.

— Нѣчого, панѣ! — вôдказавъ.

Она глянула на него уважно.

— Пароxъ казавъ, що вы нѣколи не брешете. Чи й на сповѣди вы ему таку саму правду говорите, якъ отсе менѣ теперь?

— Священникови я не сказавъ бы того, що чую,

коли нема въ тôмъ грѣха. Нужду людску й терпѣнье знати повиненъ тôльки одинъ Богъ, бо й вôнъ одинъ може помогти.

— Одначе нѣ въ-якôмъ разѣ не слѣдъ брехати. Гляньте менѣ въ очи й повторѣть, що вамъ нѣчого не бракує.

Вôнъ змовчавъ, закусуючи губы. Щоразъ щѣльнѣйше замыкавъ Марко душу, затинавъ ся въ опорѣ.

Ярина засмѣялась весело.

— Ну, таки-жь я доказала вамъ неправду. Вдоволяю ся поки симъ малымъ тріюмфомъ и не настаю на васъ дальше. Чи вы задоволенй присудомъ суду?

— Я сподѣвавъ ся чого гôршого. Якъ бы бувъ мовчавъ, такъ були-бъ мене погубили.

— Отожь бачите, якъ оно добре мене послухати. Кôлько разôвъ теперь пораджу вамъ говорити, то послухайте, а я завсѣгды ручу за добрый успѣхъ! Гараздъ?

— Вôнъ усмѣхнувъ ся въ одвѣтъ на те.

— Що-жь гадаете робити за той рôкъ пробы? — запытала по хвили.

— Те, що завсѣгды. Збирати грошѣ, й купувати вôдъ жидôвъ Витовтовй довги, коли не позваляє менѣ наживати землю. Однаковый наслѣдокъ, тôльки що бôльшій клопôтъ.

— А бôльше нема въ васъ замѣрôвъ на сей рôкъ?

— Самъ не знаю. Панъ Комаръ хоче вôддати въ мои руки головный зарядъ своихъ дôбръ, бо выѣзджае за границю. Коли стане часу й силъ, такъ приймy.

— Якй вы захланнй на грошѣ! Готовй й душу за нихъ дати!

— Душу нѣ, але всю кровь то давъ бы.

— Справдѣ, годѣ зрозумѣти! та й на-що они вамъ?

то справдѣшня хороблива маніа! Дати кровь за нѣкчемный грѣшь! Се анѣ не дасть щастя, ачѣ спокою!

— Менѣ дасть одно й друге.

— Тьфу! се на васъ непохоже! Ну, допустѣмъ, що вы вже панамъ Крезовыхъ скарбѣвъ, що вчинили-бъ вы зъ тымъ тягаромъ?

Вѣнъ повѣвъ окомъ по небѣ, отворивъ уста и змовчавъ те, що мавъ сказати.

— На вѣ-що говорити про те, чого не буде? — забурмотѣвъ.

— Що оно вадить? Вы йдете по дорозѣ до скарбѣвъ и певно здобудете, те, чого бажаете. Чи-жь вы коли въ житю вѣдступили вѣдъ своихъ бажань? Мабуть нѣколи!

— Вѣдступивъ! — вѣдказавъ понуро.

— Бути того не може! Вы завернули зъ дороги? нѣколи не повѣрю! Та й для чого? чи перепоны була за великѣ?

— Мета за мала! — сказавъ невыразно.

— Ахъ, се вже я знаю. Говоривъ менѣ колись объ тѣмъ Парісъ пѣдъ дубомъ. Вы зрѣклись нареченои й опѣсля страшенно одчаювались.

— Що може знати нанашко про мѣй одчай? Коли зрѣкъ ся, то й не одчаювавъ ся! Богъ не судивъ, та й годѣ!

— Ну, але теперь она повдовѣла. Можете вернутись.

— А звѣстна рѣчь, можу!

— Затымъ по роцѣ купуете Скомонты й закладаете сѣмью! — сказала зъ замѣтною иронією въ голосѣ.

Вѣнъ кивнувъ головою. Его черты твердли зъ кожною хвилею; водивъ понурыма очима по дорозѣ. Хочь бы

й згинути довело ся, не выявить ѣй того, що въ серци чуе; она не вчуе вôдъ него слова правды.

— Щасть вамъ Боже! — усмѣхнула ся незвачно, жалую, що не буду на тôмъ шлюбѣ; мабуть ще сего рову выѣду.

Марко счудуваѣ ся, и гледючи на нея уважно, запытавъ:

— Далеко, панѣ, поѣдете? на довго?

— Верву ся до Америки въ осени. Панъ Мервісъ утративъ також не безъ моеи причины Клярка й засыпае мене розпачливыми листами. Мушу потѣшити его й розбрвати въ самотѣ. Чи на довго? сама не знаю. Може хочете вôдъ мене купити Посвѣтье?

Марко увесь поблѣдъ. Его губы тремтѣли, рамя дрожало.

— Вы жартуете, панѣ! — сказавъ, — вы не думаете продавати, а я купити не можу. И вы востанете!

— Дуже сумнѣваю ся. Що я тутъ маю й кого? Вы е герой, Вейдавутъ, тымъ то й недоступнѣ! для вашои душѣ анѣ туга, анѣ одиновбсть, анѣ пустна въ великому, повѣжному домѣ. А я не година въ тымъ зжитись, менѣ вѣ-що не заступить домашнього огнища въ приязнôмъ околѣ, привѣтного слова, сердечного погляду, всего того, що я мала въ мого названого батька въ Дрексітті. Вы мене не зрозумѣете, бо вы высшй понадъ такй дрôбязки, вы того не потребуете, а я, пожаль ся Боже! не сотворена на анахорета а маю також свою мету й погляды на житье, зовсѣмъ рôзнй вôдъ вашихъ.

Здавало ся, що Марко не чувъ нѣчого, опрôчь одной рѣчи, бо забурмотѣвъ, нѣбы про себе:

— Отже, панѣ, вôдъѣдете, може на завсѣгды?

— Що-жь вы въ тôмъ бачите дивного? що зробили-бъ вы на моему мѣсци?

— Що зробивъ бы? лишивъ ся-бъ!

— Такъ, черезъ цѣле житье одинокій?

— Пізнаєте ся зъ усѣмъ сусѣдствомъ, и рѣкъ не мине! Не треба ѣхати до Америки по приятелѣвъ и вѣдносины. Выйдете, панѣ, за-мужь...

— Дуже радо; на те не потребую навѣть пізнавати нѣкого. Я давно выбрала. Заручѣть менѣ, що возьме мене той одинъ, выбраный, а тогдѣ зістану ся!

— Може, панѣ, выбрали такого...

Она нетерплюче покивала головною и зморщила брови.

— Радше мовчали-бъ семъ разомъ, паве, бо анѣ собѣ, анѣ менѣ словами очей не замылите. По що той нестерпный тонъ и на-що здасть ся прикидуватись? Насъ въ Америцѣ не ховали, якъ тутешныхъ панянокъ, на пассивну ролю; насъ учили, що мы вамъ рѣвнѣ, що независимѣ! Не терплю того тону, на якій сходить наша бесѣда; вѣкъ фальшивый и не гѣдный предмету! Я нѣколи не тягла свои чутя, не находжу въ нихъ нѣчого карыгѣдного, анѣ неодвѣтного!

Она пѣднесла гордо чоло й прошибаючимъ поглядомъ глядючи ему въ очи, сказала пѣсля малои перервы:

— Не вѣдмѣнимо вашои долѣ, Вейдавуте! Вамъ добре звѣстно, що васъ люблю, бо я те щиро выявляла, а менѣ не треба було вашихъ слѣвъ, щобы знати, що я вамъ люба... На-щожь мучитись, коли можемо бути щасливѣ?...

Черезъ его очи пересувула ся хмара розпуки. Вѣнъ звѣсивъ голову на груди й поблѣдъ смертельно.

А она всмѣхнула ся прояснена, й тріюмфуюча. Завирвула крадькома ему въ лице й оббзвала ся сердечно:

— Коли я помылилась, то заперечуйте. Не любите

мене? Може не тôльно, нôльно Жмудь, але бôльше, чимъ решту людей!

Вôнъ погамувавъ ся й окидаючи ви повнымъ докору поглядомъ, запытавъ на-пôвъ тихо:

— На-вô-що вамъ та правда? та й на-вô-що й менѣ еще однои найтяжшои недолѣ бôльше? Й безъ того тяжке житье!

— Саме изъ за того я й перша приходжу, бо вы зô своими чудацкими поглядами цѣлѣ роки мовчали-бъ и терпѣли... ну, та й менѣ казали бъ терпѣти! А навô-що?..

Они й не стямили ся, що стояли вже на полянѣ передъ Девайтісомъ. Сонце нахилило ся низько, й призобляло дерева, землю й небо багряною краскою. Старый дубъ колыхавъ ся наче живый. Вôнъ давно вже не бачивъ свого оборонника.

Сѣдоглавый патріархъ дôбровы зачудувавъ ся, бачучи, що молодый чоловѣкъ не звѣвъ на него очей, не повитавъ, тôльки задержавъ ся въ-далека и дививъ ся въ лице дѣвчинѣ.

— На-вô-що? — повторивъ ви запытъ. — На те, що мѣжь вами а мною пропасть, котрои не зарôвняю, хочь бы й усе житье въ неи кинувъ. Ого-жь я станувъ надъ тою кручею и хочь мана мене чеплясь, хочь усѣ силы тягнули на той бôкъ, я не пôйшовъ и не пôйду! Въ казцѣ пастухи побирають ся зъ царôвнами, але на земли такъ бути не повинно...

„Богъ навѣстивъ мене симъ допустомъ, се правда; я полюбивъ васъ, самъ не знаючи коли та й якъ... Але я мовчавъ и терпѣвъ — и такъ було бы зосталось!

Она повраснѣла якъ вишня й усмѣхнулась, обкидаючи поглядомъ его черты.

— Ну, и що-жь було-бъ выйшло, зъ тои вашои

особливои тактики, якъ бы були трапили на дѣвчину зъ Европы, що вмѣє такожь лишень мовчати, терпѣти и ждати? Де-жь подѣлось бы ваше щастье? Що-жь було-бъ варте наше житье, коли-бъ мы безупинно сѣпали те благородне й святе чутье? Оно такъ добре мати когось свого на свѣтѣ, й марити й любити, а вы й те въ собѣ придушили. Де вы доглянули пропасть и муку? Менѣ теперь такъ легко та й любо на свѣтѣ, а й вамъ такъ само. Отсе вамъ моя рука: можете ви поцѣлувати и взяти за свою.

Вонъ похитавъ головою й поступивъ ся назадъ.

— Не годить ся, пане! любити не грѣхъ; та й хробакъ любить сонце, але я не мужь для васъ. Служити вамъ буду й житье вóддамъ за васъ, коли треба буде, але скарбóвъ вашихъ не хочу й не пóйду въ Посвѣтье на ласку, бо тогдѣ люде назвали-бъ мене нѣкчемникомъ — та й справедливо!... Вы дивувати ся, що я захланный на грошѣ й называю ихъ щастьемъ. Не ради славы й могучости я прагну ихъ: кинувъ-бы ихъ у ту пропасть и ажь тогдѣ, вамъ рóвный, впавъ бы вамъ у ноги й просивъ за щастье й супокóй! А то не можу, не хочу! Волю радше змарнѣти!...

— Та й де-жь у васъ розумъ и розсудокъ? Ото-жь ради людскои говорѣнки покидаєте мене й призане серце?... отже-жь пуста гордóсть у васъ бóльша чимъ чутье?... Соромъ вамъ! Скарбы, Посвѣтье? Хто ихъ громадивъ? чия то праця, труды, заходы? Чи-жь бодай одинъ грóшь я докинула, та й длячого-жь менѣ страждати за те, що я вóдъ васъ багатша кільканацятьма тысячами? Що намъ до людей?... Встыдайте ся, пане!..

— Встыдатись буду, коли пóддамъ ся! — вóдказавъ Марко рѣзно.

Усе чутье въ нѣй забурилось. Очи сыпали искрами, губы дрожали.

— Отже-жь вôдкидаєте мою руку й серце изъ-за того, що соромитесь багацтва? Отже-жь треба намъ черезъ те здавити серце въ грудяхъ и розбйтись, такъ якъ розбходять ся чужй собѣ й рôвнодушнй до себе люди, й нѣколи не стрѣчатись? Терпѣти ради нѣкчемнои притычины, а жити безъ усмѣху, безъ осолоды, безъ братньои руки, одинокй, обезнаслѣдженй въ чувствъ и щастя? И се мае бути пôсля васъ велика любовь?...

„Чи розумѣєте, що въ сю хвилю вы поклали на карту все, що мене зранили й оскорбили смертельно, вôдкидаючи мою руку, легковажучи чутье? Та й подумайте, яке велике горе затроювало-бъ наше житье, коли-бъ у минѣ, такъ якъ у васъ, була гордôсть бôльша любови? Не здались бы вамъ нѣ-на-що вашй скарбы та й даремно падали-бъ колись менѣ въ ноги! Я вôдкинула-бъ васъ изъ пôзымы, щобъ догодити пôдборнôй гордости. Усе не здалось бы намъ нѣ-на-що ради гордости. Такъ робите вы й даєте менѣ прикладъ!...

„Але въ мене нема вашои гордости й вы надто вже дорогй для мене. Я вôдплачу ся вамъ, але инакше! Менѣ звѣстно, що въ васъ майже не було матери нѣ родины, отожь нѣхто не навчивъ васъ любити. Незвѣстна вашому серцю туга й несупокôй изъ-за любви особы, тымъ то й выдаєть ся вамъ, що можна перемогти чутье, такъ якъ тяжку роботу, втому та й невыгоды, обôйтись безъ любови, якъ безъ пожывы и сну!...

„Я те знаю, й тому дарую вамъ багацько, бо менѣ щиро васъ жаль! Серце пôмстить ся надъ вами само: вы гôрко спокутуєте свою гордôсть и вôдмозу. Вôдкидуєте мене, такъ я вôдходжу, але не змѣню ся! Не довго й ждати му! Коли вамъ буде сумно й невтерпи-

мо тяжко жити, приходѣть смѣло! Я буду така щаслива и така вамъ вдячна! Ажь тогдѣ знатиму, що любите мене правдиво! Ого-жь — до побаченя!"

Она вилонилась ему зъ-далека й вôдбйшла, поспѣвуючи пôвголосомъ пѣсню. Дѣвчина була певна побѣды; не помылило ей те понуре лице на-око безъ нѣякого выразу. Она вмѣла на ньому читати на память.

Черезъ хвилю она оглянулась; вôнъ ишовъ за нею кôлька крокôвъ:

— А вы куды?

— Я... — заикнувъ ся, не знаючи, що вôдповѣсти, — я лишень побачу, бо быстрина така летюча, та й повно чорторыѣвъ!

— Що? вы вже турбуете ся мною! а чи-жь не казала я, що такъ буде? Спазибô вамъ! що-жь вамъ шкодило-бъ, коли-бъ я й утонула? Адже-жь я для васъ нѣ-чимъ: анѣ не наречена, анѣ не жѣнка!

Вôнъ мовчавъ але не вôдступавъ ся. Станули надъ берегомъ. Човенъ колыхавъ ся на хвили, але не було перевôзника. Одно весло лежачо на днѣ.

— Вы самѣ приплыли? — заклинавъ стревоженый.

— Сама, вмѣю кермувати. Въ Америцѣ я завсѣгды перездоганяла Клярка. Вертайте ся до дому ще и пбсля такого умучливого дня. До побаченя!

Але вôнъ замѣсть вôдбйти почавъ вôдчепляти ланцюхъ вôдъ вербы, притягнувъ до берега човенъ и подавъ ѣй руку.

— Дайте менѣ упершь весло! — сказала Ярина.

Вôнъ похитавъ головою.

— Я васъ перевезу! Боронй-Боже, якого выпадку! Прошу, всядьте!

Она вскочила въ човенъ; на ей лици яснѣвъ усмѣхъ радости й щастя.

— И янежь вамъ дѣло до мене? Та й що порадите, якъ мене завтра зберe охота пуститись самôй отсимъ човномъ аж до Нѣмана? А якъ бы вôдъѣзджала въ Америку, танъ оневанъ бôльшій и страшнѣйшій! Везѣть мене пони; я дуже рада, вчите ся любити.

Она сѣла собѣ напротивъ него. Вѣтеръ розвѣвавъ ѣи темне волосье, сердечный и дразнючій усмѣхъ розхилявъ ѣи коралерй уста, очи переливали ся житьемъ, тысячью гадокъ и горячими блесками чутя.

Часомъ мовчала, задививши ся въ слѣдъ весла, потôмъ пересувала поглядомъ по небѣ й по берегахъ и вôдôтхнула глубоко.

— Я плыла бы танъ далеко й довго въ вашôмъ мовчазнôмъ товариствѣ. Мы могли бы думати кожне про-себе й не выйшли бы поза отсю лушпинку! Тутъ нема Посвѣтя, анѣ скарбôвъ, анѣ тои роковои пропасти. Не глядѣть такъ понуро! Радше скажѣть менѣ, що думаете въ сю хвилю? Певне янась пѣсня вамъ на умѣ, танъ якъ и менѣ.

— Не вмѣю спѣвати.

— Навчѣть ся-жь, якъ и багато инчихъ гарныхъ рѣчей! Я заспѣваю вамъ въ нагороду за весловань.

Вôнъ похиливъ ся надъ весломъ и подвоивъ швидкôсть. Хотѣвъ мерщѣй втекти вôдъ ѣи виду й навѣваючи мрѣю якись мельодійнои пѣсеньки Ґунода, що ѣи спѣвала пôвголосомъ. Але Дубісса завзяла ся такожь, абы выхиливъ до-дна чарку муки. Она борола ся зъ нимъ запекле, силомôць вôдкидала вôдъ берега. Нарештѣ гадыханый молодець добивъ са до посвѣтского парку, вперъ човенъ у пѣсокъ и выскочивъ помагаючи ѣй высѣсти.

— Спасибô'! чи човномъ вертаете назадъ?

— Човномъ. Сейчасъ вамъ вôдôшлю.

— Затымъ добранôчь и до побаченя!

Подали собѣ руки; вôнъ завагувавъ ся, та нечайне похиливсь понôрно й поцѣлувавъ ту руку, котру вôдкинувъ.

— Спасибô' вамъ и не гнѣвайтесь! — вышептавъ глухо.

— Не гнѣваю ся й жду на васъ!

Вôнъ скочивъ у човенъ и вôдôпхнувъ его на быстрину.

— Вейдовуте! — задзвенѣвъ за нимъ веселый голосъ.

— Слухаю, панѣ! — одвѣтивъ уже зъ далека.

— Вертайтесь мерщій!

На те не було одвѣту, лише монотонный глухій плескôтъ хвиль до бокôвъ човна. Задумана Ярина дивилась довго.

— И нехай же менѣ хто выяснить, чомъ вôнъ менѣ дорожшій за увесь свѣтъ! — шепнула она про себе, пôдносячи брови й справляючись домôвь.

XI.

Надъ Сандвілями лѣтали бѣлî волокна павутиня, що звѣщали бабске лѣто, и холоднî осѣннî туманы.

Ґралеву могилку поросла трава, новѣ подѣ затерли память по смутнôмъ хлопцеви, а й зъ пожарища не устало нѣ слѣду. Его заступили бѣлî стѣны, новî стрѣхи, околили свѣжî плоты, а нанонець почавъ пôдниматись чертѣжь хаты и рôсъ изъ дня на день.

Шляхта слобôдска придивляла ся тому здивована

а трохи либонь и завистна, та впевняла ся ще бо́льше въ вѣрѣ въ Раѓісовѣ чары.

Бо чи-жь не чары гнали до тои будо́влѣ во́дъ досвѣтну громады богатыхъ господарѣвъ, вдрывали во́дъ своѓи працѣ вродливыхъ парнѣвъ, стягали въ кожну пору сотнѣ робучихъ рукъ?

Они не брали гро́шей, а смѣяли ся черезъ увесь день, а коли во́дходили вечеромъ изъ сокирами на плечахъ, то наповняли слободу хоромъ пѣсень, неначе йшли зъ весѣля або зъ храму. Чи-жь не були зачарованѣ?

Отожь и шляхта почала й собѣ горнутись изъ помочею, еднати у Раѓіса ласку, а старець ходивъ якъ павичь и курникавъ безупинно.

Марко звычайне не мѣшавъ ся въ дро́бнязки господарскѣ, не вглядавъ у Римкову управу. Рѣдко коли показувавъ ся въ слободѣ, хиба злучайно на яку хвилю въ переѣздѣ, наче го́сть. Панна Анета хо́снувалась тою хвилею, щобы его поживити, приголубити, впорядити одежу; Раѓісъ мавъ тогдѣ нагоду похвалитись и побалакати, а Ґренісъ пѣлувавъ ся коло змученого дорогою й голодного коня.

Марко посидѣвъ зъ хвилю, вынуривъ люльку, выдавъ розпорядки, рады, поцѣлувавъ старыхъ у руки й опять сѣдавъ на свій драбинястый во́зъ, выстеленый соломою, й рушавъ дальше.

Осѣнь — то жниво для працьовитыхъ людей, горяча пора для торговельнико́въ, а Марко бувъ однымъ и другимъ.

Ро́знѣ интересы перенидали его зъ одного ко́нця повѣту въ другій. Рѣдко коли вида́ли его дома, але було звѣстно, що скупивъ величезну партію товару, що взявъ въ аренду ще шѣсть инчихъ млыно́въ и загорнувъ у свои

руки усю торговлю мукою, що контрактувавъ збѣже по околичныхъ дворахъ. Добачували, що его системою була спѣлка и въ кожнѣмъ изъ тыхъ интересѣвъ бравъ до помочи й до участи въ баришахъ одного або двохъ спѣльникѣвъ. Въ рукахъ двохъ чи трьохъ справныхъ дѣловыхъ людей ишло дѣло успѣшнѣйше й приносило звычайно великій зыски тамъ, де одиниця однымъ одна не дала-бъ собѣ була рады. Спѣлка була найпевнѣйшою дорогою веденя дѣлъ. Найчастѣйше такимъ Марковымъ спѣльникомъ бувъ молодый Довнаръ, котрый заступивъ мѣсце Луки Граля й ишовъ слѣдами Марка слухняный, справный й слѣпо вѣруючій.

Вѣдъ него довѣдувала ся слобода про Чертвановій заходы та намѣры й дивувала ся, а побачивши его, кланяла ся низько. Вѣнъ бувъ для нихъ прикладомъ, товчкомъ до дѣлъ и славою!

Пѣдъ осѣнь розбѣйшла ся вѣстка, що Марко мае контрактувати конопле. Жиды хотѣли его выпередити й вѣдпродати ему вѣдъ себе въ баришомъ, але натинулись на упоръ слободы и шляхоцкихъ осель. Жмудины одвѣчали *ne supratu* на всякій пропозиціи. Ждали на Марка.

Забравши въ дворѣвъ збѣже й товаръ, его драбинистый вѣзъ заѣхавъ и передъ слобѣдскій хаты и тутъ такожь загорнувъ той великій продуктъ жмудскои землицѣ.

Наповнили ся грошима слобѣдскій витяній мошонки й укрытій въ глубокихъ скриняхъ шматы, й опять обчисляли неробы изъ заздрѣстью, що праця тыхъ торгѣвъ и умовъ выплатить ся тысячами, а розрадуваный Довнаръ позиравъ на Ейню й Дубіссу й маривъ, якъ изъ весною поѣде въ довгимъ рядомъ нахадованыхъ байдакѣвъ Нѣманомъ ажь до моря.

*

Й опять пôсля двохъ тыждвѣвъ неприсутности завитавъ Марко въ слободу.

Мимо кольосальныхъ силъ тй два мѣсяцѣ безупиннои вандрôвки й невыгодъ вôдбилось на ньому. Вôнъ почорвѣвъ и похудѣвъ, очи запали ще глубше й були червонй вôдъ безсоницѣ. Губы були порѣпанй смагою, на чолѣ появилось кôлька морщинъ бôльше, а въ усѣй поставѣ помѣчалась велика втома й безсилье.

Изъ-за того, що не було хаты, спали въ клуни; отожь Рапісъ постеливъ ему вязанку пахучого сѣна, а тѣтна силомôць дала ему напитись яногось чудесного бедрича, хочь вôнъ не жалувавъ ся нѣ-на-що, и такъ поклали его на совъ, велючи вôдпочити й не працювати явій тыждень.

Вже першй куры пѣяли, якъ збудивъ старого явійсь шелестъ сѣна побôчь него.

— А що ты, сыну, не спишь? — загытавъ Марка

— Не сплю, батьку, совъ якось не бере ся...

— А що-жь тобѣ? може тебе що мучить?

— Що мене може мучити?...

— Може ты нѣхотя сприведивъ кого, а теперь нагадавъ? Бо то, каже, тогдѣ чоловѣнъ нѣколи не може заснути!

— Нѣ, батьку; коли-бъ нагадавъ привду, такъ сейчасъ вервувъ ся-бъ и направивъ. Отъ, такъ щось найшло на мене.

— Може лиха гадна, бо й та вôдбирае сонъ. Змовь молитву до чудотворнои Дѣвы зъ Угіянъ! Она тобѣ сейчасъ приверне спокôй...

Стрѣвоженый а вельми вѣруючій въ ту помôчь старець зачавъ вôдмовляти пôвголосомъ:

— *Swejka Marja, miłystos pilna, Wieszpatis su tawinii.*

— *Pagyrtas tu tarp meterium, ir pagyrtas wsjsies žiwota tawo, Jezus* — вôдмовлявъ за нимъ сердечнымъ благаючимъ шепотомъ Марко.

Пôсля *amen* старець, певный доброго успѣху, завинувъ ся въ бурку й захрôпъ.

Але ще довго тихимъ шепотомъ зъ акцентомъ глубокого смутку й просьбы вôдмовлявъ Марко зô своэи постелѣ що-разъ тихѣйше:

— *Melskis už mus griszus dabar ir in walando ja smerties musu. Amen.*

Досвѣта Раїсъ тихенько вставъ и хотѣвъ незамѣченый выйти, абы не збудити сплючого, але постѣль була пуста; выглянувъ на подвôрье.

На свѣжо обтесанôй колодѣ сидѣвъ згорбленый Марко й такъ, якъ навчивъ его старый, смоктавъ люльку, задавляючи ся въ колѣсця дыму. Холодна роса блыщала на его одежи.

— Вже тутки? чого прокинувъ ся такъ рано? — заклинавъ невдоволеный.

— Я не привыкъ вылежуватись. Нôчь довга!

Еге! довга, дуже вже довга выдалась ему ся нôчь безсонна, але не додавъ нѣ слова бôльше и запытавъ щось про будôвлю.

Той предметъ занявъ усю увагу Раїсову и перервавъ дальшій воркôтъ старця.

Якъ прийшли теслярѣ, Марко взявъ и собѣ сокиру въ руки и разомъ зъ ними почавъ робити. Не помогли тётчинй прохання й наклёки наївки; Марко цюкавъ такъ вытревало, немовь зароблявъ тымъ ремѣсломъ на хлѣбъ — навѣть не одвѣчавъ старымъ на ихъ речи.

На рукахъ и на чолѣ бухноватѣли ему жилы, по лицю стѣкавъ пôтъ, але Марко не покидавъ роботы.

Безъ сурдута похвленый надъ бервеномъ перетревавъ до вечера.

Сегодня передъ недѣлею мужики працювали завзято, мало хто вдзывавъ ся, ще въ сумерку блищали сокиры.

Нєждано вдъ брамы долинувъ чужій голосъ:

— Слава Богу!

Марко пднѣсъ голову, сокира зависла въ повѣтю. На подвдрю стоявъ посвѣтскій економъ Савґардъ на кони. Вонъ не помѣтивъ Марка межи робдтниками, отже не ждучи одвѣту на свдй привѣтъ звернувъ ся до Раґіса.

— Нема тутъ нашои панны, куме? — запытавъ швидко.

— Уже буде два мѣсяцѣ, якъ ѳи не бачивъ.

— И пана Марка нема?

— Ѳ! чого вамъ треба? — вдказавъ вызваный Марко, кидаючи сокиру и наближаючись.

— Чи не стрѣтили, пане, сегодня нашои панны?

— Нѣ. Щд стало ся?

— Недобре щось, пане! Янъ выйшла сама зъ дому рано, такъ нема й доси!

— Куды пдйшла?

— Нѣхто не знае! Не найшли на бѣрезѣ човна, то й може ѳи понесла де хвиля. Я розбславъ верховыхъ по хуторахъ, а самъ причвалавъ до васъ...

Марко розглянувъ ся навкруги, нѣбы стуманѣлый й занѣмѣвъ на хвилю, дилькотячи на всьому тѣлѣ; вдтакъ, не допытувавсь бдльшь нѣ-прд-що, але такъ якъ стоявъ, выпавъ за браму.

— А що-жь бы ѣй могло приключитись? — заклинавъ Раґісъ— така метка дѣвчина! Адже-жь тутъ опрыш-

кôвъ нема, кождый вôднѣсъ бы ѥи на рукахъ, а зблукати ся тани годѣ. Одначе жь и я пôйду шукати!

— Та й мы пôйдемо зъ вами! — кликнули посвѣтскій мужики, — борони Боже нашу паннунцю вôдъ якого лиха!

И гаршакомъ кинули ся слѣдомъ за Савґардомъ; Раґісъ повульгавъ послѣдній. Ѥго покликала була панна Анета.

— Дасть Бôгъ, усе гаразд закôнчить ся, але нашь хлопець полетѣвъ не при собѣ вôдъ жалôснои вѣстки. Возьмѣть ѥму, добродѣю, курту й шапку та й потѣште трохи. И я пôйшла-бъ изъ вами, та силъ нема! Скажѣть ѥму, щобы не одчаювавъ ся даремне. Сердега вôнъ, безталанный!

— Скажу, скажу, але чи захоплю ѥго зъ моєю ночергою? — замуркотѣвъ старый, вôддаляючи ся танъ швидко, що могла.

Нѣхто не догнавъ Марка. Наганяла ѥго сильнѣйша мôць, чимъ прихильнôсть службы й мужинôвъ, чимъ приязный жаль Раґіса. Добѣгъ першій до Посвѣтя. Уся двôрня була порушена, залякана; зъ усѣхъ усюдôвъ вызирали затурбованѣ обличя. Даремне перешукувано хуторы й дороги; Ярина Орвідôвна пропала безъ слѣду.

Наче мара розпуни впавъ Марко безъ шапки и безъ сурдута въ повѣтсвій двôръ. Не потребувавъ слухати, щó таке сконилось, бо перестрахъ и нещастье выявляло ся зъ очей усѣмъ.

Вôнъ навѣть не зупиннвъ ся, щобы вôдôтхнут і.

— Свѣтла та й за мною! — приказавъ и побѣгъ першій на рѣку.

Кôльканацять смоляныхъ лучивъ и лѣхтарень освѣтило черезъ хвилю нусень берега, де звычайне стоявъ палатный човенъ. Але човна не було.

Марко присвѣчуючи собѣ запаленою головнею почавъ шукати слѣдовъ. Але слѣдовъ було кольканацять, видко по тыхъ людяхъ, котрѣ не-що давно тутечки шукали. Помѣжь тыми слѣдами хиба однымъ чудомъ достерѣгъ знакъ дробнои стопы, елеґантне вбутои: ишла въ напрямку до рѣки.

Задыханый, дрожучій, злытый потомъ Марко выпроставъ ся.

— Човна! — заклинавъ такимъ тономъ, що, хто тамки бувъ, кинувъ ся зъ помочю.

Не минуло й хвилѣ, а вже було поданыхъ пять човновъ. Вонъ скочивъ у першій човенъ, застромивъ передъ собою лучаву, вхопивъ за весло й поплывъ у купѣ зъ инчими.

Мѣжь тымъ залягла ночь и бѣлый якъ молоко проймаючій до костей холодомъ туманъ звѣсивъ ся надъ цѣлою околицею. На крокъ не було видно нѣчого опрочь густои мраки, посередъ котрои, наче искорки, свѣтили лушницѣ. Нарештѣ й они погасали. Ночь перервала пошуки на суходолѣ. Опроче черезъ довгій день перетрусено усю околицю, осталась лишень рѣка, невмолима, зрадлива й вѣчно таємнича.

Мужики розбѣшлись, обѣцюючись на другій день прийти зъ неводомъ, шукати трупа. Ратісъ и Савґардъ засѣли въ офіцинѣ й постоґнуючи балакали про пригоду, обступленѣ кольнома емеритами. Остальна послуга була на човнахъ изъ Маркомъ.

— А шукали на Девайтѣ? — пытавъ калѣка.

— Де вже не шукали! — буркнувъ одчайливо старый економъ. — Доброву перенышали корчь за корчемъ, кликали, зазирали въ подземнѣ хѣднаки, нема нѣ слѣду.

— А були на старомъ цегловищи?

— Були.

— А въ вôльшинѣ тôй грузкôй за Бубишками?

— Були.

— Такъ нѣщо инчого ѳи не згубило, лишень вода. Ой та Дубісса, бере она тыхъ жертвъ чимало рôкъ по рокови. Тямите панотцевого братанича, та старого Бутвила, або жѣнку Кантримову зъ дитиною? Було ѳи саму не пускати!

— Господи Боже! — леменгувавъ Савґардъ, торгаючи ся за волосье, — на-що довелось менѣ дожити такого кôпця? А яке то було веселе, добре та й розумне! Такъ мы ѳи всѣ полюбили, а она до насъ привыкла, наче увесь вѣкъ прожили въ купѣ. Такъ радѣли, коли приѣхала, такъ витали, такъ догаджували! А все те нѣ-на-що! хиба на згубу тôй нашôй пестѣйцѣ, нашôй надѣѣ!

— Шкода, шкода! — хитавъ головою Раґісъ — така молода та й змарнувалась. Нѣщо не порадишь, коли такъ Богъ судивъ. Муромъ вôдъ смерти вôдгородись, а она перелѣзе, коли прийде пора.

— Выйдѣмъ, погляньмо, може панъ Чертванъ вертаеть ся! — зôтхнувъ Савґардъ.

— Ого, не вернеть ся вôнъ уже, хиба що самъ змарнуеть ся або загине! — забурмотѣвъ понуро калѣка.

— Еге-жь, — потвердивъ старый економъ жалôсно, — и менѣ здаеть ся, що они одно до одного прилягли душею. Я дививъ ся зъ радôстю, якъ инколи йшли обоє поплѣчь и въ душѣ благословивъ ихъ. Ось наблагословивъ. Боже милостивый, здôйми зъ насъ свою кару!

Вôнъ втеръ рукавомъ капоты сльозы зъ очей и замовкъ. Разомъ зъ нимъ усѣ плакали й мовчали, одинъ Раґісъ щось бурчавъ незрозумѣле.

Нѣхто не думавъ про спанье. Въ ряды-годы де-хто

выглянувъ на дорогу, докинувъ на коминъ дровъ и муркотѣвъ зôтхаючи. Зъ рѣки не приходивъ нѣхто.

До-зорѣ почули ся швидкѝ кроки на подвôрю. Вôдчинились дверѣ, и на порозѣ станувъ Марко.

На нѣмъ не було й сухои нитки: волосье поковдане, въ руцѣ кусень тлѣючои лучины и ломѣнь розтрѣсканого весла.

Вôнъ увесь посинѣвъ вôдъ вохкости й холоду, а про те пôтъ ливъ ся цюркомъ здовжь его лиць, очи дивились дико, страшно, жеврѣли безмежною розпукою; вôнъ порушавъ кôлька разôвъ губами, заки добувъ изъ себе одно слово:

— Неводôвъ!..

Его не допытувались нѣ про-що. Савґардъ пôйшовъ плачучи въ шпихлѣръ по неводы. Раґісъ узявъ Марка за руку.

— Выпий, бѣдолахо, горѣлки, бо ще й самъ захворѣешь. Задягни ся въ сурдутъ, зогрѣй ся. Богъ узявъ, на те его свята воля!

Молодый чоловѣкъ вырвавъ насильно руку й вышовъ, окидаючи старця страшнымъ поглядомъ; зацѣпивъ зубы, що ажь заскреготѣли, але не сказавъ нѣ слова.

Служба взяла огромный невôдъ и вернула ся на човны. Вôнъ самъ сѣвъ у найменшій и вѣвъ передъ у тôй смутнôй ловли.

Заняли першу глубочѣнь. Невôдъ впавъ тихо на дно рѣки и обгорнувъ ои вôдъ одного берегу на другій. Зъ човнôвъ почали его помалу тягнути. Одиновій на своему човенци Марко плывъ слѣдомъ наче за похоронным кондуктомъ и дививсь уперто въ воду сухою широкою вѣнинею. Вôнъ одинъ изъ тыхъ усѣхъ людей не плакавъ, не одчаювавъ ся.

Вытягли невôдъ и поволи збирали его на берéгъ, запираючи въ собѣ вôддыхъ.

Невôдъ бувъ повенъ рыбъ, але Ярины не було. Занивули въ-другe.

На небѣ й на земли будивъ ся день и розганявъ туманы мраки.

Рѣка покрыла ся сотнею човнôвъ: прийшли мужики, двôрска челядь изъ хуторôвъ, на берегахъ збирали ся товпы цѣкавого народу, воздухъ наповнивъ ся плачемъ жѣнокъ, наклинами веслярѣвъ; сумна вѣстка несла ся громомъ по околици.

Середъ тои многоты народу, середъ тыхъ хлыпань и крикôвъ одиновій весляръ на дрôбному човенци стоявъ непорушный и нѣмый, безъ чутя, наче колода.

Лишень кôлько разôвъ вытягали невôдъ, его черты корчились судорогою, й дригôтъ перебѣгавъ по членахъ, а всѣ зупинялись и глубока тишина панувала на берегахъ рѣки. Але кромѣ рыбъ невôдъ не выловлявъ нѣчого.

Опôвдня найшлись уже рыбалки по за юрíскими млынами. Втратили надѣю найденя трупа, и зупинились...

Такъ шукали колись даремне за тѣломъ Олеська. Свою добычу не любить вôддавати Дубісса.

Марко выпустивъ зъ руки весло й потахлыми очима глянувъ у сиве, вкрыте густыми хмарами небо. Тамъ высоко вôнъ шукавъ розрады для роздертои душѣ.

Перемерзлй голодній люди опустили руки. Въ ту хвилю зъ товпы пôднявъ ся голосъ и хтось перепхавъ ся крôзь глоту на самъ берéгъ:

— Марку!

Великанъ зирнувъ машинально. Надъ водою стоявъ о. Михайло Нерпалíст, за нимъ Рагíсъ и панна Анета.

— Ходи до мене, сыну! — повторивъ приходникъ — ходи, я жду!

Пбсля хвилѣ вагання молодый чоловѣкъ, котрый бувъ навыкъ слухати того голосу, причаливъ до берега й высѣвъ.

Вбнъ ледви тримавъ ся на ногахъ; оперсь на веслѣ.

— Вгамуй жаль, змилуйсь надъ собою, не маешь права губитись! — зачавъ сердечно священикъ. — Коли Богъ ёи взявъ, такъ не порадишь противъ его силѣ. Люди обезсилились, най вбдпочнуть. А ты ходи за мною, велю тобѣ, ходи!

Священикъ узявъ его за руку й повѣвъ за собою, а Марко йшовъ, наче неживый безъ опору й безъ волѣ.

Те останне нещастье доконало его морально й фізично.

На дорозѣ стоявъ въ возомъ Ґренісъ. Велено Маркови сѣсти, сѣвъ; товаришили ёму священикъ изъ тѣткою, а Раґісъ лишивъ ся ради приказбвъ надъ рѣкою.

Они заѣхали передъ приходскій дбмъ, посадили его въ теплбй свѣтлици ббля комина, панна Анета втерла зъ его лиця пбтъ и воду. Давъ изъ собою робити, що хотѣли, але не вбдбзвавъ ся й не тануъ ѣды нѣ напитку.

Коли наставали, абы посиливъ ся, потрясавъ тбльки головою й безмысне, вперто вдивлявъ ся въ огонь на комині. А вони не находили слова потѣхи для той тихой безкрайой розпуки.

Губы старой тѣтки порушались молитвою, приходникъ ходивъ изъ кута въ кутъ и збтхаючи выломлявъ изъ суставбвъ пальцѣ.

Черезъ годину Марко вставъ и направивъ ся до дверей. Они заступили ёму дорогу.

— Куды йдешь? лиши ся! — кликали.

Вôнъ зъ роздираючимъ серце жалемъ дививъ ся въ ихъ очи й похиливъ ся до ихъ рукъ.

— Змилуйтесь надо мною! не выдержу я на мѣсци. Нехай Богови помолю ся тамъ, де мене нѣхто не побачить. Пôйду — пôйду!

Приходивкъ хотѣвъ претити, але панна Анета сѣпнула его за рукавъ.

— Най иде, паночче, най иде! Не бôйте ся! нѣчого злого собѣ не зробить, у него христіяньска, золота збруя на душѣ. Тôльки жаль ему серце розрывае; нехай же йде, може Богъ пôшле ему сльозы. Може заплаче!

Марко выйшовъ. Ажь черезъ хвилю нагадала собѣ стара тѣтка, що пустила его безъ хурты, въ мокрôй якъ хлющь сорочцѣ, — выбѣгла за нимъ, але вже й не доглянула.

Вôнъ ишовъ великими кроками тою дорогою, по котрôй въ памятный день суду проводивъ Ярину. Невôдступный товаришь Мартасъ ишовъ теперь слѣдомъ за нимъ. Его серце краяло ся вôдъ роспуки й горя. У зимныхъ рѣчныхъ хвиляхъ лежала теперь та вродлива й добра дѣвчина, що́ тогдѣ зъ такою вѣрою й радôстю вôддавала ему свое серце.

Якъ бы бувъ упокоривъ свою пыху й гордôсть, она жила бы теперь щаслива й безпечна: вôнъ устерѣгъ бы ей передъ рѣкою, упершь радше загинувъ бы самъ; она всмѣхалась бы до него, золотила его житье, пôддержувала въ кожнôй турботѣ.

Але вôнъ покинувъ ей й Богъ покаравъ его за те, пригнобивъ до землѣ, выказавъ усю марноту тои трiюмфуючои гордости!...

Хто-жь его теперь двигне, выратуе? хто покладе

на розпуякою сїяну душу свою лагôдну руку й скаже: миръ душѣ твоїй!

Девайтісъ на полявцѣ стоявъ и туживъ пôсля лѣтньои поры. Вôдлетѣло зъ нею щебетливе птаство; сѣмья орлôвъ розбрелась по свѣтѣ, а осѣннї приморозки обрывали листъ за листомъ зъ єго шатъ и розтурювали по земли геть далеко, наче шматки золота й багри.

Марко впавъ на мохи й папороти та й застогнавъ у перше вôдъ вчора; и, бачилось, дубъ покинувъ свôй жаль и нѣбы пытавъ ся въ него зъ участью:

— Хто тебе молодче скривдивъ?... чи люди, браты? не плачь, ты не для нихъ одныхъ працюешь и служишь! Тѣ злюки переминуть, а ты будешь велитомъ!

Глухій проймаючій зойкôтъ не втихавъ. Той великанъ лежавъ наче хробакъ и терпѣвъ.

— Що болить тебе, молодче, кажи!... Чи землю й дôмъ тобѣ забрали, й вырванї твои корнѣ даремне шукають опоры? що болить тебе?...

Але на губахъ згнетеного чоловѣка не було голосу; вôнъ ôдвѣчавъ однымъ зойкомъ:

— Не зведу ся бôльше, не встану... Боже, змилуй ся...

А дерево неначе зрозумѣло той зойкъ, бо порушилось ажь до вершкôвъ.

— Богъ мае право й силу надъ тобою. Право, якъ батько, а силу якъ панъ. Коли побивъ тебе, не оживешь по своїй воли. Проси у Него ласки, якъ я прошу, щобъ давъ весну й сонце, а нѣколи менѣ не вôдмаже. И ось теперь я завмираю, але вѣрю, що воскресну! Вѣрю и вѣрю!...

— Боже, Боже, змилуй ся! — повторяли беззвучно Марковї уста.

На яку хвилю замовкло все. Понурый дубъ стоявъ

безъ руху, а нещастный герой вивъ ся на земли безъ голосу, навѣть безъ спромоги на жалобу.

Нежданo середъ тои понурои тишѣ залунавъ далекій гавкôтъ собаки. Пронѣсъ ся кôльна разôвъ, а черезъ хвилю впавъ на поляву запѣненый Марʼасъ и припавъ панови до нôгъ.

Марко оглухъ бувъ на тѣ знадвôрнѣ голосы: Але песъ сѣпнувъ его, почавъ дряпати лапою за рамя, лизати по рукахъ, а нарештѣ сѣвъ на земли бôля головы лежучого Марка та й почувъ снавулѣти й брехати безупинно.

Тѣ проявы порушили наконець нещасного, пригадали житье. Вже давно було, якъ вôнъ сюды зайшовъ; наставъ вечѣръ. Вôнъ пôднявъ ся насилу; зимно пронялo его до ностей, пропасниця телѣпала нимъ, одна тôлькы голова пашѣла огнемъ.

Вôнъ розгледѣвъ ся й почавъ збирати думки. Не тямивъ де вôнъ; ледви пôсля довгои хвилѣ прийшовъ до себе и глянувъ на собаку, одинокого свого вѣрного товариша въ усякôй доли й недоли.

— Нема ви, Марʼасе! — шепнувъ — нѣчого нема! Тôлькы жити треба... але якъ?

Песъ спнявъ ся ему на груди й вищавъ, наче розумѣвъ ту рѣчь. Вôдтакъ вôдбѣгъ на кôльна прокôвъ, озирнувъ ся и наклыкавъ гавкотомъ.

Марко стрепенувъ ся. За чимъ вôнъ его вызывае? куды поведе? Може найшовъ де въ верболовѣ те, за чимъ такъ шукали безъ успѣху — мертве тѣло?

На ту гадку покапивсь на передъ, а песъ радый, що его зрозумѣли, рушивъ жвавo, озираючись разъ-уразъ и скавулячи несупокôйно.

Одначе собака бѣгла не надъ рѣку, але въ глубину дôбровы, межи непрохôдну гущавину малинъ, ожинъ

и хмелю, завалену на половину спорохнавѣлымъ деревомъ, котре тутъ колись передъ лѣтами поторошила буря.

Марґасъ иногдѣ тративъ слѣдъ, нюхцювавъ и вертавъ ся, а Марко йшовъ, басуючи наче слень черезъ колоды; байдуже ему були колючій корчѣ, котрій сѣпали его одѣнье й налѣчили руки. Сумракъ чинивъ ту дорогу ще труднѣйшою.

Марґасъ бувъ бридка и злюча собака. Не давъ ся нѣкому доторкнути, опрочь пана; его часто били и выганяли; та й голодомъ бѣдняга вонъ моривъ ся, бо въ Марка не було коли памятати й на него. Навѣть Ратісъ бачивъ у нѣмъ лехій нагоны й окромъ морали нѣчого ему не жертвувавъ. Та худа зъ бурою найорошеною шерстью звѣрюка мала одначе добру память.

Марґасъ не забувъ на тій дробній ученята дѣвчины, котра невдстрашена его вдразливымъ выглядомъ, гладила инколи его нудлы, хоча въ нихъ було повно будаковъ и пороху. Тямивъ, що въ Посвѣтю она давала ему хлѣба й молока, а колись тамъ накормила паштетомъ. Те все закарбувавъ Марґасъ у своѣй вѣрнѣй собачѣй головѣ та й слѣды ви кронковъ знавъ гараздъ. Тымъ то хочь блудивъ у чагарнику, находивъ невидимый слѣдъ и завѣвъ пава тамъ, де хотѣвъ.

Теперь Марґасъ нежданно станувъ и забрехавъ зъ тріюмфомъ, заглядаючи въ якійсь отворъ, на половину закрытый вѣтами вьючихъ ся ростивъ, котрій выбуяли, наче въ якомъ пралѣсѣ.

Марко припавъ до землѣ, деръ руками колючій пагоны; причулось ему, що тамки въ сподѣ щось вдозвалось, наче слабый стогнъ.

Се була чорна й глубока западина замковыхъ льоховъ. Сумракъ густѣшавъ зъ кожнею хвилею. Народна

уява заповнила тї таємнї пôдземнї переходы марами повбиваныхъ а вѣчно спраглыхъ жидувскои крови хрестоборцѣвъ. Не звѣстно було, якій высокій той коридоръ; могла тамъ бути на сподѣ пропасть, зроблена передъ вѣками яко западня на здогôбникôвъ. Той стогôнъ бувъ похожій на жалôстный крикъ червоныхъ совъ, що замешкували тї звалища.

Усе те быстротою блыскавки перемигнуло въ головѣ Марковôй, коли розшнрявъ отвôръ, але не повздержало его анѣ на хвилю.

Вôнъ мавъ на собѣ довгій ремѣнь, котрымъ бувъ пôдперезаный. Тремтючими руками привязавъ его крѣпко до звареного дерева, що́ росло са́ме надъ тою чорною пропастю, а другимъ кôнцемъ обкрутивъ собѣ руку, перехрестивсь и зникъ пôдъ землею. Тамки вôнъ упавъ на купу звалинъ, совзкого камѣня и гнилого листя середъ крайнои темноты. Надъ его головою ледви сивѣвъ кусень неба и зарисовувалась силюета головы Марʼасовои, а праворучь и лѣвобôчь йшовъ вузкій высокій коридоръ.

Зойкôтъ чи стогôнъ утихъ, й опять обхопила его наче клѣщами слѣпа роспука. Той голосъ, хто знав, може й омана роздразненыхъ нервôвъ. Жаху вôнъ не знавъ, але хвилевый порывъ переминувъ. Чого-жь вôнъ тутъ прийшовъ? Може песъ занюхавъ борсуна: Зъ чого высновувавъ, що найде въ сѣй вôдлюднôй гущавинѣ мертве тѣло своеи любови? невже ошалѣвъ!...

Коли танъ роздумувавъ и бравъ уже за ремѣнь, щобы пôднестись назадъ, нежданно застигла кровь у его жилахъ, пôтъ выступивъ на висни. Десь тамъ на сподѣ тои огидноп темрѣ розлѣгъ ся той самый, ледви дочутный слабый зойкъ. На горѣ Марʼасъ снавулѣвъ щоразъ скаженѣйше.

Марко поступивъ кôлька крокôвъ глубше, держачи ся стѣны. Єго зубы скрегôнцали объ себе.

— Хто тамъ? — запытавъ голосно й почавъ шукати сѣрникôвъ. Та єго руки опустили ся гнеть и вôнъ станувъ наче влученый громомъ.

Зъ чорнои глубины донѣсъ ся до єго уха слабый умлѣваючій голосъ; хоча змѣненый, безъ срѣбного звуй безъ живого выразу, але знакомый, та ще й якъ знакомый голосъ!

— То вы, пане?

А черезъ хвильку почувъ Марко дальшу рѣчь:

— Я знала, що прийдете, але... вже не можу...

Зойкъ розлѣгъ ся й настала могильна тиша.

Сѣрникъ блиснувъ у темрявѣ. Кôлька лапкôвъ наполоханыхъ вдарилось у легкому летѣ до єго лица, зъ ґвимсу вôдъ зводôвъ вôрвала ся сова й лопотячи грôмко крылами, помчалась дальше, стрясаючи зô стѣнъ плѣснь и порохъ. Сѣрникъ розсвѣтивъ на хвилю закутины пôдземля й погасъ, а Марко вже не засвѣчувавъ другого. Вôнъ доглянувъ на земли постать дѣвчины зъ головою на камени, вже безъ руху, немовь мертву.

Черезъ хвилю вôнъ бувъ при нѣй и впавъ у темрявѣ на вколѣшки.

— О Боже, Боже! — вызойкнувъ у порывѣ душѣ. — Чи є лѣпшій батько й лѣпшій панъ надъ Тебе? О Боже, Боже!

Черезъ хвилю вôнъ въ шаленôй радости, обезсиленый щастьемъ, такъ якъ перше роспуною, клячавъ зъ чоломъ похиленымъ до землѣ; вôдтакъ кровь нахлынула бурхомъ у єго крайно змучене серце й розплыла ся животворными горячими й молодыми, повными волѣ й енерґіи хвилями.

Вонъ узявъ на руки свою пропащу й чудомъ вѳднайдену дѣвчину й двигнувъ ся до выходу.

Нѳчь стемнѣла ся зовсѣмъ. Омлѣла безъ чутя Ярина звисла на его рукахъ. Пѳдтримуючи ся одною рукою вонъ зъ натугою выдобувъ ся на свѣтъ и тамъ поклавъ на земли дорогій тягаръ. Омлѣлость перелякала его; стоявъ черезъ хвилю, не знаючи, що дѣяти, й вѳдгоняючи Марѓаса, котрый вповнѣ свѣдомый того, що то вонъ бувъ правдивымъ спасителемъ, лизавъ ся руки и скакавъ весело довкола.

Свѣжій воздухъ и нѳчный холодъ освѣжили дѣвчину. Житье выбилось красною на ѳи лица й она наконецъ зѳтхнула й розплющила очи. Марне облычье молодого понурого чоловѣка похилилось надъ нею, повне блеску й радѳстного щастя, а голосъ, въ котрѳмъ дзвенѣла струна незмѣрной чулости, запытавъ по-тихо:

— Чи васъ болить що?

— Ногу вывихнула, падучи... страшенно болить. Чи то вже пѳзно? — вѳдказала слабымъ голосомъ, байлуючи всмѣхнутись.

— Девята година доходить. Вже добу шукаемо васъ! Така одна доба гѳрша за вѣнъ цѣлый! — сказавъ глухо.

— Я вамъ вѣрю. Та й менѣ оно такъ выдалось, але я була певна, що вы мене найдете! Якъ бы не та нога, може й сама я выдобулась бы. Але зъ тымъ болемъ я не могла рушитись, анѣ голосно кликати ратунку. Я зойкала й млѣла на перемѣну. Мучила мене страшенна згага, я плакала наконецъ у почутю свого безсилья. Мене така вѳдраза брала въ той способѣ загинуги! Ажь коли я почула пса, тогдѣ прочула, що то Марѓасъ та й вы; але не було силы закликати. Охъ, якъ оно любо жити!...

*

Вôдôтхнула и вся вдрôгнула ся.

— Якъ тутъ зимно! — шепнула.

— Може васъ занести домôвь? — запытавъ несмѣло.

— Адже-жь мене не кинете тутечки, а йти въ мене нема силы... Але-жь бо вы покалѣченй й обдертй! Де вы згубили сурдутъ и шапку?

— Нѣчого не знаю, щó дѣяло ся зô мною вôдъ учора! — вôдповѣвъ усмѣхаючись.

Взявъ ёи на руки якъ перце й рушивъ, не чуючи тягару, черезъ гущавину, справляючись на шумъ рѣки.

— Якъ зимно, шепнула черезъ хвилю.

Вôнъ не мавъ чимъ ёи обтулити, але въ его грудяхъ било ся серце великою любовью, котра перемогла вже всѣ перепоны.

— Чого всмѣхаетесь? — запытала, глядючи на него.

— Бо я щасливый, — вôдказавъ весело й щиро.

Она на хвилю замовкла.

— Два мѣсяцѣ тому чомъ вы не чули того щастя? Нѣ-що не змѣнилось! А якъ намъ сбоимъ збйшовъ той часъ? Чи вамъ дуже мило? бо що-до мене, то зовсѣмъ нѣ! Що-день я думала, що прийдете, и въ дня на день було менѣ сумнійше. Завелась я на васъ; вважала васъ за лѣпшого, авѣжь вы е въ дѣйстности. Та й теперь може вôднесете мене въ пустый дôмъ и вспокоенй, попрощаете на завсѣгды, вôдбйдете пышный и гордый? Нѣ-що буде й дивуватись!

— Вже я не гордый и вже не вôдбйду... Волю зносити людсвй обмовы, ролю слуги, резидента, все, щó велите, але другои такои добы не переживу. Я сильный, але не на таку розпуну, вытревалый, але не на таку муку. Вы колись говорили, що мою душу слѣдъ бы вло-

жити въ прискъ, абы змякла... Теперь выкували ви на таку форму, якъ вы хотѣли, та нѣчь и сей день. Єсть сила, що перемогла мене й проти неи я такій покѣрный, якъ мала дитина.

Вѣнъ мовивъ те въ перервами й ваганьемъ. Она мала право й нагоду пѣмститись на нѣмъ за колишню вѣдмову, й дорожити своєю особою. Правда, она всмѣхнула ся въ тріюмфомъ; але замѣсть пѣмсты обняла его руками за шию й поклала темноволосу головку на его плечи, а вѣнъ мимохѣть, незугарный вымовити нѣ слова, притисъ ви сильнѣйше до дрогаючихъ шаленo грудей.

— Чи дуже васъ болить нога? — запытавъ черезъ хвилю по-тихо.

— Я й забула! — вѣдказала, — але думаю, що дуже болѣти'ме вѣдсля, въ Посвѣтю. Теперь менѣ такъ добре... Але вамъ певно тяжко буде двигати такій тягаръ.

— Чи я що двигаю? — сказавъ весело — я вже й забувъ! Буде менѣ тяжко вѣдсля, — въ Посвѣтю!...

Всмѣхнули ся собѣ обоє въ очи.

— Вже не критикуватимешь казокъ, Вейдовуте! — докинула жартливо. — Де найдешь теперь пропасть мѣжь нами? Одна дорога передъ нами, одна мета, одно серце.. Чи недостае тобѣ ще чого? такъ добре жити на свѣтѣ! такъ хороше!...

— Такъ хороше! — повторивъ пѣзголосомъ, окидаючи ви поглядомъ.

— Хто доповѣвъ вамъ, що я пропала? — запытала черезъ хвилю.

Савґардъ учора въ вечѣрѣ. Черезъ тѣ два мѣсяцѣ я боровъ ся самъ изъ собою; дурный, я гадавъ, що поборю любовь... тачу могучу! День и нѣчь я працювавъ, згорнувъ опять тысячѣ, грошѣ росли въ моихъ рукахъ,

зле вщерть изъ нѣми росла въ душѣ и слабость. Господи Бсже, що то за мука. Та й на що она здала ся?.., Я оминавъ Посвѣтье, тремтѣвъ уже на саму згадку злучайной стрѣчѣ изъ вами. Та що въ того?.. Въ ночи, наче явій злодѣй я плывъ до парку, перекрадавъ ся крбзь чагбрникъ, шобы глявути на дбмъ вашь. Такъ бувъ я тричи, проклинавъ себе, принежувавъ и гордивъ собою, а черезъ кблька тыждиѣвъ ишовъ опять... Ось яка моя сила й воля!

Ярининѣ руки затисвулись мбцнѣйше на єго шиѣ, вбнъ почувъ єи вбддыхъ ббля своихъ устъ и той вбддыхъ наче пожаромъ перейшовъ по єго жилахъ и по лици.

Моходєць похиливъ ся трохи. Той холодный, гордый, олімпійски спокбйный чоловѣкъ самъ не постерѣгъ и не схаменувъ ся, коли поцѣлувавъ уста своєи царбвны палко й довго, въ порывѣ щастя й любови...

Пбсля того не говорили нѣчого ббльше. Вбнъ може каравъ ся въ душѣ за ту недостачу волѣ й силъ, а вона всмѣхала ся, поклавши голову на єго плече та й марила, не турбуючись дорогою, болемъ ноги, понурою довкола вбчью. Навѣть не жалѣлась уже на холодъ.

Коли стрепенулась. Вбнъ ставувъ.

— Де мы? — запытала байдужно.

— Надъ рѣкою. Мушу васъ тутки лишити саму й пошукати на беревѣ човна. Не боитесь?

— Нѣчого менѣ боятись! Не вже-жь вы не зо мною, не близько? Покладѣть мене пбдъ деревомъ и лишѣть вашого пса. Ждати му терплюче.

Вбнъ примѣствъ єи запонадно, а самъ побѣгъ пбдтюпцемъ. Не минуло й кблька хвиль, а вже заплескалась вода вбдъ помахбвъ весла. Вбдтакъ пбрвали вхъ рѣчнй хвилѣ й понесли въ напрямку до Посвѣтя.

Въ парку вонъ опять узявъ ей на руки. Въ дворѣ не спали. Савґардъ зо службою плакавъ у офіцинѣ, по подвірю снувались люди, зворушенй роковымъ выпадкомъ. Коли нечайне середъ тыхъ шептовъ, середъ глухои ночи й перемигаючихъ людскихъ поставъ загремѣвъ наче трубою архангела звчный голосъ Чертвана.

— Люди! гей, одчиняти домъ! де Савґардъ?

— Исусе Назорейскій! паннунця! — зверещавъ дикимъ голосомъ першій, що збляванъ ся.

Зняла ся теперь суматоха, котру годѣ описати. Закипѣло въ дворѣ, нѣбы въ казанѣ. Всѣ потратили головы. Филимонъ бѣгавъ мовь якій молодюшокъ, Савґардъ то смѣявъ ся то хлипавъ зъ радощѣвъ.

Тысячѣ запытовъ, одвѣтовъ, радъ, выкликовъ мережались промѣжь собою на перемѣну. Кожный робивъ свое дѣло й хапавъ за друге; хто зносивъ ѣжу, хто напатки, хто дерево до комина, а хто обвязки, шарпатинье, чудесній вбдвары й таке инче. А середъ тои бѣганины й запопадныхъ заходовъ Ярина смѣяла ся щаслива й зворушена тою турботою за-для нея; а Марко дививъ ся въ нея, наче въ сонце й увесь сіявъ.

— Тому звихненю нѣхто не зарадить, хиба одна моя тѣтка, — сказавъ наконець. — Ты, Усте, покладн паннунцю, а я побѣжу домовь и пришлю тѣтку.

— Пождѣть еще одну хвилю, — запротестувала Ярина. — Для васъ запряжуть конѣ, а поки мы въ двойко споживемъ свою заручинову вечерю...

Черезъ пбвъ годины вибся гнавъ ся Марко, що могли зарвати конѣ, на приходство.

Та й тутки ще не спали, бо починали побоювати ся за него, и саме Рамко зъ Раґісомъ збирали ся йти за нимъ шукати.

Вонъ влетѣвъ у комнату наче подувъ бурѣ.

— Добрый вечѣръ! — поздоровкавъ ся изъ ними весело.

Они всѣ страшенно зжахнулись. Имъ прийшло на гадку, що вонъ мабуть збожеволѣвъ...

— Панна Орвідовна живе! — крикнувъ Раґісъ и вытрѣщивъ очи, — а ты-жь де ви найшовъ? Та й по що мы тольно нажурились?..

— Злучайно впала въ льохи, тамъ въ ожиновому гущавнику!

— Оно такъ завсѣгды зъ лакомства. Вѣстиме дѣло: „забагло ся Зони ягодокъ!“ А тутъ панотець про заупокойну службу божу думавъ. Кара божа съ тыми дѣтьми та зъ женщинами!

— Хвала пресвятой Дѣвѣ! — сказала панна Анета, — а чи здорова бѣдолашня? Тольно годинъ страху въ голодѣ та холодѣ!

— Ногу звихнула, якъ падала въ коридоръ.

Панна Аннета вже не слухала дальше, а подрѣботѣла до крѣсла, де лежала ви ватою пѣдбита юпка. Марко йшовъ за нею, не розумѣючи, чого она шукав.

— Коли ваша ласка, тѣточно! такъ прошу, оглянъте те калѣцтво и порадьте що.

— Сейчасъ, Марку, сейчасъ! лишень теплѣйше вберу ся та й выйму зо скринки жмотку зѣля. Та й коня дай менѣ, — говорила, вдягаючись хуко.

— Стосоте спасибо', тѣтусю! я ще просивъ-бы о-щось...

— Може треба лишитись при нѣй, поки выздоровѣе?...

— Она не смѣе васъ о те просити, але дуже рада бы. Одинока въ домѣ сиротка.

— Чому не смѣе? Адже-жь то щастье послужити кому. Не турбуй ся, Марку, я лишу ся, будь спокойный.

Тôлькиж через те закину мою роботу въ городци; але оно нѣчого! вôдроблю зъ весною. Якъ Богъ дасть дожити, то ще насаджу, выплекаю тобѣ городець! А де-жь твôй кôнь? до хорого нѣ-щó гаятись. Вже я й готова!

— Ждуть на васъ, тѣтко, посвѣтскй конѣ. Спасибô вамъ зъ усеи душѣ!

— Будь же здоровъ, моя дитино! Въ панотцевôй спальни приладжене для тебе бѣлье та й одѣжь. Добродѣѣ мои! назормѣть его, зогрѣйте! Зостазайте ся здоровеньки!

Марко всадивъ ѳи въ повôзъ и попращавъ ся.

Коли вернувъ ся въ свѣтлицю, Рагізъ позирнувъ ему въ лице й покрутивъ головою.

— Ей, щось бо ты, хлопче, раптомъ такій хорошій зробивъ ся! — сказавъ старець жмуряч ся очицѣ.

— Отже-жь до сегодня я бувъ бридкій? — вôдказавъ молодець, а зубы блиснули ему крôзь усмѣхъ.

— Ехъ, не бридкій, але якійсь отъ-такъ собѣ. Неправда-жь, панотче?

— А, правда, правда, — потакувавъ священикъ, щó вносивъ самъ повну плашку меду й кубокъ.

Молодець принявъ поданый напитокъ и ковтнувъ однимъ духомъ. При тôмъ помасѣ руки блиснуло щось на его пальци, чого ще вчора не було.

— А се що? — крикнувъ Рагісъ, хапаючи его за руку, — а ты де вкравъ Орвідôвскій перстень, ты ледащо?

— Нѣгде не вкравъ, — одвѣтивъ Марко свобôдно, — половину лишавъ менѣ батько въ спадщинѣ, а половину я дôстався зъ Америки.

— Ага, вѣстиме дѣло! Орвідôвскій клейнотъ —

панна на медведеви! Се для тебе сотворене, ты бурмило! Бачите, паночче?

— Бачу, бачу! А швидко дашь на заповѣди? що?

— Швидко! — сказавъ съ усмѣхомъ и ввесь покраснѣвъ.

— Ось тобѣ й на! съ паночевси заупокойнои службы выйде радость и благословенье. Музики й танцѣ! Де моя нога? Гей братцѣ! хто безъ мене танцѣ поведе? И вѣрь ты въ чею смерть. Добрый Богъ надъ нами!

— Слава ему по вѣкъ! — вышептавъ Марко.

— А що? дуже теперь шкода Марты? — завважавъ Pan'icъ, затираючи руки, — Войнатъ кидавъ громы й грозивъ, що погубить тебе, а самъ знѣвечѣвъ бѣдолаха! Такъ сно завсѣгды водить ся, коли хто пôрветь ся на того, кого я державъ до хресту. О го-го! вѣстиме дѣло! За рôкъ вернемо ся въ молодою панею въ Скомонты.

Марко выпроставъ ся, его очи посыпались искрами.

— Я казавъ колись вамъ, що Жемайтусъ зансѣгды востанеть ся, але вы вôдбирали менѣ надѣю. Тямите!

— Казало ся, сынну, казало, а все, щобъ ты не опускавъ рукъ. Го-го, я доливавъ до огня оливы! а казочку про Вейдавута хто розказувавъ? Мы въ чорнобровою Уляною знали, якъ трава росте. Вѣстиме дѣло! Допомагавъ я якъ мога, бо твоя панна страшне припала менѣ до вподобы. Добра душа, єй-Богу, що такъ! Ярича подарувала менѣ, а явій дотепный! Называеть ся *шпильочка* для вôдмѣны.

— Pan'ice, я вамъ цѣле житье клепчу й клепчу, що вже за надто любуете ся въ звѣрятахъ, — напоминавъ приходникъ накивуючи пальцемъ.

— Вы-бо менѣ нѣколи не дозволите выговоритись,

паноче! Я васъ еще пересвѣдчу... — выкликавъ старый, порываючись до довгои суперечки.

— Не говори, Parice, не говори! — вѣдпекувавъ ся приходникъ и затыкавъ уха.

— Тапъ оно завсѣгды въ вами, паноче! Вѣстиме дѣло! — бурмотѣвъ калѣка.

Въ сю нѣчь нѣ-що вже не перервало Маркови сну, а на завтра рано Paricъ довго термосивъ его за плече, заки збудивъ.

— Вже забувъ, сынку, що впавъ на тебе ще одинъ обовязокъ? — кричавъ старець. — А вставай уже, вставай! Прислала вже по тебе зъ Посвѣтя, та й ще й нѣбы то панна Анета! Гмъ, розумѣеть ся, панна Анета! наче-бъ то она коли зважилась бы тебе турбувати! Вбери ся въ весѣльнѣ шаты тай маршь!

Чертвавъ зѣрвавъ ся, наче кипяткомъ опареный, убравъ ся въ одну хвилю и мерщѣй поквапивъ ся въ дорогу. А калѣка поштельгукавъ въ напрямку як слобода, посмоктуючи люльку й баланкаючи про себе пѣдъ носомъ:

— Го-го! вѣстиме дѣло! чваломъ на позицію! Добре его вымуштрувала та й хутко-жь! Вже то, якъ мене сбпадуть дѣвчата, що-бъ давъ имъ любистка, а нехай я буду собака, коли не вѣдѣшлю ихъ у Посвѣтье! Коли она такъ освоила мого хлопця, то нема въ свѣтѣ бѣльшои чарѣвницѣ.

Вѣдтакъ загадавъ ся, покивавъ головою, повертивъ вуса й заспѣвавъ:

Та була бабуся высокого роду
Та мала кѣзлятко уперте на вроду...

Але не доспѣвавъ дальшои исторіи бабусѣ й упертого кѣзлятка, бо входивъ у вулицю Сандвілѣвъ, де об-

ступила єго шляхта й яла ся допытувати про Орвідовну.

Свою рапсодію вонъ водложивъ на познєйше...

XII.

Несповна въ рокъ посля тыхъ подєй цвили въ Посвєтю верхсотлєтнї липы, й густо окутували старе гнєздо Орвідовъ. Мілїоны бжолъ бєнчали межи розлогими конарами й обсєдали квєты, а коло пнєвъ на земли ввихались караваны мураховъ и роботящій людъ переходивъ поббля. Нєхто не дармувавъ мимо повденнои смаги. Навєть старый Филимонъ чинивъ ся трудящимъ и ходивъ изъ покою въ покой, стираючи зъ мебєли согый разъ вымареный пылъ.

Липы зазирали въ одчиненї вокна й кидали въ покоє стовпы медового запаху й срєблистый пухъ. Бжолы, сердитї на тишину въ домє, долєтали ажь до лысины глухого кредснсера; нєхто ихъ не выгонявъ. Домъ выглядавъ пустый, тольки коло одного вокна чути було людсвї кроки й посуванье посудины.

Середина покою була оріґінально обставлена. Довкола стєнъ ишли широкї полицє, заставленї зъ горы до долу тысячью кухонныхъ закусокъ и скарбовъ жєночои запопадности. Чого тамъ не було! Вєнки сушеныхъ губовъ, дзбаночки зъ оцтомъ, ряды пляшокъ изъ наливками й сокомъ, консервы, варене, костры жовтого воску, бєлого лену — запасы, котрыми могла проживитись обляжена твердиня.

На стєнахъ висєли садовничї прилады й вязанки засушеного зєля й цєтовъ, а завширшки тои шафарнє

стоявъ бѣло мальованый стѣлъ, надъ котрымъ похилена стать жѣнoча накладала зъ великого коша на кристальнѣ тарѣлки пахучѣ малины.

Та й тутки залѣтали бжолы, заманенѣ запахомъ воску й меду, та й увихались надъ малинами. Тогдѣ женщина пѣднимала голову й приглядала ся зъ любощами тымъ пильнымъ робѣтницямъ. Та невтомима праця тѣшила ѣи.

Нежданo хтось изъ саду розхиливъ галузы лѝпины й появилась у вѣкнѣ тѣнь, щѡ заслоняла сонячнѣ блески.

— Тѣтко, а я сирѣзь шукаю! — закликавъ дзвѣнкій молодый голосъ.

Женщина выпустила зъ рукъ ложку й миле старе лице панны Анеты Чертванѣвны звернулось до вѣкна.

— Кого шукаешь, моя доню? — запытала несупокѣйно.

Темна головка Яринина перехилила ся ще глубше въ середину. Дѣвчина сперла ся обѣручь на варцабѣ вѣкна й засмѣялась до бабусѣ блесками пивнихъ очей, бѣлыми зубоньками, коралемъ свѣжихъ устъ. Въ тыхъ блескахъ сонця и зъ тымъ выразомъ на лици она выглядала чудово.

— Кого? розумѣеть ся, васъ, тѣточко! Одиноку, вѣрну товаришку! Я тутъ вѣдъ рага якъ заклята краля. Покинувъ мене мужъ, Уляна Непралісѣвна, а нарештѣ й Мервісъ. Я покѣнчила свои роботы й шукаю васъ сирѣзь. Чи то для нашихъ гостѣй отсѣ ласощѣ?

— За годину вернуть ся, моя крале! На дворѣ спека й порохъ. Най же-жь охолодять ся ягодами. Може й тобѣ, моя зозулько, дати?

— А чомъ бы й нѣ, тѣточко, бо й я до-сыта налыкалась того пороху. Була въ трьохъ хуторахъ. Той нестерпный Марко сидить собѣ въ Ковнѣ й анѣ трохи не

дбае, що єго тутки треба. Здавъ на мене всѣ клопоты та й радый зъ того. Єму навѣть не прийде на думку, що на мою голову досыть одного Марка зъ невпиннымъ лементомъ и допусками рôзныхъ невзгодъ.

— Не пó-нутру єму тамки сидѣти, мое серденько, та що жь, коли треба! Але сегодня я взнала зъ кабалы, що вôнъ гнеть вернеть ся! На-жь тобѣ малинъ, посмакуй!

— Спасибô' тѣтко. Нашь чарôвникъ, бачь ся, нездужае. Я выправила Клярка, щобъ єго одвѣдавъ.

— Найгôрша недуга наша — то старôсть. Чого то не зробилось бы, якъ бы були молодѣ руки, ноги й голова! Клопочеть ся чоловѣкъ, клопочеть ся, та оно завсѣгды ще за мало.

— Хиба-жь вы, тѣточко, ще за мало робите, або й нашь сердешный Раґісъ тежь мало робить? Цѣкава я, хто змôгъ бы працювати ще бôльше?

— Моя дитиноньке! се лишень твоя доброта такъ каже, але що правда, то не грѣхъ. За те дае вамъ та й даватиме Богъ свою ласку. Летѣть собѣ, бжôлоньки, летѣть на божій свѣтъ, бо зачиню вôконце.

— Куды-жь отсе, тѣточко, впять выбираетесь и высылаете й мене разомъ изъ бжôлками?

— Пôйду, моя машечко, въ городець до дому. Призбираеть ся тамечки сякій-такій грôшь Маркови на тютюнъ. А впôсля зайду на село, бо тамъ дѣтвора дуже хвораe на коклюшь. Найдеть ся й на те деяке зѣлье при божôй помочи.

Яринѣ хотѣло ся сказати ще дé-що, коли нежданó розлѣгъ ся на дорозѣ туркôтъ.

Она почала прислухуватись и покраснѣла радостною надѣею.

— Мабуть то вонъ? — шепнула Ярина про-себе й хутко вбдбйшла до ґанку.

— Певно Кларкъ, — додала вже значно спокбйнѣйше, бо впбзнала, що се бувъ гуркбтъ повозу, а не почтовои брички.

Задуднѣло камѣнье на подвбрю пбдъ колесами повозу й затихъ туркбтъ.

— Певно десь гостѣ, — збтхнула Ярина. — Буде пуста розмова, цѣкавѣ погляды, а въ наслѣдку сплетнѣ. Нѣ-що дивного, що Маркови такъ не по нутру тѣ етинетальнѣ візиты.

Она вбйшла на ґанокъ вбдъ саду й кинула зъ нехбтью на стблъ капелюхъ и рукавички.

Въ ту хвилю молодшій товаришъ Филимона выйшовъ изъ дому й проголосивъ:

— Прошу яснои панѣ, приѣхала панѣ зб Скомонтбвъ.

Веселе обличье Ярины споважнѣло въ тую-жь мить. Сутѣнокъ холоду покрывъ золотастѣ зѣницѣ; она прикусила губы й не кажучи нѣ слова, выйшла на зустрѣчь рѣдкому гостеви. Марковои мачохи не бачила вже цѣлый рбкъ.

Въ сальонѣ вбдбувъ ся привѣтъ пбсля всѣляких вымогъ етикеты.

Уся въ атласахъ червона й заклопотана панѣ Чертванова розсѣлась на канапѣ, а Ярина сѣла напротивъ неи на крѣслѣ.

— Яка чудесна въ васъ резиденція, моя панѣ! — почала порыватись удова, — якѣ цвѣты, аллеѣ! Якъ усе старанно вдержане! Нѣчого тутъ не бракуе, чимъ можна-бъ учинити житье приемнѣйшимъ. Якѣ вы щасливѣ, маючи те все!

— Навѣть безъ додатку аллей та й цвѣтбвъ нѣчо-

го менѣ до щастя не бракує, — всмѣхнулась легко молода женщина.

— Певно, певно, — потакувала зѣтхаючи панѣ Чертванова.

Въ ту мить крѣзь дверѣ вѣдъ городу всунувъ ся великій бурый песъ и поклавъ ся бѣля нѣгъ хозяйки, недовѣрливо глядячи на гостя. Панѣ Чертванова усунула квапливо свои атласы, а Ярина погладила пса.

— Иди, Марґасе, поглянь, чи не вертаєть ся панъ, — сказала до него.

Собака зрозумѣла видко, бо звелась и выйшла зъ кѣмнаты.

— Отже я не застала Марка? запытала неспокѣйно мачоха.

— Панъ, панѣ, рѣвнъ ще не повернувъ изъ Ковна.

— Менѣ вельми прикро. Я хотѣла вамъ, паньство, зложити мои сщѣвченѣ желаня. Обставины не дозволили менѣ бути на шлюбѣ... Менѣ було се дуже прикро...

— И намъ такожь; — вѣдказала ляконічно Ярина. — Зъ Марковои сѣмьѣ одинъ сердешный Казимиръ прибувъ на шлюбъ нашь, и за те я ему въ стосоте вдячна.

— Сердега Витовтъ бувъ саме тогдѣ тяжко хорый; я не могла его вѣдступити, хоча щиро бажала пожелати Маркови такого щастя.

— Думаю, що радше менѣ належались желаня. Що-жь до Казимира, панъ вѣнъ запросивъ теперь Марна на свои заручины зъ панною Язвиглѣвною. Та й ся пара варта желань, бо они обоѣ люде добрѣ й чесѣ.

— Ахъ, — зойкнула панѣ Чертванова, — яна то партія? Казимиръ засвуваєъ крамъ.

— Що-жь у тѣмъ злого? — здвигнула плечима Ярина. — Та й не крамъ властиве, а збѣжеву контору. Бути честнымъ торговельникомъ оно однаково почетно

якъ и рôльникомъ чи урядникомъ. Се праця така сама, якъ и кожна инча.

— Правда, правда, але Казимиръ мôгъ бы бувъ осѣсти въ своєму майнѣ. Довгôвъ у него не було, а Марко вступивсь бы ему зъ аренды.

— Мôй мужъ, панѣ, не вôдступае нѣколи вôдъ одного плану, а Казимиръ дуже радо продавъ ему свôй маєточокъ.

— Знаю, знаю. Знаю й Марка. Та й мы вступитись мусимо. Вы панѣ, чули либонь выслѣдокъ суду, котрый наконецъ вôдбувъ ся вô второкъ?

— Чула вôдъ пана Римвіда. Проба поправы Витовта скôнчилась нѣ-на-чôмъ, а цифра довгôвъ бôльша чимъ вартôсть майна.

— Пожаль ся Боже! сердега бивъ ся, якъ рыба въ неводѣ, але нещастье напосѣлось на него. Мы теперь наче тѣ утопельники на морѣ. Одна для насъ надѣя въ Марковôй ласцѣ, а единока наша заступниця передъ нимъ одна хиба вы, панѣ!

— Невже я? — зморщила брови гарнолиця хазяйка. — Можу васъ, панѣ, впевнити, що то нѣ трохи не страшно бути на Марковôй ласцѣ. Вôнъ не зловживае свого положеня такъ, якъ те роблять инчѣ.

— Боже борони! я вважаю его за найлѣпшого, але що-жь мы теперки вдѣмо зъ собою безъ куска земль, безъ фонду, безъ мѣсця замешканя? Витовтъ радъ бы шукаты нарѣвы, але де? а я приняла бы службу, але поки де приклонимо головы? Одна вы, панѣ, можете вплынути на Марка, щобы подумавъ про насъ и занявъ ся братомъ. Прошу обѣцати менѣ ту ласку.

— Можу вамъ заручити, панѣ, що вôнъ учинить се самъ изъ себе. Пôмста не по его вдачи. Опроче сподѣваюсь его повороту що-хвилѣ. Спôльне дѣло може бу-

ти спбльно обговорене. Тбльки шкода, що не буде пана Витовта.

— Якъ же-жь, и вбнъ приѣхавъ зб мною въ навѣдки до Посьвѣта, але по дорозѣ стрѣтивъ пана Мервіса й кинувъ мене ради милѣйшого товариства. Мали, здаєть ся, вбдвѣдати старого Рагіса и стрѣнути тамки Ганну съ ей приятелькою. Мабуть сейчасъ вернуть ся.

— Навѣть уже ѣдуть, пбзнаю по турнотѣ.

Черезъ хвилю наставъ рухъ у домѣ й крбзь одчиняній широко дверѣ ввбйшла Уляна, съ веселымъ спѣвомъ на устахъ, Ганка съ замѣтною задумою на лици, вбдтакъ Мервісъ, завсѣгды тбльки занятый своими гадками, а на кбнци Витовтъ, якійсь тихій, нудный и непевный принятя.

— Рагісъ в здоровъ, — оповѣстила по привитаню Уляна, — обѣцявъ ся завтра прийти зб звѣтомъ и зъ поподякою.

— Вбнъ дуже тобѣ вдячный за память, — докинула тихо Ганна.

— А дуже тужить за панною Анетою, додала весело Уляна.

Витовтъ несмѣло зъ далека вклонивъ ся Яринѣ, выгикнувши щось невыразно. Єго жарты, гуморъ, бвисня, цинізмъ бурша розтаяли и зникли разомъ изъ грошевыми засобами: Безъ золота вбнъ бувъ — нуля.

Розмова стала ся загальна й доволѣ жвава заходами Уляны. Ярина що разъ частѣйше вызирала крбзь вбкно и насторожувала уха.

Панѣ Чертвановa всю свою увагу й ласку звернула на Мервіса.

— Вы недавно въ нашихъ сторонахъ? — запытала зъ усмѣхомъ.

— Пріѣхавъ рѣвночасно зъ отсими панями, — одвѣтивъ Мервісъ, вказуючи очима на Ганку.

— Довго-жь гадаете тутъ забаритись?

— До выѣзду тыхъ панъ.

— Отже ще два тыждні, — завважала зъ сповчутьемъ. — Вы занудитесь до краю въ Жмуди.

— Я нѣбы? зануджусь? — закликавъ, выпулюючи свои блѣдй очи. — А отсй панѣ? а рыболовля! я тутки дуже добре бавлю ся.

Ярина вмѣшала ся въ розмову.

— Недовго вже, Клярк, потревае твоя дуже добра забава. Лѣда день Жоржь приплыве на своѣй „Гарѣ“ въ Лібаву и пбрве тебе по добрбй воли чи й проти волѣ до батька. Та й справедливо! Я зб свого бку готова навѣть допомогти ему.

— Ты знаешь, Ирі, що не поѣду! — вбдказавъ Американець зб своею спокбйною впертбстью.

— Що таке мае статись нашому товаришеви? — запытала Уляна. — Хто-жь се такій настае на его свободу?

— Рбдный братъ по приказу батьна.

— Чого они хотять вбдъ мене? — забурмотѣвъ Американець. — Жоржь верне зъ тымъ, изъ чимъ пріѣхавъ. Я люблю надб все спокбй.

— А знимаешь бучу въ сѣмьѣ! — засмѣялась Ярина.

— Оно не лицюе зъ характеромъ пана Мервіса, — вмѣшалась панѣ Чертванова.

Въ пору тои розмовы почулись кроки на пѣску садовои улички и два голосы: жѣночій высокій дискантъ и мужескій басъ. Они зближались до ґанку, а при послѣдныхъ словахъ панѣ Чертвановои розтворились дверѣ

*

кóмнаты, а въ порозѣ стáнувъ ожиданый панъ и хозя́инъ.

— Наконецъ то! — занлинела Ярина, зрывáючи ся въ мѣсця. — Ты звóдкóля пѣшки?

— Добрый вечѣръ! Я довѣдавъ ся по дорозѣ, що панашко хорый, отожь пóйшовъ навпростець у слободу. А вернувъ ся черезъ рѣку.

— Черезъ Девайту, — поправила Ярина.

— Нехай и такъ буде! Вóдвѣдавъ старого приятеля.

Поцѣлувавъ ей въ обѣ рученьки довго й сердечно. Повитались палкимъ поглядомъ и усмѣхомъ щастя. Вóдтакъ, не показуючи по собѣ задеву, вклонивъ ся низько мачосѣ й повитавъ свобóдно остальне товариство.

— Якъ же тамъ справы Казимировí? — запытала панѣ Чертванова.

— Вчора вóдбулись его заручины. Мавъ зó мною приѣхати, але що гаявъ ся въ дня на день, а я не хотѣвъ ждати, то лишивъ ся, обѣцяючись вóдвѣдати незабаромъ матѣрь. Вóвъ зовсѣмъ задоволеный своими плянами й пóдиятками. Мервісе, ось для тебе письмо й депеша, — додавъ звертаючись до Американця.

— Жде Жóржъ! — засмѣялась Ярина.

— Най ждe собѣ здоровъ! — наважившъ супокóйно Мервісъ и сховавъ обѣ куверты въ кишеню.

На порозѣ появилась панна Анеста, за нею внесли малины.

Марко сѣвъ побóля жѣнни. Присутнóсть мачохи й Витовта захмарила ему чоло. Замовкъ и тóлькы покручувавъ вуса. Чувъ у повѣтрю новый нападъ на свóй супокóй. Уляна, якъ звычайно перша порозумѣла, що заносить ся на фамілійну сцену. Она кивнула на Ганну й выйшли обѣ до парку. Американця злишно було й кли-

кати. Ледви замкнулись за ними дверѣ, а вже вставъ, узявъ шапку й зѣтхнувши пѣйшовъ слѣдомъ за ними. Панна Анета накормила Марка малинами, й поцѣлувавши его сердешне, також выйшла по тихеньки. Она вважала грѣхомъ дармувати въ робучу днину.

Остальнѣ мовчки помѣчали ся якусь хвилю. Витовтъ уставъ и перейшовъ ся по сальонѣ, нѣбы оглядаючи картины на стѣнахъ, Ярина подала мужови папіросы, панѣ Чертванова крутилась несупокойно не знаючи, якъ зачати свою справу. Марко робивъ на неи пригнѣтаючій вплывъ.

Молода женщина зрозумѣла той поглядъ и перша перервала мовчанку:

— Панѣ Чертванова приѣхала тутки въ однѣй справѣ до тебе, Марку. Она непокоить ся тымъ, щó буде теперь изъ нею, коли Скомонты переходять въ твои руки.

— А що-жь бы? Мати десять рокóвъ тамъ мешкала при моѣй управѣ. Здаеть ся менѣ, не бракувало ѣй нѣчого. Не займае-жь багацько мѣсця, на-кóлько собѣ пригадую.

— Отже-жь затримаешь мене? не выженешь? — закликала складаючи руки мачоха.

— За кого се маете мене, мамо? Звóдкóль така думка? Не слѣдъ судити людей пóсля себе, але по фактахъ.

— А й Витовтъ може лишитись при минѣ? — перервала ему вся червонѣючи.

— Витовтъ нѣ! За матѣрю есть право та й вѣнъ, щобы въ супокою та й выгодахъ жити безъ турботы. Вóнъ нехай иде и въ мусу вчить ся працювати. Я не думаю выводити его на блюдолиза й дармограя. Для него нема мѣсця въ Скомонтахъ...

Панѣ Чертванова залила ся слѣзми. На хлопцеви

лиця не стало; знати було, що соромъ и жаль обгорнувъ его, а навѣть пóрвала злóсть.

Вóнъ зупинився передъ Маркомъ и наворсаный та хмурый, выбубонѣвъ крóзь зубы:

— Не буду прохати въ тебе хлѣба, можешь бути спокóйный. Волю зъ голоду вмерти десь пóдъ тиномъ. Завтра выѣзджаю!

Ярина пóдвела голову й поглядомъ зупинила Марка, котрый по своему звычаю мавъ на устахъ ляконíчну й тверду вóдповѣдь.

— Пане Витовте! — сказала поважно и разомъ зъ тымъ сердечно, — не трактуймо той предметъ изъ гнѣвомъ и оскорбою. Не ходить о те, щобы вы знѣвечились, але щобы двигнулись. Марко вамъ не жалуе хлѣба, але домагаѣть ся вóдъ васъ працѣ й бóльшои дбалости про свою славу. Поговорѣмо жь поважно й супокóйно квестію тои працѣ. Пошукаймо ви спóльно.

— Не такъ оно легко, — забурмотѣвъ.

— Займи ся въ конторѣ Казимира, — сказавъ Марко.

— Не хочу! нѣ-за́-що! — скочивъ хлопець. — Тутъ, де мене всѣ знають? не лишу ся, волю Сибѣрь.

— Бѣдолашній, не переживе такожь змѣны положенія, — зóтхнула мати. — Вóнъ хоче вступити до вóйска.

— Се не є жадна карíера, — докинувъ Марко нерадо. — При его привычкахъ и наглóмъ характерѣ готова авантура.

Усѣ задумались и замовкли. Наразъ Ярина порушила ся живо й звернула ся до мужа зъ оживленымъ лицемъ.

— Марку, а Дрексíтті? — закликала.

— Що? думаѣшь, що вóнъ тамъ на́-що здасть ся? Ты поѣхавъ бы въ Америку, Витовте?

— Дуже радо. Нѣ-що мене тутки не вяже, все остогидло, — вѣдповѣвъ запытаный. — Може тамъ менѣ поталанить! поѣду!

— Такъ далеко? за море? — зачала, ломлючи руки, мати.

— Безъ жертвы не оббйдеть ся, — сказавъ Марко, — попращаете его зъ слѣзами, а черезъ кѣлька лѣтъ повитаете зъ радостю. Поклычу до помочи Клярка.

Вѣнъ уставъ швидко й выйшовъ у садъ. Черезъ хвилю вернувъ ся зъ Американцемъ.

Мервісъ видко вже повѣдомленый пѣдбйшовъ прямо до Витовта.

— Пане! — заплакавъ, — вы мене ратуйте! Я васъ вѣддамъ своему братови замѣсць себе! Тамъ за океаномъ найдете родину, дѣмъ и мою прядальню бавовны. Усе вѣддаю вамъ, бо вертатись не думаю. У мене тутъ, бачите пане, в теперь своя мета та й обовязки...

— Почуемо въ соте исторію нещасливого перстеня, — шепнула Яонна до мужа.

— Ты выратувала насъ, серце, зъ великого клопоту! Може Америка зробить що путнього зъ тон ляльки, бо въ Европѣ вѣнъ пропащій, — сказавъ Марко.

Выпогодилось чоло Витовтове, панѣ Чертвановa втерла сльозы, а Мервісъ розповѣдавъ чудеса про житье за Атлянтійскимъ океаномъ. Спонбй вернувъ ся.

. . . . . .

Вѣдтанъ розъѣхалась усѣ веселй и въ згодѣ. Наставъ вечѣръ. Такъ, якъ и передше, стоявъ на ганку лѣвои офіцины гуртокъ офіціялістѣвъ, збѣльшеный еще тыми, що приѣхали за приказами въ Ейникѣвъ, Будрайтѣвъ и Скомонтѣвъ. Той самъ бѣлорусый великанъ вы-

дававъ приказы коротко й рѣшуче зъ очевидною охотою позбутись клопоту чимъ скорше.

— *Łabanakt pone!*

— *Likites swejki!* (бутьте здоровй!) — вôдказавъ великавъ и замкнувъ офіцыну.

Рѣчь нечувана! Марко Чертванъ курникавъ щось пôвголосомъ, вертаючи домôвь. Певне навчила его Ярина.

Всѣ спали. Одна она чувáла спершись на вôкно и ждала на него.

— Скôнчивъ уже? — сказала сердечне, вытягаючи руку.

— Скôнчивъ! — вôдказавъ поважно, простуючи ся въ цѣлôй поставѣ. — Усе скôнчивъ. Нѣ одной гадки не залишивъ не здѣйстненою! Земля моя! Вôдзыскавъ, якъ бувъ прирѣкъ собѣ, а й дубъ мôй старый живе й перетревае столѣтя! Сегодня шумѣвъ менѣ такъ могуче, наче молодый!

— О, якій ты пышный, Вейдавуте! — засмѣялась, немовь докоряючи споминомъ про давнього литовского лицаря. — А тямишь, передъ рокомъ тй страшливй пропасти, турботы, муки? Ты поборовъ усе! Було ихъ легіонъ — ворогôвъ, а ты одинъ, — герою! Теперь и тобѣ пора спочити й бути щасливымъ. Вырôсъ ты, якъ твôй Девайтісъ, на привладъ цѣлымъ поколѣнямъ. Уже тобѣ теперь нѣчого недостае!

— Нѣчого! Я дôйшовъ до меты! Можу спочити, — вышептавъ задивляючи ся въ нôчву тéмряву й зоряшливе небо.

Але черезъ хвилю забурмотѣвъ нѣбы про-себе:

— Недостае менѣ ще чогось, такъ есть! Але не въ моихъ сно силахъ! Дубъ шумить и наже, що все минае й марна всяка потуга безъ божои помочи. Дубъ ве-

линій глядить и знає лѣпше, нѣжь мы, ефемериды! Все минає! А хочь бы й не минуло...

И посыпались искры зъ его зѣницъ, и выповѣвъ крôзь зубы зъ камѣннымъ опоромъ:

— Чи станеть ся, щó мае статись, чи нѣ, Жемайтісъ завсѣгды зостане!

„Зостане“ — повторявъ гомôнъ тихои ночи дрожаньемъ природы помежи столѣтными липами й перебѣгавъ щоразъ тихѣйше ажь на хвилѣ Дубіссы й дôбрôвнѣ вербы.

„Зостане“ — здавалось, говорила вся литовска земля, що не загирила ся мимо негодъ, утратъ и безъупиннои боротьбы. Она потанувала своёму сынови, котрый присягъ ся боронити ёи передъ ворогами поки житя...

Перекладъ выстаченый въ 1. половинѣ 1892 року.

Переклавъ *Василь Рôленко.*

КÔНЕЦЬ.

Важнѣйшѝ похибки въ „Девайтісѣ“.

Сторона:	*стрѣчка:*	*замѣсць:*	*маѥ бути:*
7	5 *зъ горы*	стоть	стоить
12	1 „ „	лици	лице
19	16 „ „	вернувъ ся	не вернувъ ся
20	7 „ „	розплощивъ	розплющивъ
20	14 *зъ долу по словахъ*: ударивъ ся въ груди, *пропущено*: и пôсля него я поступавъ черезъ цѣле житье. Зберѣгъ я спадщину черезъ тôлько *и т. д.*		
29	14 *зъ горы*	въ сени	въ осени
35	12 *зъ долу*	теперь не	теперь же
38	16 *зъ горы*	Милиця	мѝлиця
40	10 *зъ долу*	власнôсть	власнôстью
47	10 *зъ горы*	травленои	тровленои
48	2 „ „	кульбаки	кульбаку
54	10 *зъ долу*	у вбогихъ	и вбогихъ.
57	8 „ „	Будройты	Будрайты.
61	6 „ „	Будрайта	Будрайты
67	15 „ „	стрѣвогу	трѣвогу
68	11 *зъ горы*	нихъ	неи
69	1 *зъ долу*	милиціею	мѝлицею
76	9 „ „	шукати	шушу́кати.
79	7 *зъ горы*	ваму	вами
86	8 „ „	вчечу	втечу

Сторона:	*стрѣчка:*	*замѣсць:*	*маѥ бути:*
88	*на долѣ пропущено:*	Въ саняхъ сидѣвъ Казимиръ.	
90	2 *зъ горы*	рѣзка	рѣдка
95	18 „ „	зборонивъ	не зборонивъ
103	13 *зъ долу*	деревня	деревця
106	18 *зъ горы*	хотѣти	хотѣли
113	4 „ „	атабами	опадами
118	8 *зъ долу*	шанку	шапку
119	1 „ „	пдля	пудля
125	6 *зъ горы*	сѣлько	стѣлько
„	8 *зъ долу*	дванацятьохъ	двацятьохъ
136	*на долѣ пропущено:*	— Посвѣтье! — закликали оба разомъ.	
138	4 *зъ долу*	невинныхъ	невпинныхъ
144	2 „ „	свѣло	свѣтло
148	12 „ „	скрутникъ	скрутликъ
153	17 *зъ горы*	жѥтва	жертва
159	11 „ „	болячки	балачки
205	8 *зъ долу*	въ менѣ	въ мене є
212	13 „ „	губами	зубами
233	1 *зъ горы*	звернувъ	завернувъ
235	10 *зъ долу*	якъ я	якъ є
238	16 „ „	заккнувъ ся	заикнувъ ся
248	1 *зъ долу*	першій	третій
249	8 *зъ горы*	Вайдавутъ	Вейдавутъ
252	19 „ „	котра кожною	котра зъ кожною
253	18 „ „	мимо єго	мимо свого
259	3 *зъ долу*	ѣй	й
269	6 „ „	окинумъ	окинувъ
282	4 *зъ горы*	запрацьовану	спрацьовану
284	7 *зъ долу*	хосточцѣ	хусточцѣ
294	9 „ „	любви	любои
297	4 „ „	устало	зостало

Сторона:	*стрічка*:	*замість*:	*має бути*:
306	2 „ „	зѣникею	зѣницею
307	13 „ „	пайденя	найденя
311	10 *зъ горы*	почувъ	почавъ
311	16 „ „	голона	голова
313	7 *зъ долу*	любови	любои
314	7 *зъ горы*	зву-	звуку
314	19 „ „	пôдземля	пôдземеля
317	13 *зъ долу*	Вейдовуте	Вейдавуте
319	6 *зъ горы*	трубою	труба
320	*пôсля* 4 „ „	*пропущено*: — А я найшовъ панну: — закликавъ Марко, цѣлуючи ихъ у руки.	
322	19 *зъ горы*	Жемайтусъ	Жемайтісъ
326	3 „ „	Марка	Клярка

БІБЛІОТЕКА
Київ

23.900

БІБЛІОТЕКА
НАУК[illegible]ОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.
II 3092/43.